

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ
ΗΘΙΚΗΣ

ΜΟΣΧΑΝΙΔΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΑΪΚΑΝΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

σελ. 5

ΠΡΩΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

«Καλὸ καὶ κακό», «Καλὸς καὶ αἰσχρός» * 15

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

*Η 'Ενοχή', ή «Κακὴ συνείδηση» καὶ ὅτι τοὺς μοιάζει * 49

ΤΡΙΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Ποιὸ είναι τὸ νόμα κάθε ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ * 95

ΦΡ. ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΜΙΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΑΡΗ * ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

— 1 —

Αγνοοῦμε τὸν ἔαυτό μας ἐμεῖς, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ποὺ γυρεύουμε τῇ γνώσῃ : κι° αὐτὸ ἔχει τὴν αἰτία του.

Ποτές μας δὲν ψάξαμε νὰ δοῦμε τὸν ἔαυτό μας : πῶς λοιπὸν νὰ μᾶς φανερωθεῖ αὐτὸς γιὰ νὰ τὸν βροῦμε μιὰ μέρα ; Εἶχε δίκιο ἐκεῖνος πούλεγε : «Οπου εἶναι διθησαυρός σου, ἐκεῖ εἶναι κι° ἡ καρδιά σου»· κι° δικός μας θησαυρός εἶν° ἐκεῖ διόπου βρίσκονται οἱ κυψέλες τῆς γνώσης μας. Πάντα πρὸς τὰ κεῖ βαδίζουμε, σὰν ἀληθινὰ φτερωτὰ ἔντομα καὶ τρυγητὲς τοῦ πνεύματος, καὶ μιὰ μοναδικὴ ἔγνοια ἔχουμε στὴν καρδιά μας πῶς νὰ «φέρουμε κάποιο λάφυρο» στὸ σπητικό. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς γνοιάστηκε μὲ τὰ σωστά του γιὰ τὸ τί εἶν° ἡ ζωὴ κι° αὐτὸ ποὺ λέμε «βιώματα» ; "Η, ποιός ενδρήκε ποτὲς καιρὸ γιὰ νὰ τὸ κάνει αὐτό ; Κάτι τέτοιες δουλειές, πολὺ φοβᾶμαι πῶς ποτὲ δὲν εἶναι «δικές μας δουλειές» : δὲν στρέφουμε σ° αὐτὲς τὴν καρδιά μας ἀλλ° οὔτε κᾶν τὰ αὐτιά μας ! Καὶ μάλιστα, σὰν τὸν βαθειὰ πληρωμένο καὶ βυθισμένο στὸν ἔαυτό του ἄνθρωπο, ποὺ σὰν ἡ καμπάνα τοῦ μεσημεριοῦ χτυπήσῃ μεσ° σ° αὐτιά του μ° δλη τῆς τῇ δύναμη, πετάγεται μονομᾶς ἐπάνω κι° ἀναρωτιέται : «Μὰ τί δύρα νὰ χτύπησε τάχα ;» "Ετσι καὶ μεῖς τρίβουμε καμμιὰ φορὰ τ° αὐτιά μας ἐκ τῶν ν στέρων κι° ἀναρωτιώμαστε ξαφνιασμένοι κι° ἀμήχανοι : «Μὰ τί νὰ ζητάμε τάχα :» "Η πάλι : «Μὰ τί εἴμαστε λοιπόν :» κι° υστερά ξαναμετρᾶμε, δύπως εἴπαμε, δλους τοὺς τρεμουλιαστοὺς δώδεκα τύπους τῶν βιωμάτων μας, τῆς ζωῆς μας, τὸν Εἶναι μας — κι° ἀλοίμονο ! βγαίνουμε γελασμένοι στὸ λογαριασμό !... Μένουμε μοιραία ἀποξενωμένοι ἀπ° τὸν ἔαυτό μας, δὲν τὸν καταλαβαίνουμε κι° ἀναγκαζόμαστε νὰ τὸν μπερδεύουμε μὲ ἄλλους, γιατὶ γιὰ μᾶς εἰπώθηκε τὸ αἰώνιο

ερῆμα : «Δὲν ὑπάρχει πιὸ ἔνεος γιὰ μᾶς ἀπὸ τὸν ἵδιο τὸν ἔαυτό μᾶς», — γιατί, ἐμεῖς δὲν εἴμαστε ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ «γυρεύουν τὴ γνῶση»..

— 2 —

Τὶς ἴδεες μου γιὰ τὴν καταγωγὴν τῶν ἥθικῶν μας προλήψεων — γιατὶ αὐτὸν τὸ θέμα πραγματεύομαι σὲ τοῦτο τὸ πολεμικό ποὺ ἔργο —, τὶς εἰχα ἐκφράσει γιὰ πρώτη φορὰ λακωνικὰ καὶ βιαστικά σὲ μιὰ συλλογὴ ἀφορισμῶν ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «*Ἀνθρώπινα, πολὺ ἀνθρώπινα.*» Εἶχα ἀρχίσει νὰ τὸ γράφω στὸ Σορόντο, κάποιο χειμῶνα ποὺ μοῦτυχε νὰ σταματήσω ἐκεῖ, ὅπως σταματάει ὁ δδοιπόρος, καὶ νῦν ἀγκαλιάσω μὲ μιὰ ματιὰ ὅλες τὶς ἀπέραντες καὶ ἐπικίνδυνες χῶρες ποὺ εἰχει διαβεῖ τὸ πνεύμα μου. Αὐτὸν ἔγινε τὸ χειμῶνα τοῦ 1876—77 μὰ οἱ καθαυτὲς ἴδεες μου ἡταν ἀκόμα παλιότερες. Στὶς γενικὲς τους γραμμές, εἴταν οἱ ἴδεες ποὺ ἔαναπιάνω σ' αὐτὲς τὶς πραγματεῖες : ἀς ἐλπίσουμε, πώς θὰ τοὺς ἔκανε καλὸν τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ποὺ πέρασε, καὶ πώς θάγιναν πιὸ ἀριμες, πιὸ καθάριες, πιὸ στέρεες καὶ πιὸ δυνατές. Τὸ δὲν καὶ σήμερα ἀκόμα στέκω σ' αὐτὲς καὶ τὸ δὲν σφιχτοδέδηκαν ἀκόμα περισσότερο ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη ὁσπου συγχωνεύτηκαν καὶ μπλέγηκαν ἀναμεταξύ τους, αὐτὸν μοῦ δυναμῶνει μέσα μου τὴ χαρούμενη βεβαιότητα πώς δὲν γεννήθηκαν μεμονωμένες καὶ τυχαῖα ἡ σποραδικά, μὰ πώς φύτρωσαν ἀπὸ τὴν ἴδια φίλα, ἀπὸ μιὰ βασικὴ βούληση τῆς γνώσης ποὺ κυθερώνει τὶς πιὸ ἐσώτερες δυνάμεις, ποὺ μιλάει ὀλοένα καὶ πιὸ καθάρια γλῶσσα καὶ ἀπαιτεῖ ὅλο καὶ πιὸ ἀκριβεῖς ἔννοιες. Γιατὶ αὐτὸς εἴναι ὁ μόνος ἀξιος τρόπος γιὰ νὰ σκέφτεται ἔνας φιλόσοφος. Δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ μένουμε ἀπὸ ποὺ μοῦ ἔνοια σὲ διδήποτε, κι' οὔτε μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἔγειλιώμαστε, ὅπως δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ βρίσκουμε τυχαῖα τὴν ἀλήθεια.

Κι' ἀκόμα, μὲ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα ποὺ δίνει ἔνα δένδρο τους καρπούς του, ἔτσι βγαίνουν ἀπὸ μέσα μᾶς οἱ ἴδεες μᾶς, κι' ἀναπτύσσονται οἱ ἀξιολογήσεις μᾶς, τὰ «ναι» καὶ τὰ «δχι» μᾶς καὶ τὰ «όταν» καὶ τὰ «ἄν» μᾶς — ὅλα συγγενικὰ καὶ σχετικὰ μεταξύ τους, σὰν ἰσάριθμες μαρτυρίες μιᾶς βούλησης, μᾶς κατάστασης ὑγείας, ἐνὸς βασιλείου τῆς γῆς, ἐνὸς ἥλιου. — Θὰ σᾶς

— 7 —

ἀρέσουν, τάχα, αὐτοὶ οἱ καρποί μᾶς ; — Μὰ τί τὰ νοιάζει γι' αὐτό, τὰ δένδρα, καὶ τί μᾶς νοιάζει ἐμᾶς τοὺς φιλόσοφους ! ...

— 3 —

Απὸ μιὰ ἀμφιβολία ποὺ εἶναι δική μου καὶ ποὺ δὲν μὲ ἀρέσει νὰ τὴν ὅμιλογῶ — γιατὶ ἔχει σχέση μὲ τὴν ἡθικὴν καὶ μὲ κάθε τὶ ποὺ ὑμνήθηκε πάνω στὴ γῆς μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἥθικῆς, — μιὰν ἀμφιβολία ποὺ γεννήθηκε τόσο νωρίς καὶ μὲ τόσο ἀναπάντεχο τρόπο στὴ ζωὴ μου, μὲ ἀκατανίκητη δύναμη καὶ μὲ τόση ἀντίφαση μὲ τὸ περιβάλλον, τὴν ἥλικια, τὰ παραδείγματα καὶ τὴν καταγωγὴ μου, ὃστε θὰ εἶχα σχεδόν τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ὄνομάσω τὸ a priori μου, — τόσο ἡ περιέργειά μου δοῦ καὶ οἱ ὑποψίες μου, θὰ σταμάτησαν κάποτε στὸ ἔρωτημα τοῦ ἀπὸ ποὺ προέρχονται οἱ ἴδεες μᾶς γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό. Πραγματικά, ἥμουν δὲν ἥμουν ἀκόμα δεκατριῶν χρονῶν παιδί ὅταν ἀρχισε κιόλας νὰ μὲ βιασαίζει τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ κακοῦ : σ' αὐτὸν τὸ πρόβλημα, σὲ μιὰν ἥλικια ποὺ δὲν ἀνθρώπος ἔχει «τὴ μισὴ καρδιά του στὸ Θεό καὶ τὴ μισὴ στὰ παιχνίδια», ἀφιέρωσα τὰ πρῶτα μου φιλολογικὰ παιχνίδια, τὰ πρῶτα μου φιλοσοφικὰ δρυιθροσκαλίσματα. Καί, δοσο γιὰ τὴ «λύση» τοῦ προβλήματος ποὺ ἔθετα τότες, εἶναι αὐτονόητο πῶς δὲν ἡταν καθόλου τιμητικὴ γιὰ τὸ Θεό, καὶ πώς τὸν δνομαζά πατέρα τοῦ κακοῦ. Νάτανε τάχα τὸ a priori μου ποὺ ἀποκτοῦσε αὐτὸν τὸ συμπέρασμα ; Αὐτὸν τὸ ἀνήθικο ἡ τουλάχιστον ἀνηθικιστικὸ «a priori» καὶ ἡ ἐκφρασή του, αὐτὴν ἡ τόσο ἀντικαντιανὴ καὶ τόσο αἰνιγματική, ἀλλοίμονο ! «κατηγορικὴ προστακτικὴ» ὅπου, στὸ μεταξύ, ἔστηνα ὀλοένα καὶ περισσότερο τὸ αὐτὸν μου, καὶ δχι μονάχα τὸ αὐτὸν μου ; ... Εὐτυχῶς, γρήγορα ἔμαθα νὰ ἔχωρίζω τὴν θεολογικὴ προκατάληψη ἀπὸ τὴν ἥθικὴ προκατάληψη, κι' ἔπαψα πιὰ νὰ γυρεύω πατέρα τὸν καρδιό τοῦ κακοῦ, κι' ἀκόμα, κάποια ἰστορικὴ καὶ φιλολογικὴ παιδεία, μαζὶ μὲ κάποιαν ἔμφυτη καὶ κουταίσθητη εὐαισθησία γιὰ τὰ ψυχολογικὰ ζητήματα γενικά, μεταμόρφωσαν γρήγορα τὸ πρόβλημά μου σ' ἔνα ἄλλο : «Μέσα σὲ ποιὲς συνθήκες ἐπινόησε δὲν ἀνθρώπως τὶς ἀξιολογήσεις κρίσεις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ; καὶ, τί ἀξιος εἶχον αὐτὸν τὸν καρδιό τοῦ τέρες ; Νὰ ἐμπόδισαν ὧς τὰ τώρα, η νὰ βοηθήσαν τὴν ἔξελιξη τῆς ἀνθρώπωπότητας ; Νάναι τάχα σύμ-

πτωμα ἀπόγνωσης, ζωτικῆς εὐτυχίας, ἐκφυλισμοῦ; "Η μήπως, ἀντίθετα, φανερώνουν τὴν πληρότητα τῆς δύναμης, τὴ βούληση γιὰ ζωή, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη στὸ μέλλον τῆς ζωῆς; —Σ' αὐτὸ τὸ ἔρωτημα βρῆκα μέσα μου καὶ διακινδύνευσα χλιες δυὸ ἀπαντήσεις· ἔχειώρισα τὶς ἐποχές, τοὺς λαούς, τὶς σειρὲς τῶν ἀτόμων· ἔξειδίκευσα τὸ πρόβλημά μου· κι^νοὶ ἀπαντήσεις ἔγιναν καινούργιες ἔρωτήσεις, ἔρευνες, εἰκασίες, πιθανότητες, ὥσπου ἐπιτέλους κατάκτησα μιὰ χώρα, ἔνα ἐντελῶς δικό μου ἔδαφος, ἔναν ὀλόκληρο ἄγνωστο κόσμο, ἀνθρηὸ καὶ σὲ πλήρη ἀνάπτυξη, σὰν ἔνα κρυφὸ κῆπο ποὺ κανένας δὲν ἔπειτε νὰ ὑποψιάζεται τὴν ὑπαρξή του... "Αχ! πόσο εὐτυχισμένοι εἴμαστε μεῖς ποὺ γυρεύουμε τὴ γνώση, φτάνει νὰ ξέρουμε νὰ σιωποῦμε γι^ν ἀρκετὸ καιρό ...

— 4 —

Τὴν πρώτη ὕθηση γιὰ νὰ κάνω γνωστές μερικὲς ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις μου γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς ἡθικῆς, μοῦ τὴν ἔδωσε ἔνα σαφές, καλογραμμένο καὶ συνετό, καὶ μάλιστα γεροντίστικα συνετὸ βιβλιαράκι, ποὺ γιὰ πρότη φορὰ μοῦ παρουσίασε καθαρὰ ἔνα εἶδος ἀπὸ ἀντεστραμμένες καὶ σὰν διεστραμμένες γενεολογικὲς ὑποθέσεις, πραγματικὰ ἀγλαῖα εἶδους. Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ μ^ν τράβηξε σ^τ ἔκεινη τὴν ἐλκτικὴ δύναμη ποὺ ἔχει κάθε τὶ ποὺ μᾶς εἶναι ἀντίθετο, καθέ τὶ ποὺ βρίσκεται στοὺς ἀντίστοδές μας. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶχε γιὰ τίτλο "Η καταγωγὴ τῶν ἡταν δο Πώλη Ρέε καὶ εἶχε ἐκδοθῆ στὰ 1877. "Ισως, δὲν ἔχω διαβάσει ποτέ μου ἄλλο βιβλίο ποὺ νὰ ἔντησε τόσο δυνατὰ μέσα μου τὴν ἀντίφαση, φράση πρὸς φράση, συμπέρασμα πρὸς συμπέρασμα: πάντως, αὐτὸ ἔγινε χωρὶς καμμιὰ πικρία, χωρὶς τὸν παραμικρὸ ἔκνευρισμό. Στὴν ἔργασία ποὺ ἀνάφερα, καὶ ποὺ τότε τὴν ἐτοίμαζα, μιλοῦσα ὑποπτα, εἴτε τὸ καλοῦσε εἴτε δὲν τὸ καλοῦσε τὸ θέμα, γιὰ τὶς θέσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, δχι γιὰ νὰ τὶς ἀντικρούσω—τὶ δουλειὰ ἔχω ἔγω μὲ ἀντικρούσεις!—ἄλλα, ὅπως ταιριάζει σ^τ ἔνα θετικὸ πνεῦμα, γιὰ ν^τ ἀντικαταστήσω τὸ ἀναληθοφανὲς μὲ τὸ ἀληθοφανές, καὶ, ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις, τὸ ἔνα σφᾶλμα μ^ν ἔνα ἄλλο σφᾶλμα. Τότε, τὸ ξαναλέω, διασαφήνησα γιὰ πρώτη φορὰ ἐντελῶς τὶς ὑποθέσεις γιὰ τὴν

— 9 —

προέλευση ἔκεινων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ θέμα αὐτῶν τῶν πραγμάτειῶν, μὲ ἀδέξιο τρόπο, βέβαια—κι^ν αὐτὸ κάθε ἄλλο παρὰ τὸ κρύβω ἀπὸ τὸν ἔκατο μου, γιατὶ δὲν εἶχα ἀκόμα οὔτε τὴν ἐλευθερία, οὔτε τὸ κατάλληλο λεκτικὸ μ^ν αὐτὸν τὸν εἰδικὸ τομέα—καὶ μὲ χίλιες δυὸ παλινωδίες καὶ διακυμάνσεις. "Οσο γιὰ τὶς λεπτομέρειες, ἃς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης αὐτὰ ποὺ λέω στὸ ἀνθρώπῳ πινακίδα, ποὺ λέω στὸν ἀνθρώπῳ πινακίδα (ἀφορισμὸς 51) γιὰ τὴν διπλὴ καταγωγὴ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (δηλαδὴ διεισδύνοντες διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸ ὅν γεννιήθηκαν στὴ σφαιραίρα τῶν κυρίων ἢ τῶν δούλων). "Ομοια, ἃς συγκρίνει τὶς ἰδέες μου γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν προέλευση τῆς ἀσκητικῆς ἡθικῆς (ἀρ. 119 κ. ἔξ.) κι^ν ὅπερα γιὰ τὴν ἡθικότητα τῶν ἡθῶν (ἀρ. 78, 82 II, 35), γιὰ κείνο τὸ εἶδος τῆς πολὺ πιὸ ἀρχαίας καὶ πολὺ πιὸ πρωτόγονης ἡθικῆς, ποὺ διαφέρει toto coelo ἀπὸ τὴν ἀλτρουιστικὴν ἀξιολόγηση (ποὺ ὁ δο Πώλη Ρέε τὴν θεωρεῖ, ὅπως δλοὶ οἱ ἄγγειοι γενεολόγοι τὴν ἡθικῆς, ὃς τὴν καθαυτὸ ἡθικὴ ἀξιολόγηση· τέλος τὸν ἀρ. 74). — "Ακόμα, ἃς διαβάσει ὁ ἀναγνώστης στὸν "Ο δοιπόρο ἀφ. 29 στὴν Α ὃ γὴ ἀφ. 99 τοὺς στοχασμούς μου γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς δικαιοσύνης, ὅπου τὴν θεωρῶ σὰν μιὰ συμφωνία μεταξὺ ἴσχυρῶν ἀνθρώπων ἵσων σχεδὸν μεταξύ τους (ἀφοῦ ἡ ἴσορροπία εἶναι ἡ κυριώτερη προϋπόθεση γιὰ κάθε λογῆς σύμβαση) καὶ, συνεπῶς, καὶ γιὰ διλόκληρο τὸ δίκαιο). "Ακόμα, καὶ γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς ποινῆς ὁ "Ο δοιπόρος, ἀφ. 25, 34,—τῆς ποινῆς ποὺ οὖσιώδης καὶ πρωταρχικὸς χαρακτήρας της δὲν εἶναι ἡ πρόθεση νὰ τρομοκρατήσει (ὅπως νομίζει ὁ δο Ρέε: ὁ σκοπὸς αὐτὸς προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, σὲ καθωρισμένες περιστάσεις, καὶ πάντα σὰν κάτι τὸ δευτερεύον καὶ τὸ ἐπιπρόσθετο).

— 5 —

Κατὰ βάθος, ἔκεινο ποὺ εἶχα τότε μέσα μου ἡταν κάτι πολὺ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ μιὰ σειρὰ δικές μου ἢ ἔνες ὑποθέσεις γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς ἡθικῆς (ἢ, καλύτερα: ἡταν μόνο ἔνας ἀπὸ τὸν πολλοὺς δρόμους ποὺ εἶχα πάρει γιὰ νὰ φτάσω στὸ σκοπὸ μου). Τὸ ζήτημα, γιὰ μένα, ἡταν ἡ ἀξία τῆς ἡθικῆς—καὶ σ^τ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶχα νὰ δώσω ἔξηγήσεις μόνο στὸν φημισμένο δάσκαλό μου Σοπενγάουερ, ποὺ σ^τ αὐτὸν ἀποτεινόταν

αὐτὸ τὸ βιβλίο, σὰν σὲ σύγχρονο ἀνθρωπο, μὲ δῆλο του τὸ πάθος καὶ τὴν κρυφή του ἀντίθεση (γιατὶ κι' αὐτὸ ἥταν «βιβλίο πολεμικῆς»). «Ἀναφερόταν, Ἰδιαίτερα, στὴν ἀξία τοῦ «μὴ ἐγωΐσμοῦ» τῶν ἐνστίκτων τοῦ οἴκτου, τῆς αὐταπάρνησης, τῆς αὐτοθυσίας ποὺ τόσο καὶ τόσο καιρὸ μᾶς τὰ ἔξωράϊζε ἀκριβῶς δὲ Σοπενχάουερ καὶ τὰ θεοποιοῦσε καὶ τὰ ἀνέβαζε στὶς περιοχὲς τοῦ ὑπερπέραν, σὲ σημεῖο, ποὺ παραμείνανε γι' αὐτὸν «ἀξίες καθ' αὐτές» καὶ ποὺ σ' αὐτές βασίστηκε ἡ ἀρνητήση του γιὰ τὴ ζωὴ ναὶ τὸν ἁυτό του. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων ὅρθωνταν μέσα μου μιὰ δλοένα καὶ πιὸ βασικὴ δυσπιστία, ἔνας δλοένα βαθύτερος σκεπτικισμός! Τὰ θεωροῦσα ἀκριβῶς σὰν τὸ μεγάλο σκόπελο τῆς ἀνθρωπότητας, σὰν τὸν πειρασμὸ καὶ τὴν ὑπέρτατη ἀποπλάνηση ποὺ θὰ τὴν ὀδηγοῦσε... ποὺ λοιπόν;... Στὸ μηδέν; — Τὰ ἔβλεπα σὰν τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους, σὰν τὸ σταμάτημα τῆς πορείας, τὴν κόπωση ποὺ κυττάζει πρὸς τὰ πίσω, τὴ βιούῃση ποὺ στρέφεται ἐν ἀντικαὶ στὴ ζωὴ, τὴν τελευταία ἀρρώστεια ποὺ προμηνύεται μὲ συμπτώματα τρυφερότητας καὶ μελαγχολίας: καταλάβαινα, πὼς αὐτὴ ἡ ἥθική τοῦ οἴκτου ποὺ δλοένα ἐπεκτεινόταν, ποὺ ἔφτανε ἀκόμα καὶ στὸν φιλόσοφους καὶ τὸν ἀρρώσταινε, ἥταν τὸ πιὸ ἀνησυχαστικὸ σύμπτωμα τοῦ εὔρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ποὺ κι' αὐτὸς ἥταν καθ' αὐτὸς ἀνησυχαστικός, ἡ στροφή του πρὸς ἔνα καινούργιο βουδισμό! πρὸς ἔναν εὐρωπαϊκὸ βουδισμό! πρὸς τὸν μηδενὶ σιμό!... Πραγματικά, στὸν φιλόσοφους εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο αὐτὴ ἡ προτίμηση, αὐτὴ ἡ ὑπερβολικὴ καὶ ἐντελῶς σύγχρονη ἐκτίμηση τοῦ οἴκτου: ὡς τὰ τώρα, οἱ φιλόσοφοι συμφωνοῦσαν ὃς πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν αὐτὴν τὸν οἴκτου. Φτάνει νὰ ἀναφέρω τὸν Πλάτωνα, τὸν Σπινόζα, τὸν Λαροσφουκὼ καὶ τὸν Κάντ, αὐτὰ τὰ τέσσερα τόσο διαφορετικὰ μεταξύ τους πνεύματα, ποὺ δημιώσαν συμφωνοῦσαν σ' ἔνα σημεῖο: στὴν περιφρόνηση τοῦ οἴκτου.

Αὐτὸ τὸ πρόβλημα γιὰ τὴν ἀξία τοῦ οἴκτου καὶ τῆς ἀλτρουιστικῆς ἥθικῆς (—εἶμαι ἀντίπαλος τοῦ ἀξιοθόρηντου καὶ γυναικωτοῦ σύγχρονου συναισθηματισμοῦ—) φαίνεται ἀρχικὰ σὰν μιὰ μεμονωμένη Ἰδέα, σὰν ἔνα μοναδικὸ καὶ ἔχωρο ἔρωτηματικό·

ἄλλα, ὅποιος σταθεῖ ἔστω καὶ μιὰ φορὰ σ' αὐτό, ὅποιος μάθει νὰ φωτάει, θὰ πάθει αὐτὸ ποὺ ἔπαθμα ἔγω:—ἢ ἀνοίξῃ μπροστά του μιὰ καινούργια, ἀπέραντη προοπτική, θὰ ζαλιστεῖ ἀπὸ τὸ δραμα μιᾶς δυνατότητας, θὰ τοῦ φανερωθοῦν κάθε λογῆς δυσπιστίες, ὑποψίες, φόβοι, θὰ κλονιστεῖ μέσα του κάθε πίστη γιὰ τὴν ἥθική, γιὰ κάθε λογῆς ἥθική, —καὶ τέλος ἡ φωνή του θὰ κραυγάσει ἔνα καινούργιο αἴτημα. Ἄς ποῦμε, αὐτὸ τὸ καινούργιο αἴτημα: μιᾶς χρειάζεται μιὰ καὶ τι καὶ τὴν ἥθικῶν ἀξιῶν, καὶ πρέπει νὰ ἔξεταστε πρῶτα - πρῶτα ἡ ἀξία αὐτῶν τὸν ἄξιων — καὶ ταῦτα πρέπει νὰ γίνει αὐτό, εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσουμε τὶς συνθήκες καὶ τὶς περιστάσεις ὅπου γεννήθηκαν, κι' ὅπου ἀναπτύχθηκαν καὶ παραμορφώθηκαν, τὴν ἥθική σὰν συνέπεια, σύμπτωμα, μάσκα, ὑποκρισία, ἀρρώστεια ἡ παρεξήγηση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἥθική σὰν αἴτιο, φάρμακο, διεγερτικό, ἐμπόδιο ἢ δηλητήριο, νὰ τὴν γνωρίσουμε ὅπως ποτὲ δὲν τὴν γνώρισε κανένας ὃς τώρα, κι' ὅπως οὕτε ποὺ θὰ γύρευε νὰ τὴν μάθει κανείς. Τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν «ἀξιῶν» τὴν θεωροῦσαν δεδομένη, πραγματική, πέρα αἴπο κάθε ἀμφισβήτηση καί, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία καὶ τὸν παραμικρὸ δισταγμό, δίνανε ὃς τὰ τώρα ἀνώτερη ἀξία στὸν «καλὸ παρὸ στὸν κακό», ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἀποψή τῆς προόδου, τῆς χρησιμότητας, τῆς γόνηψης ἐπίδρασης γιὰ διπλαίσια τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου γενικὰ (χωρὶς νὰ ξεχνοῦμε καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου). Πῶς; Καὶ τί θὰ γινόταν ἀντίθετο; «Ἄν οὐδὲρε στὸν «καλὸ» κάποιο σύμπτωμα ὑποχώρησης, κάτι σὰν κίνδυνος, σὰν ἀποπλάνηση, σὰν δηλητήριο, σὰν ναὶ αρκαὶ ποὺ κάνει ἵσως νὰ ζεῖ τὸ παρόν εἰς βάρος τοῦ μέλλοντος, μὲ πιὸ εὐχάριστο καὶ πιὸ ἀβλαβῆ, ἵσως, τρόπο. ἀλλὰ καὶ μὲ πιὸ μικρόχαρο καὶ πιὸ ταπεινὸ ὕφος;...» Εἶται, ἀν δὲν ἔφτασε ποτὲ ὁ ὄντηρωπονος τύπος στὸν ψυλότερο βαθμὸ δύναμης καὶ λαμπρότητας ποὺ μποροῦσε νὰ φτάσει, γι' αὐτὸ φταίει ἀκριβῶς ἡ ἥθική! «Ἔτσι, ἀν δὲν ἔφτασε ποτὲ ὁ ὄντηρωπονος τύπος στὸν ψυλότερο βαθμὸ δύναμης καὶ λαμπρότητας ποὺ μποροῦσε νὰ φτάσει, γι' αὐτὸ φταίει ἀκριβῶς ἡ ἥθική!»

Εἶναι ἀρκετὸ νὰ προσθέσω πὼς καὶ γὰρ ὁ Ἰδιος, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀνοίχτηκε μπροστά μου αὐτὴ ἡ προοπτική, εἶχα λό-

γους νὰ γυρεύω πολυμαθεῖς, τολμηροὺς καὶ ἐργατικοὺς συνεργάτες (καὶ σήμερα, ἀκόμα, ἔξακολουθῶν νὰ γυρεύω). Πρέπει νὰ διατρέξουμε, —θέτοντας ἐνα σωρὸ καινούργια προβλήματα, καὶ σᾶν μὲ καινούργια μάτια, —τὴν τεράστια, τὴν μακρυνὴ καὶ τὴν τόσο μυστηριώδη χώρα τῆς ἡθικῆς, τῆς ἡθικῆς ποὺ ὑπῆρξε πραγματικὰ καὶ ποὺ πραγματικὰ τὴν ἔχησαν οἱ ἀνθρώποι: ἀλλά, ἔτσι, δὲν εἶναι σᾶν νὰ ἀνατολίσῃ τὸν δρα Ρέε, τὸ ἔκανα γιατὶ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ δὲν ἀμφέβαλα πῶς ή Ἰδια ή φύση τῶν προβλημάτων ποὺ ἔθετε, θὰ τὸν ἔσπρωχνε νὰ βρεῖ τῇ λύση τους μὲ μιὰ πιὸ σωστὴ μέθοδο. Νὰ γελάστηκα, ἄφαγε σο' αὐτό; Πάντως, ή ἐπιθυμία μου ἦταν νὰ δώσω σο' ἐνα τύσο διαπεραστικὸ καὶ τόσο ἀμερόληπτο μάτι μιὰ καλύτερη κατεύθυνση, τὴν κατεύθυνση πρὸς μιὰν ἀληθινὴν Ἱστοκήσην καὶ νὰ τὸ προφυλάξω, δισοῦ ἦταν καιρὸς ἀκόμα, ἀπὸ ἐναν δόλοκληρο κόσμο ἀπὸ ἐγγέλεικες ὑποθέσεις κτισμένες ἐπάνω στὸν γαλάζιο αἰθέρα. Εἶναι φανερὸ πῶς γιὰ κείνον ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν γενεολογία τῆς ἡθικῆς ὑπάρχει ἐνα χρῶμα χίλιες φορὲς προτιμώτερο ἀπὸ τὸ γαλάζιο: ἐννοῶ τὸ γκρίζο, κάθε τί, δηλαδή, ποὺ στηρίζεται σὲ ἀποδείξεις, κάθε τί ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε πραγματικά, καὶ ποὺ πραγματικὰ ὑπῆρξε, μὲ λίγα λόγια, ὅλο τὸ μεγάλο ιερογυλφικὸ κείμενο, ποὺ τόσος μόχθος χρειάζεται γιὰ νὰ τὸ διαβάσεις, τοῦ παρελθόντος τῆς ἀνθρώπινης ἡθικῆς! — δὸς Ρέε δὲν τὸ γνώριζε, εἶχε, δύμως, διαβάσει τὸν Δαρβίνο καὶ γι' αὐτό, στὶς ὑποθέσεις του, βρίσκουμε μὲ τρόπο τουλάχιστον διασκεδαστικό, τὸ ἀνθρώπινο κτῆνος τοῦ Δαρβίνου ν' ἀπλώνει εὐγενικὰ τὸ χέρι του στὸν ταπεινὸ ἡθικὸ θηλυπρεπῆ, στὸ ἐντελῶς σύγχρονο αὐτὸ δημιούργημα ποὺ «δὲν δαγκάνει πιά» ἀλλὰ ποὺ ἀπαντάει σ' αὐτὴ τὴν εὐγενικὰ χειρονομία μὲ μιὰ ἐκφραστικὴ ἀπὸ εὐσυνείδητη καλοπροσάρετη καὶ ἀβρὴν νωθρότητα, μαζὶ μὲ κάποια ἀπαισιοδοξία, σᾶν νὰ μὴν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ παίρνει κανένας τόσο στὰ σοβαρὰ δλῆν αὐτὴ τὴν ὑπόθεση — δηλαδὴ τὸ προβλημα τῆς ἡθικῆς. «Οσο γιὰ μένα, μοῦ φαίνεται πῶς, ἀντίθετα, δὲν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο στὸν κόσμο ποὺ ν' ἀξίζει τόσο πολὺ νὰ τὸ παίρνουμε στὰ σοβαρά· καὶ τότε, θὰ μᾶς ἀξίζει τὸ δικαίωμα νὰ τὸ πάρουμε μιὰ μέρα χαρούμενη· Γιατί, πραγματικά, η χαρά, ή, γιὰ νὰ μιλήσω στὴ γλώσσα μου, ή χαρούμενη· Γιατί, πραγματικά, η χαρά, ή, γιὰ νὰ μιλήσω στὴ γλώσσα μου, ή χαρούμενη·

βή: ή ἀνταμοιβὴ γιὰ μιὰν ἀδιάκοπη, τολμηρή, ἐπίμονη ὑποχθόνια προσπάθεια πού, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κάνει δικαίως. Τὴν μέρα δύμας, ποὺ θὰ μπορέσουμε νὰ φωνάξουμε: «Ἐμπρός! Τώρα μπαίνει στὸν τομέα τῆς καὶ ω μωδὶς αἱ κι^τη ἡ παλιά μας ἥτικη», τότε θάξουμε ἀνακαλύψει καινούργια πλοκή, μιὰ καινούργια δυνατότητα γιὰ τὸ διονυσιακὸ δρᾶμα τῆς Μοίρας ψυχῆς, — καὶ θὰ μπορέσουμε νὰ στοιχηματίσουμε πῶς ἐπωφελήθηκε κι^τη ὄλας ἀπὸ αὐτῇ τὴν ἀνακάλυψη διμεγάλος, δι πανάρχαιος, δι αἰώνιος καμωδιογράφος τῆς ὑπαρξῆς μας!... .

— 8 —

“Αν βροῦνε μερικοὶ ἀκατανόητο αὐτὸ τὸ γραπτό, κι’ ἀν τοὺς κτυπάει ἀσχῆμα στ’ αὐτί, μοῦ φαίνεται πώς δὲν εἶναι δικό μου ἄναγκαστικὰ τὸ σφᾶλμα. Αὐτὰ ποὺ λέω εἶναι ἀρκετὰ καθαρά, μὲ τὴν προϋπόθεση—καὶ τὸ προϋποθέτω αὐτό—πώς δ ἀναγνώστης θὰ ἔχει κάνει τὸν κόπο νὰ διαβάσει τὰ προηγούμενα ἔργα μου: γιατί, πραγματικά, αὐτὰ δὲν εἶναι καὶ τόσο εύκολονότα. Τὸν Ζ αρατοῦστρον μου, παραδείγματος χάρη, δὲν μπορεῖ νὰ καυχηθεῖ κανένας πώς τὸν ἔρει δὲν δὲν ἔχει πληγωθεῖ κάποτε βαθειὰ κι’ ἀν δὲν γοητεύτηκε ὕστερα κρυψά ἀπὸ τὴν κάθε του λέξην· γιατί, τότε μονάχα θὰχει τὸ προνόμιο νὰ πάρει μέρος στὸ ἀλκυόνιο στοιχεῖο ποὺ γέννησε αὐτὸ τὸ ἔργο, θὰ λατρέψει τὴν λαμπρή του καθαρότητα, τὸ πλάτος του, τὴν μεγάλη του προοπτική, τὴ σιγουριά του. Σ’ ἄλλες, πάλι, περιπτώσεις, τὸ ἀφοριστικὸ ὕφος τῶν γραπτῶν μου παρουσιάζει κάποια δυσκολία· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται γιατί σήμερα δὲν παίρνουν οἱ ἀνθρώποι ἀρκετὰ στὰ σοβαρὰ αὐτὸ τὸ ὕφος. “Ενας ἀφορισμὸς ποὺ τὸ χύσιμο καὶ τὸ δούλεμά του εἶναι ὅπως πρέπει νὰ εἶναι, δὲν «ἀποκρυπτογραφεῖται» μόνο μὲ τὸ διάβασμα· κάθε ἄλλο, μάλιστα, γιατὶ τότε μόλις ἀρχίζει ἡ ἐργασία του, καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία χρειάζεται μιὰ τέχνη. Στὴν τρίτη πραγματεία αὐτοῦ τοῦ τόμου, δίνω ἔνα παράδειγμα ἐκείνου ποὺ δονομάζω τῷρα «ἔρμηνεία»:—ἡ πραγματεία αὐτὴ σχολιάζει τὸν ἀφορισμὸν ποὺ δητάρχει στὴν ἀρχῇ της. Ή ἀλήθεια εἶναι, πώς, γιὰ νὰ ἀνεβάσουμε τὴν ἀνάγνωση στὸ ὕφος μιᾶς τέχνης, πρέπει πρῶτο ἀπ’ ὅλα νὰ ἔχουμε μιὰν ἴκανότητα ποὺ τὴν ἔχουμε ἔχεισε ἀκρι-

βῶς σήμερα—καὶ γι^ο αὐτὸ θὰ περάσει πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ «δια-βάζονται» τὰ γραπτά μου—, μιὰν ἵκανότητα ποὺ ἀπαιτεῖ νὰ ἔχουμε σχεδὸν τὴ φύση τῆς ἀγελάδας καὶ ὁ χι, ὅπωσδήποτε, τὴ φύση τοῦ «σύγχρονου ἀνθρώπου»: ἐννοῶ τὴν ἵκανότητα τοῦ μικρόκοσμου...

Sils - Maria, Oberegandine,
Ιούλιος 1887

ΠΡΩΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

«ΚΑΛΟ ΚΑΙ ΚΑΚΟ», «ΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΧΥΔΑΙΟΣ»

— 1 —

Αὐτοὶ οἱ ἄγγλοι ψυχολόγοι, ποὺ τοὺς χρωστοῦμε τίς πρῶτες ἀπόπειρες ποὺ ἔχουν γίνει ὅς τὰ τώρα γιὰ νὰ γραφτεῖ μία λιστορία τῆς καταγωγῆς τῆς ἡμικῆς — μᾶς παρουσιάζονται σὰν ἔνα ὅχι εὐκαταφρόνητο αἴνιγμα. Ὁμολογῶ πώς, ὡς αἰνίγματα μὲ σάρκα καὶ δοτᾶ, ἔχουν ἔνα κεφαλαιῶδες πλεονέκτημα ἀπέναντι στὰ βιβλία τους — εἶναι αὐτὸν καὶ αὐτὸν ἐν τοῖς ἐν ταῖς φράσεσι! Μά, τί θέλουν καλὰ - καλὰ αὐτοὶ οἱ ἄγγλοι ψυχολόγοι; τοὺς βλέπουμε πάντα νὰ καταγίνονται, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε ὅχι, μὲ τὴν ἴδια δουλειά, δηλαδὴ νὰ ἀποκαλύψουν τὸ αἰσχρὸν μὲ τὸν ἑρμηνείαν μας κόσμου καὶ ν' ἀναζητοῦν τὴν ἐνεργό, τὴν κατευθυντήρια καὶ ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψή τῆς ἐξέλιξης ἀρχῆς ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου θὰ ἤθελε τὸ λιγώτερο νὰ τὴν εὑρισκεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἀλαζονεία (παραδείγματος χάριν στὴν vis inertiae τῆς συνήθειας, ἢ στὴν ἵκανότητα τοῦ νὰ ἔχεινοῦμε, ἢ καὶ σὲ ἔνα τυφλὸ καὶ τυχαῖο σύμπλεγμα καὶ μηχανισμὸ ίδεων, ἢ, τέλος, σὲ δὲν ἔρω τὸ καθαρὰ παθητικό, αὐτόματο, ἀνακαλαστικό, μοριακὸ καὶ βασικὰ ἥλιθιο)· τί στρώχνει λοιπόν, αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους, σχεδὸν πάντα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση; Νάναι τάχα κάποιο κρυψό καὶ αἰσχρὰ δόλιο ἔνστικτο, ἀνομολόγητο ἵσως αὐτὸν καθ' αὐτό, νὰ ταπεινώσουν τὸν ἄνθρωπο; "Ἡ νάναι, πάλι, κάποια ἀπαισιόδεξη ὑποψία, ἢ δυσπιστία τοῦ ἀπογοητευμένου, τοῦ δύσθυμου καὶ χολερικοῦ ίδεαλιστῆ; "Ἡ, μήπως, μιὰ κάποια ἀφανέρωτη ἔχθροτητα καὶ μνησικακία γιὰ τὸ Χριστιανισμὸ (καὶ

τὸν Πλάτωνα), ποὺ δὲν πέρασε ἵσως ἀκόμα τὸ κατῶφλι τῆς συνείδησης, ἢ πάλι, κανένα διεστραμμένο γοῦστο γιὰ τὶς παραξενιές, γιὰ τὶς δύνηρες παραδοξολογίες, γιὰ τὶς ἀβεβαιότητες καὶ τοὺς παραλογισμοὺς τῆς ὑπαρξῆς; Ἡ πάλι — νᾶναι λίγο ἀπ' ὅλα, λίγη κακοήθεια, λίγη πικρία, λίγος ἀντιχριστιανισμός; λίγη ἀνάγκη καὶ ὅρεξη γιὰ τὰ διεγερτικά; . . . ἀλλὰ μὲ βεβαίωνυν, πῶς ὅλοι αὐτοὶ εἶναι γηραλέα, σαλιάρικα καὶ ἐνοχλητικὰ βατράχια, ποὺ σέρνονται καὶ πηδᾶντε γύρω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, καὶ ποὺ παλεύουν κι' ἀναδεύονται μέσα του, σὰν νάτανε μέσα στὸ στοιχεῖο τους, δηλαδὴ μέσα στὸ β ο ὑ ρ η ο. Ἐναντιώνομαι μὲ ἀηδίᾳ σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα καὶ μάλιστα δὲν τὴν πιστεύω καθόλου· κι' ἂν ἐπιτρέπεται νὰ διατυπώσω μιὰν εὐχῆ; μιᾶς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξέρει κανένας, ευχομαι μέσ' ἀπ' τὴν καρδιά μου νὰ τοὺς συμβαίνει ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο, — νᾶναι δηλαδὴ αὐτοὶ οἱ ἐρευνητὲς ποὺ σπουδάζουν τὴν ψυχὴ μὲ τὸ μηροσκόπιο πλάσματα γενναῖα, μεγαλόψυχα καὶ περήφανα, ποὺ ξέρουν νὰ χαλιναγωγοῦν καὶ τὴν καρδιά τους καὶ τὸν πόνο τους κι' ξέρουν μάθει νὰ θυσιάζουν τοὺς πόθους τους στὴν ἀλήθεια, στὴν καὶ ἡ ἀλήθεια, ἀκόμα καὶ στὴν ἀπλῆ, τὴν σκληρήν, τὴν ἀσχημή, τὴν ἀποκρυπτική, τὴν ἀντιχριστιανική καὶ ἀνήθικη ἀλήθεια. . . Γιατί, ὑπάρχουν καὶ τέτοιες ἀλήθειες.

— 2 —

Κάθε τιμή λοιπὸν ἀξίζει στὰ καλὰ πνεύματα ποὺ φυλᾶν
ἄγρυπνα αὐτοὺς τοὺς ἴστορικους τῆς ἡθικῆς! Δυστυχῶς, εἶναι
βέβαιο πώς τοὺς λείπει τὸ ἵ σ τ ο ρ ι κ ὅ π ν ε ὑ μ α καὶ
πώς ἀκριβῶς τοὺς ἔχουν ἐγκαταλείψει δόλα τὰ καλὰ πνεύματα
τῆς νόησης τῆς ἴστορίας! "Ολοι τους, σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ
παράδοση τῶν φιλοσόφων, ἔχουν ἔναν ο ὑ σ ι α σ τ ι κ ἀ ἀν-
τιοτορικὸ τρόπο ποὺ σκέφτονται· γι' αὐτὸ κανένας δὲν μπορεῖ
νὰ ἀμφιβάλει. 'Η ἀνοησία τῆς γενεαλογίας τῆς ἡθικῆς τους
φαίνεται ἀπὸ τὸ πρῶτο κιώλας βῆμα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ πρό-
κειται νὰ διευκρινιστῇ ἢ καταγωγὴ τῆς ἔννοιας καὶ τῆς κρί-
σης «καλὸς»—«Ἄρχικά, λένε, τὶς μὴ ἐγωϊστικὲς πράξεις τὶς
παινεύνειν καὶ τὶς θεωροῦνσαν καλές ἐκεῖνοι ποὺ τὶς δέχονταν
καὶ ποὺ τοὺς ἤταν ὡ φ ἐ λ ι μ ε ε. 'Αργότερα, δημως, ξεχά-

σανε ἀπὸ ποῦ προερχότανε αὐτὸς δὲ ἔπαινος καὶ δρῆκαν καλές τις μὴ ἐγωῖστικὲς πράξεις, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἀπὸ συνήθεια τις ἔπαινονσαν ἔτσι πάντα — σὰν νάτανε αὐτὲς καθ' αὐτὲς καλές». Σαφέστατο αὐτό : ή πρώτη αὐτὴ ἐτυμολογία παρουσιάζει κιόλας ὅλα τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἰδιοσυγκρασίας τῶν ἄγγλων ψυχολόγων — βρίσκομε ἔτσι σ' αὐτή, τὸν «ἀφελιμισμό», τὴν «λησμονιά», τὴν «συνήθεια», καί, τέλος τὴν «πλάνη» κι' ὅλα αὐτά, γιὰ νὰ στηριχεῖ μιὰ ἀξιολόγηση ποὺ ἔκανε τὸν ἀνώτερο ἄνθρωπο νὰ περιφανεύεται γι' αὐτήν, σὰν νάταν ἔνα προνόμιο τοῦ περήφανου ἀνθρώπου γενικά... Αὐτὴ δημιώς ἡ περηφάνεια προέρχεται πρὸς εἰς εἰς νὰ ταπεινωθῇ κι' ἡ ἀξιολόγηση αὐτὴ προέρχεται πρὸς εἰς εἰς νὰ χάσῃ τὴν ἀξία της : κατορθώθηκε τάχα αὐτό ;... Ἐγὼ πιστεύω πώς εἶναι φανερὸ πώς ἡ θεωρία αὐτὴ ἐπιδιώκει καὶ νομίζει ότι βλέπει τὴν πραγματικὴ ἀρχικὴ ἐστία τῆς ἔννοιας «καλός», ἐκεῖ ποὺ δὲν εἶναι : ἡ κρίση τοῦ καλοῦ δὲν βγαίνει καὶ οὐδὲ λούσει τὸ ἀπὸ ἔκείνους ποὺ δέχτηκαν ἀφονία τὴν «καλωσύνη»! Μᾶλλον οἱ ἕδιοι οἱ «καλοί», δηλαδὴ οἱ ἔξεχοι ἄνθρωποι, οἱ ἰσχυροί, ἔκεινοι ποὺ εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὴν θέση τους καὶ τὴν ψυχικὴ τους ἀνάταση, θεώρησαν τοὺς ἔσωτους τους «καλούντες», ἔκριναν «καλές» τὶς πράξεις τους, δηλαδὴ πρώτης ποιότητας, καὶ τὶς ἀντίταξαν σὲ κάθε τί τὸ ταπεινό, τὸ μικρόχαρο, τὸ χυδαῖο καὶ τὸ ἀγροτικό. Καί, ἀπὸ τὸ ὑψος αὐτοῦ τοῦ προέρχεται πρὸς εἰς εἰς νὰ δημιουργήσουν ἀξίες καὶ νὰ τοὺς δώσουν ὀνόματα : τί τοὺς ἔννοιαζε ἡ χοησμότητα! Ἡ ὀφελιμιστικὴ ἀποψη εἶναι διατάξις τὸ πιὸ ἔνεργο καὶ τὸ πιὸ ἀνεφάρμοστο ὑπάρχει μπροστά σὲ μιὰ ζωντανὴ καὶ ἀναβρύζουσα πηγὴ ὑπέροχαν ἀξιολογήσεων ποὺ καθιερώνουν καὶ κατατάσσουν τὰ πράγματα σὲ τάξεις : ἐδῶ, τὸ συναίσθημα ἔγινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἔκείνης τῆς ψυχορότητας ποὺ εἶναι ἡ προϋπόθεση κάθε συμφεροντολογικῆς σωφροσύνης, κάθε ὀφελιμιστικοῦ ὑπολογισμοῦ — κι' αὐτά, δχι γιὰ μιὰ φορὰ μόνο, δχι γιὰ μιὰν ἔξαιρετέα ὥρα, ἀλλὰ γιὰ πάντα! «Οπως εἴπαμε, ἡ συνείδηση τῆς ἀνωτερότητας καὶ τῆς ἀποστάσεως, τὸ γενικό, τὸ βασικό, τὸ μόνιμο καὶ κυριαρχικὸ συναίσθημα μιᾶς ἀνώτερης φάσεας κυρίων, ἀντίθετης ἀπὸ μιὰ κατώτερη φάση, ἀπὸ ἔνα «παρακατατιανὸ» — γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντίθεση ὀνάμεσα στὸν «καλὸ» καὶ στὸν «κακὸ» (αὐτὸ τὸ δικαίωμα τῶν κυρίων νὰ δονομα-

τίζουν άνάγεται σὲ τόσο μακρινή ἐποχή, ποὺ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ἀκόμα καὶ τὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας σὰν μιὰ ἔκφραση τῆς δύναμης τῶν κυρίων). Αὗτοὶ εἶταν «τοῦτο εἰν αἱ αὐτὸὶ ἡ ἐκεῖνο», ἔβαλαν στὸ κάθε πρᾶγμα καὶ τὸ κάθε γεγονός τὴν σφραγίδα ἐνὸς φθόγγου καὶ τὸ ἔκαναν κτῆμα τους. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἀρχή, ἡ λέξη «καλός» δὲν συνάπτεται ἀναγκαστικά μὲ τὶς «μὴ ἔγωϊστικες» πράξεις, ὅπως νομίζουν μὲ προκατάληψη αὐτοὶ οἱ γενεαλόγοι τῆς ἡθικῆς. Ἐνῶ ἡ ἀντίθεση «ἔγωϊστικός» καὶ «ἀνεγωϊστικός» μᾶλλον στὴν παραγραφή αὐτοῦ οἱ γενεαλόγοι τῆς ἡθικῆς. Ἐνῶ ἡ ἀντίθεση «ἔγωϊστικός» καὶ «ἀνεγωϊστικός» μᾶλλον στὴν παραγραφή αὐτοῦ οἱ γενεαλόγοι τῆς ἡθικῆς. Ἐνῶ ἡ ἀντίθεση «ἔγωϊστικός» καὶ «ἀνεγωϊστικός» μᾶλλον στὴν παραγραφή αὐτοῦ οἱ γενεαλόγοι τῆς ἡθικῆς. Ἐνῶ ἡ ἀντίθεση «ἔγωϊστικός» καὶ «ἀνεγωϊστικός» μᾶλλον στὴν παραγραφή αὐτοῦ οἱ γενεαλόγοι τῆς ἡθικῆς.

— 3 —

'Αλλ' ὅμως — δεύτερον — καὶ ἀν ἀκόμα δὲν παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ ὑπόθεση αὐτὴ γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἔννοιας «καλός» δὲν στέκεται ἰστορικά, καὶ πάλι ὑπάρχει μιὰ ψυχολογικὴ ἀντίφαση. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, δὲ πρέπει γιὰ τὴν ἀνεγωϊστικὴ πράξη προέρχονταν ἀπὸ τὴν χρησιμότητα αὐτῆς τῆς πράξης : ὕστερα, ὅμως, ἐξ αὐτῆς προέλευσή του — πῶς μπορεῖ νὰ ξεχάστηκε ; "Ἐπαψε μήπως ποτὲ νὰ ὑπάρχει ἡ χρησιμότητα τέτοιων πράξεων, Κάθε ἄλλο : ἡ χρησιμότητα αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ἀπὸ ἀνέκαθεν ἡ καθημερινή ἀμπειρία, κάτι, λοιπόν, ποὺ θὰ ἐπρεπε νὰ ὑπογραμμίζεται ἀδιάκοπα, συνεπῶς, ἀντὶ νὰ χαθεῖ ἀπὸ τὴν συνείδηση καὶ νὰ βυθιστεῖ στὴ λησμονιά, θὰ ἐπρεπε νὰ χαράζεται μὲ δόλο καὶ καθαρώτερα γράμματα στὴν

συνείδηση. Πόσο πιὸ λογικὴ εἶναι ἡ ἀντίθετη θεωρία (δχι ὅμως καὶ πιὸ ἀληθινή), — δηλαδὴ ἡ θεωρία πὸν διατύπωσε ὁ Χέρμπερτ Σπένσερ, παραδείγματος γάριν ! Συνδέει τὶς ἔννοιες «καλός» μὲ τὰ «χρήσιμο» καὶ «συμφέρον», σὰν νὰ εἶναι πράγματα δμοιας οὐδίας· ἡ ἀνθρωπότητα, δηλαδὴ, θὰ συνδημίσε καὶ θὰ καθιέρωσε μὲ τὶς ἔννοιες «καλός» καὶ «κακός» τὶς ἐμπειρίες τῆς ποὺ δὲν ἔχει σε καὶ αἱ δὲν μπορεῖ σὲ τὰ ἔχεισαι, γιὰ ὅτι εἶναι χρήσιμο καὶ συμφέρον, ἡ ἀνώφελο καὶ ἀσύμφορο· γι' αὐτὸ τὸ λόγο, αὐτὸ τὸ καλὸ καὶ χρήσιμο πρᾶγμα μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὸν τίτλο τῆς «ἀξίας πρώτης τάξεως», τῆς «օντιστικῆς ἀξίας». Ἀλλά, ὅπως εἶτα, κι' αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα ἐρμηνείας εἶναι ἐξ ἵσου σφαλερή, ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία καθ' ἐαυτὴ εἶναι τούλαχιστον λογική καὶ στέκεται ψυχολογικά.

— 4 —

Τὴν ἔνδειξη γιὰ τὴν σωστὴ μέθοδο ποὺ ἐπρεπε νὰ ἀκολουθήσω, μοῦ τὴν ἔδωσε αὐτὸ τὸ ἔρωτημα : Ήσουν εἶναι ἀκριβῶς, ἀπὸ ἐτυμολογικὴ ἀποψη, ἡ ἔννοια τῆς λέξης «καλός» στὶς διάφορες γλώσσες ; τότε ἀνακάλυψα πῶς ὅλες ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐδιαμόρφωση της λέξης αἱ μεταφορές της, πῶς παντοῦ, ἡ ἴδεα τοῦ «ἔξιον» τοῦ «εὐγενοῦς», μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς τάξης, εἶναι ἡ βασικὴ ἴδεα ἀπ' ὅπου γεννιέται καὶ ἀναπτύσσεται ἀναγκαστικὰ ἡ ἴδεα «καλός» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «ψυχικὰ ἔξιον» καὶ τοῦ «εὐγενής» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «ψυχικὰ ἀνώτερου», τοῦ «ψυχικὰ προνομιούχου». Καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη εἶναι πάντα παράλληλη μὲ ἐκείνη ποὺ τελικὰ μεταμόρφωσε τὶς ἔννοιες «λαϊκός», «πληθεῖος», «ταπεινός» στὴν συνολικὴ ἔκφραση «κακός». Τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης εἶναι ἡ γερμανικὴ λέξη «schlecht» (κακός) ποὺ εἶναι ἐτυμολογικὰ ταῦτόσημη μὲ τὴν λέξη «schlicht» (ἀπλὸς) — παράβαλε schlechtweg (ἀπλᾶ) schlechterdings» (ἐντελῶς) — καὶ πού, ἀρχικά, εἶχε τὴν ἔννοια τοῦ ἀπλοῦ, τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, τοῦ χωρὶς διφορούμενα καὶ λοξοκυττάγματα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν εὐγενῆ. Μόνο στὴν ἐποχὴ τοῦ τριακονταετοῦ πολέμου, δηλαδὴ ἀρχετὰ ἀργά, ἡ ἔννοια αὐτὴ παρέκλινε ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς καὶ πήρε τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει σήμερα.

Αύτή ή διαπίστωση μοῦ φαίνεται ο ύσις ωδής από τὴν ἄποψη τῆς γενεαλογίας τῆς ἡμικῆς. Κι' ἀντὶ τούτου εἶναι τόσο ἀργοπορημένα, γι' αὐτὸν φταίει ή ἀναστατική ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦν μέσα στὸν σύγχρονο κόσμο οἱ δημοκρατικὲς προλήψεις, ποὺ ἐμποδίζουν κάθε ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸ ξήτημα τῶν ἀρχικῶν προελεύσεων. Κι' αὐτὸν συμβαίνει ἀκόμα καὶ στὸν τομέα ποὺ φαίνεται ἀντικειμενικότερος, τὸν τομέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ψυχολογίας, γεγονὸς ποὺ θὰ περιοριστῶ μόνο νὰ ἀναφέρω ἐδῶ. Ἀλλά, γιὰ νὰ κρίνουμε τὴν σύγχυση ποὺ μπορεῖ νὰ φέρει αὐτή ή προκατάληψη, δταν ἐκτραχηλιστεῖ καὶ φτάσει στὸ μῆσος, ἰδιαίτερα στὴν ἡμική καὶ στὴν μελέτη τῆς ἴστορίας, ἀρκεῖ νὰ ἔξετασουμε τὴν περίφημη περίπτωση τοῦ Μπάκλ· ή διχλοκαταγωγῆς, εἰσέβαλε ἀκόμα μιὰ φορά στὴν πατρίδα της, μὲ τὴν δρμητικότητα ἑνὸς ἡφαιστείου ἀπὸ λάσπη καὶ μ' ἔκεινη τὴν ἀλμυρὴ καὶ χυδαία εὐγλωττία ποὺ πάντα χαρακτηρίζει αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τὰ ἡφαίστεια.

— 5 —

"Οσο γιὰ τὸ δικαίωμα μας πρόσβλημα, ποὺ δικαιωματικὰ μπορούσαμε νὰ τὸ δνομάσουμε σιωπηρὸ καὶ πού, ἐκλεκτικά, ἀποτείνεται σὲ πολὺ λίγα αὐτιά, συμφέρει ἀπόλυτα νὰ διαπιστώσουμε πώς πολὺ συχνά, μέσα ἀπὸ τὶς λέξεις καὶ τὶς φρέσκες ποὺ σημαίνουν «καλός», διαφαίνεται ή κύρια ἀπόχρωση ποὺ χάρη σ' αὐτήν οἱ εὐγενεῖς ἔνοιωσαν τὸν ἑαυτό τους ἀνθρώπους ἀνώτερης κλάσης. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πώς, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ἀντλοῦν τὸ δύνομά τους ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ τῆς δύναμής τους (ὅπως «ἰσχυροί», «κύριοι», «ἀρχηγοί») ή ἀπὸ τὰ ἔξωτερικὰ σημάδια αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς, ὅπως, π.χ. «οἱ πλούσιοι», «οἱ κατέχοντες» (αὐτὸν εἶναι τὸ νόημα τῆς λέξης ἀριθμοῦ, ποὺ τὸ βρίσκουμε καὶ στὴν Ἱρανική καὶ τὴν σλαβική γλωσσική ὁμάδα). "Ομως, καμμιὰ φορά, τὴν δύνομασία τους τὴν προσδιορίζει ἔνα τυπικὸ καὶ τηρητικὸ τὸν πληθυσμὸν μὲ τὰ οὐσιαστικὰ σκοῦρα μαλλιά ποὺ βλέπουμε στὸν κάπως προσεκτικὰ καμιαμένους ἐθνογραφικὸν χάρτεος τῆς Γερμανίας, κάνομε σφᾶλμα ὅταν τὸν ἀποδίδομε κελτικὴ προέλευση ἢ κελτικὸ κράμα αἴματος, ὅπως ὑποστηρίζει ἀκόμα ὁ Βίρχωφ: Εἶναι μᾶλλον ἀπομεινάρια ἀπὸ τὸν προϊστορικὸν πληθυσμὸν τῆς Γερμανίας. (Ἡ ίδια παρατήρηση ἴσχυε καὶ γιὰ ὅλη σχεδὸν τὴν Εὐρώπη: πραγματικά, ἡ φυλὴ ποὺ ὑποτάχθηκε κατάφερε τελικά, σ' αὐτές τὶς περιοχές, νὰ ὑπερισχύσει ὡς πρὸς τὸ

γαρα. Ἡ λέξη ἐσθλὸς ποὺ σχηματίστηκε γι' αὐτὴ τὴν χρήση, ἀπὸ τὴν φρέσκα της σημαίνει κάποιον ποὺ εἶναι πραγματικός, ἀληθινός· ὕστερα, ἀπὸ μιὰ ὑποκειμενικὴ μεταρροπή, διὰ ἀληθινός γίνεται φιλαλήθης: σ' αὐτὴ τὴν φράση τῆς μεταμόρφωσης τῆς ίδεας βλέπουμε τὸν ὅρο ποὺ τὴν ἐκφράζει νὰ γίνεται σύνθημα καὶ ἔμβλημα τῆς ἀριστοκρατίας, νὰ παίρνει τὴν ἀπόλυτη ἔννοια τοῦ «εὐγενοῦς» κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν «ψεύτη», τὸν ἀνθρωπὸ τοῦ ὄχλου, ὅπως τὸν ἀντιλαμβάνεται καὶ τὸν περιγράφει ὁ Θεόγνις, — ὡσπου ἐπιτέλους, μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ λέξη σημαίνει πιὰ μόνο τὴν ψυχικὴν γένειαν καὶ ταῦτα χρόνον, ἡ ἔννοια του δριμάζει καὶ τὸν γλυκαίνει. Ἡ λέξη καὶ ὁ δειλὸς (ποὺ σημαίνει τὸν πληθεῖο σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀριθμὸ δ) τονίζει τὴν δειλία κι' αὐτὸν δείχνει, ἵσως, πρὸς τὰ ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης ἀριθμὸς, ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε μὲ πολλοὺς τρόπους. Τὸ λατινικὸ malus (ποὺ τὸ συσχετίζω μὲ τὸ μέλας (μαῦρος), θὰ ἐσήμαινε ἵσως τὸν ἀνθρωπὸ τοῦ λαοῦ γιὰ τὸ σκοῦρο κρῶμα του, καὶ πρὸ παντὸς γιὰ τὰ μαῦρα μαλλιά του Hic niger est, δηλαδὴ τὸν προαρειανὸν αὐτόχθονα τῆς Ιταλικῆς γῆς ποὺ ἔχει ωρίζει περισσότερο, μὲ τὸ σκοῦρο κρῶμα τῆς ἐπιδεμίδας του, ἀπὸ τὴν ράτσα τῶν κυρίων, τὴν ράτσα τῶν ἀρείων κατακτητῶν μὲ τὰ ἔνανθὰ μαλλιά. Ἡ ἀρχαία γαλλικὴ γλώσσα, τουλάχιστον, μοὺ ἔδωσε μιὰν ἀπόλυτα πανομοιότυπη ἀπόδειξη: ἡ λέξη fin (παραδείγματος χάρη στὸ Fin-gal ποὺ σημαίνει τὴν ἀριστοκρατία καὶ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸν καλό, τὸν εὐγενῆ, τὸν ἀγνό, ἀρχικὰ ἐσήμαινε τὸ ἔνανθό μαλλό κεφάλι, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν μελαχροινὸν αὐτόχθονα μὲ τὰ μαῦρα μαλλιά. Οἱ Κέλτες, ἃς τὸ ποῦμε ἔτσι ἔτι τῇ εὐκαιρίᾳ, εἶταν ἀπόλυτα λευκῆς φυλῆς: ὅσο γιὰ κείνες τὶς ζῶντες τῶν πληθυσμῶν μὲ τὰ οὐσιαστικὰ σκοῦρα μαλλιά ποὺ βλέπουμε στὸν κάπως προσεκτικὰ καμιαμένους ἐθνογραφικὸν χάρτεος τῆς Γερμανίας, κάνομε σφᾶλμα ὅταν τὸν ἀποδίδομε κελτικὴ προέλευση ἢ κελτικὸ κράμα αἴματος, ὅπως ὑποστηρίζει ἀκόμα ὁ Βίρχωφ: Εἶναι μᾶλλον ἀπομεινάρια ἀπὸ τὸν προϊστορικὸν πληθυσμὸν τῆς Γερμανίας. (Ἡ ίδια παρατήρηση ἴσχυε καὶ γιὰ ὅλη σχεδὸν τὴν Εὐρώπη: πραγματικά, ἡ φυλὴ ποὺ ὑποτάχθηκε κατάφερε τελικά, σ' αὐτές τὶς περιοχές, νὰ ὑπερισχύσει ὡς πρὸς τὸ

χρῶμα τῆς, τὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ κρανίου, κι' ἵσως καὶ μὲ τὰ διανοητικὰ καὶ κοινωνικά τῆς ἔνστικτα :—ποιός μᾶς ἐγγυᾶται πώς ή σύγχρονη μορφὴ τῆς δημοκρατίας, δὲ ἀκόμα πιὸ σύγχρονος ἀναρχισμὸς καὶ προπατὸς η τάση πρὸς τὴν Κομμούνα, τὸ πιὸ πρωτόγονο κοινωνικὸ σχῆμα, ποὺ τόσο τὸ ἀγαποῦν δῖοι οἱ σοσιαλιστὲς τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι στὴν οὐσίᾳ τῆς ἔνα τερατῶδες ἀποτέλεσμα ἀ ταβισμοῦ — καὶ πώς ή φυλή τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κυρίων, δηλαδὴ τῶν ἀρείων, δὲν πάει νὰ ὑποκύψει ἀκόμα καὶ φυσιολογικά; . . .) Νομίζω πῶς μπορῶ νὰ ἔρμηνεύσω τὸ λατινικὸ bellum μὲ τὴ λέξη «πολεμιστής» : ἀντοθέσομε πῶς μπορῶ νὰ ἀναγάγω τὸ bonus στὴν ἀρχαιότερη μορφὴ του duonus (συγχρίνατε : bellum—duellum—duen-lum, ὅπου μοῦ φαίνεται πώς διατηρήθηκε αὐτὸ τὸ duonus). Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, δὲ bonus εἶναι δὲ ἀνθρωπὸς τῆς μονομαχίας, τοῦ τσακωμοῦ (duo), δὲ πολεμιστής : βλέπουμε λοιπὸν σὲ τὶ συνίστατο η «καλωσύνη» τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Μὰ καὶ η γερμανικὴ μας λέξη gut (καλός) δὲν ἐπρεπε τάχα νὰ σημαίνει der goettliche (ὁ θεϊκός), τὸν ἀνθρωπὸ μὲ τὴ θεϊκὴ καταγωγή; Καὶ μήπως τὸ δόνομα τοῦ λαοῦ δὲν ἦταν εἴς ἀρχῆς συνώνυμο τοῦ goth. ἄλλα εἰχε μόνο τὴν ἔννοια τῆς ἀριστοκρατίας : Ἀλλά, δὲν μπορῶ νὰ ἔκθεσω ἐδῶ τοὺς λόγους μᾶς τετοιας ὑπόθεσης.

— 6 —

“Αν εἶναι κανόνας η μετατροπὴ τῆς πολιτικῆς ἔννοιας τῆς ὑπεροχῆς σὲ ψυχολογικὴ ἔννοια, δὲν εἶναι εξαίρεση αὐτοῦ τοῦ κανόνα (παρ' ὅλο ποὺ κάθε κανόνας ὑπόκειται σὲ εξαιρέσεις) τὸ οὗτο η ἀνώτερη κάστα εἶναι καὶ η ἱερατικὴ κάστα καὶ πώς, κατὰ συνέπεια, προτιμάει, γιὰ τὴν γενικὴ τῆς δονομασία, ἔναν τίτλο ποὺ νὰ υμιύει τὰ εἰδικὰ τῆς λειτουργήματα. “Ετοι χρησιμοποιεῖται, παραδείγματος γάρ, γιὰ πρώτη φορὰ η ἀντίθεση «ἄνθιμος» καὶ «ἀκάνθιμος» γιὰ νὰ διακρίνονται οἱ κάστες. “Αλλωστε, δὲν πρέπει νὰ δίνομε εἴς ἀρχῆς ὑπερβολικὰ αὐτητοὶ καὶ πλατεῖα ἔννοια στὶς ἔννοιες «ἄνθιμος» καὶ «ἀκάνθιμος», ὄλλο οὔτε καὶ συμβολικὴ ἔννοια: ὅλες οἱ ἔννοιες τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητας είχαν ἀρχίσει νὰ σχηματίζονται ἀπὸ ἓνα βαθμὸ ποὺ

οὔτε καὶ τανταξόμαστε, μὲ μιὰ χονδροειδῆ, χυδαία, συνοπτική, περιῳρισμένη ἔννοια, καὶ προπαντὸς μὲ μιὰ μὴ συμβολικὴ ἔννοια. ‘Ο «καθαρὸς» ἀρχικὰ εἶναι ἀπλῶς ὁ ἀνθρωπὸς ποὺ πλένεται, ποὺ δὲν τρώγει ωρισμένες τροφὲς ποὺ προκαλοῦν δερματικὰ νοσήματα, ποὺ δὲν συνέρχεται μὲ ἀκάνθαρτες γυναῖκες τοῦ δχλου, ποὺ συχαίνεται τὸ αἷμα, — αὐτὸ καὶ τίποτα παραπάνω, ή, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐλάχιστα παραπάνω! ’Εξ ἄλλου, οἱ ίδιαιτερες μέθοδοι τῶν ιερατικῶν ἀριστοκρατῶν μᾶς δίνουν νὰ καταλάβουμε πῶς κατώρθωσαν ἐδῶ ἀκριβῶς νὰ πάρουν πνευματικὸ χαρακτῆρα καὶ νὰ ἔντασθοῦν πολὺ γρήγορα οἱ ἀξιολογικὲς ἀντιθέσεις. Καὶ, πραγματικά, αὐτὲς χάραξαν τελικὰ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους τέτοια βάραθρα, ποὺ οὕτε ἔνας Ἀχιλλέας τῆς Σλεύσερης δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὰ διαβεῖ χωρὶς ν' ἀνατριχιάσει. ‘Απὸ τὴν ἀρχή, ὑπάρχει κάτι τὸ νοσηρὸ σ' αὐτὲς τὶς ιερατικὲς ἀριστοκρατίες καὶ στὶς κυριαρχικές τους συνήθειες, ποὺν ἐχθρεύονται τὴ δράση, ποὺ θέλουν τὸν ἀνθρωπὸ πότε βυθισμένο στὰ ὅνειρά του καὶ πότε νὰ ἀναταράξεται ἀπὸ συναισθηματικὰ ξεπάσματα — συνέπεια αὐτοῦ τοῦ πράγματος φαίνεται πῶς εἶναι ἐκείνη η ἐντερικὴ καχεξία κι' ἐκείνη η νευρασθένεια ποὺ σχεδὸν μοιραία παρουσιάζεται στοὺς παπάδες ὅλων τῶν ἐποχῶν. Καὶ τὸ φάρμακο ποὺ συνιστοῦν γι' αὐτὴ τὴ νοσηρὴ κατάσταση, πῶς νὰ μὴν πούμε πῶς τελικὰ ἀποδείχθηκε ἐκατὸ φρέσκες πιὸ ἐπικίνδυνο ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια ποὺ ήταν νὰ γιατρέψει ; ‘Ολόκληρη η ἀνθρωπότητα ὑποφέρει ἀκόμη ἀπὸ τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀφελοῦς θεραπείας ποὺ ἐπινόησαν οἱ παπάδες. Φτάνει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὠρισμένες ίδιορυθμίες τῆς διαιτητικῆς θεραπείας (στέρηση τοῦ κρέατος), τὴν νηστεία, τὴν σεξουαλικὴ ἀποχή, τὴν φυγὴ «στὴν ἔρημο» (τὴν ἀπομόνωση κατὰ τὸ σύστημα ποὺ τὴν συνοδεύει καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ φάρμακο κάθε ὑστερίας τοῦ ἀσκητικοῦ ἰδανικοῦ). Σ' αὐτά, προσθέστε καὶ τὴν ιερατικὴ μεταφυσικὴ ποὺ ἐχθρεύεται τὶς αισθήσεις, ποὺ κάνει τεμπέλη καὶ ἐκλεπτυσμένο τὸν ἀνθρωπὸ, τὸν ὑπνωτισμὸ μὲ τὴν αὐθυποθολή ποὺ ἐφαρμόζουν οἱ ιερεῖς σὰν τοὺς φακίρηδες καὶ τοὺς βραχμᾶνες. Γι' αὐτούς, δὲ βραχμάνες εἶναι οἱ γιὰ τοὺς ἄλλους τὸ κρυστάλλινο κουμπί ή η ἔμμονη ίδέα. ‘Ακόμα, προσθέτει καὶ τὸν ὄλοκληρωτικὸ καὶ τελικὸ κορεσμό, ποὺ, ἄλλωστε, εἶναι πολὺ εύνόητος ὑστερα ἀπὸ τὴν φιλικὴ θερα-

πείλα τοῦ ιερέα, καὶ τὸ μηδὲν (ἢ τὸ Θεό — γιατὶ δύο πόθος γιὰ μιὰ μεστικὴ ἐνωση μὲ τὸ Θεό δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ δύο πόθος τοῦ βουδδιστὴ γιὰ τὸ μηδέν, γιὰ τὴν Νιρβάνα — καὶ τίποτ' ἄλλο! Κι' αὐτό, γιατὶ μὲ τοὺς ιερεῖς δύλα γίνονται πιὸ ἐπικίνδυνα· δχι μονάχα οἱ θεραπεῖς καὶ τὰ φάρμακα, ἀλλὰ κι' ἡ ἀλλιώνελα, ἡ ἐκδίκηση, ἡ δξιδέρκεια, ἡ ἀκολασία, δύρωτας, ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀρετή, ἡ ἀρρώστεια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς, μὲ λίγη ἀμεροληψία, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε πῶς ἀκριβῶς μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς οὐσιαστικὰ ἐπικίνδυνης μορφῆς τῆς ζωῆς, δηλαδὴ τῆς ιερατικῆς μορφῆς, δέχισε δὲ ἀνθρώπος νὰ γίνεται ἐνδιαφέροντος στὴν θεραπείαν τους, τὸ δάθος καὶ τὴν κακία — καὶ, βέβαια, αὐτὲς εἶναι οἱ δυνατοὶ κεφαλαιώδεις ἰδιότητες ποὺ ἔξασφάλισαν ὡς τὰ τώρα στὸν ἀνθρώπο τὴν ὑπεροχή του ἀπέναντι στὸ ὑπόλοιπο ξωικὸ βασίλειο! . . .

— 7 —

Μαντεύει κανεὶς πόσο εὔκολα θὰ χωριστεῖ δύο ιερατικὸς τρόπος τῆς ἀξιολόγησης ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἀριστοκρατίας τῶν πολεμιστῶν, γιὰ νὰ ἔξειλυχθεῖ σὲ μιὰν ὀλότελα ἀντίθετη ἀξιολόγηση. Τὸ ἔδαφος θὰ εύνοήσει αὐτὴ τὴν σύγκρουση ἀπὸ τὴν στιγμὴ προπαντὸς ποὺ ἡ κάστα τῶν ιερέων καὶ ἡ κάστα τῶν πολεμιστῶν, θὰ φυνόήσουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ δὲν θὰ καταφέρονται νὰ συμφωνήσουν στὸ θέμα τῆς ιεραρχίας. Οἱ ἀξιολογικὲς κρίσεις τῆς ἀριστοκρατίας τῶν πολεμιστῶν βασίζονται σὲ μιὰ ισχυρὴ σωματικὴ ἰδιοσυστασία, σὲ μιὰ ἀνθηρὴ ὑγεία, χωρὶς νὰ παραλείπουμε καὶ τὸ τί χρειάζεται γιὰ νὰ συντηρηθεῖ αὐτὴ ἡ πλημωρικὴ ρωμαλεότητα, δηλαδὴ τὸν πόλεμο, τὴν περιπέτεια, τὸ κυνῆγι, τὸ χορό, τὰ σωματικὰ παιχνίδια καὶ ἀσκήσεις, καὶ, γενικά, κάθε τι ποὺ ἔχει μέσα τον ρωμαλέα, ἐλεύθερη καὶ χαρωπὴ δραστηριότητα. Ἐνῶ, δὲ τρόπος ποὺ ἀξιολογεῖ τὴν ιερατικὴ τάξη, βασίζεται σὲ ἅλλες προϋποθέσεις: τόσο τὸ χειρότερο γι' αὐτήν, ὅταν πρόκειται γιὰ πόλεμο. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, πῶς οἱ παπάδες εἶναι οἱ πιὸ κακοὶ ἐγγόνι — μὰ γιατὶ; Γιατὶ εἶναι οἱ πιὸ ἀδύνατοι. Ἡ ἀδυναμία τους γεννάει μέσα τους ἕνα τερατῶδες, ἄγριο, διανοητικὸ καὶ δηλητηριασμένο μῆσος. Στὴν ιστορία, οἱ πιὸ με-

γάλοι μὲ καὶ οἱ πιὸ ἔξυπνοι ἐκδικητὲς εἴτανε παπάδες: — μπροστὰ στὸ πνεῦμα ποὺ ἀναπτύσσει τὴν παπαδίστικη ἐκδίκηση, κάθε ἄλλο πνεῦμα εἶναι μηδαμινό. Πραγματικά, ἡ ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας θὰ εἴτανε πολὺ ἥλιθια ὑπόθεση ἐν δὲν ὑπῆρχε τὸ πνεῦμα ποὺ τῆς φύσης μέσα της οἱ ἀδύνατοι. Ἡ πάροντας τὸ πιὸ χτυπητὸ παραδειγμα: Κάθε τί ποὺ ἀποφάσισαν νὰ κάνουν οἱ ἀνθρώποι στὴν γῆ ἐναντίον τῶν «εὐγενῶν», τῶν «ἰσχυρῶν», τῶν «ἀρχόντων» καὶ τῆς «ἔξουσίας» οὗτε ποὺ ὑπολογίζεται καθόλου ἐν τὸ συγκρίνουμε μ' αὐτὸς ποὺ κάνανε οἱ Έθνοί. Οἱ Ἐθναῖοι, αὐτοὶ οἱ ιερατικοὶ λαοί, ποὺ στὸ τέλος δὲν κατάφεραν νὰ πάρουν ἱκανοποίηση ἐναντίον τῶν ἔχθρων καὶ τῶν κυριάρχων τους παρὰ μονάχα ἀφοῦ ἀντιστρέψανε ριζικὰ ὅλες τὶς ἀξίες, δηλαδὴ μὲ μιὰ πράξη οὐσιαστικὰ πνευματικὰ τις ἀξίες, ἐκδιαφέρονται στὴν θητική σημασία. Μόνο ἔνας λαός παπάδων μποροῦσε νὰ τὸ κάνει αὐτό, ἔνας λαός ποὺ ἐκδικούταν μὲ ιερατικὸ τρόπο τὸ κρυφό του μῆσος. Οἱ Ἐθναῖοι, μὲ τὴν τρομερή τους λογική, ἀποτολμήσανε τὴν ἀντιστροφὴ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἔξισωσης τῶν ἀξιῶν (καλός, εὐγενής, ισχυρός, ὀραῖος, εὐτυχισμένος, ἀγαπημένος τοῦ Θεοῦ). Αὐτὴ τὴν ἀντιστροφή, τὴν διατηρήσανε μὲ τὴ μανία ἐνὸς μίσους χωρὶς δρια (τὸ μῖσος τῆς ἀδυναμίας) καὶ εἴπανε: «Μόνο οἱ κακομοίρηδες εἶναι καλοί· μόνο οἱ φτωχοί, οἱ ἀδύναμοι, οἱ μικροί, εἶναι καλοί· μόνο οἱ βασανισμένοι, οἱ στερημένοι, οἱ ἀρρωστοί, εἶναι υεοσεβούμενοι, καὶ μόνο αὐτοὺς εὐλογεῖ δὲ Θεός: γι' αὐτό, μόνο σ' αὐτοὺς θὰ ἀνήκει ἡ εὐδαιμονία. Ἐνῶ σεῖς, σεῖς ποὺ εἴστε πλούσιοι καὶ ισχυροί, εἴστε οἱ αἰώνια κακοί, σκληροί, ἀπληστοί, ἀχρόταγοι, ἀσεβεῖς, καὶ γι' αὐτὸς θὰ μείνετε αἰώνια ἀποδιωγμένοι, καταραμένοι, κολασμένοι!» . . .

Εἶναι γνωστὸ ποιὸς τὴν κληρονομιὰ αὐτῆς τῆς ἔνδραϊκης πτώσης τῶν ἀξιῶν. . . Καὶ, μιᾶς καὶ μιλᾶμε γιὰ τὴν ἀπερίγραπτα τερατώδη καὶ ὀλέθρια πρωτοβουλία ποὺ πῆραν οἱ Ἐθναῖοι σὰν κήρυξαν αὐτὸν τὸν κατ' ἔξοχὴν ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο, μνημίω τὸ συμπέρασμα ὃπου εἶχα καταλήξει σὲ ἔνα ἄλλο μοντέργο (Πέραν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἀφορ. 195). Δηλαδή, πῶς μὲ τοὺς Ἐθναίους ἀρχίζει τὸ ἕτερη η καμπανή τῶν διόλων στὴν ἡθική, αὐτὸς τὸ ξεσήκωμα ποὺ σέργει πίσω του μιὰν ιστορία εἴκοσι αἰώνων καὶ ποὺ σήμερα ἔξακολουθοῦμε ἀκόμα νὰ τὸ βλέπουμε — μόνο καὶ μόνο γιατὶ νίκησε. . .

—Μὰ δὲν καταλαβαίνετε ; Δὲν ἔχετε μάτια γιὰ νὰ δεῖτε κάτι ποὺ χρειάστηκαν δυὸς χιλιάδες χρόνια γιὰ νὰ θριαμβεύσει ;... Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ παραξενεύμαστε. Κάθε τὶ ποὺ γίνεται σὲ με γάλο χρόνια καὶ διάστημα, δύσκολα τὸ βλέπομε καὶ δύσκολα τ' ἀγκαλιάζουμε μὲ μιὰ ματιά. Λοιπόν, νὰ τί ἔγινε : στὸν κορμὸν αὐτοῦ τοῦ δέντρου τῆς ἐκδίκησης καὶ τοῦ μίσους, τοῦ ἔδραικον μίσους — ποὺ εἶναι τὸ πιὸ βαθὺ καὶ τὸ πιὸ ψηλὸ μίσος ποὺ γνώρισε ποτὲ διόσμος, τοῦ μίσους ποὺ δημιουργεῖ τὸ ἴδανικό, τοῦ μίσους ποὺ ἀντιστρέφει τὶς ἀξίες, τοῦ μίσους ποὺ ποτὲ δὲν ἔγινε διοιό του στὴ γῆς — ἀπ' αὐτὸν τὸ μῖσος βγῆκε κατί ποὺ δὲν εἴτανε λιγάτερο ἀσύγκριτο· βγῆκε μιὰ καὶ νούρα για ἀγάπη, ἥ πιὸ βαθειὰ καὶ ἥ πιὸ ὑπέροχη μορφὴ τῆς ἀγάπης — καὶ ἄλλωστε, σὲ ποιὸν ἄλλον κορμὸν θὰ μποροῦσε τάχα ν' ἀνθίσει αὐτὴ ἡ ἀγάπη ;... Δὲν πρέπει δύμως νὰ φανταζώμαστε πῶς ἀναπτύχθηκε μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀρνησης αὐτῆς τῆς ἐκδικητικῆς δίψας, σὰν ἀντίθεση τοῦ ἔδραικον μίσους ! "Οχι, κάθε ἄλλο. Ἡ ἀγάπη βγῆκε ἀπ' αὐτὸν τὸ μῖσος, ἀνθίσει σὰν ἐπιστέγασμά του, σὰν θριαμβευτικὸ στεφάνι ποὺ ἀνθίσει κάτω ἀπ' τὶς θερμὲς ἀχτῖνες ἐνὸς ἥλιου ἀγνότητας, μὰ ποὺ, σ' αὐτὸν τὸν καινούργιο χῶρο, ὃπου κυριαρχεῖ τὸ φῶς καὶ τὸ ὑπέροχο, κυνηγάει τοὺς ἴδιους σκοποὺς μὲ τὸ μῖσος : τὴ νίκη, τὴν κατάκτηση, τὴν ἀποπλάνηση, ἐνῶ οἱ φίλες τοῦ μίσους, ἀπληστες καὶ ἐπίμονες, μπαίνουνε στὸν ὑπόγειο χῶρο τῶν σκοταδιῶν καὶ τοῦ κακοῦ.

Αὐτὸς δὲν Ἱησοῦς δὲν Ναζωραῖος, αὐτὸν τὸ ἐνσαρκωμένο εὐγάγειο τῆς ἀγάπης, αὐτὸς δὲν «Ἀυτρωτὴς» ποὺ ἔφερνε τὴν μακαριότητα καὶ τὴ νίκη στοὺς φτωχοὺς, στοὺς ἀρρωστούς καὶ στοὺς ἀμαρτωλούς — δὲν εἴτανε τάχα ἀκριβῶς ἡ ἀποπλάνηση στὴν πιὸ ζοφερὴ καὶ στὴν πιὸ ἀκατανίκητη μορφὴ τῆς, ποὺ μᾶς δόδήγησε μ' ἐναντίον ἐλιγμὸν σ' αὐτὲς τὶς ἐβραϊκὲς ἀξίες, σ' αὐτὲς τὶς ἀνανεώσεις τοῦ ἴδανικοῦ ; Μὴ δὲν πέτυχε δὲν λαδὸς τοῦ Ἰσραήλ, μὲ τὸ στρεβλὸ δρόμο αὐτοῦ τοῦ Αυτρωτῆ, αὐτοῦ τοῦ φαινομενικοῦ ἀντίταλον ποὺ φαινότανε σὰ νάθελε νὰ διασπείρει τὸ Ἰσραήλ, τὸν ἔσχατο σκοπὸ τῆς ὑπέροχης μνησικαίας του ; Μὴ δὲν εἴταν ἀποτέλεσμα κάποιας ἀπόκρυφης μαύρης μαγείας, μιᾶς πραγματικᾶς γαλόπνης πολιτικῆς τῆς ἐκδίκησης, μιᾶς

προβλεπτικῆς, ὑποχθόνιας, πολιτικῆς, ποὺ σιγὰ-σιγὰ συλλάβαινε καὶ ὑπολόγιζε τὰ χτυπήματα της, τὸ διὰ ἀκόμα καὶ τὸ ἴδιο τὸ Ἰσραὴλ ἀναγκάστηκε ν' ἀπαρνηθεῖ καὶ νὰ σταυρώσει, στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου, τὸ ἀληθινὸν δργανό τῆς ἐκδίκησής του ; Σὰν νάταν αὐτὸν τὸ δργανό θανάσιμος ἔχθρος του, ὥστε «ὅλος ὁ κόσμος», δηλαδὴ ὅλοι οἱ ἔχθροι τοῦ Ἰσραὴλ, νὰ διστάσει λιγώτερο νὰ δαγκάσει αὐτὸν τὸ δόλωμα ; Πῶς μποροῦμε, ἀλλωστε, νὰ φανταστοῦμε, δισες πνευματικὲς φινέτσες καὶ ἀν χρησιμοποιήσουμε, πιὸ ἐπικίνδυνο δόλωμα ; Κάτι ποὺ νὰ λοιφαρέσσει, μὲ τὴν ἀποκλανητικὴ του δύναμη, μὲ τὴν ἀπαλότητα καὶ τὴν γοητεία του, αὐτὸν τὸ σύμβολο τοῦ «ἄγιου σταυροῦ», αὐτὸν τὸ φριχτὸ παράδοξο ἐνὸς «σταυρωμένου Θεοῦ», αὐτὸν τὸ ἀφάνταστα καὶ ἔσχατα σκληρὸ μυστήριο, τὴν παράφρονη σκληρότητα ἐνὸς Θεοῦ ποὺ σταυρώνεται ὁ ἴδιος γιὰ τὴν σωτηρία τῆς ἀνθρώπων πτησίας ;... Εἶναι ὑπωδόήποτε βέβαιο, πῶς τὸ Ἰσραὴλ, μὲ τὴν ἐκδίκησή του καὶ μὲ τὴν ἀντιστροφὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, κατανίκησε πάντα, sub hoc signo, κάθε ἄλλο ἴδανικό, κάθε ἄλλο πιὸ εὐγενικὸ ἴδανικό.

—Μὰ τὶ μᾶς μιλᾶς ἀκόμα γιὰ εὐγενικὰ ἴδανικά ! "Αξ ὑποκλιθοῦμε μπροστά στὸ τετελεσμένο γεγονός : νίκησε δὲ λαὸς — ή οἱ «δοῦλοι», ή ὁ «ὄχλος», ή τὸ «κοπάδι», διπος θέλεις πέτε το. — "Αν αὐτὸν τὸ χρωστοῦμε στοὺς Εβραίους, καλά ! ποτὲ δὲν εἴχε λαὸς πιὸ σημαντικὴ ἀποστολή. Οἱ «ἀφεντάδες» καταργήθηκαν καὶ θριαμβεψε δὲ ἀνθρωπος τοῦ ὄχλου. Δὲν πάει νὰ παρομοιάσετε δισοθέλετε αὐτὴ τὴ νίκη μὲ μιὰ δηλητηρίαση τοῦ αἵματος (ἀφοῦ ἔφτιαξε τὸ ἀνακάτωμα τῶν φυλῶν) — δὲν ἀντιλέγω. Εἶναι δύμως ἀναμφισβήτητο πῶς αὐτὴ ἡ δηλητηρίαση πέτυχε. "Ἡ «λύτρωση» ή η «ἀπελευθέρωση» τοῦ ἀνθρώπου γένους (ἐννοῶ τὴ χειραφέτηση ἀπὸ τὸ ξυγὸ τῶν «ἀφεντάδων») δρίσκεται σὲ θαυμάσιο δρόμο· ὅλα μονομάχοις ἔξιουδαίζονται, ή ἐκχριστιανίζονται, ή παίρνουν τὴ μυρούδια τοῦ ὄχλου (τὶ σημασία ἔχουν οἱ λέξεις!) Τόσο πολὺ φαίνεται πῶς προχωρεῖ ἀκατανίκητα αὐτὴ ἡ δηλητηρίαση ὅλου τοῦ σώματος τῆς ἀνθρωπότητας πού, δισο καὶ ἀρρώσιαση ὅλου τοῦ σώματος τῆς ἀνθρωπότητας πού, δισο καὶ γενέι δισο καὶ περισσότερο — θὲς ἀπὸ σήμερα ; — ή ταχύτητα καὶ

τὸ περπάτημά της, κι' ὅσο κι' ἀν γίνονται ὅλο καὶ πιὸ ἀδιόρατες, πιὸ λεπτεπίλεπτες καὶ πιὸ στοχαστικές, ἔχουμε καιρὸ μπροστά μας... Ὑπάρχει ἄλλο κανένα ἔργο ποὺ νὰ πρέπει νὰ ἐπιτελέσει ή Ἐκκλησία; ἔχει, γενικά, ἀκόμα, κανένα δικαίωμα νὰ ξήσει; Ἡ μήπως δὲν μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη; Οὐοετίτυτ. Σᾶς φαίνεται πὼς ἐμποδίζει καὶ καθυστερεῖ αὐτὴ τὴν πορεία, ἀντὶ νὰ τὴν ἐπιταχνεῖ; Ἔ, λοιπόν, αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ μποροῦσε ν' ἀποτελέσει καὶ τὴ χρησιμότητά της... Βέβαια, ἔχει ἐπάνω της κάτι τὸ χυδαῖο καὶ τὸ χωριάτικο, ποὺ ἀπωθεῖ κάθε κάπτως πιὸ λεπτὴ διάνοια καὶ κάθε ἀληθινὰ μοντέρνο γούστο. Μήπως θάπρεπε, τουλάχιστον, νὰ είχε ἐκλεπτυνθεῖ κάπως;... Σήμερα πιὸ πολὺ ἀπωθεῖ παρὰ γοητεύει... Καὶ ποιός ἀπὸ μᾶς θάθελε νᾶναι ἐλεύθερος στοχαστής ἂν δὲν ὑπῆρχε ή Ἐκκλησία; «Μᾶς ἀπωθεῖ ή Ἐκκλησία, μὰ ὅ χι καὶ τὸ δηλητήριο της...» Ἀν βγάλουμε ἀπ' τὴ μέση τὴν Ἐκκλησία, θὰ ἐξακολουθοῦμε ν' ἀγαπᾶμε τὸ δηλητήριο της...» Αὐτὸ τὸν ἐπίλογο ἔκανε στὰ λόγια μου ἔνας «ἔλεύθερος στοχαστής», οντότιος ἡσάει, ὅπως τ' ἀπόδειξε μὲ τὸ παραπάνω, πού, μαζὶ μ' ὅλ' αὐτά, εἴτανε καὶ δημοκράτης. «Ως ἐκεῖ μὲ ἀκούγε, μὰ δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξει ἄλλο τὴ σιωπῆ μου. «Ομως, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, πολλὰ πράγματα ἔχω νὰ παρασιωπήσω.

— 10 —

Ἡ ἔξέγερση τῶν δούλων στὴν ἡμικὴ ἀρχῆς εἰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἵδια ἡ μητικακία γίνεται δημιουργικὴ καὶ γεννάει ἀξίες: ἡ μητικακία αὐτῶν τῶν πλασμάτων, ποὺ τοὺς ἀπαγορεύεται ή πραγματικὴ ἀντίδραση, ἡ ἀντίδραση δηλαδὴ τῆς δράσης, καὶ ποὺ ἀποξημώνονται μόνο μὲ τὴ φανταστικὴ ἐκδίκηση. Ἐνῶ κάθε ἀριστοκρατικὴ ἡμικὴ γεννάει ἀπὸ μιὰ θριαμβευτικὴ αὐτοκατάφαση, ἡ ἡμικὴ τῶν δούλων ἀντιθέτει πρῶτα ἔνα «ὄχη» σὲ δ, τι δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἁυτοῦ της, σὲ δ, τι εἶναι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτήν, σὲ δ, τι εἶναι «μὴ ἔγω» της: κι' αὐτὸ τὸ ὄχη, εἶναι ἡ δημιουργικὴ πράξη της. Αὐτὴ ἡ ἀντιστροφὴ τῆς ἀξιολογιτικῆς ματιᾶς — αὐτὴ ἡ ἀποψή ποὺ ἀναγκαῖα ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο ἀντὶ νὰ βασίζεται στὸν ἁυτό της — χαρακτηρίζει κατ' ἔξοχὴν τὴ μητικακία· γιὰ νὰ γεννη-

θεῖ ἡ ἡμικὴ τῶν δούλων χρειάζεται πάντα καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔναν ἀντίθετο καὶ ἔξωτερικὸ κόσμο: γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴ γλῶσσα τῆς φυσιολογίας, τῆς χρειάζονται ἔξωτερικὰ ἐρεθίσματα γιὰ νὰ δράσει κι' ἡ δράση της εἶναι βασικὰ ἀντίδραση. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει, δταν ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἀξιῶν γίνεται ἀπὸ κυρίους: τότε, ἡ δράση ἐνεργεῖ καὶ ἀναπτύσσεται αὐθόρμητα, καὶ ξητάει τὸν ἀντίποδά της μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ αὐτοεπιβεβαιωθεῖ μὲ πιότερη ἀκόμα χαρὰ κι' εὐγνωμοσύνη. Ἡ ἀρνητικὴ της ἔννοια «ταπεινός», «χυδαῖος», «κιακός», δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ μιὰ ὁχρὴ ἀντίθεση ποὺ γεννιέται καθυστερημένα ἀν τὴ συγκρίνουμε μὲ τὴ βασική της ἔννοια, ποὺ εἶναι διαποτισμένη διλόκληρη ἀπὸ ξωὴ καὶ πάθος, αὐτὴ τὴν ἔννοια ποὺ λέει: «έμεις οἱ ἀριστοκράτες, έμεις οἱ καλοί, έμεις οἱ ὁραῖοι, έμεις οἱ εὐτυχισμένοι!» Σὰν ξεγελέται τὸ ἀριστοκρατικὸ ἀξιολογικὸ σύστημα καὶ κάνει λάθος ὃς πρὸς τὴν πραγματικότητα, αὐτὸ γίνεται σὲ σφαῖρες ποὺ δὲν τοῦ εἶναι ἀρκετὰ γνωστές: σὲ σφαῖρες ποὺ μάλιστα ἀρνεῖται μὲ περιφρόνηση πὼς τὶς ἔρει στὴν πραγματικὴ τους μορφή. Τοῦ συμβαίνει λοιπὸν νὰ παραγνωρίζει τὴ σφαῖρα ποὺ περιφρονεῖ, τὴ σφαῖρα δηλαδὴ τοῦ ὄχλου, τοῦ λαούτζίου.

«Ἄσ σκεφτούμε, ἔξ ἄλλου, πὼς ἡ συνήθεια τῆς περιφρόνησης, τῆς ἀγέρωχης ματιᾶς, τοῦ βλέμματος τῆς ἀνωτερότητας, κι' ἀν ἀκόμα νόποθέσιμε πῶς π αρ α π οι ε ἶ τὴν εἰκόνα τοῦ περιφρονημένου, δὲν ᔹχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴ βίαιη παραμόρφωση ποὺ θὰ κάνουν τὸ κρυφὸ μῆσος καὶ ἡ μητικακία τοῦ ἀδύνατου στὸ πρόσωπο — ἡ μᾶλλον στὸ δμοίωμα — τοῦ ἀντίπαλου. Καὶ πραγματικά, στὴν περιφρόνηση ὑπάρχει πολὺ μεγάλο ποσοστὸ ἀμέλειας καὶ ξεγνοιασιᾶς, πολλὴ ἔξωτερη καὶ προσωπικὴ χαρά, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς περιφρόνησης νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ἀληθινὴ καρικατούρα, σὲ τέρας.

«Ἄσ μὴ ἔχεγάμε τὶς σχεδὸν καλοπρόσωπες ἀποχρώσεις ὅπου είχε στολίσει ἡ Ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία, παραδείγματος χάρη, ὅλες τὶς λέξεις ποὺ χρησίμευαν γιὰ νὰ ἔχεωρίσει τὸν ἁυτό της ἀπὸ τὸν ὄχλο. Διαρκῶς μπαίνει στὴ μέση ἡ λέξη μέλι ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ κάτι ποὺ μοιάζει μὲ οἶκτο, σεβασμό, ἐπιείκεια, σὲ σημεῖο ὄστε, ὅλες σχεδὸν οἱ λέξεις ποὺ ἔδειχναν τὸν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ, νὰ γίνουν στὸ τέλος συνώνυμα μὲ τὸ «ευτυχισμένος», τὸ «ἀξιολύπητος», (πρβλ. δειλός, δειλαιος, πονηρός, μοχθηρός· οἱ δυὸ τελευταῖς λέξεις σημαίνουν τὸν ἄνθρωπο τοῦ

λαοῦ ποὺ εἶναι δοῦλος τοῦ μόχθου του καὶ ὑποξύγιο). Ἐξ ἀλλοῦ, πρέπει νὰ σκεφτοῦμε πῶς οἱ ὅροι «κακός», «ταπεινός», «δυστυχισμένος», εἴχανε πάντα γιὰ τὸ ἐλληνικὸ αὐτὸν ἔνα τόνο ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ἀπόχρωση τοῦ «δυστυχισμένου». δλ' αὐτὰ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ κληρονομιὰ τοῦ πιὸ εὐγενικοῦ παλαιοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος, ποὺ οὕτε στὴν περιφρόνηση δὲν διαφεύδει τὸν ἑαυτό της, (ὅς θυμίσουμε στὸν φιλόλογον τὴν σημασία τῶν λέξεων οἱ ἵξυρός, ἀνολβίς, τλήμων, δυστυχεῖν, ἔνυμφος ἄ).

Οἱ «ἀριστοκράτες» εἴχανε τὸ συναίσθημα δτι εἴταν οἱ «εὔτυχισμένοι». Δὲν εἴχανε ἀνάγκη νὰ οἰκοδομοῦν τεχνικὰ τὴν εὐτυχία τους συγκρίνοντας τὸν ἑαυτό τους μὲ τοὺς ἔχθρούς τους ἢ ἐπινοῶντας ψεύτικους (ὅπως κάνουν ὅλοι οἱ μνησίκακοι ἀνθρώποι). καὶ ὅμοια, ἐπειδὴ εἴταν ὀλοκληρωμένοι ἀνθρώποι, ποὺ ἔχωρίζουν ἀπὸ σφρῆγος καὶ, συνεπῶς, ἀναγκαστικὰ δραστήριοι, δὲν ἔρανε νὰ ἔχωρίζουν τὴν εὐτυχία ἀπὸ τὴ δράση — σ' αὐτοὺς ἡ δραστηριότητα συνυπολογίζεται μὲ τὴν εὐτυχία (κι' ἀπ' αὐτὸν προέρχεται κι' ἡ ἔκφραση εὗ πράτειν).

«Οἱ» αὐτὰ βρίσκονται σὲ μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὴν «εὔτυχία». ὅπως τὴν φαντάζονται οἱ ἀδύνατοι, οἱ καταπιεσμένοι, οἱ συνθλιψμένοι ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἔχθρικῶν καὶ δηλητηριασμένων αἰσθημάτων τους. Σ' αὐτοὺς ἡ εὐτυχία ἐμφανίζεται προπαντὸς μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ναρκωτικοῦ, τῆς ἀνάπαυσης, τῆς εἰρήνης, τοῦ «σαββάτου», τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς χαλάρωσης, μὲ λίγα λόγια, μὲ τὴν παθητική της μορφή. Καὶ, ἐνῶ δὲ ἀριστοκράτης ξεῖ γεμάτος ἐμπιστοσύνη κι' εἰλικρίνεια ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του (ἡ λέῃ γενναῖος, δηλ. «γεννημένος εὐγενής», ὑπογραμμέει τὴν ἀπόχρωση τῆς «εἰλικρίνειας» καὶ ίσως καὶ τῆς «ἀφέλειας»), δὲ κακὸς δὲν εἶναι οὕτε εἰλικρίνης, οὕτε ἀφελής, οὕτε ἔντιμος ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του. Η ψυχή του ἀλοιθωρίζει τὸ πνεῦμα του ἀγαπάει τὶς ἀπόμερες γωνιές, τοὺς γλυπτεροὺς δρόμους καὶ τὶς κρυφές πόρτες τοῦ δίνει θάρρος κάθε τὸ κρυφό· ἔκει εἰν' δὲ κόσμος τοῦ, ἡ σιγουριά τοῦ, ἡ ἔξοχασή τοῦ. Ξέρει καλὰ νὰ σωταίνει, νὰ μήν ἔχενάει, νὰ περιμένει, νὰ ζηρώνει προσωρινά, νὰ ταπεινώνεται. Μιὰ τέτοια ράτσα ἀπὸ ἀνθρώπους τῆς μηνισικαίας, ἀναγκαστικὰ θὰ καταλήξει νὰ γίνει πιὸ φρόνιμη ἀπὸ δύοισιδήποτε ἀριστο-

κρατικὴ ράτσα, καὶ γι' αὐτὸν θὰ τιμάει τὴ φρόνηση σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ κάθε τὸ ἄλλο : θὰ τὴν κάνει πρώτιστο ὅρο ζωῆς, ἐνῶ στὸν ἀριστοκράτες, ἡ φρόνηση εὔκολα παίρνει ἔνα λοῦστρο πολυτέλειας καὶ ἐκλέπτυνσης — γιατί, γι' αὐτοὺς ἀξίζει πολὺ λιγάντερο ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη σιγουριὰ ποὺ ὑπάρχει στὴ λειτουργία τῶν ἀσυνείδητων ἐντόπιων ἐνστίκτων, ἡ ἀκόμα κι' ἀπὸ μιὰ κάποια ἀπρονοησία, δπως εἶναι, παραδείγματος χάρη, ἡ ἀστόχαστη τόλμη ποὺ τρέχει διλόσια στὸν κίνδυνο, ποὺ ορίζεται καταπάνω στὸν ἔχθρο, ἡ ἀκόμα κι' ἔκείνη ἡ ἐνθουσιαστικὴ ἀνθορημσία στὸ θυμό, στὴν ἀγάπη, στὸ σεβασμό, στὴν εὐγνωμοσύνη καὶ στὴν ἐκδίκηση, ποὺ πάντα διέκρινε τὶς ἀνώτερες ψυχές. Μὰ κι' ἡ μνησικακία ἀκόμα, σὰν κυριεύει τὸν εὐγενῆ ἀνθρώπο, ἀποτελειώνεται κι' ἔξαντλεῖται ἀπὸ αὐτόματη ἀντίδραση, καὶ γι' αὐτὸν δὲν δηλητικά εἰ. Ἀλλωστε, σὲ πάρα πολλὲς περιπτώσεις, ἡ μνησικακία δὲν ξεσπάει καθόλου, ἐνῶ αὐτὸν θὰ εἴταν ἀναπόφευκτο στὸν καχεκτικὸν καὶ τοὺς ἀνήμπορους. Τὸ νὰ μὴ μποροῦν νὰ πάρουν γιὰ πολὺ καιρὸ στὰ σοβαρὰ τοὺς ἔχθρούς τους, τὰ ἀτυχήματά τους, κι' ἀκόμα καὶ τὰ ἀνοσιογυγαῖα τάσια, εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ σημάδι τῶν ἴσχυρῶν φύσεων, ποὺ βρίσκονται στὴν πληρότητα τῆς ἀναπτυξῆς τους καὶ ποὺ ἔχουν ὑπεραφθονία ἀπὸ πλαστική, ἀνανεωτική καὶ θεραπευτική δύναμη, ποὺ φτάνει στὸ σημεῖο νὰ φέρνει τὴ λησμονιά. («Ἐνα καλὸ παράδειγμα πάνω σ' αὐτό, ἀπὸ τὸν σύγχρονο κόσμο, εἶναι δὲ Μιραμπώ, ποὺ δὲ θυμόταν οὕτε τὶς βρισιές, οὕτε τὶς παλιανθρωπίες, ποὺ τοῦ ἔκαναν, καὶ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ συγχωρήσει, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἔχεινούσε). Ἐνας τέτοιος ἀνθρώπος, μὲ ἔνα πέταγμα ξεφορτώνεται ἀπὸ πάνω του πολλὰ σκουλόκια, ποὺ σ' ἄλλους μένουν μόνιμα μέσα τους· μόνο σ' αὐτοὺς εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἔχθρούς, ἀν δυνατὸ νὰ ὑπάρξει στὴ γῆς.

Πόσο σέβεται τὸν ἔχθρο του δὲ ἀνώτερος ἀνθρώπος! — κι' ἔνας τέτοιος σεβασμός, εἶναι δὲ τοιμος δρόμος γιὰ τὴν ἀγάπη... Διαφορετικά, πῶς θὰ μποροῦσε νᾶχει τὸν ἔχθρο τοῦ, ἔναν ἔχθρο ποὺ εἶναι δικός του καὶ ποὺ γὰ τὸ θεωρεῖ τιμή του νὰ τὸν ἔχει, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ ἄλλον ἔχθρο ἀπὸ κεῖνον ποὺ δὲν ἔχει ἀπάνω του τίποτα τὸ ἄξιον αφρόνητο καὶ ποὺ δὲν ἔχει πολλὰ στοιχεῖα ἀξια σεβασμοῦ! Επού, ἀντίθετα, θὰ ἔχει πολλὰ στοιχεῖα σεβασμοῦ! ἐνῶ, ἀν φανταστοῦμε τὸν «ἔχθρο» δηλαδὴ τὸν ἀντιλαμβάνεται δὲν

θρωπος τῆς μηνησικακίας, — θὰ διαπιστώσουμε πῶς εἶναι δικό του κατώρθωμα καὶ δικό του δημιούργημα : ἔχει συλλάβει μέσα στὸ μυαλό του τὸν «κακὸ ἔχθρο», τὸν «πονηρὸ» σὰν βασικὴ ἔννοια, κι' αὐτῆς τῆς ἔννοιας φαντάζεται σὰν ἀντίθεση τὸν «καλό», ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἔαυτό του...

— 11 —

'Εδῶ λοιπὸν συναντοῦμε μόνο μεθόδους ἀντίθετες ἀπὸ κεῖνες ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ εὐγενῆς ἀνθρωπος. Αὐτός, ἀφοῦ συλλάβει τὴ βασικὴ ἰδέα τοῦ «καλοῦ» αὐθόρμητα καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀφοῦ, δηλαδὴ τὴν ἀντλήσει ἀπὸ τὸ δικό του «ἔγω», καταφέρνει νὰ δημιουργήσει τὴν ἔννοια τοῦ «φαύλου» μόνο ἔκεινῶντας ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα. 'Απὸ τοὺς δύο αὐτοὺς δρους, δηλαδὴ τὸ «φαῦλο» ποὺ ἔχει ἀριστοκρατικὴ προέλευση καὶ τὸ «κακὸ» ποὺ εἶναι περασμένο ἀπὸ τὸ διύλιστήριο τοῦ ἀχόρταγου μίσους — ὁ πρῶτος εἶναι μεταγενέστερο δημιούργημα, ἐπιπρόσθετο, μιὰ συμπληρωματικὴ ἀπόχρωση, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι ἡ πρωτότυπη ἰδέα, ἡ ἀρχή, ἡ κατ' ἔξοχὴν πράξη ποὺ διέπει τὴν ἀντίληψη μιᾶς ἡθικῆς τῶν δούλων. Πόση ἀντίθεση δὲν παρουσιάζουν οἱ δύο αὐτοὶ δροὶ «φαῦλος» καὶ «κακός», ποὺ φαινομενικὰ εἶναι ἀντίθετοι, στὸν ἴδιο δρό : τὸ «καλό»! 'Η ἔννοια, δῆμος, «καλός», δὲν εἶναι μοναδική. Γιὰ νὰ πεισθοῦμε, ἀρχεῖ νὰ ωρτήσουμε ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ «κακοῦ» στὴν ἡθικὴ τῆς μηνησικακίας. Νὰ ποιὰ εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἀκριβής ἀπάντηση : αὐτὸς ὁ κακὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ «καλός» τῆς ἀλλης ἡθικῆς, εἶναι δηλαδὴ ὁ ἀριστοκράτης, ὁ ἵσχυρός, ὁ κυρίαρχος, ἀλλὰ ἀμαυρωμένος, γιατὶ τὸν ἔχει δεῖ καὶ τὸν ἔχει πάρει ἀνάποδα τὸ δηλητηριασμένο βλέμμα τῆς μηνησικακίας. 'Εδῶ, ὑπάρχει ἔνα σημεῖο ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ θέλουμε νὰ ἀμφισθητήσουμε : ὁ ἀνθρωπος ποὺ γνώρισε αὐτοὺς τοὺς «καλοὺς» μονάχα σὰν ἔχθρούς, σίγουρα γνώρισε μόνο κακὸν ἀνθρώπον, γιατὶ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἀνθρωποι ποὺ δταν εἶναι *inter pares* στέκονται τόσο αὐστηρὰ περιωρισμένοι ἀπὸ τὶς συνήθειες, τὸ σεβασμό, τὰ ἥθη, τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ δχι ἀπὸ τὴν ἀμοιβαῖα ἐπιτήρηση καὶ τὴ ξήλεια — καὶ πού, ἐξ ἀλλού, στὶς μεταξύ τους σχέσεις, προσέχουν τόσο πολὺ κάθε τὶ ποὺ ἀφορᾶ τὴν καλὴ συμπεριφορά, τὴν αὐτοκυρι-

αρχία, τὴ λεπτότητα, τὴν πίστη, τὴν περηφάνεια καὶ τὴ φιλία — οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἀνθρωποι, σὰν θρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τους, ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζουν οἱ ἔνοι, τὸ ξένο, δὲν εἶναι σὲ τίτοτα καλλίτεροι ἀπὸ τὰ ἀποχαλινωμένα θηρία. Τότε, ἀπολαμβάνουν χωρὶς κανένα περιορισμὸ τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ κάθε ποινωνικὸ καταναγκασμὸ καὶ ἀποζημιώνονται στὶς χέρσες περιοχὲς γιὰ τὴν ἔνταση ποὺ προκαλεῖ στὸν ἀνθρωπο τὸ μακρόχρονο γλείσιμο καὶ ἡ φυλάκιση μέσα στὴ γαλήνη τῆς κοινότητας. 'Ετοι, ξαναγίνονται χαρούμενα τέρατα, ποὺ μπορεῖ νὰ θγαίνουν μέσ' ἀπὸ μιὰ φριχτὴ σειρὰ ἀπὸ φόνους, ἐμπρησμούς, βιοσμούς, ἐκτελέσεις, μὲ τόση περηφάνεια καὶ ψυχικὴ γαλήνη, σὰν νὰ εἴτανε φοιτητὲς ποὺ τὸ εἶχανε «σκάσει ἀπὸ τὸ μάθημά τους», βέβαιοι πῶς ἔχουν δώσει μπόλικο ὑλικὸ στοὺς ποιητὲς γιὰ νὰ τοὺς ὑμήσουν καὶ νὰ τοὺς γιορτάσουν. Εἶναι ἀδύνατο, σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀριστοκρατικὲς ράτσες νὰ μὴ δεῖς τὸ ἀγρίμο, τὸ ὑπέροχο ξαναγίνονται περιδιαβαίνει ἀναζητῶντας θύματα καὶ νίκες. Αὐτὸς τὸ ὑπόστρωμα τῆς κρυμμένης κτηνωδίας χρειάζεται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, μιὰ διέξοδο πρέπει νὰ εναφανερωθεῖ τὸ κτήνος, νὰ γυρίσει στὴν ἀκαλλιέργητη γῆς του — ρωμαϊκή, ἀραβική, γερμανική ἢ γιαπωνέζικη ἀριστοκρατία, διμηρικοὶ ἥρωες, σκανδινανοὶ βίκινοις, ὅλοι ἔχουν στὸν ἴδιο βαθμὸ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Εἶναι οἱ ἀριστοκρατικὲς ράτσες ποὺ ἀφισαν τὴν ἰδέα τοῦ «βαρβάρου» σ' ὅλα τὰ ἔχη τοῦ διάβα τους· ὁ ἀνώτερος βαθμὸς τοῦ πολιτισμοῦ τους μαρτυράει ἀκόμα ὅτι τὸ ἔχουν συνειδητοποιήσει καὶ μάλιστα περηφανεύονται γι' αὐτό· (ὅταν παραδείγματος χάρη, λέει ὁ Περικλῆς στοὺς Ἀθηναίους του, στὸν περίφημο Ἐπιτάφιο του : «Ἄλλα μὲ τὴν τόλμη μας καταναγκάσαμε καὶ τὴ γῆς καὶ τὴ θάλασσα νὰ γίνονται διαβατὲς καὶ παντοῦ ὑψώσαμε μηνημεῖα καὶ καλῶν καὶ κακῶν»). Αὐτὴ ἡ τόλμη τῶν εὐγενικῶν φυλῶν, μιὰ τρελλή, παράλογη, αὐθόρμητη τόλμη, ὁ ἀπρόθλεπτος καὶ ἀπίθανος χαρακτῆρας τῶν ἐπιχειρήσεων τους — ὁ Περικλῆς ἔξυμνει προπαντὸς τὴν ραδικαλικήν των Ἀθηναίων — ἡ ἀδιαφορία τους καὶ ἡ περιφρόνησή τους γιὰ κάθε σωματικὴ σιγουριά, γιὰ τὴ ζωή, γιὰ τὴν ἄνεση· ἡ τρομερὴ εὐθυμία καὶ ἡ βαθειὰ χαρὰ ποὺ δοκιμάζουν σὲ κάθε καταστροφή, σὲ ὅλες τὶς ήδονές τῆς νίκης καὶ τῆς σκληρότητας: — ὅλ' αὐτὰ συνοψίζονταν, γιὰ δύσους πέφτανε θύματά τους, στὴν

εἰκόνα τοῦ «βάρθαρου», τοῦ «κακοῦ ἔχθροῦ», τοῦ «Γότθου» ή τοῦ «Βανδάλου». Ἡ βαθεία καὶ παγερή δυσπιστία ποὺ ἐμπνέει ὁ Γερμανὸς μόλις ἀνέβει στὴν ἔξουσία — καὶ στὶς μέρες μας τὴν ἐμπνέει πάλι — εἶναι κι' αὐτὴ ἔνας ἀντίχτυπος ἐκείνης τῆς ἀνυπέρβλητης φρίκης ποὺ αἰῶνες διλόκληρους ἔνοιωσε ἡ Εὐρώπη μπροστὰ στὶς μανίες τοῦ ἔανθου γερμανικοῦ κτήνους (μ' ὅλο ποὺ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν σχέση κατηγορῶν, κι' ἀκόμα λιγώτερο ταυτότητα αἴματος ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαίους καὶ στοὺς σημερινοὺς Γερμανούς).

Ἐχω παρατηρήσει κι' ἄλλοτε σὲ πόσο δύσκολη θέση θρέμηται ὁ Ἡσίοδος ὅταν φαντάστηκε τὴ διαδοχὴ τῶν αἰώνων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ προσπάθησε νὰ τοὺς παραστήσει μὲ τὸ χρυσάφι, τὸ ἀσήμι καὶ τὸ χαλκό. Δὲν μπόρεσε νὰ ἀποφύγει μὲ ἄλλο τρόπο τὴν ἀντίφαση ποὺ τοῦ παρουσίᾳει ὁ δημητρικὸς κόσμος, ποὺ εἴτανε τόσο θαυμαστὸς ὅσο καὶ φριχτὸς καὶ βίαιος, παρὰ μὲ τὸ νὰ διαιρέσει ἔνα αἰῶνα σὲ δυὸ μέρη, ποὺ τὰ τοποθέτησε τὸ ἔνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο: — πρῶτα-πρῶτα τὸν αἰῶνα τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἡμίθεων τῆς Τροίας καὶ τῶν Θηβῶν, δπως εἶχε μείνει αὐτὸς ὁ κόσμος στὴ φαντασία τῶν ἀριστοκρατικῶν φυλῶν ποὺ θεωρούσανε πρόγονούς τους αὐτοὺς τοὺς ἡρῷες: ὕστερα, τὸν αἰῶνα τοῦ χαλκοῦ, δηλαδὴ τὸν ἴδιο κόσμο, δπως παρουσιαζότανε στοὺς ἀπόγονους ἐκείνων ποὺ εἶχανε καταπιεστεῖ, ποὺ εἶχανε ἀπογυμνωθεῖ, ποὺ εἶχανε βιαστεῖ, ποὺ εἶχανε πάρει καὶ πουλήσει δούλους: βέβαια, εἴταν ἔνας αἰῶνας χαλκοῦ σκληρός, ψυχρός, ὠμός, ἀναίσθητος, χωρὶς συνείδηση, ποὺ σύνθλιβε καὶ σκέπταζε τὰ πάντα μὲ τὸ αἷμα του.

Ἄν παραδεχτούμε γιὰ ἀληθινὸν ἐκεῖνο ποὺ θεωρεῖται σήμερα ἀληθινό, πῶς δηλαδὴ τὸ νόημα καὶ ἡ πολιτισμοῦ εἶναι νὰ κάνει κατοικίδιο τὸ «ἄνθρωπινο» ἀγρίμι καὶ, μὲ τὴν ἀνατροφή, νὰ τὸ κάνει ἔξημερωμένο καὶ πολιτισμένο ξῶο, θάπτετε σίγουρα νὰ θεωρήσουμε γιὰ πραγματικὰ ἐκ πολιτιστικὰ διατάξια ὅταν εἴκενα τὰ ἔνστικτα τῆς ἀντίδρασης καὶ τῆς μνησικακίας ποὺ πέτυχαν νὰ δαμάσουν τελικὰ καὶ νὰ ταπεινώσουν καὶ τὶς ἀριστοκρατικὲς ράτσες καὶ τὸ ἰδανικό τους· ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς αὐτὸς δὲν σημαίνει ἀκόμα πῶς οἱ ἐκ προσώπων αὐτῶν τῶν ἔνστικτων εἴτανε ταυτόχρονα καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ πολιτισμοῦ. Σήμερα, τὸ ἀντίθετο μοῦ φαίνεται ὅχι μονάχα ἀληθιφανές, ἀλλὰ καὶ ὅλοφάνερο. Αὐτοὶ οἱ «ἡρῷες» τῶν

ἔνστικτων τῆς πτώσης καὶ τοῦ μίσους, οἱ κληρονόμοι τοῦ κάθε τὸν εἴτανε γεννημένο στὴν Εὐρώπη ἢ ἄλλοι γιὰ τὴ δουλεία, κι' ἵδιαίτερα ἐκεῖνα τὰ κατάλοιπα τῶν προαρειανῶν στοιχείων — αὐτοὶ εἶναι ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν ὅπισθιδρό μηση τῆς ἀνθρωπότητας.

Αὐτὰ τὰ «ὅργανα τοῦ πολιτισμοῦ» εἶναι ἡ ντροπὴ τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ κάνουν ὑποπτὸ τὸν ἴδιο τὸν «πολιτισμὸ» καὶ προσφέρουν ἐπιχειρήμα ἐναντίον του. Μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀπόλυτο δίκιο ὅσοι δὲν τάψανε νὰ φοβοῦνται τὸ ἔανθρωπο κτήνος ποὺ δρίσκεται στὸ βάθος δλων τῶν ἀριστοκρατικῶν φυλῶν καὶ ποὺ προφυλάγονται ἀπ' αὐτό ποιός ὅμως δὲν θὰ προτιμοῦσε χῆλις φορές καλλίτερα νὰ τρέμει ἀπὸ τὸ φόβο του φτάνει νὰ μπορεῖ νὰ θαυμάζει ταυτόχρονα, παρὰ νὰ μὴν ἔχει νὰ φοβᾶται τίποτα καὶ νὰ ἀγδιάζει στὸ θέαμα τῆς νόθευσης, τῆς πτώσης, τοῦ σθυσίματος, τῆς δηλητηρίασης ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τ' ἀποφύγει τὸ μάτι του; Μὴ δὲ μᾶς περιμένει μοιραία αὐτό; Τί δημιουργεῖ, σήμερα, τὴν ἀποστροφή μας γιὰ τὸν «ἄνθρωπο»;

— Γιατί, γιὰ μᾶς, ὁ ἀνθρωπός εἶναι μιὰ αἰτία ὃ δύνηται δὲν διάρχει ἀμφιβολία γι' αὐτό. Δὲν εἶναι ὁ φόβος, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ γεγονός πῶς τίποτα δὲν μᾶς ἐμπνέει πιὰ τὸ φόβο στὸν ἀνθρώπο, πῶς προπορεύεται πιὰ τὸ ταπεινὸ σκουλίκι «ἄνθρωπος» καὶ πῶς ἔχει ἀρχίσει νὰ πληθαίνει πῶς ὁ «ἔξημερωμένος ἀνθρώπος», ὁ ἀγιάτρευτα μικρόχαρος κι' ἀσθενικός, ἔχει ἀρχίσει κιόλας νὰ θεωρεῖ τὸν ἔαυτό του σὰν ὅριο καὶ δριστικὴ ἐκφραση, σὰν τὸ νόημα τῆς ιστορίας, σὰν «ἄνώτερο ἀνθρώπο» — ναί, φτάνει νᾶχει ἀκόμα πάποι δικαίωμα νὰ θεωρεῖ ἔτσι τὸν ἔαυτό του, μπροστὰ στὴν τεράστια νόθευση, στὴν ἀρρώστεια, στὴν κόπωση, στὸ γέρασμα ποὺ ἀρχίσαν νὰ σαπίζουν τὴν Εὐρώπη, καὶ νὰ θεωρεῖ πῶς εἶναι ἔνα δν σχετικὰ ρωμαλέο, ἵκανὸ τουλάχιστον νὰ ζήσει καὶ νὰ λέει ναὶ στὴ ξωή...

Ἐδῶ δὲν μπορῶ νὰ πνίξω ἔνα ἀναστεναγμὸ καὶ νὰ μιὰ τελευταία ἐλπίδα. Τί νᾶναι ἐκεῖνο λοιπὸν ποὺ μοῦ εἶναι δλότελα ἀνυπόφορο, ἵδιαίτερα σὲ μένα; Σὲ τί δὲν μπορῶ νὰ τὰ βγάλω καθόλου πέρα; Τί νᾶναι ἐκεῖνο ποὺ μὲ πνίγει καὶ μὲ λυώνει; Μολυσμένε ἀέρα! Μολυσμένε ἀέρα! Κάτι βρώμικο μὲ πλησιά-

ζει· νὰ πρέπει τάχα νὰ ἀναπνέω τὰ ἐντόσθια· μιᾶς θρώμακης ψυχῆς; . . . Πόσες καὶ πόσες μιζέριες, στερήσεις, κακοτυχίες, ἀναπηρίες, ἔγνοιες καὶ ἀπομονώσεις δὲν ὑπομένουμε; Κατὰ δέλδος, μποροῦμε νὰ τὰ βγάλουμε πέρα μ' ὅλα αὐτά, ἔτσι ποὺ εἴμαστε, γεννημένοι γιὰ μιὰ ὑπόγεια ζωὴ, γιὰ μιὰ ζωὴ μάχης· στὸ τέλος, πάντα ἔξαναρχόμαστε στὸ φῶς, καὶ πάντα ἔχουμε τὴν χρυσῆ μας ὥρα τῆς νίκης· — καὶ τότες, δρυμώμαστε; ἔτσι ποὺ γεννηθήκαμε, ἀθραυστοί, μὲ τεντωμένη τὴν προσοχή μας, ἔτοιμοι νὰ φτάσουμε σὲ καινούργιους σκοπούς, σὲ σκοπούς πιὸ δύσκολους, πιὸ μακρινούς, τεντωμένοι σὰν τόξο ποὺ τεντώνεται ἀκόμα περισσότερο μὲ τὴν προσπάθεια.

—Μὰ κάπου-κάπου, χαρῖστε μου — ἀν τουλάχιστον ὑπάρχει, πέρα ἀπ' τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό, ὡς θεῖκὲς προστάτεις! χαρῖστε μρυ μιὰ ματιὰ ποὺ νὰ μπορῷ νὰ τὴν ρίξω σὲ κάποιο ἀπόλυτα πλῆρες δὲν, πετυχημένο πέρα ὡς πέρα, εὐτυχισμένο, ισχυρό, θριαμβευτικό, καὶ ποὺ νὰ ἔχει κάτι νὰ τοῦ φοβηθεῖ, κανένας! Μιὰ ματιὰ σ' ἔναν ἀνθρώπο ποὺ νὰ δικαιώνει τὸν ἀνθρώπο, σὲ μιὰ εὐτυχία ποὺ νὰ φέρνει στὸν ἀνθρώπο τὸ συμπλήρωμα καὶ τὴ λύτρωσὴ του, καὶ ποὺ κάρη σ' αὐτόν, νὰ μποροῦμε νὰ κρατήσουμε τὴν πίστη μας γιὰ τὸν ἀνθρώπο! . . . Γιατί, νὰ τί συμβαίνει; ἢ ταπείνωση καὶ ἡ ίσοπέδωση τοῦ Εὑρώπαίου ἀνθρώπου κρύβουνε μέσα τους τὸ μεγαλύτερο κίνδυνό μας, κι' αὐτὸ τὸ θέαμα κουράζει τὴν ψυχή! . . . Σήμερα δὲ βλέπουμε τίποτα ποὺ νὰ μιᾶς ἀφίνει νὰ γίνουμε μεγαλύτεροι, διαισθανόμαστε πῶς ὅλα δέσμο πᾶνε μικραίνουν, πῶς δέσμο πᾶνε περιορίζονται σὲ κάτι τὸ πιὸ μικρό, τὸ πιὸ ἀκίνδυνο, τὸ πιὸ φρόνιμο, τὸ πιὸ μέτριο καὶ τὸ πιὸ ἀδιάφορο, ὡς τὸν ὑπερθετικὸ βαθμὸ τῶν κινεζισμῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν, — ἀς μήν ἀμφιβάλουμε, δ ἀνθρώπος γίνεται ὅλο καὶ «κολύτερος»! . . .

Αὐτὴ εἶναι ἡ μοίρα τῆς Εὑρώπης — μιᾶς καὶ πάψαμε νὰ φοβάμαστε τὸν ἀνθρώπο, πάψαμε καὶ νὰ τὸν ἀγαπᾶμε, καὶ νὰ τὸν σεβόμαστε, καὶ νὰ ἐλπίζουμε σ' αὐτὸν καὶ νὰ θέλουμε μαζί του. — Τί ἄλλο εἶναι δ μηδενισμός, ἀν ὅχι αὐτὴ ἡ κόπωση; . . . Κουραστήκαμε ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο . . .

—Μὰ ἀς ἔξαναγρίσουμε στὸ θέμα μας: τὸ πρόσβλημα τῆς

ἄλλης καταγωγῆς τῆς ἔννοιας καὶ λόγου, τῆς ἔννοιας καὶ λόγου διπλας τὴν ἔχει φτιάξει δ ἀνθρωπος τῆς μνησικακίας, περιμένει τὴν δριστικὴ λύση του. Τὸ δὲ τὰ πρόβατα φοβοῦνται τὰ μεγάλα ἀρπακτικὰ πουλιά, εἶναι κάτι ποὺ δὲν παραξενεύει κανέναν: δὲν εἶναι λόγος, ὅμως, αὐτός, νὰ τὰ βάζουμε μὲ τὰ μεγάλα ἀρπακτικὰ ἐπειδὴ ἀρπάζουν τὰ προβατάκια. Κι' δὲν τὰ πρόβατα λένε μεταξύ τους: «Αὐτὰ τὰ ἀρπακτικὰ εἶναι κακὰ κι' δποιος εἶναι δέσμο γίνεται λιγότερο ἀρπακτικὸ πουλί, καὶ μάλιστα, τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο, δποιος εἶναι πρόβατο — αὐτὸς εἶναι καλός»; — Δὲν θάχουμε νὰ ἀντιτείνουμε τίποτα σ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς δημιουργίας ίδανικοῦ, ἀπὸ τὸ δὲ τὰ ἀρπακτικὰ πουλιά θὰ τοὺς ρίξουν μιὰ κάπως κοροϊδευτικὴ ματιὰ καὶ θὰ ποῦν ίσως μέσα τους: «Ἐμεὶς δὲν τοὺς κρατάμε καθόλου κακία, στὰ καλὰ αὐτὰ πρόβατα, καὶ μάλιστα, τὰ ἀγαποῦμε: δὲν ὑπάρχει πιὸ νόστιμο πρᾶγμα ἀπὸ τὴν τρυφερὴ σάρκα τοῦ πρόβατου.»

—Τὸ νὰ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὴ δύναμη νὰ μὴν ἐκδηλώνεται, νὰ μήν θέλει νὰ κατατροπώνει καὶ νὰ ὑποτάξει, νὰ μήν διψάει γιὰ ἔχθρούς, γιὰ ἀντίσταση καὶ γιὰ θριάμβους, εἶναι τόσο ἀνόητο δέσμο τὸ νὰ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ ἐκδηλώνει δύναμη. Μιὰ ποσότητα καθωρισμένης δύναμης ίσοδυναμεῖ ἀκριβῶς μὲ τὴν ἴδια ποσότητα ἔνστικτου, βούλησης, δράσης — καὶ μάλιστα, ἡ συνισταμένη δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔνστικτο, ἀπ' αὐτὴ τὴ βούληση, ἀπ' αὐτὴ καθαυτὴ τὴν πράξη, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ φαίνεται διαφορετικά, παρὰ μόνο μὲ τὴν ἔξαπτηση τῆς γλώσσας (καὶ τῶν βασικῶν σφαλμάτων τῆς λογικῆς ποὺ ἔχουν ἀποικιωθεῖ σ' αὐτήν), ποὺ θεωροῦν πῶς κάθε ἀποτέλεσμα προσδιορίζεται ἀπὸ ἔνα ποιητικὸ αἴτιο, ἀπὸ ἔνα «ύποκειμένο» καὶ σ' αὐτὸ διεγελιοῦνται. Πραγματικά, δέσμος δ λαὸς κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὸν κεραυνὸ καὶ στὴν λάμψη του καὶ θεωρεῖ τὴν ἀστραφὴ σὰν μιὰ ίδιαιτερη πράξη, σὰν ἐκδήλωση ἔνδες ὑποκειμένου ποὺ δύνομάζεται κεραυνός, ἔτσι καὶ ἡ λαϊκὴ ἡθικὴ ἔχει φύγει τὴ δύναμη ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δύναμης, ὃσάν, πίσω ἀπὸ τὸ δυνατὸ ἀνθρώπο, νὰ ὑπῆρχε ἔνα οὐδέτερο ὑποκειμένο στατό, ἐλεύθερο νὰ ἐκδηλώσει ὅχι τὴ δύναμή του. Δὲν ὑπάρχει, ὅμως, τέτοιους εἰδούς ὑποκατάστατο, οὕτε κανένα «δύναμη» πίσω ἀπὸ τὴν πράξη, τὸ ἀποτέλεσμα καὶ τὸ γίγνεσθαι. Τὸν «δράστη» τὸν πρόσθιμον μονάχα στὴν πράξη —

τὸ πᾶν εἶναι ἡ ποάξη. 'Ο λαὸς διπλασιάζει οὐσιαστικὰ τὸ ἀποτέλεσμα μὲν ἔνα ἄλλο ἀποτέλεσμα: τὸ ἵδιο φαινόμενο, τὸ θεωρεῖ ἀρχικὰ σὰν αἰτία καὶ ὑστερα σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς αἰτίας. Καὶ οἱ φυσικοὶ δὲν κάνουν τίποτα καλύτερο διαν λένε πῶς ή δύλοκληρη ή ἐπιστήμη μας, παρὰ τὴν ψυχραιμία τῆς καὶ τὴν ἔλειψη πάθους της, βρίσκεται ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γλώσσας καὶ δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ κείνους τοὺς μικροὺς φανταστικοὺς δαίμονες, δηλαδὴ τὰ «ὑποκείμενα» (τὸ ἄτομο, παραδείγματος χάρη, εἶναι ἔνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δαίμονες, δηλαδὴ τὸ «πρᾶγμα καθ' ἑαυτό» τοῦ Κάντ). Τέ τὸ παρόξενο λοιπόν, ὃν τὰ κρυμμένα πάθη ποὺ ἐπωάζουν κάτω ἀπὸ τὴν στάχτη, ὃν ἡ δίψα γιὰ ἐκδίκηση καὶ τὸ μίσος χερσιμοποιοῦν γιὰ ὑφελός τους αὐτὴ τὴν πίστη, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν, μὲ ἐντελῶς ἴδιαίτερη ζέση, αὐτὸ τὸ δόγμα ποὺ βεβαιώνει πῶς ἐν ν' ἐλεύθερος δυνατὸς νὰ γίνει ἀδύνατος καὶ τὸ ἀρπαχτικὸ πουλὶ νὰ γίνει ἀρνάκι; "Ετοι ἀποκτοῦντε τὸ δικαίωμα νὰ ζήτησον λογαριασμὸ ἀπὸ τὸ ἀρπαχτικὸ πουλὶ γιὰ τὸ διτὶ εἶναι ἀρπαχτικὸ πουλί..."

"Οταν οἱ καταπιεσμένοι, οἱ ποδοπατημένοι, οἱ ὑποδουλωμένοι, ἀρχίζουν νὰ λένε, κυριεύμενοι ἀπὸ τὴν ἐκδικητικὴ πονηριὰ τῆς ἀδυναμίας τους : «Νὰ γίνονται ἀντίθετοι ἀπ' τοὺς κακούς, δηλαδὴ καλοί! Καὶ καλός, εἶναι ὅποιος δὲν βιάζει κανέναν, δηποιος δὲν προσβάλλει καὶ δὲν ἐπιτίθεται, ὅποιος δὲν ἐκδικεῖται κι' ἀφίνει τὸ Θεό δην φροντίσει γιὰ τὴν ἐκδίκηση, ὅποιος μένει κακούμενος σὰν ἐμᾶς, δηποιος ἀποφεύγει νὰ συναπαντήσει τὸ κακὸ καὶ δὲν περιμένει ἄλλωστε πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ξωή. Οποιος εἶναι σὰν ἐμᾶς, ὑπομονετικός, ταπεινὸς καὶ δίκαιος».

"Ολ' αὐτά, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὃν τοὺς ἀκούσουμε ψυχρὰ κι' ἀμερόληπτα, σημαίνουν : «Ἐμεῖς, οἱ ἀδύνατοι, εἴμαστε ἔτσι κι' ἀλλοιδῶς ἀδυνατοῦ καλὰ θὰ κάνουμε λοιπὸν νὰ μὴν ἐπιχειροῦμε τί ποτα ἀπ' δσα δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ κάνουμε». .

—Αὐτὴ δημοσ ή πικρὴ διαπίστωση, αὐτὴ ή πολὺ κατώτερης ποιότητας φρόνηση ποὺ τὴν ἔχει καὶ τὸ ζητομο ἀκόμα (πού, σὰν βρίσκεται σὲ κίνδυνο, προσποιεῖται τὸ φόριο γιὰ νὰ μὴν τυχὸν καὶ κάνει καμιὰ παραπανίσια κίνηση), χάρη σ' αὐτὴ τὴν παραχρέαξη, σ' αὐτὴ τὴν δυνατὴ αὐτοεξαπάτηση, πήρε τὸ ποιμά-

δικο παρουσιαστικὸ τῆς ἀρετῆς ποὺ ἔχει νὰ περιμένει, ποὺ παραιτεῖται καὶ ποὺ σωπαίνει, ὥστα η καθαρὸ ἀδυναμία τοῦ ἀδύνατου — δηλαδὴ η οὐσία του, η δραστηριότητά του, ὅλη η μοναδική του, η ἀναπόφευκτη καὶ ἀναλλοίωτη προσωπικότητά του — νὰ είταν ἔνα ἐλεύθερο ἐπίτευγμα, κάτι ποὺ τόχει διαλέξει μὲ τὴν θέλησή του, μιὰς ἀξιώτερης πράξης. 'Ο θνητωπός αὐτοῦ τοῦ εἰδόντος ἔχει ἀνάγκη νὰ πιστέψει στὸ οὐδέτερο «ὑποκείμενο», τὸ προικισμένο μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς θούλησης, κι' αὐτὸ ἀπὸ ἔνα προσωπικὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, αὐτοκατάφασης, ποὺ μ' αὐτὸ προσπαθεῖ συνήθως τὸ κάθε ψέμμα νὰ δικαιωθεῖ.

Τὸ ὑποκείμενο (ἥ, γιὰ νὰ μιλήσουμε στὴ λαϊκὴ γλῶσσα, η ψυχή) ἔχει μένει ἵσως ὡς τὰ τώρα τὸ πιὸ ἀκλόνητο ἀρρεφό πίστης, γιὰ τὸ λόγο ἀκριβῶς τοῦ ὅτι ἐπιτρέπει στὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν θνητῶν, στοὺς κάθε λογῆς ἀδύνατους καὶ τοὺς καταπιεσμένους, νὰ θρέφουν ἐκείνη τὴν ὑπέροχη αὐταπάτη ποὺ θεωρεῖ τὴν ἴδια τὴν ἀδυναμία σὰν ἐλευθερία, καὶ τὴν κατάστασή τους τοῦ «ἔτσι κι' ἔτσι» σὰν μιὰν ἀξία.

— 14 —

—Θᾶμελε τάχα κανένας νὰ κυττάξει λίγο ὡς τὰ κατάβαθμα τοῦ μυστηρίου, ὅπου κατασκευάζεται τὸ ιδανικὸ πάνω στὴ γῆς; Μὰ ποιός νάχει αὐτὸ τὸ θάρρος! — "Ε, λοιπόν, κυττάξτε! Νὰ ἔνα ἀνοιγμα σ' αὐτὸ τὸ θεοσκότεινο ἐργαστήρι. Μὰ περίμενε ἀκόμα λίγο, κύριε ριψοκίνδυνε, πρέπει νὰ συνηθίσει πρῶτα τὸ μάτι σου σ' αὐτὸ τὸ φευτοφῶς, ποὺ διλοένα ἀλλάζει χρώματα... Ἐντάξει; Μπράβο! Καὶ τώρα, μύλησε! Τί γίνεται μέσα σ' αὐτὰ τὰ κατάβαθμα; Πέξ μου τί βλέπεις, ως ἀνθρώπει μὲ τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες περιέργειες!

—Τώρα, ἐγώ σ' ἀκούω.

—«Δὲ βλέπω τίποτα, μὰ ἔτσι ἀκούω καλύτερα... 'Ακούω ἔνα θόρυβο γεμάτο προφυλάξεις, ἔνα υπουργο σιγανομουρμούρισμα ποὺ ξεκινάει ἀπ' ὅλες τὶς γωνιές καὶ τὶς κόχες. Μου φαίνεται πῶς λένε ψέμματα μιὰ ζαχαρένια γλύκα εἶναι κολλημένη στὸν κάθε ἥχο. Σίγουρα, κάποιο ψέμμα θὰ μεταβάλλει σὲ ἀξιώτερη τὴν ἀδυναμία — ἔτσι δηλαδὴ τὰλεγες εἶναι».

—Παρακάτω !

—«Κι' ή ἀνημποριὰ ποὺ δὲν ἐκδικιέται, μὲ τὸ ψέμμα γίνεται «καλωσύνη»· ή φοβισμένη χαμέρπεια, «ταπεινοφροσύνη». ή ὑποταγὴ σ' ἔκείνους ποὺ μισοῦμε, «ὑπακοή» (δηλαδή, ή ὑπακοὴ σὲ κάποιον ποὺ λένε πώς προστάζει αὐτὴ τὴν ὑποταγὴ· κι' αὐτὸν τὸν ὄνομάζουμε Θεό). "Ο, τι τὸ ἀκίνδυνο ὑπάρχει στὸ ἀδύνατο ὅν, ή δειλίᾳ του, ἔκείνη ή δειλίᾳ ποὺ ὑπάρχει ἄφθονη μέσα του καὶ ποὺ τὸν περιμένει ὑπομονετικὰ στὸν προθάλαμο, καὶ περιμένει στὴν πόρτα, αὐτὴ ή δειλίᾳ, ἀναπόφευκτα, ἐδῶ στολίζεται μ' ἔνα καλόηχο ὄνομα καὶ ὄνομάζεται «ὑπομονή», καὶ καμμιὰ φορὰ μάλιστα καὶ «ἀρετή», καὶ τίποτ' ἄλλο. Τὸ «νὰ μὴ μπορεῖς νὰ ἐκδικηθεῖς», γίνεται «νὰ μὴ θέλεις νὰ ἐκδικηθεῖς» καὶ μάλιστα, καμμιὰ φορά, ή «συγγράμμη γιὰ τὶς προσβολές («γιατὶ αὐτὸι δὲν ξέρουν τὶ κάνουν — καὶ μόνο μεῖς ξέρουμε τὶ κάνουν !»). 'Ακόμα, μιλοῦν γιὰ τὴν «ἄγάπη γιὰ τοὺς ἔχθρούς μας» — καὶ στάζουνε μαῦρο ίδρωτα...

—Παρακάτω !

—«Εἶναι, βέβαια, ἄνθιτοι, ὅλοι αὐτοὶ ποὺ μουρμουρίζουνε προσευχές, ὅλοι αὐτοὶ οἱ παραχαράχτες, μ' ὅλο ποὺ εἶναι χωμένοι στὶς κόχες τους, ζεσταίνονται δ' ἔνας κοντὰ στὸν ἄλλο, — Ισχυρίζονται, δμως, πώς τοὺς ἔχει ξεχωρίσει δ' Θεός καὶ τοὺς ἔχει κάνει ἐκλεκτούς του ἐξ αἰτίας τῆς ἀθλιότητάς τους, (μὴ δὲ μαστιγώνουμε δσα σκυλιὰ ἀγαπᾶμε περισσότερο); "Ισως, αὐτὴ ή ἀνθιτήτητα νάναι καὶ μιὰ προετοιμασία, ἔνας χρόνος δοκιμασίας, μιὰ μαθητεία, κι' ίσως καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα — κάτι ποὺ θὰ δρεῖ μιὰ μέρα τὴν ἀνταμοιβή του, ποὺ θὰ τοὺς ἀνταποδοθεῖ στὸ ἐκατονταπλάσιο, μὲ τεράστιο τόκο, σὲ χρυσάφι, ὅχι ! σὲ ευτυχία. Αὐτὸ δονομάζουμε «αἴώνια εὐδαιμονία».

—Παρακάτω !

—«Τώρα, μοῦ δίνουνε νὰ καταλάβω πώς ὅχι μονάχα εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τοὺς δυνατούς, τοὺς ἀφέντες τοῦ κόσμου ποὺ πρέπει νὰ τοὺς γλύψουνε τὰ φτυσίματά τους (ὅχι ἀπὸ φόρο, ἀ ! ὅχι, καθόλου ἀπὸ φόρο, μὰ γιατὶ δ' Θεός προστάζει νὰ τιμοῦμε δλεες τὶς ἔξουσίες) —, πώς ὅχι μονάχα εἶναι καλύτεροι, ἄλλα καὶ πώς δ' δικός τους κλῆρος εἶναι καλύτερος, ἢ τουλάχιστον θάναι μιὰ μέρα καλύτερος. Μὰ ἀρκετά ! ἀρκετά ! Δὲ βαστάω πιά. 'Αέρα ! 'Αέρα ! Αὐτὸ τὸ ἐργαστῆρι ὅπου κατασκευάζονται

τὰ ἴδαινικά, μοῦ φαίνεται πὼς βρωμάτι ψέμμα ἀπὸ μακριά.

—Σταμάτα ! Ρίξε ἄλλη μιὰ ματιά ! Δὲν εἴπες τίποτα γιὰ κείνους τοὺς δεξιοτέχνες τῆς μαύρης μαγείας ποὺ καταφέρουν νὰ βάζουνε τὴν πιὸ πηχτὴ μαυρίλα στὴ γαλατένια ἀσπράδα τῆς ἀθωότητας : — δὲν πρόσεξες τὴν τέλεια φινέτσα τους, τὴν τολμηρή, τὴν λεπτή, τὴν πνευματώδη, τὴν ψευδόλογη δεξιοτεχνία τους ; Πρόσεξε καλά ! Αὐτὰ τὰ ὑποχρόνια δντα, τὰ φουσκωμένα ἀπὸ ἐκδίκηση καὶ μῆσος — τὶ τὴν κάνουν αὐτὴ τὴν ἐκδίκηση κι' αὐτὸ τὸ μῆσος ; "Ακουσες ποτέ σου τέτοια γλῶσσα ; Θὰ φανταζόσουνα ποτέ, ἀν ἄκουγες μόνο τὰ λόγια τους, πὼς βρίσκεσαι ἀνάμεσα σ' ὅλους αὐτοὺς τὴν ἀνθρώπους τῆς μνησικακίας ;

—Καταλαβαίνω καὶ ξανανοίγω τὰ αὐτιά μου (ᾶ ! ἄχ ! ἄχ ! καὶ βουλώνω τὴ μύτη μου !) Μόνο τώρα καταλαβαίνω τὶ λέγανε καὶ ξαναλέγανε τόσες φορές : «Ἐμεῖς οἱ καλοὶ εἴμαστε οἱ δίκαιοι οι» αὐτὸ ποὺ ξητάτε, δὲν τὸ λένε ἀντίτοινα, μὰ «ὑρίαμβο τῆς δικαιοσύνης»· ἐκεῖνος ποὺ μισοῦνε, δὲν εἶναι δ' ἐχθρός τους, ὅχι ! μισοῦν τὴν «ἀδικία», τὴν «ἀσέβεια»· πιστεύουνε κι' ἐλπίζουν, ὅχι στὴν ἐκδίκηση, τὸ μεθύσι τῆς γλυκειᾶς ἐκδίκησης (τῆς «πιὸ γλυκειᾶς κι' ἀπ' τὸ μέλι», δπως τὴν ἔλεγε δ "Ομηρος"), μὰ «τὴ νίκη τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ τῆς δικαιοσύνης, ἐνάντια στοὺς ἀσέβεις»· αὐτὸ ποὺ τοὺς ἀπομένει ν' ἀγαπᾶνε στὴ ζωή, δὲν εἶναι τ' ἀδέλφια τους τοῦ μίσους, μά, δπως λένε, «τ' ἀδέλφια τους τῆς ἀγάπης», ὅλοι οἱ καλοὶ κι' οἱ δίκαιοι τῆς γῆς».

—Καὶ πῶς δονομάζουν αὐτὸ ποὺ τοὺς χρησιμεύει γιὰ παρηγοριὰ σ' δλεες τὶς θλίψεις τῆς ζωῆς — τὴ φαντασμαγορία τους καὶ τὴν μελλοντική τους εὐδαιμονία ποὺ τὴν γεύονται ἀπὸ πρὸν;

—Πῶς ; "Ακουσε καλά : Αὐτὸ τὸ δονομάζουν «ἔσχατη κρίση», ἐρχομό τοῦ βασιλέον τους, τῆς «βασιλείας τοῦ Θεοῦ» — μά, στὸ μεταξύ, ζοῦνε μέσα στὴν «πίστη», στὴν «ἀγάπη», στὴν «ἐλπίδα».

—Φτάνει ! Φτάνει !

νουνε μιὰ μέρα οἱ δυνατοί· δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γι' αὐτό· κά-
ποτε ὑδρύθει κι' ἡ «βασιλεία» τοῦ σ' αὐτούς, δυνομάξε-
ται, τὰ ξαναλέμε, ἀπλῶ, «βασιλεία τοῦ Θεοῦ»: εἶναι τόσο ταπει-
νοὶ σὲ δλα τους! Καὶ μόνο γιὰ νὰ δοῦνε αὐτό, γιὰ νὰ τὸ ξή-
σουνε, εἶναι ἀνάγκη· νὰ ξήσουνε πολὺ καιρό, πέρα ἀπὸ τὸ θάνα-
το, — ναί, χρειάζεται ἡ αἰώνια ξωή, γιὰ νὰ μποροῦνε ν' ἀ-
ποξημιώνεται αἰώνια στὸ «βασίλειο τοῦ Θεοῦ», γι' αὐτὴ τὴν
γῆνινη ξωή, ποὺ τὴν περάσανε μέσα «στὴν πίστη, στὴν ἀγάπη
καὶ στὴν ἐλπίδα». Ν' ἀποξημιώθοῦν γιὰ τί πρᾶγμα καὶ μὲ τί;
Μοῦ φαίνεται πῶς δ' Δάντης παρεξήγησε χονδροειδέστατα τὰ
πράγματα, ὅταν, μὲ μιὰ ἀφέλεια ποὺ σοῦ φέρνει ωγός, χάραξε
πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς κόλασής του, τὴν ἐπιγραφή : «Κι' ἐμέ-
να, μ' ἔπλασε ἡ αἰώνια ἀγάπη.» — Πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ
χοιριτιανικοῦ παράδεισου καὶ τῆς «αἰώνιας εὐδαιμονίας» του,
θάτανε καλύτερα νὰ γράψαμε : «Κι' ἐμένα, μ' ἔπλασε τὸ αἰώνιο
μῆσος», ἀν παραδεχθοῦμε, βέβαια, πῶς μπορεῖ νὰ λάμψει καμιαὶ
ἀλήθεια πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα ποὺ ὁδηγάει στὸ ψέμα! Γιατὶ,
τὶ πρᾶγμα εἶναι ἡ εὐδαιμονία αὐτοῦ τοῦ παράδεισου;... «Ιωσ
καὶ νὰ μπορούσαμε νὰ τὸ μαντέψουμε· μά, καλύτερα εἶναι ν' ἀ-
φίσουμε νὰ μιλήσει ἔνας ἀνθρώπος ἀναμφισβήτητου κύρους, δ'
μεγάλος δάσκαλος Θωμᾶς δ' Ἀκινάτης «Beati in regno cele-
stis», λέει μὲ πρῶτο ὄφος, σὰν ἀρνί, «videbunt poenas damnati-
orum, ut beatitude illis magis complaceat»⁽¹⁾. «Ἡ μήτως
θέλετε ν' ἀκούσετε κάτι εἰπωμένο σὲ πιὸ βίαιο τόνο, τὰ λόγια ἐ-
ννοὶς θριαμβευτὴ πατέρα τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀπότρεπε τοὺς πι-
στούς του ἀπὸ τὶς σκληρές ἥδονές τῶν δημοσίων θεαμάτων —
καὶ γιατὶ; ; «Ἡ πίστη, λέει, (περὶ θεαμάτων, σ. 2γ 55) —, ἡ πι-
στὴ ποὺ μᾶς προσφέρει πολὺ περισσότερα, κάτι ἀκόμα πιὸ δυνα-
τό· χάρη στὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ μποροῦμε ν' ἀπολαύσουμε
πολὺ ἀνώτερες χαρές· ἀντὶς γιὰ τοὺς ἀθλητές, ἔχουμε τοὺς μάρ-
τυρες· θέλουμε αἷμα; ; Ε, καὶ τοῦ Χριστοῦ;... Μὰ τὶ εἶναι δλ'
αὐτὰ μπροστὰ σὲ δσα μᾶς περιμένουν τὴ μέρα τῆς δευτέρας πα-
ρουσίας, τὴ μέρα τοῦ θριάμβου του; ; Καὶ συνεχίζει αὐτὸς δὲκ-
στατικὸς δραματιστής :

1. Οἱ μακάριοι στὸ βασίλειο τοῦ οὐρανοῦ θὰ βλέπουν τὶς ποινὲς
τῶν κολασμένων γιὰ νὰ τοὺς εὐφράνει περισσότερο ἡ δικῇ τους μα-
κριότητα,

«At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et
perpetuus judicis dies, ille nationibus inspiratus, ille de-
risus, cum tanta soeculi vetustas et tot ejus nativitates
uno igne haurientur. Quoē tunc spectaculi latitudo! Quid
admirer! Quid rideam! Ubi gaudeam! Ubi exultem, spe-
ctans tot et tantos reges, qui in coelum recepti nuntiaban-
tur, cum ipso jove et ipsi suis testibus in imis tenebres
congenuscentes! Item proesides (οἱ διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν)
persecutores dominici nominis soevioribus quam ipsi flam-
mis soevierunt insultantibus contra Christianos liquecen-
tes! Quos proetra sapientes illos philosophos coram dis-
cipulis suis una conflagrantibus erubescentes, quibus ni-
hil at deum pertinere suadebant, quibus animas ant nul-
las ant non in pristina corpora reddituros affiunabant!
Etiam poëtas non an Rhadamanti nec ad Minois, sed ad
inopinati Christi tribunal palpitanter! Tunc magis tra-
goedi audienti, magis scilicet vocales in sua propria ca-
lamitate; tunc histriones cognoscendi, solutiaries multo
per ignem; tunc spectandus auriga in flammea rota totus
rubeus tunçystici contemplandi non in gymnasiis, sed
in igne jaculati, nisi quod ne tunc quidem illos velim vi-
vos, ut qui matim ad eos potius conspectum insatiabilem
conferre; quorū in dominum desoevierunt. «Hic est ille, di-
cam, fabri ant quoestuarioe folius (ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, δ' Τερ-
τυλιανὸς ἔννοεῖ τοὺς Ἐβραίους, δπως ἀποδείχνουν τὰ παρακά-
τω καὶ ἴδιατερα δὲ χαρακτηρισμὸς τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ, γνω-
στὸς ἀπὸ τὸ Ταλμούδ), sabbati destructor, Samarites et doe-
moniuns habeus. Hic est, quem a Juda redemortis, hic
est ille arundine et colaphis diverberatus, spuntamentis
dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est, quam clam
discentes subripuerunt, ut surrexisse dicatur vel hor-
tulanus detraxit, ne lactucoe suoē frequentia commentium
loederentur». Ut talia spectes, ut talibus exultes, quis
tibi proetor ant consul ant quoestor ant sacerdos de sua
liberalitate praestabit? Et tamen haec jam habemus quo-
dammodo per fidem spiritu imaginante representata. Ce-
terum qualia illa sunt, quoe nec oculus vidit nec auris
audivit nec in cor hominis ascenderunt? (I, Cor. II, 9).

Credo circa et utraque cavea (πρώτη καὶ δεύτερη στοὰ ἡ, κατ' ἄλλους, ἡ κωμικὴ καὶ ἡ τραγικὴ σκηνὴ) et omni stadio gratiora».

“Ἄξιος οὐδὲν μέρος εἶναι τὸ συμπέρασμά μας. Οἱ δυὸς ἀντίθετες ἀξίες, «καλὸς καὶ κακός», «καλὸς καὶ κακός», χιλιάδες τώρα χρόνια κάνουν μεταξύ τους μακρόχρονο καὶ φοβερὸ πόλεμον· καὶ, μ' ὅλο ποὺ ἀπὸ καιρὸ τώρα ἔχει νικήσει ἡ δεύτερη ἀξία, δῆμος καὶ σῆμερα ἀκόμα δὲν λείπουν τὰ μέρη δύον συνεχίζεται ἡ μάχη μὲ διάφορες ἐκβάσεις. Καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πῶς ἀπὸ τότε, ὁ πόλεμος γίνεται ὀλοένα καὶ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο καὶ πῶς, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ πνευματικός: ἔτσι, δὲν ὑπάρχει ἵσως σήμερα μεγαλύτερο διακριτικὸ σημάδι γιὰ ν' ἀναγνωρίσουμε μιὰ ἀνώτερη φύση, μιὰ φύση μὲ ἀνώτερη διανοητικότητα, παρὰ ἡ συνάντηση αὐτῆς τῆς ἀντινομίας στοὺς ἐγκεφάλους ποὺ παρουσιάζουν πραγματικὸ πεδίο μάχης γιὰ τέτοιου εἴδους ἴδεες. Τὸ σύμβολο αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ποὺ ἔχει χαραχτεῖ μὲ γράμματα δρατὰ ἀκόμα πάνω ἀπ' ὅλη τὴν Ἰστορία τῆς ἀνθρωπότητας, εἶναι: «Ἡ Ρώμη ἐναντίον τῆς Ἰουδαίας, ἡ Ἰουδαία ἐναντίον τῆς Ρώμης».

“Ως τὰ σήμερα, δὲν ὑπῆρξε πιὸ σημαντικὸ γεγονός ἀπ' αὐτὴ τὴν πάλη, ἀπ' αὐτὴ τὴν θέση τοῦ ξητήματος, ἀπ' αὐτὴ τὴν θανάσιμη σύγχρονη. ᩧ Ρώμη ἔνοιωθε πᾶς στὸ Ἰουδαϊκὸ στοιχεῖο ὑπῆρχε κάτι σὰν μιὰ φύση ἀντίθετη ἀπ' τὴν δική της, σὰν ἔνα τέρας τοποθετημένο στὸν ἀντίποδά της. Τὸν Ἰουδαῖο στὴν Ρώμη, τὸν θεωροῦσαν σὰν «ἔνα δὲν γε μᾶτο μῆσος γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος» καὶ μὲ τὸ δίκιο τους, δὲν εἶναι δίκιο νὰ πιστεύει κανεὶς πῶς τὸ μέλλον κι' ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητας βρίσκεται στὴν ἀπόλυτη ἐπικράτηση τῶν ἀριστοκρατικῶν, τῶν ρωμαϊκῶν ἀξιῶν. Κι' ἀπὸ τὴν διλῆτη μεριά, τί συναισθήματα νοιῶθουνται οἱ Ἰουδαῖοι γιὰ τὴν Ρώμη; Χίλιες δυὸ ἐνδείξεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὸ μαντέψουμε: φτάνει νὰ ἔναντισμηθοῦμε τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, τὴν πιὸ δύγρια γραπτὴ ἐπίθεση ποὺ βαραίνει τὴν συνείδηση τῆς ἐκδίκησης. (”Ἀλλωστε, δὲ θάπτεπε νὰ παραϋποτιμήσουμε τὴν βαθειὰ λογικὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἐνστάτου μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἔχει συνδέσει αὐτὸ ἀριθμῶς

τὸ βαθμὸ τοῦ μίσους μὲ τὸ δύνομα τοῦ μαθητῆ τῆς ἀγάπης, τοῦ ἕδιου ἐκείνου μαθητῆ ποὺ θεωρεῖται πατέρας τοῦ εὐάγγελου τῆς ἔξαρσης τῆς ἀγάπης — σ' αὐτὸ ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια, δοσοδήποτε τεράστια κι' ἀν εἶναι ἀλλωστε ἡ φιλολογικὴ νοθεία ποὺ χρειάστηκε νὰ κάνουν γιὰ νὰ πετύχουν αὐτὸ τὸ σκοπό). Οἱ Ρωμαῖοι είτανε οἱ δυνατοὶ κι' οἱ εὐγενεῖς, καὶ μάλιστα σὲ σημεῖο τέτοιο ποὺ ποτὲ ὥς τὰ τώρα δὲν ἔναντισμιάστηκε οὔτε σὲ ὅνειρο ἀκόμα, πιὸ δυνατὸ καὶ πιὸ εὐγενικὸ στοιχεῖο πάνω στὴ γῆς. Κάθε ἔχον τῆς κυριαρχίας τους, ὥς τὴν πιὸ παραμηρὴ ἐπιγραφή, σὲ γοητεύει, δὲν βέβαια ἔρεις νὰ μαντεύεις ποιὸ δέρει τὴν δούλεψη. Ἐνῶ οἱ Ἰουδαῖοι είτανε κεῖνος διερατικὸς λαὸς τῆς μνησικακίας, ἔνας λαὸς ποὺ δὲν ἔχει δῆμοιο τοῦ στὴ μεγαλοφυτὰ τῆς λαϊκῆς ἡθικῆς: φτάνει νὰ συγκρίνουμε μὲ τοὺς Ἐθραιοὺς ἀλλούς λαοὺς προικισμένους μὲ συγγενικὲς ἰδιότητες, δῆμος εἶναι παραδείγματος χάρη οἱ Κινέζοι καὶ οἱ Γερμανοί, στὸ νὰ ἔχωριζουν, δηλαδὴ τί πρᾶγμα εἶναι πρώτης καὶ τί πέμπτης τάξης.

Ποιός λαὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ νίκησε προσωρινά; Ἡ Ρώμη ἡ ἡ Ἰουδαία; Μὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀπάντηση. Ἄξιος σκεφτοῦμε μᾶλλον: μπροστὰ σὲ ποιόν σκύβουνε σήμερα οἱ ἀνθρώποι, ἀκόμα καὶ στὴ Ρώμη, σὰν νῦνται τὸ ὑποκατάστατο ὅλων τῶν ἀνώτερων ἀξιῶν — καὶ ὅχι μονάχα στὴ Ρώμη, μὰ καὶ στὴ μισὴ γῆς, παντοῦ δέπου ἔχει γίνει διάνθρωπος κατοικίδιο ζῶο, ἡ τείνει νὰ γίνει; σκύβουνε, δὲν τὸ ἀγνοοῦμε, μπροστὰ σὲ τρεῖς Ἰουδαίους καὶ μπροστὰ σὲ τὸ Ναζωραϊό, μπροστὰ στὸν ψαρά τὸν Πέτρο, μπροστὰ στὸ σκηνοποιὸ Παῦλο καὶ μπροστὰ στὴ μάνα τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ τὴ λένε Μαρ(α). Νὰ κι' ἔνα πολὺ ἀξιοπαρατήρητο γεγονός: βέβαια, ἡ Ρώμη νικήθηκε. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς στὴν Ἀναγέννηση ἔγινε ἔνα ὑπέροχο καὶ ἀνησυχαστικὸ ἔντυγμα τοῦ κλασσικοῦ ἴδαικοῦ, τῆς εὐγενικῆς ἀξιολόγησης ὅλων τῶν πραγμάτων: ἡ ἴδια ἡ ἀρχαία Ρώμη, ἀρχίζει νὰ ἀναταράξεται σὰν νὰ ἔνυπνοῦσε ἀπὸ λήμαργο, τὴν στιγμὴν ποὺ είτανε καταπατημένη ἀπὸ μιὰ καινούργια Ρώμη, ἐκείνη τὴν ἔξιουδαῖσμένη Ρώμη ποὺ εἶχε οἰκοδομηθεῖ πάνω σὲ ἐρείπια, ποὺ παρουσιάζει τὴν δύψη μιᾶς οἰκουμενικῆς συναγωγῆς καὶ ποὺ τὴν ὀνομάζει «Ἐκκλησία»: μὰ ἀμέσως, ἀρχίσεις νὰ ἔναντισμιάθειει ἡ Ἰουδαία, χάρις σ' ἐκεῖνο τὸ κίνημα τῆς (γερμανικῆς

καὶ ἀγγιλικῆς) μνησικακίας, τῶν βασικὰ πληθειακῶν ποὺ τὸ δη-
νομάζουμε Μεταρρύθμιση, χωρὶς νὰ ξεχνοῦμε ἐκεῖνο πουν θγῆκε
ἀπ' ὅλα αὐτά, δηλαδὴ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, καὶ
μαζὶ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς νεκρικῆς σιγῆς γιὰ τὴν ἀλασική
Ρώμη.

Ακόμα πιὸ ἀποφασιστικὰ κὶ ἀκόμα πιὸ εἰνικά, ἡ Ἰουδαία κέρδισε μιὰ καινούργια νίκη ἐνάντια στὸ κλασσικὸ Ἰδανικό, μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση: τότε ἀκριβῶς, τὰ τελευταῖα ἀπομεινάρια τῆς πολιτικῆς ἀριστοκρατίας ποὺ ὑπήρχανε ἀκόμα στὴν Εὐρώπη, ἡ ἀριστοκρατία τοῦ δέκατου ἔβδομου καὶ δέκατου ὄγδουον γ α λ ἵ κ ο ὅ αἰῶνα, γκρεμίστηκε κάτω ἀπ’ τὰ χρυσῆματα τῶν λαϊκῶν ἐνστίκτων τῆς μνησικακίας. Εἴτανε μιὰ ἀπέραντη χαρά, ἔνας βουερὸς ἐνθουσιασμὸς τέτοιος, ποὺ ποτὲ δὲν εἶχανε ξαναδεῖ πάνω στὴ γῆς! Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς ξαφνικά, μέσα σ’ αὐτὴ τὴν δγλαγοή, ἔγινε τὸ πιὸ θαυμαστὸ καὶ τὸ πιὸ ἀναπάτεχο πρᾶγμα: τὸ ἀρχαῖο Ἰδανικὸ δρυδώμηκε προσωπικὸ καὶ μὲ ἀσυνήθιστη τόλμη μπροστὰ στὰ μάτια καὶ στὴ συνείδηση τῆς ἀνθρωπότητας, — καὶ πάλι, μὰ μὲ πιὸ δυνατό, πιὸ ἀπτὸ καὶ πιὸ βαθὺ τρόπο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, ἀντήχησε, ἐνάντια στὸ φεύγοντο σύνθημα τῆς μνησικακίας ποὺ βεβαιώνει τὴν ψεύτικο σύνθημα τῆς μνησικακίας, ποὺ ενάντια στὴ βούληση τῆς ταπείνωσης, τοῦ προσκυνήματος, τῆς ίσοπέδωσης καὶ τῆς κατάπτωσης, ἐνάντια στὸ λυκόφως τῶν ἀνθρώπων, τὸ τρομερὸ καὶ μαγευτικὸ ἀντίθετο σύνθημα τῆς ψεύτικης φωνῆς, φωνερώμηκε δ Ναπολέοντας, δ μοναδικὸς καὶ ἀργοπορημένος ἀνθρωπος ποὺ ἔγινε ποτές, καὶ μὲ αὐτὸν φανερώμηκε ἡ ἐνσάρκωση τοῦ προοβλήματος τοῦ κατέξοχος τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τελευταῖο δεῖγμα τῆς μεταρρυθμίζουσας Ελλάδας. Ἄσ τοι μεταρρύθμισε τὸ πρόστιμο τοῦ προστιτούματος τοῦ προοβλήματος τοῦ κατέξοχος τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τελευταῖο δεῖγμα τῆς μεταρρυθμίζουσας Ελλάδας. Ἅσ τοι μεταρρύθμισε τὸ πρόστιμο τοῦ προστιτούματος τοῦ προοβλήματος τοῦ κατέξοχος τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τελευταῖο δεῖγμα τῆς μεταρρυθμίζουσας Ελλάδας.

Μὰ τέλειωσαν δὲ τάχατες ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχήν; Αὐτὴν ἡ ποδὸρεματικὴ ἀντίθεση στὸ Ἰδανικό, πετάχτηκε γιὰ πάντα στὰ πεπονιά γμένα; Η μήπως ἀναβλήθηκε γιὰ μιὰ ἄλ-

λη, μακρυνή ἐποχή ;... Θά δοῦμε τάχα μιὰ μέρα νὰ ξαναζωντανεύει ἡ παμπάλαια συρκαῖα μὲ ἀκόμα πιὸ μεγάλη δύναμη μιᾶς κι' εἴτανε τόσο καιρὸ συγκρατημένη ; Καὶ μάλιστα, δὲ θάπρεπε τάχα νὰ τὸ ἐπιθυμήσουμε αὐτὸν μὲ δὴ μηδὲνα μη ; καὶ νὰ τὸ θέλουμε ; Δὲν πρέπει, τάχατες, νὰ συμβάλλουμε σ' αὐτό ;... “Οποιος ἀρχίζει νὰ σκέφτεται σ' αὐτὸν τὸ σημεῖο, δηποτες κάνουν οἱ ἀναγνῶσται μου, νὰ ἐμβαθύνει τὴ σκέψη του, θὰ δυσκολευτεῖ νὰ τὰ βγάλει πέρα — κι' αὐτός, γιὰ μένα εἶναι ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ τελειώσω, γιατὶ μ' ἀρέσει νὰ πιστεύω πῶς καιρὸ τώρα ἔχουν μαντέψει οἱ ἀναγνῶστες μουν τί θέλω, καὶ τί ἔννοῶ μ' αὐτὸν τὸ ἐπικίνδυνο σύνθημα ποὺ ἔβαλα σὰν πανώγραμμα τοῦ τελευταίου μουν ἔργου : «Πέρα ν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ...» Τούλαχιστον, δὲν σημαίνει «Πέρα ἀπ' τὸ Καλὸ καὶ τὸ αἰσχρό».

Π αρατήρησ

«Τί ἐνδείξεις μᾶς προσφέρει ή γλωσσολογία καὶ ίδιαιτέρω αἱ ἐτυμολογικὲς ἔρευνες, στὴν ἴστορία τῆς ἔξελιξης τῶν θῆταίν ἐννοιῶν;»

— "Αλλωστε, δέν θά είτανε λιγότερο άναγκαιό νά προσεταιριστούμε στή μελέτη αυτών τῶν προβλημάτων και τή συμμετοχή τῶν φυσιολόγων και τῶν γιατρῶν (ἐννοω τὰ προβλήματα τῆς ἡ ξιναίς αξιολογήσεων ποὺ ἐπικρέτησαν ὥς τὰ σήμερα). Σ' αυτή τὴν ίδιατερη περίπτωση, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες περιπτώσεις, θὰ μπορούσαμε νά ἀφίσουμε τοὺς ἐπαγγελματίες φιλόσοφους νά παίξουν τὸ ρόλο συνηγόρων καὶ μεσολαβητῶν, ἀφοῦ κατάφεραν νά μεταβάλουν τίς γεμάτες δυσπιστία οχέσεις ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στή φιλοσοφία, στή φυσιολογία καὶ στὴν Ιατρική, σὲ μιὰ συμπαθητική καὶ γόνιμη ἀνταλλαγὴ ίδεων. Πραγματικά, θίπροπε πρῷτ' ἀπ' ὅλα, ὅλοι οἱ πίνακες τῶν ἀξιῶν, ὅλες οἱ προστατικές ποὺ ἀναφέρουν ἡ ἵστορία καὶ οἱ ἔμνοιολογικές σπουδές, νά διαφωτιστοῦν καὶ νά ἔργηνευτοῦν ἀπὸ τὴν φ σ ι ο λ ο

για κή τους πλευρὰ προτοῦ δοκιμάσουμε νὰ τὶς ἐρμηνεύσουμε μὲ τὴν ψυχολογίαν ἀλλωστε, θὰ ἐπρεπε νὰ ἔξεταστοῦν καὶ ἀπὸ τὴν λατρεικὴν ἐπιστήμην.

πειστομή.

Τὸ δέκτημα: τί ἀξίζεις εἰ διάδει ή διάδει πίνακας ἀξιῶν, ή διάδει η ή διάδει «ἡθική», πρέπει νὰ τεθεῖ κάτω ἀπὸ τὶς διαιφορετικῶ-
τερες προοπτικές, καὶ προπαντός, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ δείξου-
με ἀρκετὴ διαχωριστική, καὶ ἀρκετὴ λεπτότητα στὴν μελέτη τοῦ σκο-
ποῦ τῶν ἀξιῶν. «Ἐνα πρᾶγμα, παραδείγματος χάρῃ, μὲν φανεροὶ
ἀξία ὅσον ἀφορᾶ τὴν μεγαλύτερη ἵκανότητα διάρκειας μιᾶς ράτσας, (ἢ
σὲ σχέση μὲ τὴν αὐξῆση τῆς ἵκανότητας προσαρμογῆς αὐτῆς τῆς ρά-
τσας σ' ἔνα ωρισμένο κλῖμα) καὶ μὲ τὴν συντήρηση τῶν περισσοτε-
ρῶν» δὲν θὰ είχε τὴν ἴδια ἀξία ἀν ταν νὰ δημιουργηθεῖ ἔνας τύπος
μὲ ἀνώτερη δύναμη. Τὸ παλὸ τῆς πλειοψηφίας καὶ τὸ καλὸ τῆς μειο-
ψηφίας εἶναι δυοῦ ἐντελῶς ἀντίθετες ἀξιολογικὲς ἀπόψεις· ότι ἀφίσουμε
στὴν ὄφελεια τῶν ἀγγλῶν βιολόγων τὴν ἐλευθερία νὰ θεωροῦν τὸ
πρῶτο σὰν ἀνώτερο καὶ θα ει ν τό... «Ο λεσσοί ἐπιστῆμες θὰ πρέ-
πει στὸ ἔξης νὰ προετοιμάζουν τὸ ἔργο τοῦ μελλοντικοῦ φιλοφόρου:
γιὰ τὸ φιλόσοφο, τὸ ἔργο αὐτὸν συνίσταται στὸ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα
τῆς ἀξιολογίας καὶ νὰ προσδιορίσει τὴν ιερα αρ-
χία τῶν ἀξιῶν.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Η «ΕΝΟΧΗ», Η «ΚΑΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ»
ΚΑΙ ΟΤΙ ΤΟΥΣ ΜΟΙΑΖΕΙ

- 1 -

Τὸν νὰ ἀναμρέψει καὶ νὰ χειραγωγήσει ἔνα ξῶο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ δίνει σχέσης — δὲν εἶναι τάχα τὸ παραδόξο καθῆκον ποὺ ἔθεσε στὸν ἑαυτό της ἡ φύση σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο; Μᾶς δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθινὸ πρόβλημα τοῦ ἄνθρωπου; ... Ἡ διαπίστωση πώς αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἔχει λυθεῖ ὡς ἔνα πολὺ μεγάλο βαθμὸ θὰ προκαλέσει σίγουρα ἔκπληξη σὲ δύο ποιον ἔρει νὰ ἐκπιμάσει ὅλη τὴ δύναμη τῆς ἀντίθετης δύναμης, τὴν ἵκανότητα τοῦ νὰ ἔσει χ νὰ μείνει. Ἡ ληφθούσα δὲν εἶναι μονάχα μιὰ vis inertiae ὅπως πιστεύουν τὰ ἐπιτόλαια πνεύματα. Εἶναι, πολὺ περισσότερο, μιὰ ἐνεργὸς δύναμη, μιὰ ἵκανότητα ἀπάλευψης, στὴν πραγματικὴ σημασία τῆς λέξης. Σ' αὐτὴ τὴν ἵκανότητα πρέπει νὰ ἀποδώσουμε καὶ τὸ γεγονὸς πώς κάθε τὶ ποὺ μᾶς συμβαίνει στὴ ζωή, κάθε τὶ ποὺ ἀπορροφάμε, παρουσιάζεται τόσο λίγο στὴ συνείδησή μας τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ «χωνεύει» (θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ δύνομάσουμε αὐτὸ ψυχικὴ ἀπορρόφηση), ὅσο καὶ ἡ πολλαπλὴ διεργασία ποὺ συμβαίνει στὸ σῶμα μας τὴν ὥρα ποὺ «ἀφορμοίωνουμε» τὴν τροφή μας.

Τὸν τὰ κλείνονται κάπου - κάπου τις πόρτες καὶ τὰ παραδύνα-
·ρα τῆς συνείδησης, τὰ μένονται ἀναίσθητοι στὸ θόρυβο καὶ στὴν
διαιμάχη ποὺ δίνει ὁ ὑποχθόνιος κόσμος τῶν δργάνων ποὺ μᾶς
ἔχει πτηρετοῦν γιὰ τὰ βοηθήσουν ἢ τὰ καταστρέψουν τὸ ξένο τὸ
ἄλλο· τὰ ἐπιβάλονται, λίγο, σιωπή, τὰ καθαρίσουνται ἐντελῶς τὴν
συνείδησή μας γιὰ τὰ ξαναμείνει τόπος γιὰ τὰ καινούργια πρά-

γματα, και ἵδιαίτερα γιὰ τὶς εὐγενειώτερες λειτουργίες και τοὺς εὐγενειώτερους λειτουργούς, γιὰ νὰ κυβερνήσουμε, νὰ προβλέψουμε, νὰ προαισθανθοῦμε (γιατὶ ὁ δργανισμός μας εἶναι μιὰ πραγματικὴ διληγαρχία) — αὐτὸς εἶναι, τὸ ἔαναλέω, ὁ ρόλος τῆς ἐνεργητικῆς δραστηριότητας τοῦ ἔεχάσματος, ἐνα εἰδος φύλων, ἐπιτηρητή, ἐπιφροτισμένου νὰ διατηρεῖ τὴν ψυχικὴ τάξη, τὴν ἡσυχία, τὴν ἑθιμοτυπία. Ἀμέσως θὰ συμπεράνουμε πῶς καμμιὰ εὐτυχία, καμμιὰ γαλήνη, καμμιὰ ἐλπίδα, καμμιὰ περηφάνεια, καμμιὰ ἀπόλαυση τῆς τωραὶ νῆστης στη γυμνή μῆνις δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει χωρὶς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἔεχάσματος.

‘Ο ἄνθρωπος ποὺ ἔχει χαλασμένο αὐτὸ τὸν ἀναστατικὸ μηχανισμὸ καὶ δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ λειτουργήσει, μοιάζει μὲ τὸ δυσπεπτικὸ (καὶ δὲ μοιάζει μονάχα) — δὲν καταφέρνει νὰ «ἀποτελεῖσθαι» τίποτα... Ἔ, λοιπόν ! αὐτὸ τὸ ἀναγκαστικὰ ἔχεασιάρικὸ ξῶ, ποὺ ἡ λησμονιά του εἶναι δύναμη καὶ ἐκδήλωση μᾶς φωμαλέας ὑ γείας, δημιουργησε μιὰν ἀντίθετη ἴκανότητα, τὴν μνήμη, καὶ μ' αὐτήν, σὲ δρισμένες περιστώσεις ἐκμηδενίζει τὴ λησμονιά, — στὶς περιπτώσεις, δηλαδή, ὅπου εἶναι νὰ ὑποσχεθεῖ : δὲν πρόκειται λοιπὸν καθόλου γιὰ τὴν καθαρὰ παθητικὴ ἀδυναμία του νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ μιὰ ἐντύπωση ποὺ ἔχει δεχτεῖ, ἢ ἀπὸ τὴν κακοδιαθεσὶα ποὺ προκαλεῖ μιὰ ὑπόσχεση ποὺ ἔδωσε καὶ ποὺ δὲν καταφέρνει νὰ τὴν πάρει πίσω, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐνεργητικὴ τοῦ νὰ διατηρήσει μιὰ ἀνάμυνηση, μιὰ συνέχεια στὴ βούληση, γιὰ μιὰ πραγματικὴ μνήμη τῆς βούλησης : ἔτσι ἀνάμεσα στὸ πρωταρχικὸ «θὰ κάνω» καὶ στὴν ἐκφόρτιση τῆς καθαυτὸ βούλησης, ἡ ἐκτέλεση τῆς πράξης, ἔνας ὀλόκληρος κόσμος ἀπὸ καινούργια καὶ ἔνεα πράγματα, ἀπὸ συνήθηκες κι' ἀκόμα κι' ἀπὸ πράξεις βούλησης, μπορεῖ νὰ παρεμβληθεῖ χωρὶς κανένα ἀτόπημα καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχει καμμιὰ ἀνάγκη νὰ φοβόμαστε μήπως σπάσει ἀπὸ τὴν προσπάθεια αὐτὴ ἡ μακρυνὰ ἀλυσσόδα τῆς βούλησης.

Πόσα πράγματα, δημως, προϋποθέτουν δια αυτά! Πρόσο-
χρειάστηκε δ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ διατέται ἔτσι τὸ μέλ-
λον, νὰ μάθει νὰ ξεχωρίζει τὸ ἀναγκαῖο ἀπὸ τὸ συμπτωματικό,
νὰ εἰσχωρεῖ μέσα στὴν αἰτιότητα, νὰ προκαταλαβάνει καὶ νὰ
προβλέπει δ, τι κρύβει τὸ μακρυνό μέλλον καὶ νὰ ξέρει νὰ κατα-
τάσσει μὲ βεβαιότητα τὸν υπολογισμούς του, ἔτσι, ποὺ νὰ μπο-
ρεῖ νὰ ξεχωρίζει τὸ σκοπὸ ἀπὸ τὸ μέσο.

Καὶ πόσο χρειάστηκε δ Ἰδιος δ ἀνθρωπος νὰ γίνει πρῶτα
ὑ π ο λ ο γ ί σ ί μ ο ι, τ α κ τ ι κ ο ι, ἀ ν α γ κ α ι ο ι, - τόσο
γιὰ τους ἄλλους δισο καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὶς Ἰδιες του
τὶς περιστάσεις, γιὰ νὰ μπορέσει ἐπιτέλους νὰ ἔγγυηθει μὲ τὴν
προσωπικότητά του ὡς μέλον, διποις κάνει ἐκεῖνος που
δένεται μὲ μιὰ ὑπόσχεση !

— 2 —

Αύτή ἀκριβῶς εἶναι ἡ μακρόχρονη ἴστορία τῆς καταγωγῆς τῆς ε ὑ θ ύ ν η δ. Αὐτὸς τὸ ἔργο τοῦ νὰ ἀναδραφεῖ καὶ νὰ κει-
ραγωγηθεῖ ἔνα ζῶο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ δίνει ύποσχέσεις ἔχει, σ-
πως εἰδίαμε, γιὰ πρώτη προύποληση, ἔνα ἄλλο ἔργο : τὸ νὰ κά-
νει πρῶτα τὸν ὀρισμένο καὶ ὅμοιόμορφο ὅς ἔνα ὀρισμένο ση-
μεῖο ἄνθρωπο, ὅμοιο ἀνάμεσα στοὺς ὅμοιους του, κανονικὸ καὶ,
κατὰ συνέπεια, ύπολογίσιμο. Ἡ θαυμαστὴ δουλειὰ αὐτοῦ ποὺ δ-
νόμασε «ἡθικότητα τῶν ἥθῶν» (προοβλ. Α ὑ γ ή, ἀρι. 9, 14, 16)
— ἡ πραγματικὴ δουλειὰ ποὺ ἔχει κάνει δ ἄνθρωπος στὸν ἑαυτό
του στὸ διάστημα τῆς πιὸ μεγάλης περιόδου τοῦ ἀνθρώπινου εἰ-
δους, ὅλη ἡ προστοτικὴ στοιχείωση του δουλειὰ παίρνει ἐδῶ ὅλη
της τὴ σημασία καὶ τὴ μεγάλη της δικαίωση, ὅποιοισδήποτε κι ἄν
εἶναι ἄλλωστε δ βαθμὸς τῆς σκληρότητας, τῆς τυραννίας, τῆς
βλακείας καὶ τῆς ἡλιμιότητας ποὺ τὴ χαρακτηρίζει : μόνο μὲ
τὴν ἡθικότητα τῶν ἥθῶν καὶ τὸν ζυρδολομανδύα τῆς κοινωνικῆς
βίας ἔ γινε πραγματικὰ ύπολογίσιμος δ ἄνθρωπος. 'Αγι-
θετα, ἀν τοποθετήσουμε στὴν ἀκρῃ τῆς τεράστιας διεργασίας,
στὸ μέρος δπου τὸ δέντρο ώριμάζει ἐπιτέλους τοὺς καρπούς του,
ὅπου ἡ κοινωνία καὶ ἡ ἡθικότητά της τῶν ἥθῶν ἀποκαλύπτουν
ἐπιτέλους ἔκεινο ποὺ γι' αὐτὸς εἴτανε μόνο μέσο : θὰ βροῦμε πῶς
δ πιὸ ὄριμος καρπὸς τοῦ δέντρου εἶναι τὸ ύπερθυμίας πάσι
τὸ ἄτομο ποὺ μοιάζει μόνο μὲ τὸν ἑαυτό του, τὸ διτομό^{το}
ποὺ εἶναι ἀπελευθερωμένο ἀπὸ τὴν ἡθικότητα τῶν ἥθῶν, τὸ
αὐτόνομο καὶ ύπερθυμικὸ ἄτομο (γιατὶ «αὐτόνομος» καὶ «ἡθικὸς»
ἀποκλείουν τὸ ἔνα τὸ ἄλλο), μὲ λίγα λόγια δ ἄνθρωπος μὲ τὴ
δική του, τὴν ἀνεξάρτητη καὶ ἐπίμονη θέληση, δ ἄνθρωπος
ποὺ μ πορεῖται ν ἄποσχεται σχετικά — ἔκεινος ποὺ ἔχει
μέσα του τὴν περήφανη καὶ παλλόμενη συνείδηση του τὸ ἔχει

ἐπιτέλους μ' αὐτό, τοῦ τί ἔχει ἐνσωματωθεῖ μέσα του,
μιὰ ἀληθινὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δύναμης, καὶ τέ-
λος, τὸ συναίσθημα τοῦ ὅτι ἔφτασε στὴν τελειότητα τοῦ ἀν-
θρώπου.

Αὐτὸς δὲ χειραφετημένος ὅνθρωπος ποὺ μὲν πορεῖται νὰ υπόσχεται, αὐτὸς δὲ δάσκαλος τῆς ἐλεύθερης, αὐτὸς δὲ ἄρχοντας — πῶς νὰ μὴν ξέρει τί ἀνωτερότητα ἔξασφαλίζει μὲν αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέναντι σὲ κάνει τὸν δὲν μπορεῖ νὰ υποσχεθεῖ καὶ νὰ ἐγγυηθεῖ μὲν τὸν ἑαυτόν του, πόση ἐμπιστοσύνη, πόσο φόβο, πόσο σεβασμὸν ἐμπνέει — ὅλ' αὐτὰ τὰ «δέξιες» — καὶ πῶς μὲν αὐτὴ τὴν ἔξουσία ποὺ ἀσκεῖ στὸν ἑαυτόν του, ἔχει ἀναγκαστικὰ μέσα στὰ χέρια του καὶ τὴν ἔξουσία πάνω στὶς συνθήκες, στὴ φύση καὶ σ' ὅλα τὰ πλάσματα ποὺ ἔχουν πιὸ περιωρισμένη βούληση καὶ λιγώτερο σίγουρες σχέσεις; ·Ο «έλεινθερος» ὁ ἕξουσιαστὴς μιᾶς μεγάλης καὶ ἀδάμαστης θέλησης, βρίσκει σ' αὐτὴ τὴν κατοχὴν τὸν τύπον τῆς ἀξίας αἰσθητοῦ του: μὲν τὸ νὰ παίρνει σὰ βάσην τὸν ἑαυτόν του γιὰ νὰ κρίνει τοὺς ἄλλους, λατρεύει ἢ περιφρονεῖ καὶ, διποὺς τιμάει μοιραία αὐτοὺς ποὺ τοῦ μοιάζουν, τοὺς δυνατοὺς ποὺ μπορεῖ κανένας νὰ βασίζεται σ' αὐτοὺς (αὐτοὺς ποὺ μὲν οὕτων νὰ ὑπόσχονται) — καὶ συνεπῶς τὸν καθένα ἀπ' δύσους ὑπόσχονται σὰν κυρίαρχοι, δηλαδὴ δύσκολα, σπάνια, ὕστερα ἀπὸ ὅριψη σκέψη, ἀπ' δύσους τιγκουνεύονται τὴν ἐμπιστοσύνη τους, ποὺ τιμοῦνται μὲν ποτὲ διατάξεις, ποὺ δίνουν τὸ λόγο τους σὰ νῦνται κάτι διποὺ μπορεῖ νὰ βασιστεῖ κανένας, ἀφοῦ αἰσθάνονται τὸν ἑαυτό τους ἀρκετὰ ἴσχυρὸν ὥστε νὰ μποροῦν νὰ τὸν κρατήσουν διποὺ κι' ἀν γίνει, ἀκόμα καὶ δυστυχήματα, ἀκόμα κι' ἀν δὲν τὸ θέλει ἡ «μοιρά», δύμοια θὰ εἶναι μοιραία ἔτοιμος νὰ διώξει μὲ μιὰ κλωτσιά τὰ ἀδύτια λαγωνικὰ ποὺ ὑπόσχονται, ἐνῶ δὲν εἶναι στὴ δικαιοδοσία τους ἡ ὑπόσχεση, νὰ μαστιγώσει τὸν ψεύτη ποὺ ἔχει γίνει κιόλας ἐπίορκος τὴν στιγμὴν ποὺ δὲ λόγος γναίνει ἀπὸ τὰ χείλια του.

Ἡ περήφανη γνώση τοῦ ἐξαιρετικοῦ προνόμιου τῆς εὐθύνης, ή συνείδηση αὐτῆς τῆς σπάνιας ἐλευθερίας, αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἐπάνω στὸν ἑαυτό του καὶ στὴ μοῖρα, ἔχει μπεῖ μέσα του ὡς τὰ πιὸ μύχια βάθη, καὶ περνάει στὴν κατάσταση τοῦ ἐνστίκτου, τοῦ κυρίαρχου ἐνστίκτου: — πῶς θὰ τὸ ὄνομάσει αὐτὸ τὸ κυρίαρχο ἔνστικτο, ἀν νποθέσουμε πῶς αἰσθάνεται τὴν ἀ-

νάγκη νὰ δώσει μιὰ δνομασία; Δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία: ὁ κυρίαρχος ἄνθρωπος τὸ δνομάζει συνεὶδητὴ σήτου...

— 3 —

Συνείδησή του ;... Εύθυνς ἔξαρχης θὰ μαντέψει κανένας πώς
ἡ Ἰδέα τῆς «συνείδησης», ποὺ ἐδῶ συναντᾶμε σὲ μιὰ ἀνώτερη ἐ-
ξέλιξη διὸ τὸ σημεῖο νὰ φτάνει τὸ παράξενο, ἔχει πίσω της μιὰ
μεγάλη ἴστορία, τὴν ἔξελιξη τῶν μορφῶν της. “Οταν μπορεῖ
κανένας νὰ ἐγγυᾶται γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἀπαντᾷ μὲ ἀ-
λλαζονεία, δηλαδὴ νὰ ἐ γ.χ.ρ ἵν ει τὸν ἐ αυτό τοῦ
— εἶναι, τῶχω ἔαναπει κιλλας, ὄρμιος καρπός, μὰ καὶ ὅψι-
μος καὶ πόσι : — Πόσο καιρὸ θάμεινε, πικρὸς καὶ ἔυνός
αὐτὸς ὁ καρπὸς πάνω στὸ δέντρο : Καί, γι' ἀκόμα περισσότερο
καιρὸ δὲν βλέπανε τίποτα ἀπ' αὐτὸ τὸν καρπό, — κανένας δὲ θὰ
μποροῦσε νὰ φανταστεῖ τὸν ἐρχομό του, μ' ὅλο ποὺ στὸ δέντρο,
τὰ πάντα εἶχαν ἑτοιμαστεῖ γι' αὐτὸν καὶ μ' ὅλο ποὺ τὸ ἔδιο τὸ
δέντρο δὲν εἶχε ἀλλο λόγο γιὰ ν' ἀναπτυγχθεῖ, παρὰ τὸ νὰ γεν-
νήσει αὐτὸ τὸν καρπό! — «Πῶς νὰ δημιουργήσουμε μνήμη σ' αὐ-
τὸ τὸν ἀνθρώπῳ - ζῶο ; Πῶς ν' ἀποτυπώσουμε σ' αὐτὴ τὴν διά-
νοια τῆς στιγμῆς, ποὺ εἶναι ταῦτόχρονα χαλαρὴ καὶ θολή, σ'
αὐτὴ τὴν ἐνσάρκωση τῆς λησμονῆς, πῶς ν' ἀποτυπώσουμε, λέω,
κάτι τόσο καθαρά, ὡστε νὰ παραμείνει παρούσα ἡ Ἰδέα του ;...
Αὐτὸ τὸ πολὺ παλιὸ πρόβλημα, δύπως εὐλογα φαντάζεται κανεῖς,
δὲν λύθηκε μὲ κυριολεκτικὰ ἥπια μέσα. Κι' ἵσως, μάλιστα, νὰ
μὴν ὑπάρχει τίποτα πιὸ τρομερὸ καὶ πιὸ ἀνησυχαστικὸ στὴν
προϊστορία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ μνήμη της ικανότητος.
«Κολλᾶμε κάτι μὲ πυρωμένο σίδερο γιὰ νὰ μείνει στὴ μνήμη :
μόνο διτι δὲν παύει νὰ προσθέτει πολλές πέντε πόνο μένει στὴ
μνήμη» — αὐτὸ εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἀξιώματα τῆς πιὸ
παλιᾶς ψυχολογίας ποὺ γεννήθηκε ποτὲ στὴ γῆς (καί, δυστυ-
χῶς, τῆς ψυχολογίας ποὺ διήρκεσε καὶ περισσότερο). Καὶ μά-
λιστα, θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε πώς, παντοῦ διποὺ ὑπάρχει σή-
μερα στὴ γῆς, στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, κάποια
ἐπιστημότητα, κάποια σοβαρότητα, κάποιο μυστήριο καὶ σκοτει-
νὰ χρώματα, παραμένει στὴ γῆς καὶ αὐτὸ τὸν τρόπο ποὺ πάντα
κυριαρχοῦσε στὶς διατραγματεύσεις, στὶς ἀναλήψεις ὑποχρεώ-

σεων, στις ύποσχέσεις : τὸ παρελθόν, τὸ ἀπόμακρο, τὸ σκοτεινὸν καὶ σκληρὸν παρελθόν, μᾶς ἐμψυχώνει καὶ βράζει μέσα μας σὰν γινόμαστε «σοθαροί». Αὐτό, ὅμως, δὲν γινόταν ποτὲ χωρὶς μαρτύρια, χωρὶς μάρτυρες καὶ αἵματηρες θυσίες, δταν ἔκρινε ὁ ἀνθρωπος πῶς εἴταν ἀπαραιτητο νὰ δημιουργήσει μιὰ μνήμη γιὰ τὸν ἑαυτό του. Τὰ πιὸ τρομακτικὰ δλοκαυτώματα καὶ οἱ πιὸ φριχτὲς ἀναλήψεις ύποχρεώσεων (ὅπως, παραδείγματος χάρη, ἡ θυσία τοῦ πρωτότοκου), οἱ πιὸ ἀποκρουστικοὶ ἀκρωτηριασμοὶ (ὅπως ὁ εὐνούχισμός), οἱ πιὸ σκληρὲς τελετουργίες δλων τῶν θρησκευτικῶν λατρειῶν (γιατὶ δλες οἱ θρησκεῖες, σὲ τελευταία ἀνάλυση εἰναι συστήματα σκληρότητας) — δλα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ κεῖνο τὸ ἔνστικτο ποὺ κατάφερε νὰ μαντέψει πῶς μέσα στὴν δύνη ύπαρχει τὸ πιὸ ἴσχυρὸ ἐπιβοήθημα τῆς μνημοτεχνικῆς.

Κατὰ μιὰν ὀρισμένη ἔννοια, σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἀνήκει καὶ δ ἀσκητισμός : ύπάρχουν μερικὲς ίδεις ποὺ πρέπει νὰ γίνουν ἀνεξίτηλες, ἀσθυστες, ποὺ πρέπει νὰ είναι πάντα παροῦσες στὴ μνήμη, καὶ «σταθερές», γιὰ νὰ ὑπνωτίζουν δλόκληρο τὸ νευρικὸ καὶ νοητικὸ σύστημα — μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς «έξιμοντς ἰδέας» — καὶ, μὲ τὶς μεθόδους καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀσκητισμοῦ καταργοῦν, πρὸς ὅφελος τῶν ίδεῶν, τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν ἄλλων ίδεῶν, καὶ τὶς κάνουν ἀξέχαστες. «Οσο πιὸ κακὴ μνήμη εἶχε ἡ ἀνθρωπότητα, τόσο πιὸ τρομακτικὴ εἴταν ἡ ὅψη τῶν συνηθειῶν τῆς. Καὶ, ἴδιαίτερα, ἡ σκληρότητα τῶν ποινικῶν νόμων ἐπιτρέπει στὴν ἀνθρωπότητα νὰ ύποιλογίζει τὶς δυσκολίες ποὺ δοκίμασε ὕστου νὰ γίνει κυρία τῆς λημοσούνης καὶ νὰ διατηρήσει στὴ μνήμη αὐτῶν τῶν δούλων τῆς στιγμῆς, ποὺ είναι ύποταγμένοι στὰ πάθη καὶ στὶς ἐπιθυμίες, μερικὲς πρωτόγονες ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ δὲν θεωροῦμε, βέβαια, τὸν ἑαυτό μας ἴδιαίτερα σκληρὸ καὶ ἀνελέητο, κι' ἀκόμα λιγάτερο : πιστεύουμε πῶς ἔχουμε οὖτε γιὰ τὴν προηγούμενη μέρα, οὖτε γιὰ τὴν ἐπομένη. Ἔ, λοιπόν, κοιτάξτε τὴν ἀρχαία μας ποινικὴ ὀργάνωση καὶ δὲν καταλάβετε πόσες δυσκολίες ύπαρχουν στὴ γῆς γιὰ νὰ ἀναθραφεῖ ἔνας «λαὸς στοχαστῶν» (δηλαδή : ὁ λαὸς τῆς Εὐρωπῆς, δπου δρίσκομε ἀκόμα τὸν ἀνώτατο βαθμὸ τῆς ἐμπιστούνης, τῆς σοθαρότητας, τοῦ κακοῦ γούστου καὶ τοῦ αἰσθήμα-

τος τῆς πραγματικότητας, τοῦ λαοῦ ἐκείνου πού, μ' αὐτὲς τὶς ἴδιότητες, ἔξασφάλισε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα νὰ διαπαιδαγωγήσει κάθε εἰδούς μανδαρινάτου στὴν Εύρωπη). Ἐκεῖνοι οἱ Γερμανοὶ καταφύγανε στὰ πιὸ ἀγρια μέσα γιὰ νὰ ἀποκτήσουν μιὰ μνήμη ποὺ δὲ τοὺς ἔκανε νὰ κυριαρχοῦν στὰ πιὸ θεμελιώδη ἔνστικτά τους, σ' ἔκεινα τὰ χυδαῖα καὶ βαρειὰ βάρ-βαρα ἔνστικτα : δις θυμηθοῦμε τὶς ἀρχαῖες τιμωρίες ποὺ λίσχυαν στὴ Γερμανία, καὶ μεταξὺ ἄλλων τὸ λιθοβολισμὸ — (ἥδη δ θρῦλος ἔλεγε πῶς ἡ μυλόπετρα ἐπεφτε στὸ κεφάλι τοῦ ἐνόχου) — τὸν τροχὸ (αὐτὴ τὴν ἐντελῶς εἰδικὴ ἐφεύρεση τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος στὸν τομέα τῆς τιμωρίας!), τὸ μαρτύριο τοῦ πασσάλου, τὸ ποδοπάτημα ἀπὸ τὰ ἄλιγα (τὸν διαμελισμό), τὴ χρήση τοῦ λαδιοῦ ἢ τοῦ κρασιοῦ δπου ἔδραζαν τὸν κατάδικο (δις τὸν δέκατο τέταρτο καὶ δέκατο πέμπτο αιῶνα) καὶ δλες τὶς διάφορες ποικιλίες τῶν βασανιστηρίων (τὸ «ξελουρίδιασμα», τὸ γδάρσιμο τοῦ στήθους) καμιὰ φορὰ ἀκόμα, ἄλιεβαν τὸν κακοποὶο μὲ μέλι καὶ τὸν ἄφιναν, κάτω ἀπὸ τὸν φλογερὸ ἥλιο, νὰ τὸν τσιμποῦν οἱ μυῆγες. Χάρη σὲ τέτοιου εἰδούς θεάματα καὶ σὲ τέτοιου εἰδούς δράματα, κατάφεραν ἐπιτέλους νὰ στεριώσουν στὴ μνήμη πέντε ἢ ἔξη «δὲν θέλω», μιὰ σχέση δπου δίνει κανεὶς τὴν ὑ π ὁ σ ε σή του, γιὰ νὰ ἀπολαύσει τὰ πλεονεκτήματα τῆς κοινωνίας — καὶ, πραγματικά, μὲ τὴ βοήθεια αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τῆς μνήμης, φτάνουμε ἐπιτέλους στὴ «λογική»! — Ἀλλοίμονο! ἡ λογική, ἡ σοθαρότητα, ἡ κυριαρχία στὰ πάθη μας, δλη αὐτὴ ἡ σκοτεινὴ μηχανορραφία ποὺ δνομάζουμε σκέψη, δλα αὐτὰ τὰ πομπώδη πλεονεκτήματα τοῦ ἀνθρώπου : πόσο ἀκριβὰ πληρώνονται! Πόσο αἰμα καὶ πόση τιμὴ δρίσκεται στὸ βάθμος δλων σύντονων τῶν «καλῶν πραγμάτων»!....

Πῶς λοιπὸν ἔγινε αὐτὸ τὸ «σκοτεινὸ πρᾶγμα», ἡ συνήθεια τοῦ σφάλματος, πῶς ἦρθε στὸν κόσμο δλος αὐτὸς δ μηχανισμὸς ποὺ λέγεται «κακὴ συνείδηση»; — Ἔτσι, ἔναρχόμαστε στοὺς γενεαλόγους μας τῆς ἡμικῆς. Τὸ ἔαναλέω — ἡ μήπως δὲν τόχω πεῖ; — δὲν κάνουν καλὴ δουλειά. Μιὰ σύγχρονη πεῖρα, μόνο πέντε πῆχες μάκρος καὶ «σύγχρονη», καὶ μόνο σύγχρονη καμ-

μιὰ γνώση τοῦ παρελθόντος, καμμιὰ ἐπιθυμία νὰ τὸ γνωρίσουν· κι' ἀκόμα λιγάτερο, τὸ ιστορικὸ ἔνστικτο, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἀποτελέσει μιὰ «δεύτερη δραση» ἀπαραίτητη γι' αὐτὸ τὸ θέμα, — κι' ὅμως θέλουν νὰ καταπιαστοῦν μὲ τὴν ιστορία τῆς ήθυνῆς: ἀναγκαστικά, θὰ καταλήξουν σὲ ἀποτελέσματα ποὺ ἔχουν πολὺ ἀπόμακρες σχέσεις μὲ τὴν πραγματικότητα. Μὰ νὰ σκέφτηκαν καμμιὰ φορὰ ἄραγε αὐτοὶ οἱ γενεαλόγοι τῆς ήθυνῆς, ἔστω καὶ στὸ δινειρό τους, πῶς, παραδείγματος χάρη η οὐσιαστικὴ ἡθυνὴ ἔννοια τῆς λέξης «δρειλήματα» (ἀμαρτήματα) προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐντελῶς ὑλικὴ ίδέα τοῦ «χρέους»; ή, πῶς η ποινὴ ὁπός ἡ τὸ ποινικό, ἀναπτύχθηκε δινεξάρτητα ἀπὸ κάθε ὑπόθεση ὁπός πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐλευθεροθουλίας ή τοῦ καταναγκασμοῦ; — σὲ σημεῖο ποὺ πάντα νὰ χρειάζεται ὑψηλὸς ἔξανθρωπισμὸς γιὰ ν' ἀρχίσει τὸ ξῶο «ἄνθρωπος» νὰ κάνει διάκριση ἀνάμεσα σὲ πολὺ πιὸ πρωταρχικές ἔννοιες, διποὺς τὸ «ἕκ προθέσεως», «ἔξ ἀμελείας», «κατὰ τύχην», «ἴκανὸς νὰ διακρίνει», καὶ τὰ ἀντίθετά τους, γιὰ νὰ τὰ συσχετίσει μὲ τὴν τιμωρία;

Αὐτὴ η τόσο γενικὴ σήμερα καὶ φαινομενικά τόσο φυσικὴ καὶ τόσο ἀναπόφευκτη ίδέα, αὐτὴ η ίδέα ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ προβάλουν γιὰ νὰ ἔξιγγήσουν πῶς διαμορφώθηκε τὸ συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης πάνω στὴ γῆς, δηλαδή, η ίδέα πῶς δ «ἐγκληματίας ἀξίζει νὰ τιμωρηθεῖ γιατὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἐνεργήσει διαφορετικά», εἶναι στὴν πραγματικότητα ἕνα πολὺ καθυστερημένο καὶ μάλιστα ἐκλεπτυσμένο σχῆμα τῆς κρίσης καὶ τῆς ἐπαγωγῆς στὸν ἄνθρωπο· διποὺς τὴν τοποθετεῖ στὴν ἀρχή, ἔχει παρεξιγγήσει χονδροειδέστατα τὴν ψυχολογία τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητας. Στὴν μεγαλύτερη περίοδο τῆς ἀνθρώπινης ιστορίας, δὲν τιμωροῦσαν καὶ θόλον τὸν κακοποιὸ ἐπειδὴ τὸν θεωροῦσαν ὑπεύθυνο γιὰ τὴν πράξη του. Δὲν παραδέχονταν λοιπὸν πῶς ἔπρεπε νὰ τιμωρηθεῖ μόνον δ ἔνοχος: — τιμωροῦσαν, μᾶλλον, διποὺς τιμωροῦν σήμερα οἱ γονεῖς τὰ παιδιά τους, παρακινούμενοι ἀπὸ τὸ θυμὸ ποὺ προκαλεῖ μιὰ ζημιὰ καὶ ποὺ πέφτει πάνω στὸν αὐτουργὸ τῆς ζημιᾶς — αὐτὸς διμώς δ θυμὸς διατηρεῖται σὲ ὠρισμένα δρια καὶ τροποποιεῖται ἀπὸ τὴν ίδέα πῶς κάθε ζημιὰ δρισκει κάπου τὸ ἀντιστράτητο ταῦτα, — της, πῶς μπορεῖ νὰ συμψήφιστεῖ, ἔστω καὶ ἀπὸ τὸν πόνο ποὺ θὰ δοκιμάσει δ αὐτουργὸς τῆς ζημιᾶς.

'Απὸ ποὺ πῆρε τᾶχα τὴ δύναμή της αὐτὴ η πρωταρχικὴ ί-

δέα, ποὺ εἶναι οἰξωμένη τόσο βαθειά; αὐτὴ η ἀκατάλυτη ίσως ίδέα, σήμερα ποὺ η ζημιὰ καὶ διόπτρα εἶναι ίσοδύναμα; Αὐτὸ τὸ ἀποκάλυψα παραπάνω: ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν συμβολαίων μεταξὺ πιστωτῶν καὶ χρεωστῶν, ποὺ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὑπάρχουν «ὑποκείμενα δικαίου», σχέσεις πού, καὶ αὐτές, μᾶς ξαναφέρουν στὶς πρωταρχικὲς μορφὲς τῆς ἀγορᾶς, τῆς πωλήσεως, τῆς ἀνταλλαγῆς μὲ ωά λέξη τῆς συναλλαγῆς.

"Οταν φανταζόμαστε αὐτὲς τὶς σχέσεις συμβολαίων, η ἀλήθεια εἶναι πῶς μᾶς ἔρχονται, διποὺς μπορεῖ νὰ δείχνουν κάπιας οἱ παρατηρήσεις ποὺ προηγήθηκαν, κάθε λογῆς ὑποψίες καὶ ἀντιπάθειες γι' αὐτὴ τὴν πρωτόγονη ἀνθρωπότητα ποὺ φαντάστηκε η ἀνέχθηκε αὐτὲς τὶς σχέσεις. Ἐκεῖ ὑπόσχονται, ἐκεῖ πασχίζουν νὰ φτιάξουν ποὺ ὑπόσχεται, καὶ ἐκεῖ, διποὺς μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε, θὰ δροῦν ἐλεύθερο δρόμο η σκληρότητα, η ἀσπλαχνία καὶ η βία.

'Ο δρειλέτης, γιὰ νὰ ἔμπινεύσει ἔμπιστοσύνη στὴν ὑπόσχεσή του διτι θὰ ἔξιοφλήσει τὸ δάνειο, γιὰ νὰ δώσει μιὰ ἐγγύηση γιὰ τὴν σοθαρότητά του, γιὰ τὴν ιερότητα τῆς ὑπόσχεσής του, γιὰ νὰ χαράξει στὴν ίδια του τὴν συνείδηση τὴν ἀνάγκη τῆς ἔξιφλησης σὰν καθῆκον καὶ σὰν ὑποχρέωση, ἀναλαμβάνει, μὲ συμβόλαιο, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν θὰ πλήρωνε, νὰ ἀποζημιώσει τὸν δανειστὴ του μὲ κάτι ἄλλο ποὺ «ἔχει στὴν κατοχή» του, η ποὺ ἔξαρτεται ἀπ' αὐτόν, παραδείγματος χάρη τὸ σῶμα του, τὴ γυναίκα του, τὴν ἐλεύθερία του, ἀκόμα καὶ τὴ ζωή του (η, κυριαρχημένος ἀπὸ ὀδρισμένες θρησκευτικές ἐπιδράσεις, τὴν αἰώνια σωτηρία του, τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του, ἀκόμα καὶ τὴ γαλήνη του μέσα στὸν τάφο: διποὺς στὴν Αἴγυπτο διποὺς τὸ πνεῦμα τοῦ δρειλέτη δὲν εὑρίσκει ἔλεος ἀπὸ τὸν δανειστὴ του, — η ἀλήθεια εἶναι πῶς στοὺς Αἴγυπτους, μ' αὐτὴ τὴ γαλήνη συνδεόταν καὶ μιὰ ίδιαιτερη ίδέα —, ἀλλά, προπαντός, δ δανειστὴς μποροῦσε νὰ ἔξευτελίσει καὶ νὰ βασανίσει μὲ κάθε τρόπο τὸ σῶμα τοῦ δρειλέτη, διποὺς παραδείγματος χάρη, νὰ κόψει ἔνα μέλος του, ποὺ θὰ τοῦ φαινόταν ἀνάλογο μὲ τὸ μέγεθος τοῦ χρέους. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ νοοτροπία, ἔγιναν παντοῦ κι' ἀπὸ νωρίς ἀκριβεῖς ἀξιολογή-

σεις, πολλές φορές φριχτές γιὰ τὴ λεπτολογία τους, ἀξιολογήσεις ποὺ εἶχαν τὴ δύναμη δικαιοῦ ματος γιὰ τὰ διάφορα μέλη καὶ μέρη τοῦ σώματος. Θεωρῶ ἥδη πρόοδο καὶ ἀπόδειξη μᾶς πιὸ δίκαιης, πιὸ ὑψηλῆς, πιὸ ρωμαϊκῆς δικαστικῆς ἀντίληψης, ἐκεῖνο τὸ διάταγμα τοῦ νόμου τῆς Δωδεκανέλτου, ποὺ δρῖε πῶς εἴταν ἀδιάφορο ἄν, σ' αὐτῇ τὴν περίπτωση, ἔπαιρνε ὁ χρεώστης λιγάτερο ἢ περισσότερο κρέας,

“Ἄς προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴ λογικὴ ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτὴ τὴ μορφὴ τοῦ συμψηφισμοῦ : εἰναι ἀρκετὰ παραδείγνη. Νὰ σὲ τὶ συνίσταται ἢ ἀναλογία : ἀντὶ γιὰ ἕνα κέρδος, ποὺ νὰ ἀντισταθμίζει ἀμέσως τὴ ζημιὰ ποὺ ἔγινε (δηλαδή, ἀντὶ ἡ ἀποξημίωση νὰ γίνει σὲ χρῆμα, σὲ γῆς, ἢ σὲ κατοχὴ ἐνὸς ὅποιουσδήποτε πράγματος, παραχωρεῖται στὸ δανειστὴ ἔνα εἶδος ἵκανον ἡ σης σὰν ἔξοφληση καὶ ἀποξημίωση, — ἡ ἱκανοποίηση τοῦ νὰ ἀσκήσει τὴ δύναμη, μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια, σὲ ἔνα ὅν ποὺ δρίσκεται σὲ κατάσταση ἀδυναμίας, ἡ ἥδονή, δηλαδή, τοῦ «νὰ κάνει τὸ κακὸ γιὰ τὴν εὐχαρίστηση νὰ τὸ κάνει», ἡ χαρὰ τοῦ νὰ τυραννάει : κι' αὐτὴ ἡ ἀπόλαυση εἰναι τόσο ζωηρότερη, δσο εἰναι κατώτερη ἢ κοινωνικὴ θέση τοῦ δανειστὴ κι' δσο εἰναι ταπεινότερη ἢ θέση του, γιατὶ τότε τὸ κομμάτι θὰ τοῦ φανεῖ ἀκόμα πιὸ νόστιμο καὶ θὰ τοῦ ἀνοίξει τὴν δρεξη γιὰ μιὰ ὑψηλότερη θέση.

Χάρη στὴν τιμωρία τοῦ δφειλέτη, δ δανειστῆς παιρνει μέρος στὸ δικαιοιοτῶν κυρίων καὶ, στὸ τέλος, γενέται τὸ ἔξευγενιστικὸ συναίσθημα ὅτι μπορεῖ νὰ περιφρονεῖ καὶ νὰ κακοποιεῖ ἔνα ὅν σὰν νὰ εἰναι κάτι «κατώτερο του» — ἢ, τοὐλάχιστον, στὴν περίπτωση ποὺ τὸ πραγματικὸ δικαίωμα τῆς ἐκτέλεσης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τιμωρίας ἔχει ἀνατεθεῖ στὴν «ἔξουσία», νὰ βλέπει νὰ περιφρονοῦν καὶ νὰ κακοποιοῦν αὐτὸ τὸ δν. Τὸ ἀντιστάθμισμα λοιπὸν συνίσταται στὴν ἀδεια καὶ στὸ δικαίωμα τοῦ δανειστῆ νὰ εἰναι σκληρός.

Σ' αὐτὴ τὴ σφαίρα τοῦ δικαίου τῶν δανεισμῶν δφειλεῖ τὴν ὑπαρξή του δ κόσμος τῶν ἥθυκῶν ἐννοῶν, ἢ «ἔνοχή», ἢ «συνείδηση», «τὸ καθήκον», «ἰερότητα τοῦ καθήκοντος» — στὴν

ἀρχή, ὅπως κάθετε τὶ τὸ μεγάλο ποὺ ὑπάρχει στὴ γῆς, ποτίστηκε γιὰ πολὺ καιρὸ μὲ ἀφθονο αἷμα. Καὶ δὲ ὑπάρεπε τάχα νὰ προσθέσουμε πῶς αὐτὸς δ κόσμος δὲν ἔχασε ποτὲ μιὰ κάποια μυρουδιὰ ἀπὸ αἷμα καὶ μαρτύριο ; (οὗτε καὶ στὸ γέρο Κάντ ἀκόμα καὶ σ' αὐτὸν ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ ἔχει μυρουδιὰ σκληρότητας...) ἀκόμα, ἐδῶ δημιουργήθηκε ἐκείνη ἡ παράξενη ἀλληλουχία τῶν ἴδεων, ποὺ σήμερα εἰναι ἵσως ἀδιάσπαστη, κι' ἀρχισε νὰ σχηματίζεται ἡ ἀλληλουχία ἀνάμεσα στὴν «ἔνοχη» καὶ στὴν ὁδύνη. Καὶ πάλι : πῶς μπορεῖ νὰ εἰναι ἡ ὁδύνη ἀντιστάθμισμα γιὰ τὰ «χρέη» ; Τὸ νὰ κάνεις κάποιον νὰ ὑποφέρει, προκαλοῦσε ἀπέραντη εὐχαρίστηση, καὶ σὰν ἀντιστάθμισμα τῆς ζημιᾶς καὶ τῆς στενοχώριας γιὰ τὴ ζημιά, ἔδινε ἔξαιρετικὴ ἀπόλαυση στὸ θηρόμενο πρόσωπο : νὰ κάνεις τὸν ἄλλο νὰ ὑποφέρει ! — πραγματικὴ γιορτὴ ! καὶ μάλιστα, τὸ ξαναλέω, τόσο πιὸ εὐχάριστη, δσο πιὸ χτυπητὰ ἀντίθετη εἴταν ἡ σειρὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ δανειστῆ ἀπέναντι στὸν δφειλέτη. Αὐτὸ τὸ παρουσιάζω σὰν πιθανότητα : γιατὶ εἰναι δύσκολο νὰ δεῖ κανεὶς ὃς τὸ βάθμος αὐτῶν τῶν ὑποχόνδριων πραγμάτων τίποτ' ἄλλο, παρὰ ὃτι εἰναι δύσνηρη ἢ ἔξτασή τους. Καὶ δποιος εἰσάγει ἐδῶ τὴν ἴδεια τῆς «ἐκδίκησης» δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ πυκνώνει ἀκόμα περισσότερο τὰ σκοτάδια ἀντὶ νὰ τὰ διαλύει (ἡ ἐκδίκηση μᾶς ξαναφέρει στὸ ἴδιο πρόβλημα : «πῶς μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἐπανόρθωση τὸ νὰ κάνουμε τὸν ἄλλο νὰ ὑποφέρει»); Μοῦ φαίνεται πῶς προκαλεῖ ἀπέχθεια στὴν εὐαισθησία, ἢ μᾶλλον στὴν ὑποκρισία τῶν κατοικιδίων ζώων (δηλαδή : στοὺς σύγχρονους ἀνθρώπους, δηλαδή : σ' ἐμᾶς), τὸ νὰ φανταζόμαστε, μ' ὅλη τὴν ἀναγκαῖα ἔνταση, ὃς πιὸ σημεῖο ἡ σκληρότητα προτελοῦσε τὴν ἀγαπημένη ἀπόλαυση τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητας καὶ ἔμπαινε σὰν καρκίνευμα σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἀπολαύσεις της. Πόσο ἀφελής, ἄλλωστε, καὶ πόσο ἀδύνατο φαίνεται ἡ ἀνάγκη τους γιὰ τὴ σκληρότητα, καὶ πόσο ἐμφανίζεται αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ «ἀνιδιοτελής κακία» (ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Σπινόζα, ἢ *sympathia malevolens*), κατ' ἀρχὴν σὰν μιὰ φυσιολογία ἡ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου : δηλαδή, σὰν κάτι δπου ἡ συνείδηση θὰ μποροῦσε νὰ ἀπαντήσει μὲ τόλμη : «ναί».

Ἐνα διεισδυτικὸ μάτι θὰ μποροῦσε καὶ σήμερα ἀκόμα νὰ ἀναγνωρίσει στὸν ἀνθρώπο πολλὰ ἵχην ἀπ' αὐτὴ τὴ γιορτάσμη χαρά, ποὺ τοῦ εἰναι ἔμφυτη καὶ πρωταρχική : Στὸ πέραν τοῦ

Καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀρ. 188 (κι' ἀκόμα πρωτύτερα στὴν Αὐγή, ἀρ. 18, 77, 113,) ἔδειξα μὲ προσοχὴ τὴν δλοένα καὶ μεγαλύτερη ἐκνευματοποίηση καὶ «ἴδιοποίηση» τῆς σκληρότητας, ποὺ ἔχη τῆς βρίσκουμε σ' ὅλη τὴν ἴστορία τοῦ ἀνώτερου πολιτισμοῦ (καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, γενικά, πῶς ἀπ' αὐτὴν ἀποτελεῖται κάθε ἀνώτερος πολιτισμός). «Οπως κι' ἂν ζεχεὶ τὸ πρᾶγμα, ἀκόμα καὶ πρὸν ἀπὸ λίγο καιρό, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ κανεὶς πριγκηπικὸν γάμο ή μεγάλη λαϊκὴ γιορτὴ χωρὶς ἀποκεφαλισμούς, χωρὶς βασανιστήρια καὶ χωρὶς δλοκαυτάματα. Ἐπίσης, δὲν εἶται δυνατὸ νὰ νοηθεῖ σπίτι κάπως ἀριστοκρατικὸ ὅταν τὰ μέλη του δὲν μποροῦσαν νὰ ἀφίσουν ἐλεύθερη τὴν κακία τους καὶ τὴν κοροϊδευτική τους σκληρότητα (ἄς θυμοῦμε τὸν Δὸν Κιχώτη στήναυλή τῆς δούκισσας : ὅταν διαβάζουμε σήμερα δλόκληρο τὸν Δὸν Κιχώτη, ἔχουμε μιὰ πικρὴ γεύση στὸ στόμα μας, τὸ πνεῦμα μας βασανίζεται, ἔνω αὐτὸ φαίνεται περίεργο καὶ μάλιστα ἀκατανόητο στὸ συγγραφέα καὶ στοὺς σύγχρονούς του, γιατὶ τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ διαβάζειν μὲ τὴν πιὸ ἡσυχῇ συνείδηση, σὰν νὰ μήν ὑπῆρχε πιὸ εὔθυμο πρᾶγμα, σὰν νάτανε κάτι ποὺ σὲ κάνει νὰ πεθαίνεις στὰ γέλια). Τὸ νὰ βλέπεις τὸν ἄλλο νὰ διποφέρει, κάνει ἀκόμα περισσότερο καλὸ — αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀλήθεια, μὰ μιὰ παλιὰ καὶ ἰσχυρὴ ἀλήθεια, ἀνθρώπινη, πολὺ ἀνθρώπινη, ποὺ θὰ τὴν ὑπόγραφαν Ἰσως καὶ οἱ πίθηκοι ἀκόμα : πραγματικά, λένε πῶς μὲ τὶς διάφορες περίεργες σκληρότητες ποὺ ἔπινοοῦν, προαναγγέλλουν κιόλας πλέοια τὸν ἀνθρωπό, «προοιμιάζουν», ἄς ποῦμε, τὸν ἐρχομό του. Χωρὶς σκληρότητα, δὲν ὑπάρχει ἀπόλαυση : αὐτὸ μᾶς μαθαίνει ἡ πιὸ ἀρχαία καὶ ἡ πιὸ μακρόχρονη ἴστορία τοῦ ἀνθρώπου — καὶ ἡ τιμωρία ζεχεὶ τέτοιο γιορτάσιμο φοῖσ!

— 7 —

Αὐτὲς οἱ σκέψεις, ἄς τὸ ποῦμε ἐν παρόδῳ, δὲν ζητοῦν καθόλου γιὰ σκοπό τους νὰ φέρουν καινούργιο νερὸ στὸν κακόχο μῆλο ποὺ τριξοβολάει τὴν ἀηδία τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ ἴκανοποιηθοῦν μὲ τὴν ψυχή τους οἱ πεσσιμιστές μας· ἀντίθετα, ἐδῶ, θεοβαώνωρητά, πῶς τὴν ἐποχὴ διόπου ἡ ἀνθρωπότητα δὲν ντρέπτανε καθόλου γιὰ τὴ σκληρότητά της, ἡ ζωὴ κυλοῦσε μὲ περισσότερη γα-

λήνη, παρὴ στὴν ἐποχὴ μας διόπου βασιλεύει δι πεσσιμισμός. Τὸ σκοτείνιασμα τοῦ οὐρανίου θόλου πάνω ἀπὸ τὸν ἀνθρωπό πάντα μεγάλωνε, δισο μεγάλωνε καὶ ἡ ντροπὴ ποὺ ἔνοιωθε δι ἀνθρωπος· θλέπε ποντας τὸν ἀνθρωπό. Τὸ ἀπαισιόδοξο καὶ κουρασμένο θλέμμα, ἡ δυσπιστία ἀπέναντι στὴν ζωή, ἡ παγερὴ ἀρνηση ποὺ τὴν ὑπαγορεύει ἡ ἀηδία γιὰ τὴ ζωή — δὲν εἶναι χαρακτηριστικὰ σημαδια τῶν πιὸ κακῶν ἐποχῶν τοῦ ἀνθρωπίου εἰδούς : κάθε ἄλλο : σὰν πραγματικὰ βαλτόφυτα, φυτεύοντε μόνο σὰν σχηματίζεται δι βάλτος ποὺ τοὺς χρησιμεύει γιὰ ἔδαφος· — ἐννοῶ τὴ νοσηρὴ ἀθουλία καὶ τὴ νοσηρὴ ἥθικότητα ποὺ τελικὰ διδάσκουν στὸ ζῶο «ἀνθρωπος» νὰ ντρέπεται γιὰ δλα τὰ ἔνστικτά του.

Καθὼς πήγαινε νὰ γίνει «Ἄγγελος» (γιὰ νὰ χρησιμοποιησω σκληρότερη λέξη) δι ἀνθρωπος ἀπόκτησε ἐκεῖνο τὸ χαλασμένο στομάχι καὶ τὴ βρώμικη γλῶσσα ποὺ ὅχι μονάχα τὸν ἔκαναν ν' ἀηδιάσει τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀθωάτητα τοῦ ζώου, μὰ καὶ τοῦ ἀνόστεφαν καὶ τὴ ζωή του : — κι' ἔτσι, καμιὰ φορά, σκύβει πάνω στὸν ἔαυτό του βουλώνοντας τὴ μύτη του καί, σὰν τὸν πάπα Ἰνοκάντι τὸν Γ', καταστρέψει κατσουφιασμένος τὸν κατάλογο μὲ τὶς ἀναπτηρίες τῆς φύσης του («ἄκαθαρτη ἡ τεκνοποίηση, ἀηδιαστικὴ ἡ θρέψη μέσα στὸν κόλπο τῆς μάννας, κακῆς ποιότητας ἡ οὖσία ποὺ διαπτύσσει τὸν ἀνθρωπό, σάλια, οὖρα καὶ ιόπρανα»).

Σήμερα, ποὺ δλοένα προβάλλουμε τὸν πόνο σὰν πρῶτο ἐπιχείρημα ἐν αὐτὸν τῆς ζωῆς καὶ σὰν τὸ πιὸ μοιραῖο πρόβλημα τῆς ζωῆς, καλὰ θὰ κάνουμε νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διόπου κρίνανε διαφορετικὰ τὰ πράγματα, γιατὶ δὲν μποροῦσαν νὰ στερηθοῦν τὸ πρώτης τάξεως θέλγητρο τοῦ νὰ κάνει τὸν ἄλλο νὰ διποφέρει, ἀφοῦ βρίσκανε πῶς εἶται ἔνα πραγματικὸ δόλωμα γιὰ τὴ ζωή. «Ισως, μάλιστα, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ — ἄς τὸ ποῦμε γιὰ νὰ παρηγορηθοῦν οἱ εὐαίσθητοι ἀνθρωποι — δι πόνος νὰ μὴ εἶται τόσο ὁδυνηρὸς δισο τώρα. Αὐτό, τουλάχιστον ζεχεὶ συμπεράνει ἔνας γιατρὸς ποὺ θεράπευε νέγρους (— οἱ νέγροι θεωροῦνται δι τὴν τριτορθοσωπεύσιν τὸν προϊστορικὸ ἀνθρωπό —). ὅταν τοὺς θεράπευε σὲ ἔξαιρετικὰ σοβαρὲς ἐσωτερικὲς μολύνσεις, τόσο ὁδυνηρές, ποὺ θὰ ζεφερούν σὲ ἀπελπισία ἀκόμα καὶ τὸν πιὸ γερὸ Εὐρωπαῖο, παρατηροῦσε πῶς ἀντεῖχαν μαυμάσια. (Ἡ καμπύλη τῆς ἀντοχῆς στὸν πόνο τοῦ

ἀνθρώπουν φαίνεται, πραγματικά, πώς χαμηλώνει πάρα πολὺ καὶ πώς πέφτει ἔαφνικά, μόλις περάσουμε τις πρῶτες δέκα χιλιάδες ή δέκα ἑκατομμύρια τῶν ὑπερπολιτισμένων μας. Προσωπικά, ἐγώ, δὲν ἀμφιβάλλω πώς μπροστά σὲ μιὰ καὶ μόνη νῦχτα πόνου ποὺ περνάει μιὰ ἀπὸ τις γυναικοῦλες μας, ποὺ τὴν ἔχει ὑπονομεύσει ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ὑστερία, εἶναι μηδαμινοὶ οἱ πόνοι ὅλων τῶν ζώων ποὺ ἔχουμε ἔξετάσει, γιὰ ἐπιστημονικοὺς σκοπούς, τις παλλόμενες σάρκες τους).

”Ισως, μάλιστα, νὰ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχτοῦμε τὸ ἐνδεχόμενο πώς δὲν ἔχει ἔξαφανιστεῖ ἐντελῶς ή ἀπόλουση ποὺ δίνει τὴν σκληρότητα: μόνο ποὺ θὰ χρειαζόταν ἀναλογικά, ἐπειδὴ ὁ πόνος εἶναι σήμερα δυνατώτερος, κάποια μεγαλύτερη ἔξιδανίκευση μὲ τὰ χρώματα τῆς φαντασίας καὶ τῆς ψυχικότητας καὶ νὰ στολίζεται μὲ τόσο καθηηυχαστικὰ χρώματα, ποὺ νὰ μήν προκαλεῖ δυσπιστία οὕτε στὴν πιὸ λειτταίσθητη καὶ υποκριτικὴ συνείδηση (ἔνα ἀπ’ αὐτὰ τὰ δύνοματα εἶναι τὴν «τραγικὴ συμπόνια», κι’ ἄλλο ἔνα εἶναι «ἡ νοσταλγία τοῦ σταυροῦ»).

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ ἀγανακτοῦμε προπαντὸς ἐνάντια στὸν πόνο, δὲν εἶναι δὲ καθαυτὸ πόνος, μὰ τὸ παράλογο τοῦ πόνου. Κι' δμως, οὕτε γιὰ τὸ χριστιανὸ ποὺ εἶχε συνδυάσει τὸν πόνο μὲ δλοκαύτωμα τὸν κρυψὸ μηχανισμὸ τῆς λύτρωσης, οὕτε γιὰ τὸν ἀφελῆ ἄνθρωπο τῶν ἀρχαίων χρόνων ποὺ κατάφερεν νὰ ἐρμηνεύει τὸν κάθε πόνο συσχετίζοντάς τον μὲ τὸ θεατὴ ή τὸν δῆμιο, δὲν ὑπῆρχε τέτοια ἔλλειψις σημασίας τοῦ πόνου. Τότε, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ διώξουν ἀπὸ τὸν κόσμο τὸν κρυμένο πόνο, ποὺ δὲν εἶχε ἀποκαλυφτεῖ καὶ δὲν εἶχε μάρτυρες, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τὸν ἀρνηθοῦν καλόπιστα, ἀναγκάστηκαν σχεδὸν νὰ ἐπινοήσουν θεοὺς καὶ ἐνδιάμεσα ὅντα σὲ δῆλους τοὺς βαθμοὺς τοῦ ὕψους καὶ τοῦ βάθους, μὲ λίγα λόγια, κάτι ποὺ περιπλανιέται ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα στὰ κρυμμένα πράγματα, ποὺ κοιτάζει μέσα στὰ σκοτάδια καὶ δὲν χάνει οὕτε ἔνδιαιφέρον καὶ δύσνηρδ θέαμα. Μὲ τέτοιου εἰδούς ἐπινοήματα, ἡ ζωὴ κατάφερε νὰ κάνει τὸ ἀνδραγάθημα ποὺ συνήθιζε σ' δῆλες τὶς ἐποχές, τὸ κατόρθωμα τοῦ νὰ δικαιώσει τὸ «κακό» της. Στὴν ἐποχὴ μας, θάπτεπε ἵσως, γιὰ νὰ τὸ κατορθώσει, νὰ χειρισμοποιήσει ἄλλα ἐπινοήματα (παραδείγματος χάρη, νὰ κάνει τὴ ζωὴ αἰνιγμα, γνωστολογικὸ πρόβλημα). «Κάθε κακὸ δι-

καιώνεται ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔνας θεός εὐδοκεῖ νὰ τὸ κοιτάξει : ἔτσι μιλάει ἡ πανάρχαιη λογικὴ τοῦ συναισθήματος — καὶ, στὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς, μόνο ἡ πανάρχαια ; Οἱ θεοί φύλοι τῶν ἄπανθρωπων : σὲ πόσα καὶ πόσσα μέρη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας ἔξανθρωπωισμοῦ δὲν διαφαίνεται ἀκόμα αὐτὴ ἡ πρωτόγονη ἔννοια ! "Ας ξητήσουμε πληροφορίες γι' αὐτὸ τὸ θέμα, παραδείγματος χάρη, ἀπὸ τὸν Καλβῖνο καὶ τὸ Λούθηρο.

"Οπως κι' άν τον έχει τό πρᾶγμα, είναι βέβαιο πώς άκομα καὶ οἱ Ἑλληνες δὲ δρίσκανε πιὸ πικάντικο καρύκευμα γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν θεῶν τους ἀπὸ τις ἥδονες τῆς σκληρότητας. Μὲ τοῦ μάτια νομίζετε πώς κοίταζαν οἱ δημητριοὶ θεοί, στὴν σκέψη τοῦ ποιητῆ, τὰ πεπρωμένα τῶν ἀνθρώπων; τί νόημα εἶχε, σὲ τε λευταία ἀνάλυση, δι τραϊκὸς πόλεμος καὶ τόσες ἄλλες τραγικὲς φρικαλεότητες; Δὲν ὑπάρχει καμιὰ δύμφιβολία γι' αὐτό: εἰ ταν παὶ γνίδια γιὰ νὰ χαίρονται τὰ μάτια τῶν θεῶν: κι' ἐπειδὴ δι ποιητῆς ἀνήκει σὲ πιὸ «θεϊκὸ» εἰδος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, εἴταν, ὃς ἔναν ὠδησμένο βαθμό, καὶ ἀπολαύσεις γιὰ τοὺς ποιητές... Ἀργότερα, οἱ ἡμικολόγοι φιλόσοφοι τῆς Ἑλλάδας πίστεναν πώς οἱ θεοὶ πρόσεχαν τοὺς ἡμικούνδια ἀγῶνες, τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ τὰ βασανιστήρια ποὺ ἐπιβάλλανε στὸν ἑαυτό τους οἱ ἔνάρετοι: δι τοῦ Ἡρακλῆς τοῦ καθήκοντος» ἔπαιξε θέατρο, καὶ τὸ ἕξερε αὐτό. Ἡ χωρὶς μάρτυρες ἀρετὴ εἴταν για αὐτὸ τὸ λαὸ τῶν θεατρίνων κάτι ἐντελῶς ἀδιανόητο. Αὐτὸ τὸ τόσο παράτολμο καὶ τόσο διλέθριο ἐπινόημα τῶν φιλοσόφων ποὺ τότε γιὰ πρώτη φορὰ γνώρισε ἡ Ἐνδρώπη, ἡ ἐπινόηση τῆς «ἐλευθεροδοσύλιας», τοῦ ἀπόλυτου αὐθορμητισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ καλὸ καὶ στὸ κακό, μὴ δὲ γεννήμηκε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη του νὰ δημιουργήσει ἔνα εἰδος δικαιώματος γιὰ νὰ φαντάζεται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀρετὴ, ἔνα ἀν εξ ἀν τὴν το ἐνδιαφέρον;

Από αυτή τη σκηνή τοῦ κόσμου δὲν ἔπειτε νὰ λείπουν ποτὲ τὰ πραγματικὰ καινούργια θεάματα μὲ τὸ πραγματικὰ ξωηρὸ διάνταφέρον, οἱ περιπέτειες, οἵ καταστροφές : οἱ θεοὶ, εὐκολα θὰ μποροῦσαν νὰ μαντέψουν ἐνα κόσμο πλασμένο σύμφωνα μὲ μιὰ τέλεια αἰτιοκρατία, ἀλλὰ γρήγορα θὰ τὸν βαρυόνταν. Νάναι τάχα αὐτὸς ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ μὴν ἐπιβάλουν οἱ φιλόσσοφοι, αὐτοὶ οἱ φίλοι τῷ νησί, στοὺς θεούς τους, τὰ

θέαμα ένδει τόσο αίτιοκρατικού κόσμου ; "Οτι ή ἀρχαία ἀνθρωπότητα εἶναι γεμάτη τρυφερότητα καὶ περιποιήσεις γιὰ «τὸ θεατὴ», ἀφοῦ εἴταν ἔνας κόσμος φτιαγμένος πραγματικὰ γιὰ τὰ μάτια καὶ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ φανταστεῖ τὴν εὐτυχία χωρὶς θεάματα καὶ πανηγύρια. Καί, τὸ ξαναλέω, καὶ στὶς μεγάλες τιμωρίες ὑπάρχουν τόσα καὶ τόσα γιορταστικὰ στοιχεῖα!....

Τὸ συναίσθημα τῆς ὁφειλῆς, τοῦ προσωπικοῦ χρέους, γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὴν ἔρευνά μας, γεννήθηκε, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ τὶς πιὸ ἀρχαῖες καὶ τὶς πιὸ πρωταρχικὲς σχέσεις τῶν ἀτόμων μεταξὺ τους, τὶς σχέσεις τοῦ ἀγοραστῆ μὲ τὸν πουλητή, τοῦ δανειστῆ μὲ τὸν ὁφειλέτη : σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐναντιώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πρόσωπο στὸ πρόσωπο καὶ ἀναμετρήθη τῷ πρόσωπο μὲ πρόσωπο. Δὲν ἔχει βρεθεῖ καμμιὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ, δισδήποτε χαμηλοῦ, διόπου νὰ μήν διαφαίνεται κάτι ἀπὸ τὴ φύση αὐτῶν τῶν σχέσεων.

Τὸ νὰ δρίζει τιμή, νὰ ἀξιολογεῖ, νὰ βρίσκει ίσοτιμίες, νὰ ἀνταλλάξει — ὅλα αὐτὰ ἔχουν τόσο πολὺ ἀπασχολήσει τὴν πρωτόγονη σκέψη τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε κατὰ κάποιο τρόπο, εἴταν αὐτὴ καὶ ἡ αὐτὴ ἡ σκέψη : ἐδῶ ἔμαθε νὰ ἔξασκεῖται τὸ πιὸ ἀρχαῖο εἶδος τῆς ἔξυπνάδας, κι' ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ διαισθανθοῦμε τὸ πρῶτο σπέρμα τῆς ἀνθρώπινης ἀλαζονείας, τὸ συναίσθημα τῆς ἀνωτερότητάς του ἀπέναντι στὰ ἄλλα ζῶα. "Ισως, μάλιστα, καὶ ἡ γερμανικὴ λέξη *mensch* (*manas*) νὰ ἔκφραζει κάτι ἀπ' αὐτὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀξιοπρεπείας : διὰνθρωπος δρίζει τὸν ἕαυτό του σὰν πλάσμα ποὺ ἀξιολογεῖ, ποὺ ἔκτιμαίει καὶ ὑπολογίζει, σὰν τὸ «κατ' ἔξοχὴν ζῶο - ἔκτιμητή».

Η ἀγορὰ καὶ ἡ πούληση, μὲ τὰ ψυχολογικὰ παρακολουθήματά τους, εἶναι προγενέστερες ἀπὸ κάθε ὁποιασδήποτε κοινωνικῆς ὀργάνωσης : ἀπὸ τὴν πιὸ στοιχειώδη μορφὴ τοῦ προσωπικοῦ δικαίου, τὸ νεογέννητο συναίσθημα τῆς ἀνταλλαγῆς, τοῦ συμβολαίου, τῆς ὁφειλῆς, τοῦ δικαιώματος, τῆς ὑποχρέωσης, τοῦ συμψηφισμοῦ, με τα φέρθη τὸν ἐκ τῶν ὑστέρων στὰ πιὸ πρωτόγονα καὶ στὰ πιὸ χονδροειδῆ κοινωνικά

συμπλέγματα (στὶς σχέσεις τους μὲ παρόμοια συμπλέγματα), καὶ ταυτόχρονα, ἡ συνήθεια νὰ συγκρίνει διὰνθρωπος τὴ δύναμη μὲ τὴ δύναμη, νὰ τὴ μετράει καὶ νὰ τὴν ὑπολογίζει.

'Απὸ τότε, τὸ μάτι προσαρμόστηκε σ' αὐτὴ τὴν προοπτική : καὶ μὲ τὸ βαρὺ πνεῦμα τῆς συνακολουθίας ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἔγκεφαλο τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τὸ κλονίσεις, γιατὶ ἀκολουθεῖ ἀνελέητα τὴν κατεύθυνση ποὺ ἔχει πάρει, γρήγορα φτάνοντες στὴ μεγάλη γενίκευση : εκάθε πρᾶγμα ἔχει τὴν ἀξία του, δὲν λα μποροῦν νὰ πληρωθοῦν». Αὐτὸς εἴταν διὰ πιὸ ἀρχαῖος καὶ διὰ πιὸ ἀπλοϊκὸς κανόνας τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἀρχὴ κάθε «καλωσύνης», κάθε «χρηστότητας», κάθε «καλῆς θέλησης», κάθε «ἀντικειμενικότητας» στὴ γῆς. Σ' αὐτὴ τὴν πρώτη βαθμίδα, δικαιοσύνη εἶναι ἡ καλὴ θέληση, ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ίσης σχεδὸν δύναμης, τοῦ νὰ συνταιριαστοῦν μεταξὺ τους, νὰ ἔλθουν σὲ «συνεννόηση» σὲ συμβιβασμό. διό γιὰ τοὺς λιγάτερο δυνατοὺς ἀνθρώπους, αὐτοὺς τοὺς ἀναμετρήσουν νὰ δεχτοῦν αὐτὸ τὸ συμβιβασμὸ μεταξὺ τους.

Χρησιμοποιώντας τὰ μέτρα τῶν παλιῶν καιρῶν (ἄλλως, πάντα ὑπάρχουν αὐτοὶ οἱ καιροὶ καὶ πάντα μποροῦν νὰ ξαναγίνουν), οἱ σχέσεις τῆς κοινότητας μὲ τὰ μέλη της εἶναι, στὶς γενικές τους γραμμές, σχέσεις πιστωτὴ μὲ ὁφειλέτη. 'Ο ἀνθρωπος ζῇ στὴν κοινότητα, ἔχει τὰ πλεονεκτήματα τῆς κοινότητας (καὶ τὸ πλεονεκτήματα ! σήμερα δὲν τὰ ἐκτιμοῦμε στὴν πραγματικὴ τους ἀξία), προστατεύεται καὶ προφυλάγεται μέσα στὸ σπίτι του, χαίρεται τὴ γαλήνη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη, προφυλαγμένος ἀπὸ τὶς ζημιές καὶ τὶς ἔχθρικὲς ἐνέργειες διόπου βρίσκεται ἐκτεθειμένος δὲν ἔξι ω ἀνθρώπος, ποὺ δὲ ζεῖ «ῆσυχα» — διὰ τὸν εἰδικὸν τοῦ πρωταρχικὴ σημασία τῆς λέξης «*Erend*» (δυστυχία) (ἀπὸ τὸ *ēlend* = ἀλήτης), — ἀνάλογα μὲ τὸ διὸ ἔχει ἀναλάβει ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στὴν κοινότητα ποὺ τὸν προστατεύει ἀπὸ αὐτὲς τὶς βλάβες καὶ τὶς βιαιοπραγίες. Τί θὰ συμβεῖ, διότι, στὴν ἀνθρωπινή περιπτώσει τοῦτο ; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς η κοινό-

τητα καὶ δ ἐξαπατημένος δανειστής θὰ ξητήσουν νὰ πληρωθοῦν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Ἐδῶ, δὲν πρόκειται κυρίως γιὰ τὴν ἀμεση ἔχει κάνει δ ἔνοχος : ἀλλωστε, αὐτὸς εἰναι ἔνας «ἀντάρτης» ἔνας παραβάτης, ποὺ δὲν κράτησε τὸ λάγο του ἀ πέναντι στὴν δ λότη ποὺ τοῦ ἐξασφαλίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς κοινῆς ζωῆς δπου ἔταιρνε μέρος. Ὁ ἔνοχος εἶναι ἔνας ὀφειλέτης πού, δχι μονάχα δὲν δίνει πίσω τὰ δφελήματα καὶ τὶς προκαταβολὲς ποὺ ἔχει πάρει, μὰ καὶ ἐπιτίθεται καὶ στὸ δανειστή του : ἔτσι, μὲ δλο τους τὸ δίκιο, δχι μόνο τὸν στεροῦν ἀπ' δλα αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἀπ' δλα αὐτὰ τὰ ἀγαθά, μὰ καὶ τοῦ θυμίζουν καὶ πόσο σπουδαῖαν εἴταιν ἡ ἀπόκτηση αὐτῶν τῶν πλεονεκτήματα της, — καὶ ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑποστεῖ κάθε διαιτοραγία.

Σ' αὐτὴ τὴν βαθύδια τῶν ἥθῶν, «τιμωρία» εἶναι ἀπλούστατα ἡ εἰκόνα, ἡ ἀπομίμηση τῆς δμαλῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στὸ μισητὸ ἐχθρό, ποὺ εἶναι ἀστολος, χτυπημένος, ποὺ ἔχει χάσει κάθε δικαίωμα, δχι μονάχα γιὰ τὴν προστασία, μὰ καὶ γιὰ τὴ λύπηση τῶν ἀλλών. Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι τὸ πολεμικὸ δίκαιο καὶ δ ὅριαμβος τοῦ νοε *victis* σὲ δλη τὴν ἀνελέητη σκληρότητα. Κι' αὐτὸς ἐξηγεῖ, γιατὶ κι' δ ἕδιος δ πόλεμος (καὶ μαζὶ καὶ ἡ λατρεία τῶν πολεμικῶν θυσιῶν) πήρε ὅλες τὶς μορφές ποὺ ἔχει παρουσιάσει ἡ τιμωρία μέσα στὴν ίστορία.

— 10 —

«Οσο μεγαλώνει ἡ δύναμή της τόσο λιγώτερη σημασία δίνει ἡ κοινότητα στὶς ἀθετήσεις τῶν μελῶν της, ἀφοῦ αὐτὰ τὰ μέλη δὲν τῆς φαίνονται πιὰ οὔτε ἐπικίνδυνα γιὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ συνόλου, οὔτε δτι μποροῦν νὰ τὴν ἀνατρέψουν : τώρα πιὰ δὲν διώχνουν τὸν κακοποιό, οὔτε τοῦ «στεροῦν τὴν εἰρήνη», κι' οὔτε μπορεῖ πιὰ νὰ ἔξεσπάσει ἐλεύθερα ἐπάνω του, ὅπως ἀλλοτε, ἡ γενικὴ δργή. Καὶ μάλιστα, τώρα, ὑπερασπίζουν τὸν κακοποιὸ ἀπ' αὐτὴ τὴν δργή, καὶ προπαντὸς τὸν προστα-

τεύον ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν ξημιωθεῖ ἄμεσα. Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει δλο καὶ πιὸ φανερὰ τὸ ποινικὸ δίκαιο στὶς ὑστερερες φάσεις τῆς ἐξέλιξής του, εἶναι δ συμβιβασμὸς μὲ τὴν δργή ἐκείνων ποὺ βλάφτηκαν πρῶτοι, ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλει ἡ κοινότητα γιὰ νὰ ἐντοπίσει τὴν περίπτωση καὶ νὰ παρακάμψει μ' αὐτὸς τὸν τρόπο μιὰ μεγαλύτερη ἡ καὶ γενικὴ συμμετοχὴ ἡ ἀναστάτωση, ἡ ἀναζήτηση ἀντισταθμισμάτων γιὰ νὰ τακτοποιηθεῖ δλη ἡ ὑπόθεση, ἡ *compositio*, καὶ πρὸν ἀπ' δλα ἡ σταθερὴ θέληση νὰ θεωρεῖ δτι κάθε παράδειση μπορεῖ νὰ ἔπληση ὁ ωρὸς ἐτοῖ, καί, κατὰ συνέπεια, ὃς ἔνα βαθμὸ τούλαχιστον, νὰ ἀπὸ μονώσει τὸν ἐγκληματία ἀπὸ τὸ ἐγκλημά του. «Οταν μεγαλώνει ἡ ἀτομικὴ δύναμη καὶ ἡ ἀτομικὴ συνείδηση σὲ μιὰ κοινότητα, τὸ ποινικὸ δίκαιο γίνεται δλο καὶ πιὸ ἡπιώτερο. Μόλις δμως ἐκδηλωθεῖ μιὰ ἐξασθένηση ἡ κάποιος βαθύτερος κίνδυνος, ἀμέσως ἔναντασιούσιάζονται οἱ αὐτηρότερες μορφές τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Καὶ δ «δανειστής» γίνεται ἀνθρωπινώτερος δσο πλουτίζει, καί, τελικά, μετράει τὸν πλοῦτο του ἀνάλογα μὲ τὶς ξημιές ποὺ μπορεῖ νὰ πάθει χωρὶς νὰ ὑποφέρει ἀπ' αὐτές. Δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ φαντασθοῦμε μιὰ κοινωνία ποὺ νὰ ἔχει συνείδηση της την πολυτέλεια τοῦ νὰ ἀφίνει ἀτιμώρητο τὸ ἐκείνον ποὺ τὴν ἔβλαψε. «Καὶ τὶ σημασία ἔχουν γιὰ μένα τὰ παρασιτά μου ; θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ τότε. «Ἄς ξήσουν κι' δς εὐδοκιμήσουν· εἶμαι τόσο δυνατή, θώστε δὲ μὲ ἀνησυχοῦν !...» Ἡ δικαιοσύνη, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἔλεγε : «ὅλα μποροῦν νὰ πληρωθοῦν κι' δλα πρέπει νὰ πληρώνονται», στὸ τέλος κλείνει τὰ μάτια της καὶ ἀφίνει ἐλεύθερο τὸν ἀνθρωπο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πληρώσει. Καί, στὸ τέλος, καταλήγει, σὰν δλα τὰ ἐξαιρετικὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, νὰ αὐτοκαταστροφὴ τῆς δικαιοσύνης, ξέρουμε μὲ τὶς ὀραῖο δικαιοσύνης — δνομάζεται χάρη, καὶ εἶναι, δικαιοσύνης παρατάξεις, προνόμιο τῶν ἴσχυροτέρων, ἢ, μᾶλλον, τῶν «πέραν» τῆς δικαιοσύνης.

— 11 —

«Ἄλλα δυὸ λόγια γιὰ νὰ ἀντικρούσουμε τὶς πρόσφατες

προσπάθειες ποὺ γίνονται γιὰ νὰ ἀναζητήσουν τὴν καταγωγὴ τῆς δικαιοσύνης σὲ ἐντελῶς ἄλλο πεδίο, — στὸ πεδίο τῆς μνησικακίας. Καὶ πρῶτα - πρῶτα, θὰ πῶ στ' αὐτὶ τῶν ψυχολόγων, ἂντι ποτὲ κοντὰ τῇ μνησικακίᾳ: αὐτὸ τὸ λουλούδι ἀνθίζει σήμερα μ' ὅλη του τὴν διαιρετική ή μυρουδιά του. Καί, ἔπειδη τὰ δικαιαστήρια πράγματα γεννιοῦνται ἀπὸ δικαιαστήρια πράγματα, δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ παράξενο ἄν, σ' αὐτὸὺς ἀφοριῶς τοὺς κύκλους, γίνονται προσπάθειες — καὶ δχι γιὰ πρώτη φορὰ (βλέπε παραπάνω παρ. 3) — νὰ ἐξαγιάσουν τὴν ἐκδίκηση της δίκαιου δικαιοσύνης παρὰ μιὰ μεταμόρφωση τοῦ συναισθήματος τῆς προσολῆς, καί, μαζὶ μὲ τὴν ἐκδίκηση, νὰ ἐξιψώσουν δλα τὰ ἀντιδραστικὰ συναισθήματα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο μὲ ξεγίζει λιγότερο ἀπὸ κάθε δλλο: καὶ μάλιστα, μοῦ φαίνεται πῶς ἀποτελεῖ ἀξία ὡς πρὸς διλόγιο τὸ βιολογικὸ πρόδολημα (ποὺ, σὲ σχέση μ' αὐτό, ἔχει ὑποτιμηθεῖ πολὺ ὡς τώρα η ἀξία αὐτῶν τῶν συγχιτήσεων). Θέλω μονάχα νὰ ἐπισημάνω τὸ γεγονός πῶς αὐτὴ η καινούργια ἀπόχρωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐντιμότητας ἔχει θρεπτικὸ τὴν ἴδια τὴν μνησικακία (πρὸς ὅφελος τοῦ μίσους, τοῦ φύδνου, τοῦ πείσματος, τῆς δυσπιστίας, τῆς μνησικακίας, τῆς ἐκδίκησης). Γιατὶ αὐτὴ η ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητα χάνεται καὶ δίνει τὴ θέση της σὲ τόνους θανάσιμης ἔχθρας καὶ σὲ κραυγαλέες διαστροφὲς μόλις γεννηθεῖ ζήτημα κάποιας ἄλλης διμάδας συναισθήματον πού, δπως μοῦ φαίνεται, ἔχουν ἀκόμα μεγαλύτερη βιολογικὴ ἀξία ἀπὸ τὰ ἀντιδραστικὰ συναισθήματα καὶ πού, συνεπῶς, ἀξίζουν νὰ τὰ ἐξετάσει πρῶτα - πρῶτα η ἐπιστήμη, καὶ νὰ τοὺς δώσει μεγάλη ἀξία: ἐννοῶ τὰ πραγματικὰ ἐνεργητικὰ συναισθήματα, δπως εἶναι η φιλοδοξία, η φιληδονία καὶ ἄλλα παρόμοια. (Εὔγενιος Dühring). “Η Ἀξία τῆς Ζωῆς, Μαθήματα Φιλοσοφίας, καὶ, ἄλλωστε, σὲ δλα του τὰ ἔργα). Αὐτὰ ἔχω νὰ πῶ γιὰ τὴν τάση αὐτὴ γενικά· δύσο γιὰ τὸ ἀξιώμα τοῦ Ντύριγκ ότι πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν προσέλευση τῆς δικαιοσύνης στὶς περιοχὲς τῆς μνησικακίας, τοῦ ἀντιδραστικοῦ συναισθήματος, πρέπει, ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ τὸ ἀντιστρέψουμε ἀπό-

τομα και να του ἀντιτάξουμε τὴν ἄλλη αὐτῇ θέση, δηλαδή,
πώς : ή τε λευταία περιοχή πού ἔχει κατακτήσει τὸ πνεῦ-
μα τῆς δικαιοισύνης, εἶναι ή περιοχὴ τῆς μνησικακίας, τοῦ ἀν-
τιδραστικοῦ συναιωθήματος !

“Οταν συμβαίνει πραγματικά νὰ μένει ὁ δίκαιος ἄνθρωπος δίκαιος ἀκόμα καὶ ἀπέναντι σ' ἐκεῖνον ποὺ τὸν ἔβλαψε ἀληθινὰ δίκαιος, καὶ ὅχι μονάχα ψυχρός, μετρημένος, περιφρόνητικὸς καὶ ἀδιάφορος, γιατὶ τὸ νὰ εἶσαι δίκαιος ἔχει καὶ θετικὴ (η προϋπόθεση), ὅταν, ἀκόμα καὶ ὅταν ἀντιμετωπίζει προσωπικές προσβολές, βρισιές, ὑποφίες, διατηρεῖ ἀναλλοιώση τὴν ὑψηλή, παγερή, βαθειὰ καὶ ταυτόχρονα τρυφερὴ ἀντικεμενικότητα τοῦ δίκαιου ματιοῦ του ποὺ κρίνει, ἔ, τότε! τότε θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναγνωρίσουμε πῶς εἶναι ή ἐνσαρκωμένη τελειότητα, ή ὑψηλότερη μορφὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας ποὺ ὑπάρχει στὴ γῆς — κάτι, πάντως, ποὺ καλὰ θὰ κάνουμε νὰ μὴν τὸ περιμένουμε καὶ ποὺ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ἐπιπολαιότητα νὰ τὸ πολυτελεῖσθαι τοῦ υπερβολικοῦ πολιτισμοῦ. Γενικά, εἶναι βέβαιο πῶς, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἀκέραιοι ἄνθρωποι, ὅταν δοῦν ἔστω καὶ μιὰ μικρὴ δόση δολιότητας, κακίας καὶ καχυποθίας, τοὺς ἀνεβαίνει τὸ αἷμα στὸ κεφάλι, χάνουν κάθε εὐθυκρισία.

‘Ο ἐνεργητικός, ὁ ἐπιθετικός, ἀκόμα καὶ ὁ δίαιτα ἐπιθετικός ἀνθρώπως, εἶναι ἔκατὸν φορές πιὸ κοντά στὴ δικαιοσύνη ἀπὸ τὸν «ἀντιδραστικὸν» ἀνθρώπω· γι' αὐτό, δὲν τοῦ εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο νὰ κρίνει, ὅπως θέλεινε, καὶ θάττετε νὰ κάνει ὁ ἀντιδραστικὸς ἀνθρώπως, τὸ ἀντικείμενό του λαθεμένα καὶ μεροληπτικά. Καὶ, πραγματικά, σὲ ὅλες τις ἐποχές, ἐπειδὴ ὁ ἐπιθετικὸς ἀνθρώπως εἴται πιὸ δινατός, πιὸ θαρρολέος, πιὸ εὐγενικός, γι' αυτὸν τοῦ ἔλαχε νὰ ἔχει καὶ τὸ παὸ ἐ λ ε ύ θ ε ρ ο μάτι καὶ τὴν πιὸ καλλιτερογη συνείδηση, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, μαντεύει κανένας ποιὸν βαράλνι. ή «κακή συνείδηση», — τὸν ἀνθρώπωτο τῆς μητσιωπίας!

Τέλος, οὓς φίξουμε μιὰ ματιά στὴν ιστορία : σὲ ποιὰ σφαιρά ἀσκήθηκε λοιπὸν ὡς τὰ τώρα ή ἐπίδραση τοῦ δικαίου, σὲ ποιὰ σφαιρά ἔγινε αἰσθητή ή ἀνάγκη τοῦ δικαίου ; Στὴ σφαιρά τοῦ ἀντιδραστικοῦ ἀνθρώπου ; Κάθε ἄλλο : στὴ σφαιρά τοῦ ἐνεργητικοῦ, τοῦ δυνατοῦ, τοῦ αὐθόρυμητου, τοῦ ἐπιθετικοῦ ἀνθρώπου . Μὲ κίνδυνο νὰ πληγώσω τὸν ταραχοποιὸ ποὺ ἀνάφερα (ποὺ καὶ δὲ τὸν ἀκόμα ἔκανε κάποτε τὴν περίεργη

αὐτὴ διμολογία, «ἡ θεωρία τῆς ἐκδίκησης διαπερνάει ὅλα μου τὰ γραφτά, ὅλους μου τοὺς πόθους, σὰν τὸ κόκκινο νῆμα τῆς δικαιοσύνης») — θὰ πῶ πώς ἀπὸ ἴστορική ἄποψη, τὸ δίκαιο στὴ γῆς, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἔμβλημα τῆς πάλης ἐν ἀντιαστατικὰ συναισθήματα, τοῦ πολέμου ποὺ κάνουν σ' αὐτὰ τὰ συναισθήματα οἱ ἐνεργητικὲς καὶ ἐπιθετικὲς δυνάμεις, ποὺ ἀφερόντουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τους γιὰ νὰ σταματήσουν ἢ νὰ ἐμποδίσουν τὸ ἔχειλισμα τοῦ ἀντιδραστικοῦ πάθους καὶ νὰ τὸ ἀναγκάσουν νὰ συμβιβαστεῖ. Παντοῦ ἕπου ἀσκεῖται ἡ δικαιοσύνη καὶ διατηρεῖ τὴ δύναμή της, βλέποντες μιὰ ἵσχυρή δύναμη ἀπέναντι σ' ἄλλες, μικρότερες καὶ ἔξαρτημένες δυνάμεις (εἴτε διμάδες εἰναι αὐτές, εἴτε ἄτομα), νὰ προσπαθεῖ νὰ βάλει τέλος στὴν ἀνόητη μανία τῆς μνησικακίας, εἴτε ἀρπάζοντας τὸ ἀντικείμενο τῆς μνησικακίας ἀπὸ τὰ γέραια τῆς ἐκδίκησης, εἴτε πολεμῶντας δίπλα της, στὴ θέση τῆς δικαιοσύνης, ἐνάντια στοὺς ἔχθροὺς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς τάξης, εἴτε ἐπινοῶντας, προτείνοντας καὶ ἐπιβάλοντας ἀκόμα σὲ ὁρισμένες περιστάσεις, συμβιβασμούς, εἴτε, τέλος, νομιμοποιῶντας ὁρισμένα ἀντίποινα ὅπου ἂν ικανοποιεῖται μιὰ γιὰ πάντα ἡ μνησικακία.

Ἄλλὰ τὸ ἀποφασιστικὸ μέτρο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας ἐνάντια στὴν κατάχρηση τῶν ἀντιδραστικῶν ἔχθρικῶν συναισθημάτων — κι' αὐτὸ τὸ μέτρο τὸ παίρνει πάντα ὅταν εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ γι' αὐτὸ — εἶναι ἡ ἐπέμβαση τῶν νόμων καὶ ἡ ἐξήγηση μὲ μορφὴ διαταγῆς, τοῦ τί θεωρεῖ σωστὸ καὶ ἐπιτρεπτὸ τὸ ἄδικο καὶ ἀπαγορευμένο.

Μὲ τὸ νὰ θεωρεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκαύδιρυση τοῦ νόμου, τὶς αὐθαίρετες πράξεις καὶ τὶς παραβάσεις τῶν ἀτόμων ἢ τῶν διμάδων σὰν νομικὲς παραβάσεις, σὰν ἀρνηση νὰ ὑπακούσουν στὴν ὑπέρτατη ἐξουσία, ἡ ὑπέρτατη ἐξουσία ἀποστρέφει τὴν προσοχὴν τοῦ ὑπηκόου τῆς ἀπὸ τὶς ξημίες (ποὺ εἶναι ἀμεσα ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν παραβάσεων) καὶ τελικὰ καταλήγει σὲ ἀποτέλεσμα ἐντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκει ἡ ἐκδίκηση, ἀφοῦ, αὐτή, τοποθετεῖται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἀποψῆ τοῦ ἀτόμου ποὺ βλάφτεται καὶ ξητάει μόνο τὸ συμφέρον του : — ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή, τὸ μάτι ἐξασκεῖται στὸ νὰ ἀξιολογεῖ δόλο καὶ πιὸ ἀπὸ σωπα τὸ γεγονός, τὴν ἔνοχη πράξη, ἀκόμα καὶ τὸ μάτι ἐκείνου ποὺ ξημώνεται (ἔστω καὶ ἐντελῶς τελευταῖο,

ὅπως παρατηρήσαμε παραπάνω). Ἐτοι, μόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκαύδιρυση τοῦ νόμου μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἕγκτημα «δικαιοσύνης» καὶ «ἀδικίας» (καὶ ὅχι, δπως λέει δ Ντύρινγκ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ γίνεται ἡ πράξη τῆς παραβίασης). Δὲν ἔχει κανένα νόημα τὸ νὰ μιλοῦμε γιὰ καὶ θαν τὸ δικαιοσύνη καὶ ἀδικία· καὶ καμμιὰ παράδοση, καμμιὰ παραβίαση, καμμιὰ ἀρπαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι φυσικὰ «ἄδικη», ἀφοῦ ἡ ζωὴ, οὐσιαστικά, δηλαδὴ στὶς στοιχειώδεις της λειτουργίες, προχωρεῖ μὲ παραβιάσεις, μὲ δρπαγές, μὲ καταστροφές καὶ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ φανταστεῖ πῶς ἐνεργεῖ διαφορετικά.

Καὶ μάλιστα, θὰ πρέπει νὰ διμολογήσουμε καὶ κάτι ὅλο, ἀκόμα πιὸ σοβαρό : δτι, δηλαδή, ἀπὸ τὴν ἀνώτερη βιολογικὴ ἀποψη, οἱ βιοτικὲς συνθήκες, δπου ἀσκεῖται ἡ νομικὴ προστασία, μόνο ἐξαίρεση μποροῦν νὰ ἀποτελοῦν, ἀφοῦ εἶναι μερικοὶ περιορισμοὶ τῆς καθαυτὸ βιούλησης τῆς ζωῆς ποὺ τείνει στὸ νὰ κυριαρχήσει καὶ ἀφοῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ γενικὴ τῆς τάση καὶ ἔχουν τὴ μορφὴ εἰδικώτερων μέσων, δηλαδὴ μέσων γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν δλοίνα μεγάλη γενικὴ νομικὴ δργάνωση, ποὺ νὰ μήν εἶναι δπλο γιὰ τὸν ἀγῶνα τῶν δυναμικῶν συμπλεγμάτων, ἀλλὰ δπλο ἐνάντια σὲ κάθε γενικὸ ἀγῶνα, κάτι, τέλος, σύμφωνο μὲ τὸ κομμουνιστικὸ δεῖγμα τοῦ Ντύρινγκ, ἔνα κανόνα ποὺ θὰ θεωροῦσε ισότιμες δλες τὶς βουλήσεις, καὶ τότε θὰ ἔχετε μιὰν ἀρχὴ ἔχθροι καὶ πρόσωπα τὴ ζωή, ἔνα διαλυτικὸ καὶ καταστροφικὸ παράγοντα τῆς ἀνθρωπότητας, μιὰ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐνάντια στὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου, ἔνα σύμπτωμα κούρασης, ἔνα γλύπτρημα πρόδει τὸ μηδέν.

«Ἄλλα δυὸ λόγια γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὸ σκοπὸ τῆς τιμωρίας : εἶναι δυὸ ξεχωριστὰ προβλήματα, η, τουλάχιστον, θὰ ἔπειρε νὰ εἶναι, μὰ δυστυχῶς συνήθως τὰ συγχέομε. Πῶς βάδισαν, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ίως τὰ τώρα, οἱ γενεαλόγοι τῆς Ζημιῆς ; Οπως πάντα, ἀπλοϊκά : στὴν τιμωρία ἀνακαλύπτουν ένα διποιοδήποτε «σκοπό», παραδείγματος χάρη τὴν ἐκδίκηση η

τὸν ἐγκλωβισμό, καὶ τότε θεωροῦν αὐτὸν τὸ σκοπὸ γιὰ προέλευση, γιὰ causa fiendi τῆς τιμωρίας: — ἐν τάξει.

“Ομως, πρέπει προπαντὸς νὰ προσέχουμε νὰ μὴν ἐφαρμόζουμε τὸ «σκοπὸ στὸ δίκαιο» γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ιστορίας τῆς προέλευσης τοῦ δικαίου: καὶ, σὲ κάθε εἰδος ιστορίας, δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ σημαντικὸ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχή, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ποὺ τόσο δύσκολα κατάκτησαν, ἀλλὰ ποὺ θὰ ἔπειπε νὰ τὴν δεχτοῦν σὰν ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια. Θέλω, δηλαδή, νὰ πῶ, πῶς τὸ ἀρχικὸ αἴτιο ἐνὸς πράγματος καὶ ἡ τελικὴ του χρησιμότητα, ἡ πραγματικὴ του χρήση, ἡ κατάταξη του μέσα στὸ σύνολο ἐνὸς συστήματος τελικῶν αἴτιων, εἶναι ἐντελῶς ξεχωριστὰ πράγματα πῶς κάθε τί τὸ ὑπαρκτό, κάτι ποὺ δημιουργήθηκε μὲ δποιονδήποτε τρόπο, μεταφέρεται πρὸς καινούργιους σκοπούς ἀπὸ κάποια ἀνώτερή του δύναμη, κατάσχεται πάντα, καὶ ἔξοπλιζεται καὶ μεταποιεῖται γιὰ καινούργια χρήση, πῶς κάθε γεγονὸς ποὺ ἔπιπειται στὸν ὀργανικὸ κόσμο συνδέεται στενὰ μὲ τὶς ἴδεις τῆς ὑποδούλωσης καὶ τῆς κατακυρίας χησης καὶ, ἀκόμα, πῶς κάθε ὑποδούλωση καὶ κάθε κατακυριάρχηση ἰσοδυναμεῖ μὲ μιὰ καινούργια ἐρμηνεία, μὲ ἐνα διακανονισμό, ὃπου ἀναγκαστικὰ τὸ «νόημα» καὶ δ «σκοπὸς» ποὺ ὑπῆρχαν ὥστε τὰ τότε, θὰ συσκοτιστοῦν ἡ καὶ θὰ σύνσουν ἐντελῶς.

Μὰ κι' ἄν καταλάβει κανένας σ' ὅλες τὶς λεπτομέρειες τὴ χρησιμότητα ἐνὸς φυσιολογικοῦ ὀργάνου (ἢ ἐνὸς νομικοῦ θεσμοῦ ἢ μιᾶς κοινωνικῆς συνήθειας, ἢ ἐνὸς πολιτικοῦ ἐθίμου, ἢ μιᾶς καλλιτεχνικῆς μορφῆς ἢ μιᾶς θρησκευτικῆς τελετουργίας, αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀκόμα πῶς ἔμαθε τίποτα γιὰ τὴν καταγωγὴ του: αὐτὸ μπορεῖ νὰ φανεῖ ἐνοχλητικὸ καὶ δυσάρεστο στὰ γέρους καὶ αὐτιά, — γιατὶ πάντα πιστεύανε πῶς βρίσκανε τὸν καθαυτὸ λόγο τῆς ὑπαρξίας τους στὰ τελικὰ αἴτια, στὴ χρησιμότητα ἐνὸς πράγματος, μιᾶς μορφῆς, ἐνὸς θεσμοῦ· γι' αὐτούς, τὸ μάτι ἔγινε γιὰ νὰ βλέπει, καὶ τὸ χέρι γιὰ νὰ ἀρπάξει. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο φαντάστηκαν τὴν ποινὴ σὰν μιὰ ἐφεύρεση ποὺ ἔγινε γιὰ νὰ τιμωροῦν.

‘Αλλὰ δ σκοπὸς καὶ ἡ χρησιμότητα δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ ἐνδειξη πῶς μιὰ θέληση γιὰ δύναμη ἔχει κυριαρχῆσει κάτι ἄλλο λιγώτερο ισχυρὸ ἀπ' αὐτὴν καὶ τῆς ἀποτύπωσε, μὲ δικῇ της πρωτοθυνλία, τὸ νόημα μιᾶς λειτουργίας: κάθε ιστορία ἐνὸς «πράγματος», μιᾶς συνήθειας, μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἀ-

διάκοπη ἀλυσσίδα ἀπὸ δλο καὶ καινούργιες ἐρμηνεῖες καὶ ἐφαρμογές, ποὺ τὰ αἴτια της δὲν ἔχουν καὶ ἀνάγκη νὰ συνδέονται μεταξύ τους, ἀλλὰ πού, σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, δὲν κάνουν ἄλλο παρὰ νὰ διαδέχονται καὶ νὰ ἀντικαταστοῦν στὴν τύχη τὸ ἐνα τὸ ἄλλο. ‘Η «ἐξέλιξη» λοιπὸν ἐνὸς πράγματος, μιᾶς συνήθειας, ἐνὸς ὀργάνου, κάθε ἄλλο παρὰ ἀποτελεῖ μιὰ πρόσδο ποὺ ἔχει κατακτηθεῖ μὲ δσο γίνεται λιγώτερες δυνάμεις καὶ ἔξοδα, — ἀλλὰ εἶναι μιὰ σταθερὴ διαδοχὴ λίγο - πολὺ βίαιων καὶ λίγο - πολὺ ἀνεξάρτητων μεταξύ τους φαινομένων, χωρὶς νὰ παραβλέπουμε τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ὀρθώνονται ἀδιάκοπα, τὶς ἀπόπειρες γιὰ μεταμορφώσεις, ποὺ γίνονται γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν ἀπαγόρευση καὶ τὴν ἀντίδραση καὶ τέλος τὶς ἐπιτυχίες τῶν ἀντίθετων πράξεων.

‘Αν εἶναι ρευστὴ ἡ μορφή, τὸ «νόημα» εἶναι ἀκόμα περισσότερο... Καὶ σὲ κάθε ὀργανισμό, ἀν τὸν πάρουμε ξεχωριστά, τὰ πράγματα συμβαίνουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο : κάθε φορὰ ποὺ τὸ σύνολο αὐξάνεται οὐσιαστικά, μετατοπίζεται καὶ τὸ «νόημα» τοῦ κάθε ὀργάνου, — καὶ, μάλιστα, σὲ ὠρισμένες περιστάσεις, ἡ μερικὴ τους μείωση καὶ ἐλάττωση (ὅπως γίνεται, παραδείγματος χάρη, ὅταν καταστρέφονται τὰ ἐσωτερικὰ μέλη), μπορεῖ νὰ σημαίνει πῶς μεγαλώνει ἡ δύναμή του καὶ πῶς βαδίζει στὴν τελειότητα. Θέλω νὰ πῶ, πῶς ἀκόμα καὶ ἡ κατάσταση τῆς μερικῆς ἡ ρήση σε νησι, ἡ φθιρὰ καὶ δ ἐκφυλισμός, τὸ νὰ χάσει κάτι τὸ νόημα καὶ τὴ σκοπιμότητά του, μὲ μιὰ λέξη, δ θάνατος, εἶναι κι' αὐτὸ ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις μιᾶς ἀληθινῆς προόδου, ποὺ πάντα ἐμφανίζεται σὰν μιὰ βούληση καὶ μιὰ κατεύθυνση πρὸς τὴ μεγάλη τερψη δύναμη καὶ ἔπιπειται πάντα σὲ βάρος πολλῶν κατώτερων δυνάμεων.

‘Ακόμα, ἡ σημασία μιᾶς «προόδου» ὑπὸ λογικὴς ανάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν θυσιῶν ποὺ θὰ στοιχίσουν. ‘Η ἀνθρωπότητα, σὰν μάζα ποὺ θυσιάζεται γιὰ νὰ εὑδοκιμήσει ἐνα μόνο είδος δυνατωτικής — εἶναι πρόσδος... —

‘Αναφέρω αὐτὸ τὸ κεφαλαιῶδες σημεῖο τῆς ιστορικῆς μεθόδου, ἐπειδὴ εἶναι ἀντίθετη μὲ τὰ κυριαρχα ἔνστικτα καὶ τὸ σημερινὸ γοῦστο, ποὺ θὰ προτιμούσσαν νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὸ ἀπόλυτα τυχαῖο καὶ ἀκόμα μὲ τὸ μηχανιστικὸ παραλογισμὸ δλων τῶν γεγονότων, παρὰ μὲ τὴ θεωρία τῆς βούλησης γησης γιὰ δύνα-

μη ποὺ παρεμβαίνει σὲ μίλες τὶς περιπτώσεις. Ἡ ἀπέχθεια γιὰ κάθε τί ποὺ διατάξει καὶ ποὺ θέλει νὰ διατάξει, αὐτὴ ἡ ἴδιοσυγχρασία ποὺ ἔχουν οἱ δημοκράτες, δὲ σύγχρονος «μισαναρχισμὸς» (σὲ δισημιο πρᾶγμα ταιριάζει ἀσχημη λέξη!) πήρε σιγά-σιγά τὸ ὑφος τοῦ πιὸ ἐκλεπτυσμένον ἵντελλεκτουαλισμὸν καὶ ἔτσι σήμερα, διοχετεύεται σταγόνα-σταγόνα, στὶς πιὸ αὐστηρές, στὶς πιὸ ἀντικειμενικὲς φαινομενικά, ἐπιστῆμες. Καὶ μάλιστα, μοῦ φαίνεται, πῶς ἔχει ἐπιφατήσει καὶ σὲ διόπληρη τὴ φυσιολογία καὶ τὴ βιολογία, βελτιώνοντάς την, ἔννοεῖται, ἀφοῦ τοὺς ἀφαίρεσε μᾶς βασικὴ τους ἔννοια, τὴν ἔννοια τῆς καθαυτὸ δραστηριότητας. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἴδιοσυγχρασίας, μιλοῦν γιὰ τὴν εἰκανότητα προσαρμογῆς, δηλαδὴ γιὰ μᾶς δεύτερης τάξης δραστηριότητα, γιὰ μᾶς ἀπλῆ «ἀντιδραστικότητα», καὶ μάλιστα, εἴπαν πῶς καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μᾶς ἐσωτερικὴ καὶ διοέντα ἀποτελεσματικότερη προσαρμογὴ σὲ ἔξωτεροικὲς συνθῆκες (Χέρμπερ Σπένσερ). Ἔτοι, δῆμως, παραγνωρίζουν τὴν ωδία τῆς ζωῆς, τὴ δούληση γιὰ τὸ άνθρωπον τὰ μάτια τους μπροστά στὴ θεμελιώδη ὑπεροχὴ τῶν ἀνθρώπητων ἐπιθετικῶν, κατακτητικῶν, ἀρπαχτικῶν δυνάμεων ποὺ μετατρέπουν καὶ δίνουν καινούργιες ἐρμηνείες καὶ καινούργιες κατευθύνσεις, ἀφοῦ δριχιὰ ἐπηρεάζουν τὴν «προσαρμογή». Ἔτοι ἀρνοῦνται τὴν ὑπεροχὴ τῶν πιὸ εὐγενικῶν λειτουργῶν τοῦ δργανισμοῦ, διότι ἡ διούληση γιὰ τὴ ζωὴ ἐκδηλώνεται δραστήρια καὶ διαπλαστική.

Οἱ ἀναγνῶστες δὰς θυμοῦνται τὴν μομφὴ τοῦ Χάξλεϋ στὸν Σπένσερ γιὰ τὸν «διοικητικὸ μηδενισμό» του· ἀλλά, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, πρόκειται γιὰ ἐντελῶς ἄλλο πρᾶγμα, παρὰ γιὰ «διάθρηση...»

— 13 —

Τιὰ νὰ ξαναγρίσουμε στὸ θέμα μας, δηλαδὴ στὴν τιμωρία, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε δύο πράγματα: ἀπὸ τὴν μᾶς μεριὰ δὲ τὸ σχετικὰ μόνιμο, δηλαδὴ τὸ ἔθιμο, τὴν πράξη, τὸ «δρᾶμα», μᾶς ὀρισμένη σειρὰ αὐστηρῆς διαδικασίας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ ρευστότητα, τὸ νόημα, τὸ σκοπό, τὴν ἀναμονὴ καὶ κάθε τί ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐκτέλεση αὐτῆς τῆς διαδικασίας.

Ἐδῶ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἀναλογικὰ καὶ σύμφωνα μὲ

τὶς κυριώτερες ἀπόφεις τῆς ἰστορικῆς μεθόδου ποὺ ἀναπτύξουμε ποὶν ἀπὸ λίγο, πῶς αὐτὴ καθ' ἕσυντὴ ἡ διαδικασία εἶναι κάτι πολὺ παλιό, ποὺ δημιουργήθηκε ποὶν ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση τῆς γιὰ τὴν τιμωρία, πῶς ἡ τιμωρία μὲ τὴν περίπτωση δὲ ν συμβαίνει ὅπως φαντάστηκαν διοῖ οἱ ἀρετεῖς γενεαλόγοι μας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἡμικῆς, ποὺ πιστεύουν πῶς ἡ διαδικασία ἐφεύρεται μὲ τὴν τιμωρία γιὰ ἓνα σπειρό, διότι φαντάζονταν ἄλλοτε πῶς τὸ χέρι πλάστηρε γιὰ νὰ ἀρπάξει.

Οσο γιὰ τὸ ἄλλο στοιχεῖο τῆς τιμωρίας, τὸ κινητό, δηλαδή, στοιχεῖο, τὸ «νόημα» σὲ μᾶς πολὺ προηγμένη καὶ πολιτισμένη κατάσταση (διότι τῆς σύγχρονης Εὐρώπης, παραδείγματος χάροη), ἡ ἔννοια τιμωρία δὲν ἔχει πιὸ ἓνα μονάχα νόημα, ἀλλὰ εἶναι σύνθεση «νοημάτων»: διὸ τὸ ἰστορικὸ παρελθόν τῆς τιμωρίας, ἡ ἰστορία τῆς χρησιμοποίησής τῆς γιὰ διάφορους σκοπούς, ἀποκρυπταλλώνεται τελικὰ σὲ ἓνα εἶδος δυσκολοδιάλυτης καὶ δυσκολανάλυτης μονάδας ποὺ εἶναι, διὸ τοιούτοις αἰτίᾳ τὸ σημεῖο, ἀδύνατο νὰ προσέλθῃ στοιχεῖο σὲ τοιούτοις αἰτίᾳ (Εἶναι ἀδύνατο νὰ πούμε σήμερα γιατὶ τιμωροῦν οἱ ἀνθρώποι: διότι οἱ ἔννοιες διότου συνοψίζεται συμβολικὰ μᾶς μαρτύρωνται ἐξελίξη δὲν ἐπιδέχονται δριμότητα μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ μόνο δὲ τὸ δὲν ἔχει ἰστορία). Ἀντίθετα, σὲ μᾶς πιὸ στοιχειώδη κατάσταση, αὐτὴ ἡ σύνθεση τῶν «νοημάτων» φαίνεται πῶς μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ ἀκόμα περισσότερο, καὶ πῶς μπορεῖ νὰ μετακινηθεῖ. Ἐπίσης, μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε πῶς τροποποιοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς σύνθεσης, σὲ κάθε ἴδιαίτερη περίπτωση, τὴν ἀξία καὶ τὴν τάξη τους, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μπερέχει πότε τὸ ἓνα στοιχεῖο καὶ πότε τὸ ὄλλο, σὲ βάρος τῶν ἄλλων, καὶ πῶς σὲ δριμούνες περιστάσεις, ἓνα στοιχεῖο (διότις, παραδείγματος χάρη, ὁ σκοπὸς τῆς τρομοκρατίας), φαίνεται πῶς ἐπισκιάζει διότι τὸ ὄλλο.

Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ φανταστοῦμε κάπιας πόσο ἀδέδαιο, ἐπιπρόσθετο, συμπτωματικό, εἶναι τὸ «νόημα» τῆς τιμωρίας, καὶ πόσο ἡ ἴδια ἡ διαδικασία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ, νὰ ἐρμηνεύτει, νὰ διαπλαστεῖ γιὰ ἐντελῶς διαφορετικοὺς σκοπούς, σᾶς παρουσιάζω τὴν κατάταξη ποὺ μπόρεσα νὰ κάνω μὲ ἐλάχιστα καὶ ἐντελῶς τυχαῖα στοιχεῖα.

Ποινή — μέσο γιατί νὰ ἐμποδίσουν τὸν ἔνοχο νὰ θλάψει καὶ νὰ ἔξακολουθήσει τὶς Ἑγμαῖς του.

Ποινή — μέσο γιατί νὰ πληρωθεῖ μὲ δόποιοδήποτε τρόπο ἔ-κεινος ποὺ Ἑγμιώθηκε, (ἀκόμα καὶ ὅταν ἀποζημιώνεται μὲ τὸν πάνον τοῦ ἔνοχου).

Ποινή — περιορισμὸς καὶ δροθέτηση μιᾶς ἀναταραχῆς τῆς ἴσορροπίας, γιατί νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ μετάδοση αὐτῆς τῆς ἀνατα-
ραχῆς.

Ποινή — μέσο γιατί ἐμπνεύσουν τὸν τρόμο πρὸς ἐκείνους ποὺ καθορίζουν καὶ ἔκτελοῦν τὴν ποινή.

Ποινή — συμψηφισμὸς γιατί τὰ πλεονεκτήματα ποὺ χάρηκε ὡς τὰ τότε δένοχος (παραδείγματος χάρη ὅταν τὸν στέλνουν δούλῳ σὲ δρυχεῖο).

Ποινή — μέσο γιατί νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἔνα ἐκφυλισμένο στοι-
χεῖο καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, διλόκληρη διμάδα, διπος δρί-
χει ἡ κινέζικη νομοθεσία : καὶ, συνεπῶς, μέσο γιατί νὰ καθαρί-
στεῖ ἡ φυλὴ ἢ γιατί νὰ διατηρηθεῖ ἔνας κοινωνικὸς τύπος).

Ποινή — εὐκαιρία πανηγυρισμοῦ, γιατί νὰ γιορτάσουν τὴν
ἡττα ἑγχροοῦ, χλευάζοντάς τον.

Ποινή — μέσο γιατί νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ μνήμη, εἴτε σ' ἐ-
κείνον ποὺ παθαίνει τὴν τιμωρία — καὶ τὴν δονομάζουν «διόρ-
θωση» — εἴτε σ' ἐκείνους ποὺ παρευρίσκονται στὴν ἔκτελεση.

Ποινή — πληρωμὴ τιμημάτων ποὺ δρίζει ἡ ἔξουσία γιατί νὰ προστατεύσει τὸν κακοποιὸν ἀπὸ τὶς ὑπερβασίες τῆς ἐκδίκη-
σης.

Ποινή — συμβιθασμὸς μὲ τὴν πρωτόγονη κατάσταση τῆς
ἀντεδίκησης, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ πρωτόγονη κατάσταση ἔξακολουθεῖ
νὰ ισχύει σὲ ὀρισμένες δυνατεῖς φυλὲς ποὺ τὴν διεκδικοῦν σὰν
προνόμιο τους.

Ποινή — κήρυξη πολέμου καὶ ἀστυνομικὸ μέτρο ἐνάντια
στὸν ἑχθρὸ τῆς εἰρήνης, τοῦ νόμου, τῆς τάξης, τῆς ἔξουσίας,
ποὺ τὸν θεωροῦν ἐπικίνδυνο γιατί τὴν κοινότητα, παραβιαστὴ τῶν
συμφωνῶν, ἀντάρτη, προδότη καὶ ταραξία, καὶ ποὺ τὸν πολε-
μοῦν μὲ δλα τὰ μέσα ποὺ ἐπιτρέπει ὁ πόλεμος.

φανερὸ πῶς ἡ τιμωρία εἶναι χρήσιμη σὲ δλες τὶς περιστάσεις.
Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ λοιπὸν νὰ τῆς ἀφαιρέσω μιὰ δὴ θεὶ χρησ-
μότητα ποὺ ἡ λαϊκὴ συνείδηση τὴν θεωρεῖ σὰν οὐσιώδη χρησ-
μότητα τῆς τιμωρίας, — ἀφοῦ ἡ πίστη στὴν τιμωρία, ποὺ για-
πολλοὺς λόγους ἔχει κλονιστεῖ σήμερα, σ' αὐτὴν δρίσκει τὸ στα-
θερώτερο στήριγμά της. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἀποψή, ἡ τιμω-
ρία ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ξυπνάει στὸν ἔνοχο τὸ συναίσθη-
μα τῆς ἡστίας τὴν θεωροῦν σὰν τὸ πραγματικὸ δργανο
ἔκείνης τῆς ψυχικῆς ἀντίδρασης ποὺ δονομάζουν «κακὴ συνείδη-
ση», «τύψεις». Ἔτσι, ὅμως, προσθάλλουν τὴν πραγματικότητα
καὶ τὴν ψυχολογία, ἀκόμα καὶ γιατί δι, τι ἀφορᾶ τὴν ἐποχή μας :
καὶ πόσο περισσότερο ἀκόμα, ὅταν ἔξετάζουμε τὴν μακρόχρονη
ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, δλη τὴν πρωτόγονη ἱστορία του! Οἱ
πραγματικὲς τύψεις εἶναι ἔξαιρετικὰ σπάνιες, καὶ προπαντὸς
στοὺς κακοποιοὺς καὶ τοὺς ἐγκληματίες. Οἱ φυλακές, τὰ κάτερ-
γα, δὲν εἶναι μέρη ποὺ εύνοοῦν τὴν ἀνθίση αὐτοῦ τοῦ διαβρω-
τικοῦ σκουλικιοῦ, — σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο συμφωνοῦν δλοι οἱ εύσυ-
νειδητοι παρατηρητές, δῆῃ ἀπέχθεια καὶ ἀν νοιώθουν πολλὲς φο-
ρὲς στὸ νὰ κάνουν μιὰ τέτοια δμολογία. Κατὰ γενικὸ κανόνα, ἡ
τιμωρία κάνει τὸν ἀνθρώπο ψυχρὸ καὶ τὸν σκληράνει, τὸν συγ-
κεντρώνει στὸν ξαυτό του, τοῦ κεντρίζει τὰ συναισθήματα τῆς
ἀπέχθειας, τοῦ μεγαλώνει τὴ δύναμη τῆς ἀντίστασης. Ἅν τύ-
χει καμμιὰ φορὰ νὰ συντρίψει τὴν ἐνεργητικότητά του καὶ νὰ
τὸν κάνει νὰ γονατίσει καὶ νὰ ταπεινωθεῖ μὲ τὴ θέλησή του, αὐ-
τὸ τὸ μέσο ἀποτέλεσμα τῆς τιμωρίας προκαλεῖ μιὰ στεγνὴ καὶ
στυγνὴ σοθαρότητα. Ἅν, τώρα, συλλογιστοῦμε τὶς χιλιάδες τὰ
χρόνια ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, μποροῦμε
ἀδίστακτα νὰ ποῦμε πῶς ἐκεῖνο ποὺ καὶ τὸ στέρεο η σε τὴν
ἔξελλεη τοῦ συναισθήματος τῆς ἔνοχῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ τιμωρία
— τουλάχιστον στὰ θέματα τῆς καταστατικῆς ἔξουσίας.

Ἄκομα, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ἀκριβῶς ἡ μορφὴ τῆς
νομικῆς καὶ ἔκτελεστικῆς διαδικασίας ἐμποδίζει τὸν ἔνοχο νὰ
καταδικάσει μέσα τοῦ τὸ ἐγκλημά του καὶ τὴ φύση τῆς
πράξης του : γιατί, καὶ τοὺς ὑπηρέτες τῆς δικαιοσύνης, τοὺς
βλέπει νὰ κάνουν μὲ ήσυχη συνείδηση καὶ νὰ ἐγκρίνουν τὰ ἴδια
εἰδη πράξεων : κατασκοπεῖες, ἀπάτες, δωροδοκίες, παγίδες, δλη
ἔκείνη τὴ γεμάτη πονηριές καὶ μηχανορραφίες τέχνη τοῦ χωρο-

φύλακα καὶ τοῦ ἀνακριτῆ, κι' ὑστερα, ἀκόμα κι' ἔκεινες τίς οὐσιαστικὰ ἐγκληματικὲς πράξεις ποὺ δὲν ἔχουν τουλάχιστον γιὰ ἐλαφρυντικό τους τὸ πάθος : τὴν ἀρπαγή, τὴν βία, τὴν προσβολή, τὴν φυλάκιση, τὸ βασανισμὸ, τὸ φόνο, ὅπως παρουσιάζονται στὰ διάφορα εἰδὴ τῶν τιμωριῶν. "Ετσι, δλες αὐτὲς τὶς πράξεις δὲν τὶς καταδικάζουν καὶ αὐτὲς οἱ δικαστές, ἀλλὰ μονάχα σὲ ὀρισμένες περιστάσεις καὶ κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθῆκες.

Ἡ «ἔνοχη» συνείδηση, αὐτὸ τὸ τόσο παράξενο καὶ τόσο ἐνδιαφέρον λουλούδι τῆς γήινης χλωρίδας μας, δὲν φίζωνται σ' αὐτὸ τὸ ἔδαφος. Πραγματικά, γιὰ πάρα πολὺ καιρό, δὲν εἶχε κάτι περάσει ἀπὸ τὸ νοῦ ἔκεινου ποὺ κρίνει καὶ τιμωρεῖ, ἡ ἵδεα πώς μπορεῖ νὰ εἶχε νὰ κάνει μ' ἔνα «ἔνοχο». Γι' αὐτόν, δ κακοποιὸς ἥταν δ πρόξενος μιᾶς βλάβης, ἔνα ἀνεύθυνο κομμάτι τῆς μοίρας. Καὶ αὐτὸς δ κακοποιός, ποὺ ἔπεφτε πάνω του ἡ τιμωρία, σὰν ἔνα ἄλλο κομμάτι τῆς μοίρας, δὲν ἔννοιωθε ἄλλη «ἐσωτερικὴ θλιψη» ἀπὸ ἔκεινη ποὺ δὲν ἔννοιωθε ἀντὶ περάσεις θῦμα μιᾶς ἀναπάντεχης καταστροφῆς, ἡ ἐνὸς τρομακτικοῦ φυσικοῦ φαινομένου, δ πας δταν κυλάει ἔνας δράχος καὶ συντρίβει τὰ πάντα στὸ πέρασμά του, χωρὶς νὰ μπορεῖ κανένας νὰ τὸν ἀντιπαλέψει.

— 15 —

Αὐτὸ τὸ γεγονός παρουσιάτηκε μιὰ μέρα στὴ συνείδηση τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ ἔφερε μεγάλη ἀμηχανία (γιὰ μεγάλη χαρὰ τῶν ἐρμηνευτῶν του καὶ τοῦ Κοῦνο Φίσερ ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους, ποὺ προσπάθησαν μεθοδικὰ νὰ τὸν παρανοίσουν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο). Κάποτε, ἐνῶ συλλογιζόταν δὲν ἔρω ποιὰ ἀνάμνησή του, δ Σπινόζα ἀρχισε νὰ σκέφτεται τὸ τί εἶχε ἀπομείνει μέσα του ἀπὸ τὴν περιφήμη τὸ ψήφη τῆς συνείδησης — σ' αὐτόν, ποὺ εἶχε κατατάξει τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ μέσα στὰ πράγματα ποὺ ἔχει φανταστεῖ δ ἀνθρωπος καὶ ποὺ εἶχε ὑπερασπιστεῖ μὲν ἀγανάκτηση τὸν «έλευθερο» θεό του ἐνάντια στοὺς βλάσφημούς ποὺ ἰσχυρίζονταν πώς δ θεός ἐνεργεῖ μόνο καὶ τὰ λόγια τοῦ ἀγαθοῦ («πρᾶγμα ποὺ δὲν μπορούσαμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ὑποδούλωση τοῦ Θεοῦ στὴ μοίρα, καὶ ποὺ δὲν ἥταν δ πιὸ παράξενος παραλογισμός»).

Γιὰ τὸ Σπινόζα, δ κόσμος εἶχε ξαναγυρίσει σ' ἔκεινη τὴν κατάσταση τῆς ἀθωότητας δπου βρισκότανε πρὶν ἐφευρεθεῖ ἡ ἔνοχη συνείδηση : καὶ τότε, τὶ γινόνταν οἱ τύψεις τῆς συνείδησης ; «Εἶναι δὲν ἀντίθεση τῆς χαρᾶς, εἶπε τέλος, — μιὰ θλιψη ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν εἰκόνα ἐνὸς περασμένου πράγματος ποὺ εἶχε ἀναπάντεχη ἐξέλιξη». (΄Ημική, III, θεώρ. XVIII, σχολ. I.II). Γιὰ πολλὲς χιλιάδες χρόνια, οἱ κακοποιοὶ δὲν ἔνοιωθαν ἄλλο συναίσθημα γιὰ τὸ «κακούργημά» τους, ἀπὸ τὴν προσωπικὴν ἀναφέρει δ Σπινόζα : δτι, δηλαδή, «ἔγινε κάτι τὸ ἀναπάντεχο», καὶ δχι δτι ἐδὲν ἔπρεπε νὰ τὸ κάνω αὐτό». Οἱ κακοποιοὶ ὑπόμεναν τὴν τιμωρία δ πας δταν μιὰ ἀρρώστεια, ἡ μιὰ θεομηνία, ἡ καὶ τὸ θάνατο ἀκόμα, χωρὶς νὰ ἐξεγείρονται, μ' ἔκεινη τὴν θαρραλέα μοιρολατρεία ποὺ δείχνουν οἱ Ρώσοι γιὰ τὰ πράγματα τῆς ξωῆς, ξεπερνῶντας ἐμᾶς τοὺς δυτικούς.

Ἄν γινόταν καμμὰ κριτικὴ γιὰ τὴν πράξη, αὐτὴ τὴν ἔκανε δι φόρηση. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς, πρῶτ' ἀπὸ δλα, πρέπει νὰ θεωρήσουμε ἀπὸ τὴν ποινῆς τὸ δτι μεγαλώνει τὴ φρόνηση, ἀναπτύσσει τὴ μνήμη, δτι κάνει τὸν ἀνθρωπο νὰ θέλει νὰ ἐνεργήσει μὲ περισσότερη φρόνηση, μὲ μεγαλύτερη περίσκεψη καὶ πιὸ μυστικά : ἐπίσης, δτι μ' αὐτὴν δ ἀνθρωπος διαπιστώνει πὼς πολλὰ πράγματα εἶναι πολὺ ἀδύνατος γιὰ νὰ τὰ καταφέρει, καὶ πὼς ἀναμορφώνει τὴ γνώμη του γιὰ τὸν ἔαυτό του. 'Εκεῖνο ποὺ κατορθώνουν, οὐσιαστικά, μὲ τὴν τιμωρία, καὶ στὸν ἀνθρωπο καὶ στὸ ζῶο, εἶναι νὰ τὸν μεγαλώνουν τὸ φόβο, νὰ τὸν δέχονται τὴ φρόνηση καὶ νὰ τὸν βοηθοῦν νὰ κατανικάει τὶς δρέξεις του : ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ τιμωρία δ αμάξει τὸν ἀνθρωπο, μὰ δὲν τὸν κάνει «καλύτερο» — καὶ μάλιστα, δτα εἴχαμε περισσότερο δέκιο δια χριτόμαστε τὸ ἀντίθετο («τὰ παθήματα μαθήματα», λέει δ λαός : δσο δμως τὸν σωφρονίζουν, ἄλλο τόσο τοῦ κάνουν κακό. Εύτυχῶς, συμβαίνει πολὺ συχνὰ καὶ νὰ τὸν ἀποθλακώνουν.

— 16 —

Μιᾶς κι' ἔφτασα ὡς ἐδῶ, εἴμαι ἀναπόφευκτα ἀναγκασμένος νὰ διατυπώσω καὶ τὴ δική μου, ἐντελῶς προσωρινή, ὑπόθεση,

γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς «ένοχης συνείδησης»: δὲν εἶναι εὔκολο νὰ κατανοηθεῖ, καὶ χρειάζεται νὰ τὴν σκεφτεῖ καὶ νὰ τὴν ἀναμασήσει κανένας πολὺ καἰρό. Τὴν ἔνοχη συνείδηση τὴν θεωρῶ σὰν μιὰ βαθειὰ νοσηρὴ κατάσταση, ὅπου ἔπεσε δὲ ἀνθρώπως κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς πιὸ οἰξικῆς μεταμόρφωσης ποὺ ἔπαθε ποτέ του, — τότε ποὺ ἀλυσοδέμητκε δριστικὰ μέσα στὸν κλοιὸν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς εἰρήνης. Σὰν τὰ ὑδρόβια ζῶα ποὺ ἀναγκάζονται ἢ νὰ προσαρμοστοῦν στὶς γήινες συνθήκες ζωῆς ἢ νὰ χαθοῦν, ἔτοι καὶ αὐτὰ τὰ μισοζῶα, ποὺ εἴταν τόσο καλὰ προσαρμομένα στὴν ἄγρια ζωή, στὸν πόλεμο, στὶς ἀλήτικες περιπλανήσεις καὶ στὶς περιπέτειες, εἴδανε ξαφνικὰ νὰ χάνουν τὴν ἀξία τους δλα τους τὰ ἔνστικτα καὶ νὰ «ἀχρηστεύονται». Τώρα πιά, τὰ ἀναγκάζουν νὰ περιπατοῦν δρθια στὰ πόδια τους καὶ «νὰ σηκώουν τὸν ἑαυτό τους», ἐνῶ πρὶν τὰ σήκωνε τὸ νερό: ἀρχισε νὰ τὰ συνθίλει ἐνα τεράστιο βάρος. Σ' αὐτὸν τὸν καινούργιο καὶ ἀγνωστο κόσμο, ἔνοιωθαν τὸν ἑαυτό τους ἀνίκανο γιὰ τὶς πιὸ ἀπλὲς ἐνέργειες δὲν εἴχαν τοὺς ἀλλοτινούς τους ὁδηγούς, ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ ωδηματικὰ ἔνστικτα ποὺ εἴταν ἀσυνείδητα μὰ ἀλάθητα, μόνο εἴταν, τὰ δύστυχα, ὑποχρεωμένα νὰ σκέφτονται, νὰ δηγάζουν συμπεράσματα, νὰ λογαριάζουν, νὰ συνδυάζουν αἰτίες καὶ ἀποτελέσματα! εἴχαν περιοριστεῖ στὴ «συνείδηση» τους, δηλαδὴ στὸ πιὸ ἀδύνατο καὶ στὸ πιὸ ἀδέξιο δργανό τους!

Φαντάζομαι, πῶς ποτὲ δὲ γεννήθηκε στὴ γῆς τέτοιο συναίσθημα ἀπόγνωσης οὔτε τόσο βαρειὰ καὶ τόσο δυσάρεστη κατάσταση! Προσθέστε ἀκόμα καὶ τὸ γεγονός πῶς τὰ ἔνστικτα δὲν πάραιτήθηκαν μονομάς ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τους! Ήταν, ὅμως, δύσκολο, καὶ συγχὰ ἀδύνατο νὰ τὰ ἵκανοποιήσουν: ἔτσι, ἀναγκάστηκαν τελικὰ νὰ ἀναζητήσουν καινούργιες καὶ ὑποχθόνιες ἴκανοποιήσεις. «Ολα τὰ ἔνστικτα ποὺ δὲν βρίσκουν διέξιδο, ποὺ κάποια κατασταλτικὴ δύναμη τὰ ἐμπιδίζει νὰ ξεσπάσουν πρὸς τὰ ξέω, γυρίζουν πρὸς τὰ μέσα: αὐτὸν ὀνομάζω ἐσωτερικευση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔτσι ἀναπτύσσεται μέσα του ἐκεῖνο ποὺ ἀργότερα θὰ ὀνομάσουν «ψυχή».

«Ολος δέσμωτρικὸς κόσμος, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἤταν τόσο λεπτὸς ποὺ χωροῦσε ἀνάμεσα στὸ πετρό καὶ στὴ σάρκα, ἀναπτύχθηκε καὶ πλάτυνε, καὶ ἀπόκτησε βάθμος, πλάτος, καὶ ὑψος δταν ἐμποδίστηκε τὰ ἔστικτα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ξέω. Αὐτὰ τὰ τρομερὰ προχώματα ποὺ ὑψώσε ἡ κοινωνικὴ δργάνω-

ση γιὰ νὰ προστατευτεῖ ἀπὸ τὰ παλιὰ ἔνστικτα τῆς ἐλευθερίας — καὶ στὴν πρώτη σειρὰ αὐτῶν τῶν ἀμυντικῶν μέσων πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴν τιμωρία — κατάφεραν νὰ γυρίσουν πρὸς τὰ μέσα δλα τὰ ἔνστικτα τοῦ ἄγριου, τοῦ ἐλευθεροῦ καὶ ἀλήτικου ἀνθρώπου — ἐνάντια στὸν ἰδιο τὸν ἀνθρώπο. Ἡ μνησιακά, ἡ σκληρότητα, ἡ ἀνάγκη γιὰ καταδίωξη, ποὺ στρέφονται ἐνάντια στὸν κάτοχο αὐτῶν τῶν ἔνστικτων, εἶναι ἡ παταγωγὴ τῆς «ένοχης συνείδησης».

Ο ἀνθρώπως πού, ἐπειδὴ τοὺς ἔλειψαν οἱ ἀντιστάσεις καὶ οἱ ἔξωτερικοὶ ἔχθροί, εἶχε σφιγχτεῖ στὴ μέγγενη τῆς κανονικότητας τῶν ἥθων καὶ σπαραζόταν μὲ ἀνυπομονησία, καταδίωκε, σπάραξε, τρόμαξε καὶ κακοποιοῦσε δὲ ἵδιος τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸν τὸ ζῶο ποὺ θέλανε νὰ «έξημερώσουν» καὶ ποὺ χτυπιέται καὶ πληγώνεται πάνω στὰ κάγκελα τῆς κλούθας του, αὐτὸν τὸ δν, ποὺ οἱ στερήσεις του τὸ φθίνονταν καὶ τὸ κάνουν νὰ νοσταλγεῖ τὴν ἔρημο, καὶ ποὺ μιοράτα ἔπρεπε νὰ βρεῖ μέσα του κάτοιο πεδίο γιὰ περιπέτειες, ἔνα τόπο μαρτυρίου, μὰ ἐπικίνδυνη καὶ ἀβέβαιη περιοχή, αὐτὸς δὲ τρελλός, αὐτὸς δὲ αἰχμάλωτος μὲ τοὺς ἀγέλτιδους πόθους, ἔγινε δὲ φρευρετῆς τῆς «ένοχης συνείδησης». Τότε, ὅμως, μπῆκε μέσα του ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ ἀνησυχαστικὴ ἀττίλεσ τὶς ἀρρώστειες, ποὺ ἀκόμα ἡ ἀνθρώπωπότητα δὲν ἔχει γιατρευτεῖ ἀπ' αὐτήν, δηλαδὴ δὲ ἀνθρώπως ἀρρώστης τὸν ἀνθρώπο, δὲ ἀνθρώπως ποὺ εἶναι ἀρρώστης ἀπὸ τὸν ἰδιο τὸν ἐαυτό τον: αὐτὸν ἤταν συνέπεια τοῦ βίαιου ἀπογιωρισμοῦ του ἀπὸ τὸ ζωικὸ παρελθόν του, ποὺ ἤταν πήδημα καὶ πέσιμο ταυτόχρονα σὲ καινούργιες καταστάσεις, συνέπεια τῆς κήρυξης τοῦ πολέμου στὰ παληὰ ἔνστικτα ποὺ ὡς τὰ τότε ἀποτελοῦσαν τὴ δύναμή του, τὴ χαρά του καὶ τὸ φοβερὸ χαρακτῆρα του. «Ἄς προσθέσουμε ἀκόμα πῶς τὸ γεγονός πῶς μὰ ζωικὴ ψυχὴ ποὺ στρέφεται ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τῆς δίνει στὸν κόσμο ἔνα τόσο καινούργιο, τόσο βαθύ, τόσο ἀνήκουστο, τόσο αἰνιγματικό, τόσο πλούσιο σὲ ἀντιράσσεις καὶ σὲ ὑποσχέσεις γιὰ τὸ μέλλον στοιχείο, διστε νὰ ἀλλάξει πραγματικὰ τὴν δψη τοῦ κόσμου.

Καὶ πραγματικὰ χρειάζονται θεῖκοι θεατὲς γιὰ νὰ ἐκτυμήσουν τὸ δρᾶμα ποὺ ἀρχισε τότε καὶ ποὺ ἀκόμα σήμερα δὲν μποροῦμε νὰ προσβλέψουμε τὸ τέλος του, — ἔνα δρᾶμα τόσο λεπτό, τόσο θαυμαστό, τόσο παράδοξο, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πάιζεται μὲ

έντελως άσήμαντο τρόπο σε έναν άθλιο πλανήτη και νὰ περνάει
άπαρατήρητο! Άπο έκείνη τὴν ἐποχήν, δ ἀνθρωπος λογαριάται
εἰς ταὶ σὰν ένα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπιτυχημένα καὶ τὰ πιὸ συναρπα-
στικὰ παιχνίδια ποὺ παίζει τὸ «μεγάλο παιδί» του Ἡράκλειτου,
εἴτε Δία τὸ δινομάζουμε αὐτό, εἴτε Τύχη. — Ευπνάει τὸ ἐνδιαφέ-
ρον, τὴν ἀγωνιώδη ἀναμονή, τὴν ἐλπίδα, καὶ σχεδὸν τὴ βεβαιό-
τητα, σὰν νὰ μὴν ἦταν δ ἀνθρωπος οἶνας σκοπός, μὰ μονάχα οἶνας
δρόμος, ένα διάμεσο, ένα γεφῦρι, μιὰ μεγάλη υπόσχεση... .

— 17 —

Σὰν δρο σ' αὐτὴ τὴν ύπόθεση γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς κακῆς
συνείδησης, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πρῶτα, πὼς αὐτὴ ἡ μετα-
βολὴ δὲν ἔγινε οὕτε σιγὰ-σιγὰ οὕτε θεληματικά, πὼς δὲν παρου-
σιάστηκε σὰν δργανικὴ προσαρμογὴ σὲ μιὰ καινούργια κατάστα-
ση πραγμάτων, ἀλλὰ σὰν μιὰ φύξη, ένα πήδημα, ένας καταναγ-
κασμός, μιὰ ἀναπόφευκτη μοίρα ποὺ δὲν ύπῆρχε καμμιὰ δυνατό-
τητα οὕτε νὰ τὴν ἀντιπαλαίψεις οὕτε νὰ τὴν μισήσεις. Καὶ ς-
στερα, πὼς δὲν ύπάρχει ἄλλο μέσο γιὰ νὰ ύποταχτεῖ οἶνας ἀχαλ-
νωτος καὶ ἀδιαμόρφωτος ὥς τότε πληθυσμὸς σὲ μιὰ πάγια μορ-
φὴ ζωῆς, οἵτις ἀρχισε νὰ ἐφαρμόζεται μὲ μιὰ πράξη βίας, παρὰ
μονάχα μὲ μιὰ ἄλλη πράξη βίας. "Ετσι, τὸ πρωτόγονο «Κράτος»
δὲ ἐμφάνιστηκε μὲ δῆλο τὸ χαρακτῆρα τῆς τρομαχικῆς τυραν-
νίας, του φονικοῦ καὶ ἀνελέητου μηχανισμοῦ, καὶ θὰ ἐξακολού-
θησε νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὥσπου στὸ τέλος, αὐτὸ-
τὸ ἀκατέργαστο ὑλικὸ ἐνὸς λαοῦ βυθισμένου ἀκόμα στὴ ζωτικό-
τητα, δχι μόνο ζυμώθηκε καὶ ἔγινε χειραγωγίσιμο, μὰ καὶ δι-
απλάστηκε.

Χρησιμοποίησα τὴ λέξη «Κράτος»: εἶναι εὔκολο νὰ κατα-
λάβει κανεὶς τί ἐννοῶ μ' αὐτό. Ἐννοῶ, μιὰ δποιαδήποτε δρδὴ
ἀπὸ ξανθὴ ἀρπαχτικὰ θηρία, μιὰ φάτσα κατακτητῶν καὶ ἀρχόν-
των πού, μὲ τὴν πολεμικὴ τῆς δργάνωση καὶ τὴν δργανωτικὴ
τῆς δύναμη, βυθίζει ἀνενδοίαστα τὰ φοβερά της νύχια σὲ ένα
πληθυσμὸ πολὺ ἀνώτερο ἵσως σὲ ἀριθμό, μὰ ἀνοργάνωτο ἀκόμα
καὶ νομαδικό. Αὐτὴ εἶναι ἡ καταγωγὴ του «Κράτους» στὴ γῆς :
νομίζω, πὼς ἔκείνη ἡ φαντασιοπληξία ποὺ θεωροῦσε πὼς ἀρχὴ
του χράτους ἦταν ένα «συμβόλαιο», δὲν λογαριάζεται πιά. "Ο-

ποιος μπορεῖ νὰ προστάξει, δποιος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του «ἀφέν-
της», δποιος ἀποδείχνεται δινατὸς στὰ ζῷα καὶ στὶς πράξεις
του, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συμβόλαια!

Μὲ τέτοια στοιχειὰ δὲν τὰ βγάζεις πέρα : ἔρχονται σὰν τὴ
μοίρα, ἀναίτια, χωρὶς λογική, χωρὶς ἔλεος, χωρὶς πρόσχημα, καὶ
καταφτάνουν γρήγορα σὰν τὴν ἀστραπή, κι' εἶναι τόσο τρομε-
ροί, τόσο αἰφνιδιαστικοὶ καὶ τόσο πειστικοὶ, ποὺ δὲν μποροῦν
οὕτε νὰ τοὺς μισήσουν. "Εργο τους εἶναι νὰ δημιουργοῦν μορ-
φὲς καὶ ἀποτυπώματα ἀπὸ ἐνστικτο, κι' εἶναι οἱ πιὸ ἀσυναίσθη-
τοι κι' οἱ πιὸ ἀκούσιοι καλλιτέχνες. "Οπου κι' ἀν φανοῦν, πα-
ρουσιάζεται σὲ λίγο καιρὸ κατί καινούργιο, ένας ύπεροχος ζων-
τανὸς μηχανισμὸς μὲ κανορισμένα καὶ δροθετημένα τὰ μέρη
του, δποιο τίποτα δὲν ἔχει θέση ἀν δὲν ἔχει ἀποκτήσει πρῶτα τὴ
«σημασία» του σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο. Δὲν ξέρουν, αὐτοὶ οἱ ἀπὸ
γεννησιμοῦ τους δργανωτές, τί θὰ πεῖ ἐνοχή, εὐθύνη, δισταγ-
μός μέσα τους βασιλεύει ἔκεινος δ φοβερὸς ἐγωισμός τοῦ καλ-
λιτέχνη μὲ τὸ ἀετίσιο μάτι, ποὺ ξέρει, σὰν τὴ μάνα γιὰ τὸ παιδί
της, πὼς ἔχει δικαιωθεῖ ἀπὸ πρὶν καὶ αἰώνια γιὰ τὸ «ἔργο» του.
Κι' δπως θὰ φαντάζεται κανεὶς, δὲ φύτρωσε σ' αὐτὸν θὲ τὴ θη-
κακὴ συνείδηση. Χωρὶς αὐτούς, δμως, δὲ θὰ βλάσταινε αὐτὸ τὸ
τρομερὸ φυτό, κι' οὕτε θὰ ύπῆρχε, ἀν δὲν εἶχε χαθεῖ, ἀπὸ τὸ
τράνταγμα ποὺ προκάλεσαν τὰ σφυροκοπήματα κι' ή καλλιτε-
χνικὴ τους τυραννία, ένα τεράστιο ποσὸ ἐλευθερίας, ή, τουλάχι-
στον, ἀν δὲν εἶχε κρυφτεῖ ἀπὸ τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων καὶ δὲν
εἶχε γίνει λανθάνον σ. α. Αὐτὸ τὸ ένστικτο τῆς έ-
λευθερίας ποὺ προύφτηκε μὲ τὴ βία, ποὺ συσφίχτηκε, ἀπω-
θήθηκε, ἐσωστραφήκε γιατὶ δὲ μποροῦσε πιὰ νὰ ἐνεργήσει καὶ
νὰ ξεχνθεῖ παρὰ μονάχα μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἐαυτό του, αὐτὸ τὸ
ἐνστικτο, καὶ μόνο αὐτὸ — δπως καταλάβαιμε κιόλας — έγινε η
ἀρχὴ τῆς κακῆς συνείδησης.

— 18 —

"Ας προσέξουμε, δμως, νὰ μὴν παραβλέψουμε αὐτὸ τὸ φα-
νόμενο, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μᾶς φαίνεται ἀσχη-
μο καὶ δυσνηρό. Κατὰ βάθος εἶναι ἡδια ἐνεργητικὴ δύναμη,
ποὺ εἶδαμε πρὶν ἀπὸ λίγο νὰ δρᾶ τόσο μεγαλόπρεπα σ' αὐτοὺς

τοὺς καλλιτέχνες τῆς θίας, σ' αὐτοὺς τοὺς δργανωτές, καὶ νὰ δημιουργεῖ κράτος, αὐτὴ ἡ δύναμη πού, τώρα ποὺ ταπεινώθηκε καὶ ἔγινε μικρόχαρη, δημιουργεῖ τὴν κακὴ συνείδηση, ἐνεργῶντας διποσθόδοριμικά στὸ ἑσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου, εμέσα στὸ λαβύρινθο τῆς καρδιᾶς του, ὅπως λέει δ Γκαΐτε, γιὰ νὰ οἰκοδομήσει ἔνα ἀρνητικὸ ἴδαινικό, τὸ ἀρνητικὸ ἴδαινικὸ αὐτοῦ τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἐλευθερίας. (ἢ, ὅπως θάλεγα ἔγω στὴ δικῇ μου γλῶσσα, τὴ βούληση γιὰ δύναμη). Μόνο, ποὺ τὸ ὑλικὸ ποὺ χρησιμοποιεῖ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ μορφοποιητικὴ καὶ κυριαρχικὴ φύση αὐτῆς τῆς δύναμης, εἶναι δὲ ἴδιος δὲ ἀνθρώπως, τὸ παλιὸ ζωικό του ἔγω — καὶ ὅχι, ὅπως στὸ πρῶτο φαινόμενο, πιὸ μεγαλόπερο καὶ πιὸ ἐντυπωσιακό, τὸν ἄλλο ἀνθρώπο, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Αὐτὸς δὲ κρυφὸς αὐτοβιασμός, αὐτὴ ἡ καλλιτεχνικὴ σκληρότητα, αὐτὴ ἡ ἡδονὴ τοῦ νὰ πλάθει κανένας τὸν ἑαυτό του σὰ νάταν κανένα ἀνθεκτικὸ καὶ εὐαίσθητο ὑλικό, νὰ ἀποτυπώνει στὸν ἑαυτό του τὴ σφραγίδα μιᾶς βούλησης, μιᾶς κριτικῆς, μιᾶς ἀντίφασης, μιᾶς περιφρόνησης, μιᾶς ἀρνητικῆς, αὐτὴ ἡ ἀνησυχαστικὴ καὶ γεμάτη φοβερὴ χαρὰ δουλειά, ἡ δουλειὰ μιᾶς θεληματικὰ αὐτοδιασπασμένης ψυχῆς ποὺ αὐτοβιασανίζεται ἐπειδὴ τὴν εὐχαριστεῖ δὲ βασανισμός, δῆλη αὐτὴ ἡ εκακὴ συνείδηση ποὺ ἐνεργεῖ σὰν πραγματικὴ γεννήτρα πνευματικῶν καὶ φανταστικῶν γεγονότων, ἔφερε τελικὰ στὸ φῶς — ὅπως τὸ μαντεύονμε κιόλας — ἄφθονες καταφάσεις, καινούργιες καὶ παράξενες δύμορφιές, κι' ίσως, μάλιστα, σ' αὐτὴ νὰ χρωστάμε καὶ τὴ γέννηση τῆς δύμορφιᾶς... Τί δὲ ἥταν «ώραιο» ἂν δὲν ἔλεγε ἡ ἴδια ἡ ἀσχήματα στὸν ἑαυτό τῆς «εἴμαι ἀσχήμη»;

Αὐτὴ τουλάχιστον ἡ μάτθεση, θὰ κάνει λιγότερο αἰνιγματικὸ τὸ ξήτημα τοῦ ὁποίῳ βαθμὸ μποροῦν οἱ ἀντιφατικὲς ἔννοιες, ὅπως εἶναι ἡ ἀνιδιοτέλεια, ἡ αὐταπάρνηση, ἡ ἀνιδιοτέλεια, ἡ αὐτούσια νάτα πάντα καὶ κάποια δύμορφιά. Καὶ ὑπάρχει καὶ κάπι ἄλλο ποὺ θὰ φέρουν, εἴμαι βέβαιος, ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς οἱ ἀνθρώποι, — ποιὰ εἶναι, δηλαδή, ἡ ποιότητα τῆς ἡδονῆς ποὺ νοιῶθει ἀνέκαθεν ἐκεῖνος ποὺ δείχνει ἀνιδιοτέλεια, αἰνιγματική, αὐτοδυνσία;

Αὐτὴ ἡ ἡδονὴ ἔχει μέσα της τὸ σκούψεω τῆς σκληρότητας. Γιὰ τὴν ὄρα, δὲ θὰ ποῦμε περισσότερο, οἵτε γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς «ἀνιδιοτέλειας» σὰν ἡ θικὴς ἀξία, οἵτε θὰ καθορίσσουμε

τὰ ὅρια τοῦ πεδίου ὃπου γεννήθηκε: μόνο ἡ κακὴ συνείδηση καὶ ἡ θέληση γιὰ αὐτοβιασμὸ δημιουργοῦν τὴν προϋπόθεση γιὰ νὰ καθοριστεῖ ἡ ἀξία τῆς ἀνιδιοτέλειας.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, πὼς ἡ κακὴ συνείδηση εἶναι μὰ δρρώστεια, μὰ μὰ δρρώστεια σὰν τὴν ἐγκυμοσύνη. «Ἄσ κυττάξουμε ποιές συνθῆκες ἔφεραν αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια στὸν πιὸ τρομερὸ καὶ στὸν πιὸ ὑπέρτατο βαθμὸ ἔντασῆς τῆς ἔτσι, θὰ δοῦμε τὶ προκάλεσε τὴ γέννησή της. Γιὰ νὰ τὸ καταφέρουμε δύμας αὐτό, πρέπει νὰ ἔχουμε μεγάλη πνοή (καί, πρῶτα-πρῶτα, πρέπει νὰ ἔχαναγρίσουμε σὲ μὰ προηγούμενη ἀποφή μας).

Ἡ σχέση Ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀνάμεσα στὸ δανειζόμενο καὶ στὸ δανειστή, ποὺ τόσο μιλήσαμε γι' αὐτὴ προηγούμενως, ἔχαναπαρουσιάστηκε μὲ πολὺ παράδοξο καὶ συζητήσιμο ἀπὸ ίστορικὴ ἀποψή τρόπο, γιὰ νὰ ἔξηγήσει ὡρισμένες σχέσεις, ποὺ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀκατανόητες γιὰ μᾶς τοὺς σύγχρονους ἀνθρώπους, τὶς σχέσεις, δηλαδή, ἀνάμεσα στὶς γενιὲς τῶν ζωντανῶν μὲ τοὺς προγόνους τους.

Μέσα στοὺς κόλπους τῆς πρώτης κοινότητας ποὺ δημιούργησαν ἀνθρώποι τῆς ἴδιας φυλῆς — μιλοῦμε γιὰ τοὺς ἀρχέγονους χρόνους — ἡ σύγχρονη γενηὰ ἀναγνώριζε κάθε φορά πὼς εἶχε κάποια νομικὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι στὶς προηγούμενες, καὶ προποντὸς ἀπέναντι στὴν παλιότερη γενιά, σ' ἐκείνη ποὺ ἰδρυσε τὴ φυλή (αὐτὴ ἡ ὑποχρέωση δὲν ἥταν ἔνα ἀπὸ συναισθηματικὸ καθήκον ποὺ τὴν ὑπαρξή του τὴ διαπιστώνουμε στὴ μεγαλύτερη περίοδο τοῦ ἀνθρώπινου γένους). Τότε ἀκριβῶς κυριαρχοῦσε ἡ πεποίθηση πὼς τὸ εἶδος ἐπὶ βίωσε μόνο χάρη στὶς θυσίες καὶ στὶς παροχές τῶν προγόνων, — καὶ πὼς δὲ ἀνθρώπος πρέπει νὰ ἔξι φλήσει τὸ χρέος τοῦ ἀπέναντί τους μὲ θυσίες καὶ παροχές: ἀναγνωρίζεται λοιπὸν ἔνα χρέος ποὺ ὅλο καὶ μεγαλώνει γιατὶ οἱ πρόγονοι ποὺ ἐπιζήσουν σὰν ἰσχυρὰ πνεύματα δὲν παύνουν νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ φυλὴ καὶ νὰ τῆς χαρέζουν, μὲ τὴ δύναμη τους, καινούργια πλεονεκτήματα καὶ καινούργιες τζάμπατα προκαταβολές. Τζάμπατα; «Οχι βέβαια. Τίποτα τὸ «τζάμπατζι-δικίο» δὲν ὑπάρχει σ' αὐτές τὶς βάρβαρες καὶ «ψυχικὰ φτωχές»

έποχές. Τί μποροῦν νὰ τους δώσουν οἱ ἀνθρωποι γιὰ πληρωμή; Θυσίες (πρῶτα μὲ τὴν μορφὴ τροφῶν στὴν πιὸ πεῖη ἔννοια), γιορτές, παρεκκλήσια, δείγματα λατρείας, καὶ προπαντὸς ὑπακοὴ — γιατὶ ὅλα τὰ ἔθιμα εἶναι ἔργο τῶν προγόνων καὶ ἐκφραση τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν διαταγῶν τους — μὰ φτάνουν ἄραγε αὐτὰ ποὺ τοὺς δίνουν; Αὕτη ἡ ἀνησυχία παραμένει πάντα καὶ ὅλο γίνεται μεγαλύτερη: ἀπὸ καιρὸ δὲ σὲ καιρὸ ἐπιβάλλει ἔνα συνολικὸ ἐξαγορασμό, κάποιο τερατώδη ἀντιδανεισμὸ ποὺ παρέχεται στὸν «πιστωτὴ» (ἡ περίφημη θυσία τοῦ πρωτότοκου, παραδείγματος χάρη, ἡ θυσία τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος). Ὁ φόβος γιὰ τὸν πρόγονο καὶ τὴ δύναμη του, ἡ συνείδηση τοῦ χρέαντος ἀπέναντι του, μεγαλώνει ἀναγκαστικά, σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν εἰδικὴ λογική, δοσοὶ ἡ φυλὴ γίνεται πιὸ συνεκτική, πιὸ ἀνεξάρτητη, πιὸ ἐπίφοβη καὶ πιὸ σεβαστή. Δὲν πρέπει νὰ φανταστοῦμε πᾶς θὰ μποροῦσε νὰ ἥταν καὶ διαφορετικά! Κάθε βῆμα πρὸς τὴν παρακμὴ τῆς φυλῆς, ὅλα τὰ καταστροφικὰ ἀτυχήματα, ὅλες οἱ ἐνδείξεις ἐκφυλισμοῦ, ὅλα τὰ σημάδια ποὺ ἀναγγέλλουν τὴν καταστροφή, ἐλαττώντας τὸ φόβο ποὺ ἐμπνέει τὸ πινεῦμα ποὺ θεμελίωσε τὴ φυλὴ καὶ δίνουν μιὰν ὅλο καὶ λιγάτερο ὑψηλὴ ἰδέα γιὰ τὴ νοημοσύνη, τὴν προνοητικότητα καὶ τὴν ἐξακολουθητικὴ ἀποτελεσματικότητα τῆς δυναμῆς του. Ἡ φανταστοῦμε τῷρα αὐτὴ τὴ στοιχειώδη λογικὴ στὰ ἀκραῖα ὅριά της: οἱ πρόγονοι τῶν πιὸ ἵσχυρῶν φυλῶν θὰ πρέπει ἐπιτέλους, χάρη στὴ φαντασία τοῦ τρόμου ποὺ ὅλο μεγαλώνει, νὰ ἀποκτοῦν τερατώδεις μορφὲς καὶ νὰ χάνονται μέσα στὰ σκοτεινὰ βάθη τοῦ παράξενου καὶ τοῦ ἀπροσδιόριστου: — μοιραῖα, δι πρόγονος ἐπρέπει νὰ πάρει ἐπὶ τέλους τὴ μορφὴ θεοῦ. Κι' ἵσως μάλιστα, σ' αὐτὸ ἀποκλειστικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὴν καταγωγὴ τῶν θεῶν, μὰ καταγωγὴ ποὺ ἀνάγεται στὸ φόβο! . . . Καὶ, ὅποιος θὰ εὑρίσκει ἀναγκαῖο νὰ προσθέσει: «μὰ καὶ στὴν εὐλάβεια!», δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἄποψή του ἀναφορικὰ μ' ἔκείνη τὴν περίοδο τῆς ἀνθρώπινῆς φυλῆς, ποὺ ἥταν καὶ ἡ μεγαλύτερη, δηλαδὴ τὴν προϊστορικὴ περίοδο. Ἀλλὰ ὅμως, στὴν ἐνδιάμεση περίοδο ὅπου σχηματίστηκαν οἱ εὐγενεῖς φυλὲς — οἱ φυλὲς αὐτὲς ἀνταποδόσανε μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη εὐκολία καὶ τοκογλυφικὰ στοὺς δημιουργοὺς τους, στοὺς προγόνους τους, (ἥρωες καὶ θεούς), ὅλες τὶς ἴδιωτητες ποὺ εἶχαν ἀνθίσει μὲ τὸν καιρὸ μέσα τους, δηλαδὴ

τὶς εὐγενεῖς ἴδιωτητες. Ἀργότερα, θὰ οξειδωμε ἀκόμα μιὰ ματιὰ στὸν ἔξευγενισμὸ καὶ στὴν ἔξαρση τῶν θεῶν (ποὺ προπαντὸς δὲν πρέπει νὰ τοὺς συγχέομε μὲ τὸν ἔξαγιασμὸ τους): μὰ γιὰ τὴν ὅρα, ἀς περιοριστοῦμε στὸ νὰ παρακολουθήσουμε ὃς τὸ τέλος τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς συνείδησης τοῦ χρέους.

“Οπως μαρτυρεῖ ἡ ιστορία, ἡ συνείδηση τοῦ χρέους ἀπέναντι στὴ θεότητα δὲν σταματάει μὲ τὴν κατάργηση τῆς μορφῆς τῆς «κοινοτικῆς» ὁργάνωσης, ποὺ θασιζόταν στὴν συγγένεια τοῦ αἵματος. “Οπως κληρονόμησε ἡ ἀνθρωπότητα τὶς ἔννοιες εκαλὸ καὶ κακὸ» ἀπὸ τὰ ἀριστοκρατικὰ γένη, (καὶ μαζὶ καὶ τὴ βασικὴ ψυχολογικὴ τους τάση νὰ ὀρίζουν ταξικὲς διακρίσεις), ἔτσι κληρονόμησε καὶ τὴ φυλετικὴ καὶ γενεαρχικὴ θεότητα καὶ τὸ βάρος τῶν ἀπλήρωτων ἀκόμα χρεῶν, μαζὶ μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ τὸν ξεπληρώσει. (Ἡ μετάβαση αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μεγάλα στρώματα τῶν ὑπόδοντων καὶ ἐξαρτημένων πληθυσμῶν ποὺ προσαρμόστηκαν, εἴτε ἀπὸ καταναγκασμό, εἴτε ἀπὸ δουλοπρέπεια, εἴτε ἀπὸ μάμηση, στὴ λατρεία τῶν θεῶν τῶν κυρίων τους: σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, αὐτὰ τὰ κληρονομικὰ χαρίσματα ξεχύνονται ἀπὸ παντοῦ).

Τὸ συναίσθημα τοῦ χρέους ἀπέναντι στὴ θεότητα δὲν σταμάτησε νὰ ἀναπτύσσεται ὅλο καὶ περισσότερο ἐπὶ χιλιάδες χρόνια, καὶ πάντα ἀνάλογα μὲ τὸ δοσο μεγάλων καὶ ἐξελίσσονταν πάνω στὴ γῆς ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ θείου. («Ολη ἡ ιστορία τῶν ἀγώνων, τῶν νικῶν, τῶν συμφιλιώσεων, τῶν ἔθνικῶν συγχωνεύσεων, κάθε τὶ ποὺ προηγήθηκε ἀπὸ τὴν δριστικὴ ταξινόμηση τῶν λαϊκῶν στοιχείων σὲ κάθε μεγάλη σύνθεση τῶν φυλῶν, ἀντικαθερεφτίζεται μέσα στὸ χάος τῶν γενεαλογιῶν τῶν θεῶν τους, στοὺς θρύλους γιὰ τὶς μάχες, τὶς νίκες καὶ τὶς συμφιλιώσεις αὐτῶν τῶν θεῶν ἡ πορεία γιὰ τὴν παγκόσμια κυριαρχία εἶναι καὶ πορεία γιὰ τὴν παγκοσμιότητα τοῦ θείου, καὶ ἡ ἀπόλυτη μοναρχία, μὲ τὴν ὑποταγὴ τῆς ἀνεξάρτητης τάξης τῶν εὐγενῶν, πάντα ἀνοίγει τὸ δρόμο γιὰ κάποιο μονοθεῖο αἷμα). Ὁ ἐρχομὸς τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ, ποὺ εἶναι ἡ ἀνώτερη

έκφραση τοῦ θείου ποὺ εἶχε ἐπιτευχθεῖ ὡς τὰ τότε, γέννησε στὴν γῆς καὶ τὸ μεγαλύτερο συναίσθημα τοῦ χρέους.

“Αν ὑποθέσουμε πῶς ἀρχίσαμε νὰ μπαίνουμε στὴν ἀντετηνή κίνηση, ή ἀκατανόητη πτώση τῆς πίστης στὸ χριστιανικὸ Θεὸν θὰ μᾶς ἔκανε νὰ συμπεράνουμε, μὲ κάποια ἀληθιφάνεια, πῶς ὑπάρχει καὶ πτώση τῆς συνείδησης τοῦ χρέους στὸν ἀνθρώπο, καὶ πῶς αὐτὴ ἡ πτώση σήμερα γίνεται μὲ πολὺ γρήγορο ρυθμόν καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέψουμε πῶς δὲ τελειωτικὸς καὶ δριστικὸς θρίαμβος τοῦ ἀνθεῖσμοῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἀπελευθερώσει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ κάθε συναίσθημα χρέους γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς, γιὰ τὴν ἀρχική της αἰτία. ‘Ο ἀνθεῖσμὸς καὶ ἔνα εἶδος δεύτερης ἀνθρωπότητας πότητας συμβαίζουν.

— 21 —

Αὐτὰ πῶ μονάχα, γιὰ τὴν ὥρα, γιὰ τὴ σχέση τῶν ἐννοιῶν «χρέος» καὶ «καθηκόν» μὲ τὶς χριστιανικὲς ἀντιλήψεις : σπόπιμα, ἀφισα κατὰ μέρος ὡς τὰ τώρα τὴν καθαυτὸ ἥθυκοποίηση αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν (δηλαδὴ τὴν ἀπώλησή τους στὴ συνείδηση ἡ, ἀκόμα ἀκριβέστερα, τὴν περιττοκὴ τῆς καὶ ἡ συνείδησης ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ). Καὶ μάλιστα, στὸ τέλος τῆς προηγούμενης παραγγάφου, φάνηκα σὰν νὰ ἀγνοοῦσα αὐτὴ τὴν ἥθυκοποίηση· κάτι τέτοιο θὰ ἔσθυνε ἀναγκαστικὰ αὐτὲς τὶς ἐννοιες, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ χανόταν ἡ πρώτη τους προϋπόθεση, ἡ πίστη στὸν «πιστωτή» μας, στὸ Θεό. Στὴν πραγματικότητα, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικό. Μὲ τὴν ἥθυκοποίηση τῶν ἐννοιῶν «χρέος» καὶ «καθηκόν», μὲ τὴν ἀπώλησή τους στὴν κακὴ συνείδηση, οἱ ἀνθρώποι προσπάθησαν νὰ δώσουν μιὰν ἀντίστροφη κατεύθυνση στὴν ἔξτριξη ποὺ περιγράφαμε, ἡ τουλάχιστον νὰ τὴν σταματήσουν : ἔτσι, θὰ πρέπει νὰ χαθεῖ μιὰ πάντα μέσα στὴν διμήλη τοῦ πεσσισμισμοῦ ἡ προπτικὴ μᾶς δριστικῆς ἀπελευθέρωσης; καὶ θὰ πρέπει, τὸ ἀπεγνωσμένο βλέμμα νὰ ἀπελιτιστεῖ βλέποντας πῶς προσκρούει σὲ μιὰν ἀτσαλένια ἀδυναμία; καὶ θὰ πρέπει, αὐτὲς οἱ ἐννοιες τοῦ «χρέους» καὶ τοῦ «καθηκοντος» νὰ στραφοῦν — ἀλλὰ ἐνάντια σὲ ποιόν;

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία : θὰ στραφοῦν πρῶτα-πρῶτα ἐνάντια στὸν «χρεώστη», ὅπου μέσα του, τώρα, γαντζώνεται καὶ εἰσχωρεῖ ἡ κακὴ συνείδηση καὶ ἀπλώνεται, πλαταίνει καὶ δαδαίνει σὰν τοὺς πολύποδες, ὃσπου στὸ τέλος, ἡ ἰδέα τῆς ἀδυναμίας νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ χρέος, τοῦ γεννάει τὴν ἰδέα τῆς ἀδυναμίας νὰ ἔξιλεωθεῖ (εἰναιή ἰδέα τῆς αἰώνιας τιμωρίας) — καὶ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στρέφεται καὶ ἐνάντια στὸν επιστωτή, εἴτε εἶναι αὐτὸς ἡ causa prima τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ἀρχὲς τοῦ ἀνθρώπου γένους, δηλαδὴ ὁ γενάρχης ποὺ τὸν διαράπτει κατάρα («Ἀδάμ», «προπατορικὸ ἀμάρτημα», στέρηση τῆς «ἔλευθερίας τῆς βιούλησης») εἴτε ἡ φύση ποὺ ἀπὸ τοὺς κόλπους της διγῆκε δὲ ἀνθρωπός καὶ ποὺ σ' αὐτὴν τώρα τοποθετοῦν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ («διαβολοποίηση» τῆς φύσης), εἴτε, τέλος, ἡ ζωὴ γενικά, ποὺ δὲν ἀξίζει τὸν κόπον αὐτὴν τὴν ζωὴν σειρανεὶς (ἀπαισιόδοξη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ζωὴν, πόθος γιὰ τὴν ἀνυπαρξία, πόθος γιὰ κάτι τὸ ἀντίθετο, γιὰ «κάπιτο», βουδισμὸς καὶ ἀνάλογες θεωρίες).

Καὶ οὕτω καθεῖται, ὃσπου δρισκόμαστε τελικὰ μπροστὰ στὸ τρομακτικὸ καὶ παράδοξο μέσο ποὺ ἔδωσε στὴ γεμάτη ἀγωνία ἀνθρωπότητα μιὰ πρόσκαιρη ἀνακούφιση, στὴ μεγαλοφυῖα ἀνακούφιση τοῦ Χριστιανισμοῦ : τὸ Θεὸν ποὺ πρόσφερε τὸν ἑαυτό του θυσία γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ χρέα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ Θεὸν ποὺ πληρώνει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὸ Θεὸν ποὺ καταφέρνει νὰ ἔλευθερώσει μόνος του τὸν ἀνθρωπὸ ἀπὸ ἐκεῦνο ποὺ ἔχει γίνει ἀνεξιλέωτο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἀνθρωπὸ, τὸν πιστωτὴ ποὺ θυσιάζεται γιὰ τὸν ὄφειλέτη του, ἀπὸ ἀγάπη (ποιός θὰ τὸ πίστευε;) ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν ὄφειλέτη του!...

— 22 —

Θὰ μαντέψατε κιόλας τὴν συνέβη οὕτεο? ἀπ' ὅλα αὐτὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα ὅλων αὐτῶν : αὐτὴ ἡ τάση του αὐτοβασινισμοῦ, αὐτὴ ἡ κρυμμένη σκληρότητα τοῦ ἀνθρώπου - ζώου, τοῦ ἀπωλημένου στὴν ἐσωτερικὴ του ζωὴν, ποὺ ἀποτραβιέται μὲ τρόπο στὴν ἀτομικότητα του καὶ κλείνεται μέσα στὸ «Κράτος» γιὰ νὰ ἔξημερωθεῖ, καὶ ποὺ ἐπινόησε τὴν κακὴ συνείδηση γιὰ νὰ κάνει κακὸ στὸν ἑαυτό του, δταν δὲ φυσικὸς δρόμος τῆς ἐπιθυ-

μίας νὰ κάνει τὸ πακὸ τοῦ ἀποκλείστηκε — αὐτὸς ὁ ἀνθρωπός μὲ τὴν κακὴ συνείδηση ὅδος εἶναι τῇ θρησκευτικῇ ὑπόθεση γιὰ νὰ σπρώξει τὸ μαρτύριο του σὲ τρομαχτικὴ σκληρότητα καὶ ὅξετητα.

Τποχρέωση στὸ Θεό : αὐτὴ ἡ σκέψη ἔγινε γι' αὐτὸν ὅργανο βασανισμοῦ. Στὴν ἴδεα τοῦ «Θεοῦ» συλλαβαίνει τὶς τελευταῖς ἀντιθέσεις ποὺ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ τῶν ἵδιων του ἀνεξιλέωτων ζωικῶν ἐνστίκτων καὶ μετατρέπει αὐτὰ τὰ ἵδια τὰ ἔνστικτα σὲ σφράγιστα ἀπέναντι στὸ Θεό (ἔχθροτητα, ἀνταρσία, ἔξέγερση ἐνάντια στὸν «ἀφέντη», στὸν «πατέρα», στὸν πρόγονο καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου), στηλώνεται καταμεσῆς στὴν ἀντίθεση «Θεός» καὶ «διάβολος», ρίχνει ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ὅλες τὶς ἀρνήσεις, κάθε τὶ ποὺ τὸν σπρώχνει νὰ ἀρνηθεῖ τὸν ἑαυτό του, νὰ ἀρνηθεῖ τὴν φύση, τὸ φυσικό, τὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι του γιὰ νὰ κατασκευάσει μ' αὐτὲς τὴν κατάφαση, κάτι τὸ πραγματικό, τὸ ξωντανό, τὸ ἀληθινό, τὸ Θεό, τὸν ἄγιο Θεό, τὸ δύκαιο Θεό, τὸ Θεό - δήμιο, τὸ Ἀπερόπεραν, τὸ ἀτέλειωτο μαρτύριο, τὴν κόλαση, τὸ ἀπροσμέτρητο μεγαλεῖο τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἀμάρτιας. Εἶναι κάτι σὰν τρέλλα τῆς θυσίας μέσα στὴν ψυχικὴ σκληρότητα, ποὺ σίγουρα δὲν ἔχει τὸ ὅμιο τῆς : αὐτὴ ἡ ὃ ἐ λ η σ η τοῦ ἀνθρώπου νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ἔνοχο καὶ τιποτένιο ὅς τὸ σημεῖο νὰ κάνει ἀδύνατη τὴν ἔξιλέωση, ἡ ὃ ἐ λ η σ η του νὰ τιμωριέται χωρὶς ποτὲ νὰ ισοδυναμεῖ ἡ τιμωρία του μὲ τὸ ἀμάρτημά του, ἡ ὃ ἐ λ η σ η του νὰ μολύνει καὶ νὰ δηλητηριάζει τὸ πιὸ βαθὺ νόημα τῶν πραγμάτων μὲ τὸ πρόσβλημα τῆς τιμωρίας καὶ τοῦ ἀμάρτηματος, γιὰ νὰ κλείσει μιὰ γιὰ πάντα στὸν ἑαυτό του τὴν ἔξιδο αὐτοῦ τοῦ λαβύρινθου τῶν «ἔμμυρων ἴδεων». Καὶ τέλος, ἡ θέλησή του νὰ ὑψώσει ἔνα ἴδαινικὸ — τὸ ἴδαινικὸ τοῦ «πανάγιου Θεοῦ» — γιὰ νὰ κατανοήσει καλὰ μπροστά σ' αὐτὸ δική του ἀπόλυτη ἀναξιότητα.

Ω θλιβερὸ καὶ τρελλὸ ἀνθρώπινο κτῆνος ! Σὲ πόσες περιέργεις καὶ ἀφύσικες φαντασίες παρασύρεται, σὲ πόση καὶ την ἀδία τῆς ἴδεας ἔσπαται, μόλις ἐμποδιστεῖ λίγο νὰ εἶναι κτῆνος τῆς πράξης !...

ΟΛ' αὐτὰ εἶναι ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα· ὅμως, σὰν κυττάξουμε πολλὴ ὅρα μέσα σ' αὐτὸ τὸ χάος, νοιώθουμε νὰ μᾶς πλημμυρίζει μιὰ σουβλερὴ καὶ ἐκνευριστικὴ ψλίψη, καὶ γι' αὐτό, πρέπει νὰ ἔξεφύγουμε μὲ τὸ ζόρι ἀπὸ αὐτὸ τὸ θέαμα. Δὲν ὑπάρ-

χει ἀμφιβολία πῶς βρισκόμαστε μπροστά σὲ μιὰν ἡ ο ὁ στεια, τὴν πιὸ τρομερὴ ὁρρώστεια ποὺ μόλινε ποτὲ τοὺς ἀνθρώπους :— καὶ ὅποιος εἶναι σήμερα ἀκόμα ἴνανδὸς ν' ἀκούσει (μὰ στὴν ἐποχὴ μας οἱ ἀνθρώποι δὲν ἔχουν πιὰ αὐτιὰ γιὰ ν' ἀκούσουν ἐκεῖ ποὺ ὑπάρεπε), ν' ἀκούσει ν' ἀντηχεῖ μέσα σ' αὐτὴ τὴ μαρτυρικὴ καὶ γεμάτη παραλογισμὸ νύχτα, τὴν κραυγὴ τῆς ἡ γά πης, τὴν κραυγὴ τῆς ἐκστασῆς τὴν φλογισμένη ἀπὸ πόνο, τὴν κραυγὴ τῆς ἀπολύτρωσης μὲ τὴν ἡ γά πη, αὐτὸς θὰ γυρίσει ἀλλοῦ τὸ πρόσωπό του γιατὶ θὰ τὸν ἔχει κυριέψει μιὰ ἀκατανίκητη φρίκη... Τπάρχουνε τόσα καὶ τόσα τρομαχτικὰ πράγματα μέσα στὸν ἀνθρώπο ! — Ή γιὰ πολὺ καιρὸ ἔγινε ἀσύλο φρενοβλαβῶν !...

— 23 —

Εἶναι ἀρκετά, μιὰ καὶ καλή, αὐτὰ ποὺ εἴταιμε γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ «ἄγιου Θεοῦ». Ἀλλὰ ἡ σύλληψη τῆς ἴδεας τῶν θεῶν, αὐτὴ ἡ καὶ ὁ αὐτὸς αὐτὴ, δὲν φέρνει ἀναγκαστικὰ ἐκείνη τὴν πτώση τῆς φαντασίας ποὺ δὲν μπορούσαμε νὰ μὴ τὴν ἀναπαραστήσουμε γιὰ μιὰ στιγμή. Τπάρχουν καὶ εὐγενικώτεροι τρόποι χρησιμοποίησης τῆς πλασματικῆς ἴδεας τῶν θεῶν, ἀπὸ τὴν αὐτοσταύρωση καὶ τὴν ταπείνωση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὑπῆρξαν τὸ ἀριστούργημα τοῦ ἀνθρώπου μέσα σ' αὐτὰ τὰ χήλια καὶ κάτι τελευταῖα χρόνια.—Εύτυχως, γιὰ νὰ πεισθοῦμε γι' αὐτό, ἀρκεῖ νὰ φέρουμε μιὰ ματιὰ στοὺς θεοὺς τῆς τῆς Ελλάδας, σ' ἐκεῖνες τὶς ἀντανακλάσεις τῶν εὐγενικώτερων καὶ πιὸ περήφανων ἀνθρώπων, διποὺ τὸ ζῶο ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν ἀνθρώπο ἔνοιωθε τὸν ἑαυτό του θεοποιημένο καὶ δὲν καταξέσκιε, μανιασμένο, τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του !

Αντίθετα, ἐκεῖνοι οἱ «Ἐλλήνες», γιὰ πολὺ καιρὸ χρησιμοποίησαν τοὺς θεοὺς τους γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν ἀπὸ κάθε ἴδιοτροπία «κακῆς συνείδησης», γιὰ νάχουν τὸ δικαίωμα νὰ χαίρονται μὲ τὴν ήσυχία τους τὴν ψυχικὴ τους λευτεριά : ἔτοι, ἐνεργοῦσαν ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ ποὺ είχε συλλάβει δι χριστιανισμός. Καὶ προχώρησαν πολὺ μακρὰ σ' αὐτὸ τὸ δρόμο, αὐτὰ τὰ ὑπέροχα τρομερὰ παιδιὰ μὲ τὴ λιονταρίσια καρδιά καὶ μάλιστα, ἡ αὐθεντία τοῦ διμηρικοῦ Δία, τοὺς δίνει πολλὲς φορὲς νὰ καταλάβουν πῶς προχώρησαν παραπάνω ἀπὸ δισούς ἔπειτε.

«Είναι παράξενο», λέει κάποτε—πρόκειται γιὰ τὴν πολὺ ἀκανθώδη περίπτωση τοῦ Αἰγίσθου :

Είναι παράξενο, πόσο παραπονιοῦνται οἱ θνητοὶ γιὰ τὸν θεούς ! Μόνο ἀπὸ μᾶς πηγάζει τὸ κακό, ὅταν θέλουμε νὰ τοὺς πιστέψουμε ! Κι' ὅμως, κι' αὐτοὶ, μὲ τὴν τρέλλα τους, δημιουργοῦν τὶς δυστυχίες τους, θέλει δὲ θέλει ή μοίρα.

“Ομως, καὶ καταλαβαίνουμε καὶ παρατηροῦμε, πῶς αὐτὸς διθεατής, αὐτὸς ὁ ὄλλυμπιος κριτής, κάθε ἄλλο παρὰ τὸν κρατάει κακία καὶ μνησικακία γι' αὐτό. «Τί τρελλοὶ ποὺ εἰναι !» — ἔτσι σκέφτεται βλέποντας τὶς κακές πράξεις τῶν θνητῶν, — καὶ τὴν «τρέλλα», τὸν «παραλλογισμό», λίγη διατάραξη τῶν φρένων», τὰ παραδέχονταν καὶ οἱ Ἑλληνες τῆς πιὸ ρωμαλέας καὶ τῆς πιὸ γενναίας ἐποχῆς, καὶ ἐξηγοῦσαν μ' αὐτὰ πολλὰ δυσάρεστα καὶ μοιραῖα πράγματα : — Τρέλλα, δὲ καὶ ἀμάρτημα ! Καταλαβαίνετε ; . . . Μὰ καὶ πάλι, αὐτὴ ή διαταραχὴ τοῦ μυαλοῦ τοὺς ήτανε πρόβλημα. — Πῶς μποροῦσε νὰ γίνει αὐτὴ ή διαταραχὴ ; Πῶς μποροῦσε νὰ δημιουργηθεῖ μέσα σὲ κεφάλια σὰν τὰ δικά μας, ποὺ εἴμαστε ἀνθρώποι εὐγενικῆς καταγωγῆς, ποὺ εἴμαστε ἀνθρώποι εὐτυχισμένοι, καλοδεχούμενοι, ξεχωριστοί, εὐχάριστοι, ἐνάρετοι ; »

Αὐτὸς τὸ ἔρωτημα ἔθετε γιὰ αἰῶνες διλόκληρους διεύγενικος Ἑλληνας μπροστὰ σὲ κάθε ἀκατανόητο γι' αὐτὸν ἔγκλημα ή κακούργημα, μὰ ποὺ εἶχε μολύνει ἔναν ἀνθρώπο τῆς κάστας του. «Κάποιος θεὸς θὰ τὸν τύφλωσε», ἔλεγε στὸ τέλος, κουνῶντας τὸ κεφάλι του...

Ἡ ὑπεκψυγή αὐτὴ εἶναι τυπικὴ στοὺς Ἑλληνες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔξυπηρετοῦσαν, ὡς ἔνα ὠρισμένο σημεῖο οἱ θεοὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμα καὶ στὶς κακές τους πράξεις τοὺς χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς αἰτίας τοῦ κακοῦ — ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἀναλάβαιναν τὴν εὐθύνη τῆς τιμωρίας, ἀλλά, καὶ εἰναι πιὸ εὐγενικὸν αὐτό, τὸ σφᾶλμα...

Τελειώνω, ὅπως θὰ καταλαβαίνετε, θέτοντας τρία προβλήματα. «Τιφώνεις ἐδῶ ίδανικό, ή μήπως τὸ ἀνατρέπεις ; θὰ μὲ ρωτήσουν Ἰσως...

Μὰ ἀναρωτηθήκατε ποτὲ πόσο κύστισε η οἰκοδόμηση καὶ θείδανικοῦ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ; Πόσο πρέπει νὰ συκοφαντήθηκε καὶ νὰ παραγνωρίστηκε μ' αὐτὸν τὸ σκοπό η πραγματικότητα, πόσο ψέμματα θὰ ἐξαγιάστηκαν, πόσες συνειδήσεις θὰ διαταράχτηκαν καὶ πόσες θεότητες θὰ θυσιάστηκαν ;

Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ χτιστεῖ ἔνα ιερό, πρέπει νὰ καταστρέψει τὸ φεῦγον : αὐτὸς εἶναι νόμος—κι' ὃ μοῦ δείξουν μιὰ περίπτωση ποὺ νὰ τὸν ἀναιρεῖ !... Εμεῖς οἱ σύγχρονοι ἀνθρώποι εἴμαστε οἱ κληρονόμοι μιᾶς ἀνατομίας τῶν συνειδήσεων, μιᾶς κακοκμεταχείρισης τοῦ ἑαυτοῦ μας ἐπὶ χιλιάδες ὄλοκληρα χρόνια : σ' αὐτὸν ἔχουμε συνηθίσει τὸ περισσότερο, κι' εἶναι Ἰσως γιὰ μᾶς ἔνα εἰδος αὐτοκυριαρχίας, καὶ ἀφιερώνουμε σ' αὐτήν, σὲ κάθε περίπτωση, τὴν ἐκλέπτυνση καὶ τὴ διαστροφὴ τοῦ γούστου μας. Οἱ ἀνθρώποις γιὰ πάραπολὺ καιρὸν κύτταξε μὲ εκάκο μάτια τὶς φυσικές του κλίσεις, κι' ἔτσι αὐτές οἱ κλίσεις ἔγιναν τελικὰ δόμοιεδεῖς μὲ τὴν «κακὴ συνείδηση». Μιὰ ἀντίθετη ἀπόπειρα δὲ θὰ εἴχε τίποτα τὸ ἀδύνατο αὐτὴ καὶ αὐτὴ αὐτὴ — μὰ καὶ ποιὸς θὰ ἡταν τόσο δυνατὸς γιὰ νὰ τὴν ἀναλάβει ; Θἀπρεπε νὰ συγχύσει μὲ τὴν κακὴ συνείδηση ὅλες τὶς ἀντιφυσικὲς κλίσεις, δίλους τοὺς πόθους πρὸς τὸ ὑπερεργανό, ποὺ εἶναι ἀντίθετες ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, τὴ φύση, τὰ ἔνστικτα, τὸ ζῶο, μὲ δυὸ λόγια, κάθε τί ποὺ ὥστε τὰ τώρα τὸ θεωροῦσαν ίδανικό, κάθε ίδανικὸ ἔχθρικό στὴ ζωή, κάθε ίδανικό ποὺ συκοφαντεῖ τὸν κόσμο.

Μὰ σὲ ποιὸν ν' ἀποτανθοῦμε σήμερα μὲ τέτοιες ἐλπίδες καὶ τέτοιες φιλοδοξίες ; ... «Αν τὸ κάναμε αὐτὸν θὰ εἴχαμε ἐναντίον μας ἀκριβῶς τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους καὶ ὑστερα, σὰν ἀπὸ λογικὴ συνέπεια, τοὺς νωχελικοὺς ἀνθρώπους, τοὺς συμβιβαστικούς, τοὺς ματαιόδοξους, τοὺς ἐνθουσιώδεις ή τοὺς κουρασμένους... Τί ἄλλο πληγώνει περισσότερο, τί ἄλλο χωρίζει βαθύτερα ἀπὸ τὸ νὰ φανερώνουμε κάτι ἀπὸ τὴν ἀγέρωχη αὐστηρότητα ποὺ συμπεριφερόμαστε στὸν ἑαυτό μας ; Κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πόση καὶ προαίρεση, πόση στοργή μᾶς δείχνει δόλος διόσμος, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ κάνουμε σὰν δόλο τὸν κόσμο καὶ βαδίζουμε σὰν δόλο τὸν κόσμο !... Γιὰ νὰ πετύχουμε αὐτὸν τὸ σκοπό, θὰ χρειαζόταν ἄλλο εἰδος πνευμάτων ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ συναντοῦμε στὴν ἐποχή μας : θὰ χρειαζόταν πνεύματα δυναμωμένα ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴ νίκη, ποὺ γι' αὐτὰ ή κατάκτηση, ή περιπέτεια,

δικίνδυνος, άκόμα και διπλεμος θά δέχουν γίνει άνάγκες. Νὰ δέχουν συνηθίσει στὸ ζωηρὸ ἀέρα τῶν ὑψωμάτων, νὰ δέχουν συνηθίσει στὶς χειμωνιάτικες πορεῖες, στὸν πάγους και στὰ βουνά, κι' αὐτὸ τὸ ἐννοῶ μὲ δλες του τὶς σημασίες. Καὶ μάλιστα, θὰ χρειαζόταν ἔνα εἰδος ὑπέροχης κακίας, μᾶς ὑπέρτατης και συνειδητῆς πονηριᾶς τῆς γνώσης ποὺ χαρακτηρίζει τὴν πλήρη ὁγεία, μὲ δυὸ λόγια, θὰ χρειαζόταν, κι' εἶναι θλιβερὸ νὰ τὸ λέμε αὐτό, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ μεγάλη ὁγεία!

Μὰ εἶναι τάχα δυνατὸ νὰ διαρρέει σήμερα αὐτὴ ἡ μεγάλη ὁγεία; ... Κι' δμως, σὲ μία δποιαδήποτε ἐποχή, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ρωμαλέα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἄβουλο και ἀποθαρρυμένο παρόν, θάπρεπε νὰ μᾶς δρόθει, δ λιντὸ ρωτὴς ἀνθρωπος τῆς μεγάλης ἀγάπης και τῆς μεγάλης περιφρόνησης, τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα, ποὺ ἡ παρορμητικὴ του δύναμη θὰ διώχνει δλο και μακρύτερα ἀπὸ τὰ «λοξοδρομίσματα» και ἀπ' δλα τὰ «ὑπερπέραν» τὸν ἀνθρωπο ποὺ ἡ μοναξιά του θὰ παρεξηγηθεῖ ἀπὸ τοὺς λαοὺς σὰ νάτανε φυγὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα: — ἐνῶ δὲ θὰ κάνει ἄλλο παρὰ νὰ βυθίζεται, νὰ καταβαραθρώνεται, νὰ θάβεται μέσα α στὴν πραγματικότητα, γιὰ νὰ ξαναφέρει μιὰ μέρα, σὰν ξαναγρίσει στὴν ἀποκατάσταση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, τὴν ἔξαγορὰ τῆς κατάρας ποὺ τῆς φόρτωσε τὸ σημερινὸ ἴδανικό.

Αὐτὸς διανθρωπος τοῦ μέλλοντος ποὺ θὰ μᾶς ἀπολυτρώσει και ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἴδανικό και ἀπὸ δ, τι θὰ δέ γαινε ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς μεγάλης ἀηδίας, ἀπὸ τὴν θέληση γιὰ τὸ χάρος και τὸ μηδενισμό. Αὐτὴ ἡ καμπανορροκουσία τοῦ μεσημεριοῦ και τῆς μεγάλης κρίσης, αὐτὸς διαπελευθερωτὴς τῆς βούλησης ποὺ θὰ ξαναδώσει στὸν κόσμο τὸ σκοπό του, και στὸν ἀνθρωπο τὴν ἐλπίδα του, αὐτὸς διατίχιστος και ἀντιμηδενιστής, αὐτὸς δικίνδυνος τοῦ Θεοῦ και τοῦ χάους πρέπει νάρθει μιὰ μέρα...

Μὰ τί νὰ τὰ λέω ἐδῶ; Φτάνει! Φτάνει! Ἐδῶ, ἔνα πρᾶγμα μόνο δέχω νὰ κάνω, νὰ σωπάσω: διαφορετικά, μπορεῖ νὰ πατήσω σ' ἔνα ἔδαιφος δπού μόνο δένας νεώτερός μου μπορεῖ νὰ πατήσει, κάποιος μὲ περισσότερο φρέλλον, κάποιος πιὸ δυνατὸς ἀπὸ μένα — ἐννοῶ τὸ Ζαρατούστρα, τὸ Ζαρατούστρα τὸν ἀστρατὸν ἀσεβῆς.

ΤΡΙΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΘΕ ΑΣΚΗΤΙΚΟΥ ΙΔΑΝΙΚΟΥ

Ἄνεμελους, χλευαστές και βίαιους—ἔτοι μᾶς θέλει ἡ σοφία. Γιατὶ εἶναι γυναῖκα και μόνο πολεμιστὴ τὲ ν' ἀγαπήσει.

Τάδε ἔφη Σαρατούστρας

— 1 —

Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα κάθε ἀσκητικοῦ ιδανικοῦ; — Γιὰ τοὺς καλλιτέχνες, δὲ σημαίνει τίποτα, μὰ καμμιὰ φορὰ σημαίνει πολλὰ πράγματα. Γιὰ τοὺς φιλόσοφους και τοὺς σοφοὺς σημαίνει κάτι σὰν δσφρηση και ἔνστικτο δταν ὑπάρχονταν οἱ εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν ἀνάτερη πνευματικότητα συνθήκες. Γιὰ τὶς γυναικες, σημαίνει τὸ πολὺ ἔνα ἐπιπλέον θέλγητρο γοητείας, λίγη morbidezza πάνω στὶς δμορφες σάρκες, ἐκεῖνο τὸ ἀγγελικὸ ποὺ δέχει πάνω του κάθε παχὺ ξῶο. Γιὰ τοὺς ἀδικημένους και τοὺς ἀνισόρροπους ἀπὸ φυσιολογικὴ ἀποψη (δηλαδὴ γιὰ τοὺς περισσότερους στὸν θνητούς), εἶναι μιὰ ἀπόπειρα νὰ δροῦν τὸν ἔαυτό τους «ὑπερβολικὰ καλὸ» γι' αὐτὸ τὸν κόσμο, μιὰ ιερὴ μορφὴ τῆς κραιπάλης, τὸ κυριώτερο ὅπλο τους γιὰ τὴ μάχη ἐνάντια στὸν ἀργὸ πόνο τῆς ἀνίας. Γιὰ τοὺς παπάδες, εἶναι ἡ ἀληθινὴ ιερατικὴ πίστη, τὸ καλλίτερο δργανο ἔξουσίας, μὰ καὶ ἡ «ὑπέρτατη» ἀδεια γιὰ τὴν ἔξουσία. Τέλος, γιὰ τοὺς ἄγιους, εἶναι ἔνα πρόσχημα γιὰ τὴ χειμέρια νάρκη, ἡ uovissima gloriose cupidio, ἡ γαλήνη τους μέσα στὸ μηδὲν (τὸ «Θεό»), ἡ ἐκδήλωση τῆς παραφροσύνης τους. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀπὸ αὐτὴ τὴ

διαφορὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δγαίνει ὁ οὐσιώδης χαρακτῆρας τῆς ἀνθρώπινης βούλησης, ἢ φρίκη τοῦ κενοῦ : τῆς χρειάς εται ἐν ασκόπος, — καὶ προτιμάει καλλίτερα νὰ θέλει τὸ χάος παρὰ νὰ μὴ θέλει τίποτα. — Μὲ καταλάβατε ;... Μὲ κατάλαβαν ;... «Καὶ δέναια δχι, Κύριε !» — «Ἄς ἀρχίσουμε, λοιπόν, ἀπ' τὴν ἀρχή.

— 2 —

Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα κάθε ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ ; — «Η, γιὰ νὰ πάρουμε μιὰ ἴδιαίτερη περίπτωση, ποὺ πολλὲς φορὲς ζήτησαν τὴ συμβουλή μου γι' αὐτήν, πῶς πρέπει νὰ ἔρμηνεύσουμε, παραδείγματος χάρη, τὸ γεγονός πῶς ἔνας καλλιτέχνης σὰν τὸν Ριχάρδο Βάγνερ, ἔξυμνησε, στὰ γεράματά του, τὴν ἀγνότητα ; Η ἀλήθεια εἶναι πώς, κατὰ μιὰν ὠρισμένη ἐννοια, δὲν ἔκανε καὶ ποτέ του τίποτ' ἄλλο· δμως, μόνο στὸ τέλος πῆρε ἀσκητικὴ σημασία αὐτὴ ἢ ἔξυμνηση.

Τί σημαίνει αὐτὴ ἢ ἀλλαγὴ τῆς «ἐννοιας», αὐτὴ ἢ οικεῖη ἐννοιολογικὴ μεταστροφή ; — γιατὶ ήταν μεταστροφή, καὶ μ' αὐτὴν ὁ Βάγνερ πέρασε μ' ἔνα σήδημα στὴν ἀντίθεσή του. Καὶ τί σημαίνει ὅταν περνάει ἔνα καλλιτέχνης στὴν ἀντίθεσή του,

«Αν παραδεχτοῦμε πῶς θέλαμε νὰ σταματήσουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ σ' αὐτὸ τὸ ἑρώτημα : ἀμέσως ἀναθυμώμαστε τὴν καλλιτέρη ίσως ἐποχὴ ποὺ γνώρισε ἡ ζωὴ τοῦ Βάγνερ, τὴν πιὸ ἰσχυρήν, τὴν πιὸ ενθυμητὴν καὶ τὴν πιὸ σιρραλέα ἐποχήν του : εἴτανε τότε ποὺ τὸν βασάνιζε ἡ διαθεὰ Ἰδέα τῶν «Γάμων τοῦ Λουθέρου». Ποιὸς ξέρει ποιὰ τύχη μᾶς ἔδωσε, ἀντὶ γι' αὐτὴ τὴ γαμήλια μουσικὴ, τὴ μουσικὴ τῶν ἀρχιτεραγούσιαν διστάσιαν ! Καὶ σ' αὐτήν, πόσοι καὶ πόσοι ἀντίλαλοι ἀπὸ τὴν ἄλλη ! Τούλαγιστον, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς «Γάμους τοῦ Λουθέρου» ἐπαινοῦσε τὴν ἀγνότητα. Καὶ ἀκόμα εἰν' ἀλήθεια, ἐπαινοῦσε τὸν αἰσθητισμό : — αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἐντελῶς σωστὸ καὶ θάτανε σωστὸ καὶ ἀπὸ τὴ «Θαγγανεριά» ἀποψη. Γιατὶ, δὲν ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἀγνότητα καὶ στὸν αἰσθητισμό : κάθε καλὸς γάμος κάθε σοδαρὸ πάνος τῆς καρδιᾶς εἶναι πάνω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίθεση.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ Βάγνερ καλὰ θά κανει νὰ ἔβαζε

στὸ νοῦ τῶν Γερμανῶν του αὐτὴ τὴν εὐχάριστη ἀλήθεια, μὲ μία χαριτωμένη καὶ τολμηρὴ κωμῳδία, ποὺ θὰ παράσταινε τὴν ίστορία τοῦ Λούθηρου, γιατὶ πάντα ὑπῆρξαν μέσα στὸν Γερμανὸν πολλοὺς συκοφάντες τοῦ αἰσθητισμοῦ. Κι' ίσως ἡ ἄξια τοῦ Λούθηρου νὰ μὴν ὑπῆρξε σὲ τίποτα ἄλλο τόσο μεγάλη, δισ ὅταν ἀπόκτησε τὸ θάρρος τοῦ αἰσθητιστὴ στὸν (τότε λέγανε, μὲ κάποια πραότητα, «εὐαγγελικὴ ἐλευθερία»...). Καὶ δμως : ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση δπου πραγματικὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἢ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἀγνότητα καὶ στὸν αἰσθητισμό, κάθε ἄλλο, καὶ εἶναι εὐτύχημα αὐτό, παρὰ εἶναι τραγικὴ αὐτὴ ἢ ἀντίθεση. Καὶ φαίνεται πῶς τὸ ἵδιο ίσχύει καὶ γιὰ δλους τοὺς ζητεῖς καὶ μετερημένους θνητοὺς ποὺ δὲν θεωροῦν, ἀνεξέλεγκτα, αὐτὴ τὴν ἀσταθὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸν «ἄγγελο καὶ τὸ κτήνος», ὃς ἀντιφατικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς — καὶ μάλιστα, οἱ πιὸ φίνοι καὶ οἱ πιὸ φωτισμένοι, σὰν τὸ Χαφίς καὶ τὸν Γκαΐτε, τὴν θεώρησον σὰν μιὰ παραπάνω ἔλεγη. Κάτι τέτοιες ἀκριβῶς ἀντιθέσεις κάνουν ἀγαπητὴ τὴ ζωή...

«Εξ ἄλλου, δὲ χρειάζεται νὰ τὸ ποῦμε, ὅταν τὰ δύστυχα ζῶα τῆς Κίρκης — καὶ ὑπάρχουν ἀπ' αὐτὰ τὰ ζῶα ! — φτάσουν στὸ σημεῖο νὰ λατρέψουν τὴν ἀγνότητα, τότε δὲ βλέπουν καὶ δὲ λατρεύουν ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀντίθετό της, — δ ! φαντάζεστε μὲ τὶ τραγικὸ μονυγκρητὸ καὶ μὲ πόση ζέση ! — λατρεύουν αὐτὴ τὴν διδυμηρὴ καὶ ἀπόλυτα περιττὴ ἀντίθεση ποὺ θέλησε ἀναμφισθήτητα νὰ μελοποιήσει καὶ νὰ σκηνοθετήσει στὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Ριχάρδος Βάγνερ. Γιὰ ποιὸ σκοπό ; θὰ ωτήσετε μὲ τὸ δίκιο σας. Γιατὶ ; τί τὸν ἐνδιαφέρανε καὶ τί μᾶς ἐνδιαφέρουν καὶ μᾶς τὰ ζῶα τῆς Κίρκης ;

— 3 —

Κι' δμως δὲ θάπρεπε νὰ θέλαμε νὰ ἀποφύγουμε αὐτὸ τὸ ἄλλο ζήτημα : τί τὸν ἐνδιέφερε πραγματικὰ αὐτὴ ἢ ἀρρενωπὴ (ἢ τόσο λίγο ἀρρενωπή, ἄλλοιμον !) «ἀπλότητα τῶν ἀγρῶν», αὐτὸ τὸ παιδὶ τῆς φύσης ποὺ λεγότανε Πάρσιφαλ, καὶ ποὺ στὸ τέλος τὸν ἔκανε καθολικὸ μὲ τόσο ἐπίβουλα μέσα ;

Πῶς, ἀλλημὰ τὸν ἐπαιρετε στὰ σοβαρὰ διατάσσει τὸν Πάρσιφαλ ; Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, θὰ μπορούσαμε νὰ

νποκύρφουμε στὸν πειρασμὸν νὰ ὑποθέσουμε καὶ νὰ ἐπιθυμήσουμε μάλιστα τὸ ἀντίθετο, πῶς δηλαδή, δὲ Πάρσιφαλ τοῦ Βάγνερ ὃλη εὐχεῖ συλληφθεῖ εὔθυμα, σὰν ἐπίλογος καὶ σὰν σατυρικὸ δρᾶμα ὃπου ὃλη ὑέλησε δὲ τραγικὸς Βάγνερ, μὲ ταιριαστὸ καὶ ἀντάξιό του τρόπο, νὰ μᾶς ἀποχαιρετήσει, ἐμᾶς, τὸν ἔαυτὸν καὶ προπαντὸς τὴν τραγῳδίαν, μὲ μᾶλλον ὑπερβολὴ ἀνώτερης καὶ πονηρῆς παρωδίας τοῦ ἵδιου τοῦ τραγικοῦ στοιχείου, ὅλης αὐτῆς τῆς τρομερῆς γήινης σοβαρότητας καὶ τῶν ἀλλοιωνάν γήινων ἀθλιότητων, παρωδίας μᾶς μορφῆς ποὺ εἶχε κατανικηθεῖ ἐπιτέλους, τῆς πιὸ χοντροῦ μεταστροφῆς, τὸν τραγῳδῆς δὲ τοῦ πιὸ ἀντιψυσικοῦ ὑπάρχει στὸ ἀσκητικὸ ἴδαινο.

Τὸ ξαναλέω : εἶναι αὐτὴ ἄξια λύση γιὰ ἔνα μεγάλο τραγικὸ πού, ὅπως κάθε καλλιτέχνης, φτάνει στὴν τελευταία κορφὴ τοῦ μεγαλείου του μόνο ὃταν ἔρει νὰ βλέπει στὰ πόδια τοῦ τὴν ἵδια του προσωπικότητα καὶ τὴν ἵδια του τὴν τέχνη — ὅπως ἔρει νὰ γελᾷ εἰ μὲ τὸν ἔαυτό του. Νάναι τάχα δὲ Πάρσιφαλ, ἂν τὸν παίρει να μεταχειριστῷ μιὰ ἔκφραση ποὺ χρησιμοποίησαν μπροστά μου) «προϊὸν ἐνὸς ἀγριου μίσους γιὰ τὴ γνώση, τὸ πνεῦμα καὶ τὸν αἰσθησιασμό» ; Ἐναὶ ἀνάγκη νὰ τὸν θεωρήσουμε (γιὰ νὰ μεταχειριστῷ μιὰ ἔκφραση ποὺ χρησιμοποίησαν μπροστά μου) «προϊὸν ἐνὸς ἀγριου μίσους γιὰ τὴ γνώση, τὸ πνεῦμα καὶ τὸν αἰσθησιασμό» ; Ἐναὶ ἀνάθεμα στὶς αἰσθήσεις καὶ τὸ πνεῦμα, συμπυκνωμένο μέσα σὲ μιὰ πνοὴ μίσους ; Μιὰ ἀποστασία καὶ μιὰ στροφὴ πρὸς τὸ ἴδαινο ἐνὸς νοσηροῦ καὶ συσκοτιστικοῦ χριστιανισμοῦ ; Καὶ τέλος, μιὰ αὐτοάρνηση, μιὰ αὐτοδιαγραφὴ τοῦ καλλιτέχνη πού, ὃς τὰ τότε, μὲ δηλητήρια τῆς βούλησῆς του, εἶχε δουλέψει γιὰ τὸ ἀντίθετο ἔργο, δηλαδὴ γιὰ τὴν ὑπέρ τατη ἐκπειτεύματος ; Καὶ δηλαδὴ μονάχα τῆς τέχνης του, μὰ καὶ τῆς ζωῆς του ;

Ἄσ θυμηθοῦμε μὲ πόσο ἐνθουσιασμὸν εἶχε βαδίσει ἄλλοτε δὲ Βάγνερ στὰ ἵχνη τοῦ φιλόσοφου Φόϋερμπαχ. Ἡ λέξη τοῦ Φόϋερμπαχ «ἄγιος αἰσθησιασμὸς» ἀντήχησε στὰ χρόνια τριάντα καὶ σαράντα τοῦ αἰώνα μᾶς καὶ γιὰ τὸν Βάγνερ, δηλαδὴ γιὰ πολλοὺς Γερμανούς, (δινομάζονταν «νέα Γερμανία») σὰν

κατ' ἔξοχὴν λυτρωτικὴ λέξη. Μήπως ἀλλαξει τελείω γνώμη ; Φαίνεται πῶς στὸ τέλος, εἶχε τὴν θέληση νὰ ἀλλαξει τὴν θεωρία τοῦ... Καὶ δηλαδὴ μονάχα ἀπὸ τὴ σκηνὴ, μὲ τὶς τρομπέττες τοῦ Πάρσιφαλ : — μέσα στὰ υπόλαυ τυχερινὰ του γραφόμενα, τὰ τόσο λίγο ἐλεύθερα ὃσο καὶ συνεπή, τῶν τελευταίων χρόνων, ὑπάρχουν ἐκατὸ μέρη ὃπου προδίνεται ἔνας κρυψός πόθος, μιὰ ἀποθαρρυμένη, ἀβεβαίωτη, ἀνομολόγητη θέληση νὰ κηρύξει μιὰ πραγματικὴ ἐπιστροφὴ πρὸς τὰ πίσω, νὰ κηρύξει τὴ μεταστροφή, τὴν ἀρνηση, τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὸ μεσαίωνα, καὶ νὰ πεῖ στὸν μαθητές του : «Δὲν είναι τίποτα δλα αὐτά ! ἄλλος ζητήστε τὴ λύτρωση !». Καὶ μάλιστα, κάποια, τυχαίνει καὶ νὰ ἐπικαλεῖται τὸ «αἷμα τοῦ Λυτρωτῆ»...

— 4 —

Ἐδῶ πρέπει νὰ πῶ τί αἰσθάνομαι γι' αὐτὴ τὴν περίπτωση — ἵσως νὰ εἶναι κουραστικό, εἶναι δύμως καὶ τυπικό : — στηγουρά, καλὰ ὃλη κάνει κανένας νὰ ἔχει ωρίζει σὲ τέτοιο σημεῖο τὸν καλλιτέχνη ἀπὸ τὸ ἔργο του, ὁστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸν παίξουμε στὰ σοβαρὰ ὃσο τὸ ἔργο του.

Σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι μονάχα ἡ πρώτη προϋπόθεση τοῦ ἔργου του, δηλαδὴ κόλπος, ἡ φυτικὴ γῆς, καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ λίπασμα, ἡ κοπριά ὃπου μέσα καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὴν φυτρώνει, — δηλαδή, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ ἔχειχαμε, ἀν δέλουμε νὰ χαροῦμε αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἡ μελέτη τῆς καὶ τα αγωγῆς ἐνὸς ἔργου ἀφορᾶ τὸ φυσιολόγο καὶ τὸν ἀνατόμο τοῦ πνεύματος ποτέ, μὰ ποτὲ δὲν ἀφορᾶ τὸν αἰσθητικούς, τὸν καλλιτέχνες ! Ἔτσι καὶ δηλητήρια καὶ δημιουργὸς τοῦ Πάρσιφαλ δὲ γλύτωσε ἀπὸ μιὰ βασικὴ καὶ τρομερὴ ἐμβάθυνση, ἀπὸ μιὰ ταυτοποίηση μὲ τὶς ψυχικὲς ἀντιθέσεις τοῦ μεσαίωνα, ἀπὸ μιὰ ἔχθρικὴ ἀπομόνωση, μακρύνα ἀπὸ κάθε τί ποὺ μοιάζει μὲ ὑψος, μὲ σοβαρότητα καὶ πειθαρχία τοῦ πνεύματος, ἀπὸ ἕνα εἰδός πνευματικῆς διαστροφῆς (ἀς μοῦ συγγράψουν τὴ λέξη), δηλαδὴ γλυτώνει μιὰ ἔγγυνος γυναίκα ἀπὸ τὶς ναυτίες καὶ τὶς παραξενίες τῆς ἐγκυμοσύνης : κι' αὐτὰ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἔχασει γιὰ νὰ χαρεῖ τὸ παιδί.

Πρέπει νὰ φυλαχτοῦμε ἀπὸ τὴ σύγχυση δπου πολὺ εὔκολα τείνει νὰ πέσει δ καλλιτέχνης, ἀπὸ ψυχολογικὴ contiguity, γιὰ νὰ μιλήσουμε σὰν τοὺς "Αγγλούς": σὰ νάταν καὶ δ ἵδιος ἐκεῖνο ποὺ παριστάνει, φαντάζεται καὶ ἐκφράζει. Στὴν πραγματικότητα, δὲν ἥταν φτιαγμένος ἔτσι, δὲν δὲ μποροῦσε οὕτε νὰ παραστήσει, οὔτε νὰ φανταστεῖ, οὔτε νὰ ἐκφράσει τὸν ἑαυτό του. "Ἐνας 'Ομηρος δὲ θὰ δημιουργοῦσε ἔναν 'Αχιλλέα, κι' ἔνας Γκαΐτε δὲν δὲ δημιουργοῦσε ἔνα Φάουστ, δὲν ἥταν δ." "Ομηρος 'Αχιλλέας κι' δ Γκαΐτε Φάουστ.

"Ἐνας πλήρης καὶ τέλειος καλλιτέχνης εἶναι χωρισμένος μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν «πραγματικότητα». ἐξ ἄλλου, καταλαβαίνουμε πῶς καμμιὰ φορὰ αἰσθάνεται κουρασμένος δ τὴν ἀπόγνωση ἀπὸ τὴν αἰώνια «μὴ πραγματικότητα», ἀπὸ τὴν αἰώνια ψευτιὰ τῆς πιὸ ἐσωτεροῦς ὑπαρξῆς του, — καὶ πῶς τότε κάνει καμμιὰ φορὰ τὴν ἀπόπειρα νὰ περάσει σ' ἔνα κόσμο ποὺ τοῦ ἥταν ἀπαγορευμένος, στὸν πραγματικὸ κόσμο, νὰ θέλει νὰ εἰναι πραγματικά. Μὲ πόσες πιθανότητες ἐπιτυχίας; Εὔκολα τὸ μαντεύει κανείς... αὐτὴ εἶναι ἡ τ υ π ι κ ἡ ἱ δ ι ο τ ρ ο π ι α τοῦ καλλιτέχνη: αὐτὴ ἡ ἴδιοτροπία ποὺ γοητεύει τόσο πολὺ τὸ γερασμένο Βάγνερ, καὶ ποὺ τόσο ἀκριβὰ ἀναγκάστηκε νὰ τὴν πληρώσει (γιὰ χάρη της ἔχασε τὶς πιὸ πολύτιμες φιλίες του). Καὶ τέλος, δὲν ἀφαιρέσουμε αὐτὴ τὴν ἀδυναμία, ποιὸς δὲν δὲ εὐχόταν, γιὰ τὸ ἴδιο τὸ συμφέρον τοῦ Βάγνερ, νὰ μᾶς ἀποχαιρετοῦσε διαφορετικά, νὰ ἀποχαιρετοῦσε τὴν τέχνη του, δχι μ' ἔναν Πάρισιφαλ, μὰ μὲ πιὸ νικητήριο, πιὸ σίγουρο, πιὸ βαγνερικὸ τρόπο, — μ' ἔνα τρόπο λιγάτερο ἀπογοητευτικό, λιγάτερο διφορούμενο ἀναφορικά μὲ τὸ σύνολο τῶν τάσεων του, λιγάτερο σοπενχαουρικό, λιγάτερο μηδενιστικό;...

— 5 —

Ποιὸ εἶναι λοιπὸν τὸ νόημα κάθε ἀσκητικοῦ ἴδαικου; Στὴν περίπτωση τοῦ καλλιτέχνη, ἀρχίζουμε νὰ τὸ καταλαβαίνουμε: δὲν ὑπάρχει καὶ νένα!... "Η, εἶναι τόσο πολλαπλό, ὥστε εἶναι σὰν νὰ μην ὑπάρχει!..."

"Ἄς ἀφίσουμε πρῶτα - πρῶτα, κατὰ μέρος τοὺς καλλιτέχνες: ἡ ἀνεξαρτησία τους μέσα στὸν κόσμο καὶ ἀπέναντι στὸν

κόσμο δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε νὰ εἶναι οἱ ἀξιολογήσεις τους καὶ οἱ ἄλλαγές αὐτῶν τῶν ἀξιολογήσεων ἔξιες ἐνδιαφέροντος". Ἀπὸ πάντα τους εἴτανε ταπεινοὶ ὑπηρέτες μιᾶς ἡθικῆς, μιᾶς φιλοσοφίας ἢ μιᾶς θρησκείας: χωρὶς νὰ ὑπολογίζουμε πῶς, ἀλλοίμονο, παραπολλὲς φορές, ἔγιναν καὶ πειθήνιοι αὐλοκόλακες τῶν θαυμαστῶν καὶ τῶν πιστῶν τους, ξεδιάντροποι κόλακες τῶν παλιῶν καὶ καινούργιων ἰσχυρῶν. Τούλαχιστον, τοὺς χρειάζεται πάντα ἔνα πρόχωμα, ἔνα ἀπόθεμα, μιὰ ἔξουσία δπου νὰ μποροῦν νὰ βασιστοῦν: οἱ καλλιτέχνες δὲν πᾶνε ποτὲ μόνοι τους, γιατὶ ἡ περιπατησία τῆς ἀνεξαρτησίας εἶναι ἀντίθετη μὲ τὰ οὐσιαστικά τους ἔνστικτα.

"Ἐτσι δ Βάγνερ, παραδείγματος χάρη, πῆρε τὸ φιλόσοφο Σοπενχάουερ «σὰν ἥρθε δ καιρὸς» νὰ διαλέξει μιὰ καθοδηγητικὴ γραμμή, ἔνα πρόσχημα: — ποιὸς δὲν μποροῦσε ἔστω καὶ νὰ φανταστεῖ, πῶς δὲν είχε τὸ θάρρος νὰ διαλέξει ἔνα ἀσκητικὸ ἴδαινικό, χωρὶς νὰ καλύπτεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ, χωρὶς τὸ κῦρος τοῦ Σοπενχάουερ, ποὺ είχε φτάσει στὸ ἀπόγειό του τὸ ἔβδομηντα; (χωρὶς νὰ λογαριάζουμε πῶς στὴν κατινόργια Γερμανία, δ καλλιτέχνης ποὺ δὲν δὲν γεμάτος ἀπὸ εὐλαβικὰ συναισθήματα — γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, ἔννοειται — δὲν δὲν δυνατὸ νὰ σταθεῖ).

Καὶ νὰ ποὺ φτάσαμε στὸ πιὸ σοβαρὸ ζήτημα: τί νόημα δὲν πρέπει νὰ δώσουμε στὸ γεγονός πῶς ἔνας ἀληθινὸς φιλόσοφος ἔξυμνει τὸ ἀσκητικὸ ἴδαινικό, ἔνα πνεῦμα ποὺ βασίζεται στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του σὰν τὸν Σοπενχάουερ, ἔνας ἀνθρωπος καὶ ίππότης μὲ ἀτσαλένιο βλέμμα, ποὺ ἔχει τὸ θάρρος τῆς προσωπικότητάς του, ποὺ ἔρει νὰ βαδίζει μόνος του, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη οὕτε ἀπὸ κατευθυντήρια γραμμή, οὕτε ἀπὸ ἐκ τῶν ἀνωδιαταγές; — Δις ἔξετάσουμε ἀμέσως ἐδῶ τὴ θέση τοῦ Σοπενχάουερ ἀπέναντι στὴν τέχνη, μιὰ περίφημη καὶ μάλιστα γοητευτικὴ θέση γιὰ ὀρισμένους ἀνθρώπους: γιατὶ αὐτὴ, ὅπως φαίνεται, ὅμησε ἀρχικὰ τὸν Βάγνερ πρὸς τὴν μεριά τοῦ Σοπενχάουερ (αὐτό, δπως ξέρουμε, τοῦ τὸ συμβούλευσε ἔνας ποιητής, δ Χέρμενγκ) καὶ μάλιστα μὲ τέτοια πεποίθηση, ποὺ δημιουργήθηκε μιὰ βίαια καὶ πλήρης ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πρωτινή του αἰσθητικὴ πίστη καὶ σ' ἐκείνη ποὺ υιοθέτησε ἀργότερα. 'Η πρῶτη, ἐκφράζεται στὸ ζεργό του "Ο περιφανεία καὶ Δράμα πα-

ραδείγματος χάρη, ένω ή δεύτερη στὰ ἔργα ποὺ δημοσίευσε ύστερα απὸ τὰ 1870.

Εἶναι ἀξιορόσεκτο πώς, παράξενο πρᾶγμα! απὸ τότε δέ Βάγνερ ἀλλαξε ἀνενδοίαστα γνώμη γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν θέση τῆς ἴδιας τῆς μουσικῆς: τί σημασία εἶχε γι' αὐτὸν ἀνῶς τὰ τότε τὴν χρησμοποιοῦσε σάν μέσο, σάν μέντιον, σὰ μὰ «γυναίκα» πού, γιὰ νὰ καρποφορήσει, εἶχε ἀπέλυτη ἀνάγκη ἀπὸ ἐνα σκοπό, — ἀπὸ ἔναν ἄνδρα — δηλαδὴ ἀπὸ τὸ δρᾶμα! Εσφινκὰ κατάλαβε πώς μὲ τὴν θεωρία καὶ τὸ νεωτερισμὸ τοῦ Σοπενχάουερ εἶχε νὰ κάνει περισσό τεραῖς in majorem musicam gloriam — ἔννοιῶ τὴν υπεροχὴν τῆς μουσικῆς, δύος τὴν ἔννοιούσε δὲ Σοπενχάουερ: τὴν μουσικὴν ἔχωρα, ἀπέναντι στὶς ἄλλες τέχνες, τέχνη καθαυτὸ ἀνεξάρτητη, καὶ ὅχι σὰν τὶς ἄλλες τέχνες, ἀπλὴ ἀντανάκλαση τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, μὰ γλῶσσα τῆς ἴδιας τῆς βούλησης, ποὺ μιλάει διλόΐσια ἀπὸ τὰ κατάβαθμα τοῦ «χάους», σὰν νᾶναι ή πιὸ προσωπική, ή πιὸ βασική, ή πιὸ ἀμεσητική πού;

Μ' αὐτὸν τὸ ἔξαιρετικὸ ἀνέθασμα στὴν ἀξιολόγηση τῆς μουσικῆς, δύος ἔθγαινε ἀπὸ τὴν φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ, αὐξῶντε ταυτόχρονα, κολοσσιαῖα, καὶ ή ἐκτίμηση ποὺ εἶχε γιὰ τὸ μονικό: τώρα γινότανε χρησμοδότης, ιερέας, παραπάνω ἀπὸ ιερέας, ἔνα είδος κήρυκα τῆς «οὐσίας» τῶν πραγμάτων, ἔνα τηλέφωνο τοῦ υπερόπεραν. Κι' ἀπὸ τότε δὲ μιλοῦσε μονάχα μὲ τὴν μουσική, αὐτὸς δὲ ἐγγαστρίμυθος τοῦ Θεοῦ, — μὰ μιλοῦσε μὲ τὴν μεταφυσική: τί τὸ παράξενο, ἀν στὸ τέλος, μίλησε μιὰ μέρα καὶ μὲ τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικό;...

— 6 —

Ο Σοπενχάουερ ἀξιοποίησε τὴν καντιανὴν ἀντίληψη τοῦ αἰσθητικοῦ προβλήματος, — μ' ὅλο πού, βέβαια, δὲν τὸ εἶδε μὲ καντιανὰ μάτια. Ο Κάντ νόμισε πώς τιμούσε τὴν τέχνη διαν, ἀνάμεσα στὴν κατηγορήματα τοῦ πρώτου, πρόσθαλε καὶ τοποθέτησε σὲ πλεονεκτικώτερη μοῖρα ἐκεῖνα ποὺ τιμοῦν τὴν γνώση, δηλαδὴ τὸ ἀπρόσωπο καὶ τὴν καθολικότητα. Δὲν εἶναι ἐδῶ δὲ κατόλληλος τόπος γιὰ νὰ ἔξετάσουμε ἀντὶ τὴν αὐτὸν κεφαλαιῶδες σφάλμα: θέλω μονάχα νὰ μπογραμμίσω ὅτι δὲ Κάντ, σὰν ὅλους

τοὺς φιλοσόφους, ἀντὶ νὰ σκοπεύσει τὸ αἰσθητικὸ πρόβλημα μὲ βάση τὴν ἐμπειρία τοῦ καλλιτέχνη (τοῦ δημιουργοῦ), στοχαστηκε τὰ προβλήματα τῆς τέχνης καὶ τοῦ ὠραίου σὰν «θεατῆς» καὶ ἀνεπαίσθητα ἐμπασε τὸ «θεατὴ» στὴν ἔννοια «ῳδαῖο». Μὰ νὰ ἡταν τούλαχιστον ἀρκετὰ γνωστὸς αὐτὸς δὲ «θεατῆς» στοὺς φιλόσοφους τοῦ ὠραίου! — νᾶταν τούλαχιστον γι' αὐτὸν ἔνα μεγάλο πρόσωπο μὲ τὴν γεγονότα, μὰ ἐμπειρία, τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ πολλὲς πρωτοτυπίες καὶ στέρεες ἐμπειρίες, ἀπὸ πέθους, ἐκπλήξεις καὶ ἔκσταση στὸν τομέα τοῦ ὠραίου! Μά, φοβοῦμαι, πῶς πάντα γινόταν τὸ ἀντίθετο: καὶ ἔτσι ἀπ' ἀρχῆς, μᾶς δίνουν δρισμούς, δύον υπάρχει μιὰ ἔλλειψη λεπτῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας, ποὺ μοιάζει πολὺ μὲ τὸ χοντρὸ σκουλίκι τῆς βασικῆς πλάνης.

«Ωραῖο, λέει δὲ Κάντ, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀρέσει χωρὶς νὰ ἀνακατώνεται τὸ συμφέρον! Χωρὶς συμφέρον! Μ' αὐτὸν δρισμό, συγκρίνετε κι' ἐκεῖνο τὸν ἄλλο ποὺ μᾶς δίνει ἔνας ἀληθινὸς «θεατῆς» καὶ καλλιτέχνης, δὲ Σταντάλ, ποὺ μιὰ φορὰ δινομάζει τὴν δμορφιὰ υπό σχεσης εὐτυχίας. «Οπως κι' ἔχει τὸ πρᾶγμα, βλέπουμε πώς ἐδῶ ἐξ αἰρεῖται καὶ ἀπομακρύνεται ἐκεῖνο ποὺ ἀνάγει ἴδιαίτερα δὲ Κάντ στὸ αἰσθητικὸ ιεραῖκό, ή ἀνιδιοτέλεια.

Ποιὸς ἔχει δίκιο; δὲ Κάντ ἢ δὲ Σταντάλ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἀνοὶ αἰσθητικοὶ ρίχνουν ἀδιάκοπα στὴν πλάστιγγα, υπὲρ τοῦ Κάντ, τὴν βεβαίωση πώς, κάτω ἀπὸ τὴν γοητεία τῆς δμορφιᾶς, μποροῦμε νὰ κοιτάζουμε «μὲ ἀνιδιοτέλη τρόπο», ἀκόμα καὶ ἔνα ἀκάλυπτο γυναικεῖο ἄγαλμα, θὰ μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ γελάσουμε εἰς βάρος τους:

— Οι ἐμπειρίες τῶν καλλιτεχνῶν, σ' αὐτὸν τὸ λεπτὸ σημεῖο, εἶναι τούλαχιστον «πιὸ συμφέρουσες» καὶ δὲ Πυγμαλίωνας δὲν ἥταν βέβαια ἀναγνωστικός τοῦ «ἀναγνωστικὸς» ἀνθρώπος. Γι' αὐτὸν, δις ἔχουμε κάπως καλύτερη γνώμη γιὰ τὴν ἀθωότητα τῶν αἰσθητικῶν μας, ἀθωότητα ποὺ ἀντανακλάει σὲ τέτοιου είδους ἐπιχειρήματα· δις υμήσουμε, παραδείγματος χάρη, πώς αὐτὰ ποὺ διδάσκει δὲ Κάντ μὲ ἀφέλεια χωρικοῦ ιερέα, γιὰ τὴν αἰσθητή της ἀρχῆς, τὸν τιμοῦν ἀπόλυτα!

Καὶ τώρα, ξαναγυρίζουμε στὸ Σοπενχάουερ πού, μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Κάντ, εἶχε σχέση μὲ τὶς τέχνες, καὶ ποὺ δμως, δὲ μπόρεσε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιφρονή τοῦ

καντιανοῦ δρισμοῦ. Ήῶς νὰ τὸ ἔξηγήσουμε αὐτό ; τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀρκετά παράξενο : τὴν λέξη «χωρὶς συμφέρον», — τὴν ἐρμήνευσε μὲ τὸν πιὸ προσωπικὸ τρόπο, διδηγημένος ἀπὸ τὴν δικῆ του ἐμπειρία, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ τὶς πιὸ κανονικές. Γιὰ λίγα πράγματα μιλάει ὁ Σοπενχάουερ μὲ τόση βεβαιότητα δσο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθητικῆς θεώρησης : Ισχυρίζεται πὼς ἡ θεωρία αὐτὴ ἀντιδρᾶ ἀκριβῶς ἐνάντια στὸ σε ε ο ν α λ ε ή ὁ συμφέρον, διπος σχεδὸν θὰ ἀντιδροῦσαν ἡ λυκισκή καὶ ἡ καμφορά. Ποτέ του δὲν ἔπαιψε νὰ ἔξυμνει αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς ἀπολύτρωσης ἀπὸ τὴν «βούληση», ποὺ εἶναι τὸ μεγάλο πλεονέκτημα καὶ ἡ χρησιμότητα τῆς αἰσθητικῆς κατάστασης. Καὶ μάλιστα, θὰ μπαίναμε ἵσως στὸν πειρασμὸν νὰ ἀναρωτηθῶμε μήπως ἡ βασικὴ ἀντίληψη τῆς «βούλησης καὶ παράστασης» ἀν ἡ ἴδεα πὼς δὲν μποροῦμε νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴν «βούληση» παρὰ μονάχα μὲ τὴν «παράσταση» δὲ βγῆκε ἀπλᾶ ἀπὸ μιὰ γενίκευση αὐτῆς τῆς σεξουαλικῆς ἐμπειρίας. ¹Ας ποῦμε ἐν παρόδῳ, πώς, γιὰ δλα τὰ ξητήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν φιλοσοφία του Σοπενχάουερ, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς εἶναι ἀντίληψεις ἐνὸς νέου εἴκοσι ἔξη χρονῶν, καὶ πὼς χαρακτηρίζουν, δχι μονάχα τὸν Σοπενχάουερ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν νεανικὴ περίοδο τῆς ζωῆς).

“Ας ἀκούσουμε παραδείγματος χάρη μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐκφραστικὲς περικοπὲς ποὺ ἔγραψε ἔπαινωντας τὴν αἰσθητικὴν κατάσταση (‘Ο κόσμος σὰν Βούληση καὶ σὰν ΙΙ αρά σταση, I, 231), δις ἀκούσουμε τὸν τόνο τῆς δόύνης, τῆς εὐτυχίας, τῆς εὐγνωμοσύνης ποὺ παίρνει σὰν προφέρει αὐτὰ τὰ λόγια. «Ο Επίκουρος διαδήλωνε πὼς ἡ ἀταραξία εἶναι τὸ ὑπέρτατο ἄγαθὸν καὶ δικῆρος τῶν θεῶν· δισο κρατάει αὐτὴ ἡ κατάσταση, εἴμαστε ἀπελευθερωμένοι ἀπὸ τὸ μισαρὸν καταναγκασμὸν τῆς βούλησης, γιορτάζουμε τὸ σαββάτο τῆς κατάργησης τῆς βούλησης καὶ σταματάει δι τροχὸς τοῦ Ιείωνα... Πόση δρμητικότητα ὑπάρχει σ’ αὐτὰ τὰ λόγια ! Πόσες εἰκόνες δόύνης καὶ ἀπέραντης ἀηδίας ! Τι νοσηρῆς σχεδὸν ἔντασης χρονικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ μοναδικὴ «στιγμὴ» καὶ στὶς ὑπόλοιπες : «δι τροχὸς τοῦ Ιείωνα», «ἡ κατάργηση τῆς βούλησης», «δι μισαρὸν καταναγκασμὸς τῆς βούλησης» !

“Αν ὑποθέσουμε διμως, πὼς δ Σοπενχάουερ εἶχε ἐκατὸ φρεσ δίκιο γιὰ τὸν ἔαντο του : πόσο θὰ εἴχαμε προοδεύσει στὴν κα-

τανότητη τῆς οὖσίας τοῦ ὠραίου ; ‘Ο Σοπενχάουερ περιέγραψε ἔνα ἀποτέλεσμα τοῦ ὠραίου, τὴν καταπραϋντικὴ ἐπίδρασή του στὴ βούληση,— μὰ νᾶναι τάχα φυσιολογικὸ αὐτὸν τὸ ἀποτέλεσμα ; ‘Ο Σταντάλ, ποὺ ἦταν λιγότερο αἰσθητικὴ, μὰ πιὸ μετρημένη φύση ἀπὸ τὸν Σοπενχάουερ, δείχνει, διπος εἰδαμε, ἔνα ἄλλο ἀποτέλεσμα τοῦ ὠραίου : «ἡ διμορφιά εἶναι μία ὑπόσχεσι της εὐτυχίας». Γι’ αὐτόν, τὸ σημαντικὸ σημεῖο εἶναι ἀκριβῶς διερεύει σι μ δι τῆς διούλησης (τοῦ «συμφέροντος») ἀπὸ τὴν διμορφιά. Καὶ τέλος, δὲν θὰ μπορούσαμε τάχα νὰ ἀντιτείνουμε στὸν Σοπενχάουερ πὼς δίκια διαμαρτύρεται ἐδῶ ἐναντίον του Κάντ, πὼς δὲν κατάλαβε καθόλου, μὲν καντιανὸν τρόπο, τὸν καντιανὸν δρισμὸν τοῦ ὠραίου, — πὼς καὶ σ’ αὐτὸν τὸ ὠραῖο ἀρέσει ἔξι αἰτίας ἐνὸς «συμφέροντος» καὶ μάλιστα ἔξι αἰτίας τοῦ πιὸ μεγάλου καὶ τοῦ πιὸ προσωπικοῦ συμφέροντος, τοῦ συμφέροντος τοῦ βασανισμένου ποὺ ἀπολυτρώνεται ἀπὸ τὸ μαρτύριό του ;... Καί, γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ πρῶτο μας ἔρωτημα : «Τι νόημα πρέπει νὰ δώσουμε στὸ γεγονός πὼς ἔνας φιλόσοφος ἔξυμνει τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικό ;» Νὰ ποὺ φτάσαμε κιώλας σὲ μιὰ πρώτη ἔνδειξη : θέλει νὰ ἀπελευθερώθει ἀπὸ ενα μαρτύριο.

“Ας προσέξουμε νὰ μὴν πάρουμε ζιφερὸν δόμος μόλις ἀκούσουμε τὴν λέξη «βασανισμός» : σ’ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίπτωση ὑπάρχουν πολλὰ νὰ ἀντιτείνουμε, πολλὰ νὰ ἔξιμαλύνουμε — καὶ μάλιστα, ἀπομένουν πολλὰ νὰ περιγελάσουμε. “Ας μὴν ξεχνᾶμε προπαντὸς πὼς δ Σοπενχάουερ, ποὺ πραγματεύτηκε τὴν σεξουαλικότητα σὰν νὰ ἦταν προσωπικὴ του ἔχθρος (τὴ σεξουαλικότητα, μὰ καὶ τὸ δργανό της, τὴ γυναίκα, αὐτὸν τὸ «instumentum diaboli», χρειαζότανε ἔχθρονς γιὰ νὰ εἶναι εὐδιάλθετος. Δις μὴν ξεχνοῦμε πὼς εἶχε ἰδιαίτερη προτίμηση στὰ θυμαμένα λόγια, στὰ λόγια ποὺ στάζανε σιχαμάρα, μῖσος καὶ χολή, πὼς δύμωνε γιὰ νὰ θυμάωνε, ἀπὸ πάνθος πὼς χωρὶς τοὺς ἔχθρούς του, χωρὶς τὸν Εγελο, χωρὶς τὴ γυναίκα, χωρὶς τὸν αἰσθητικασμό, χωρὶς τὴ βούληση νὰ ζήσει, νὰ μείνει σ’ αὐτὸν κόσμο, θὰ είχε ἀρρωστήσει, θὰ είχε γίνει ἀπαισιδόξος (γιατὶ δὲν ἦταν τέτοιος, μ’ ὅλο ποὺ αὐτὴ ἦταν ἡ πιὸ φλογερή του ἐπιμνύμα-

Μποροῦμε νὰ στοιχηματίσουμε πὼς χωρὶς ὅλα αὐτά, ὁ Σοπενχάσιος δὲ νὰ θὰ εἶχε μείνει σ' αὐτὸ τὸν κόσμο, καὶ πὼς θὰ εἴχε φύγει : μὰ οἱ ἔχθροι του τὸν κρατοῦσαν, οἱ ἔχθροι του τοῦ πρόσφεραν πάντα καινούργιες γοητείες στὴ ζωὴ καὶ ὁ θυμός του ἡταν, ἀκριβῶς ὅπως γιὰ τὸν κυνικὸν τῆς ἀρχαιότητας, ἔνα θάλσαμο, μιὰ ἔκενθρωση, τὰ λύτρα του καὶ τὸ φάρμακό του γιὰ τὴν ἀηδία, ἥ εὐτυχία του.

Αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν πιὸ προσωπικὴ πλευρὰ τῆς περίπτωσης Σοπενχάσιος· μὰ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο μέσα του, ποὺ εἶναι τυπικό καὶ ποὺ μᾶς ξαναφέρνει στὸ πρόβλημά μας. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πώς, ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν φιλόσοφοι στὴ γῆ, καὶ παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν φιλόσοφοι (ἀπὸ τὶς Ἰνδίες ὅς τὴν Ἀγγλία, γιὰ νὰ πάρουμε τὸν ἀντίθετον πόλους τῶν φιλοσοφικῶν ἴκανοτήτων), ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ ἔχθρα, μιὰ φιλοσοφικὴ μνησικακία γιὰ τὸν αἰσθητικό. 'Ο Σοπενχάσιος δὲν εἶναι παρὰ ἥ πιὸ εὐγλωττη ἔκρηξή της καὶ, γιὰ ὅποιον ξέρει νὰ τὴν ἐκτιμήσει, ἥ πιὸ γοητευτικὴ καὶ ἥ πιὸ μαγευτική. "Ομοια, ὑπάρχει μιὰ ἀληθινὴ ἀγάπη, μιὰ ἐντελῶς ἰδιαιτερη τρυφερότητα τῶν φιλοσόφων γιὰ τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ — σ' αὐτὸ τὸ θέμα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καμμιὰ αὐταπάτη. Καὶ ἥ μιὰ καὶ ἥ ἄλλη ἰδιομορφία ἀνήκουν, τὸ ξαναλέω, στὸν τύπο. "Αν λείπουν καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ ἔνα φιλόσοφο, αὐτὸς — νὰ εἰσθε βέβαιος, δὲν θὰ εἶναι πάντα παρὰ μόνο «δῆθεν» φιλόσοφος. Τί σημαίνει αὐτό ; Γιατί, αὐτὴ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε πρῶτα - πρῶτα. Τὸ αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἶναι ἔνα γεγονός αἰώνια ἀνόητο, ὅπως συμβαίνει γιὰ κάθε «πρᾶγμα καθ' ἔαντό». Κάθε ζῶο, καὶ τὸ φιλοσοφικὸ ζῶο μαζὶ μὲ τῷ ἄλλῳ, τείνει ἐνστικτωδῶς πρὸς ἔνα optimum ἀπὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες, ὅπου νὰ μπορεῖ νὰ ἀναπτύξει τὴ δύναμή του καὶ νὰ πετύχει τὴν πληρότητα τοῦ συναισθήματος τῆς δύναμής του. 'Ακόμα, κάθε ζῶο ἔχει μιὰν ἐνστικτώδη φρίκη καὶ ἔνα εἰδος λεπτῆς ὅσφρησης «ἀνώτερης ἀπὸ κάθε λογικὴ», γιὰ κάθε λογῆς διαταραχῆς καὶ ἐμπόδια ποὺ παρουσιάζονται ἥ ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ παρουσιαστοῦν στὸ δρόμο πρὸς τὸ optimum δὲν μιλῶ γιὰ τὸ δρόμο τοῦ πρὸς τὴν εὐτυχία, μὰ γιὰ τὸ δρόμο του πρὸς τὴ δύναμη, πρὸς τὴν πράξη, πρὸς τὴν πιὸ πλατύτερη δραστηριότητα, πρᾶγμα πού, οὐσιαστικά, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, εἶναι δρόμος του πρὸς τὴ δυστυχία).

Συνεπῶς, ὁ φιλόσοφος φοβᾶται τὸ γάμο καὶ κάθε τί ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν διηγήσει σ' αὐτὸν — τὸ γάμο σὰν μοιραῖο ἐμπόδιο στὸ δρόμο του πρὸς τὸ optimum. Ποιός, ἀπὸ τοὺς μεγάλους φιλοσόφους εἴτανε παντρεμένος ; Οὗτε ὁ Ἡράκλειτος, οὗτε ὁ Πλάτωνας, οὗτε ὁ Καρτέσιος, οὗτε ὁ Σπινόζα, οὗτε ὁ Λάμπαντις, οὗτε ὁ Κάντ. Καὶ μάλιστα, οὗτε ποὺ θὰ μποροῦσαμε νὰ τοὺς φανταστασθεῖμε παντρεμένους. "Ενας παντρεμένος φιλόσοφος ἔχει τὴ θέση του στὴν καὶ μωδία : αὐτὴ εἶναι ἡ θέση μου καὶ δικαίωμα — ἥ μοναδικὴ ἔξαιρεση, δικαίωμα δικαίωμα, παντρεύτηκε, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ εἰρωνεία, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀλήθεια αὐτῆς τῆς θέσης. Κάθε φιλόσοφος θὰ ἔλεγε, ὅπως εἶχε πει κάποτε διούδας, διταν τοῦ ἀνάγγειλαν πώς τοῦ γεννήθηκε ράχη : «Μοῦ γεννήθηκε δικαίωμα : μοῦ σφυρολατήθηκε ἔνα ἐμπόδιο : (ἐδῶ, Ραχούλα σημαίνει «μικρὸς διάβολος»). Γιὰ κάθε «ἔλευθερο πνεῦμα» πάντα θάρχεται μιὰ ὕδρα συλλογῆς, ἀντὶ μποθέσουμε πώς εἶχε πρὶν μιὰ ὕδρα ἀστοχασίας, μιὰ ὕδρα σὰν ἔκεινη ποὺ ἔζησε διούδας. «Είναι στενὰ περιωρισμένη, λέει, ἥ ζωὴ στὸ σπίτι, τὸν οἶκο τῆς ἀκαθαρσίας. 'Η ἐλευθερία εἶναι ἥ ἐγκατάλειψη τοῦ σπιτιοῦ» : «καὶ, ποτισμένος ἀπὸ αὐτὴ τὴν ίδεα, παράτησε στὸ σπίτι».

Στὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ εἶναι τόσες οἱ ἀνοιχτὲς πόρτες πρὸς τὴν ἥξαρτη σημαίαν της φιλόσοφος δὲν μπορεῖ ν' ἀκούσει χωρὶς μεγάλη ἀγαλλίαση καὶ χωρὶς νὰ μὴν ἐπιδοκιμάζει μέσα του τὴν ιστορία αὐτῶν τῶν ἀποφασισμένων ἀνθρώπων ποὺ μιὰ μέρα ἀντιτάξει τὴν ἀρνητή τους σὲ κάθε μορφῆς δουλεία, καὶ φύγανε σὲ κάποια ἔρημο. "Εστω καὶ διταν παραδεχτοῦμε πώς δύλοι αὐτοὶ εἴτανε μόνο Ισχυρὲς ψυχὲς καὶ δοχὶ Ισχυρὰ πνεύματα.

Τί νόημα πρέπει νὰ δώσουμε στὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ ἔνδος φιλοσόφου ; Νὰ ἥ ἀπάντησή μου — ἄλλωστε, ἀπὸ καιρὸ θὰ τὴν ἔχετε μαντέψει : στὸ θέαμά του, δικαίωμα φιλόσοφος χαμογελάει, σὰν νὰ βλέπει ἔνα optimum ἀπὸ τὶς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνώτερη καὶ τὴν πιὸ τολμηρὴ ἐκπνευματοποίηση, — μ' αὐτὸ δὲν ἀρνιέται τὴν «ζωὴν» μὰ ἀντίθετα βεβαιώνει τὴ δική του ζωὴ, καὶ μόνο αὐτήν, σὲ σημεῖο ποὺ ίσως δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴ εὐηγή : percat Mundus, fiat philosophia, fiat philosophus iam !

δικαστὲς στὴν ἔξέταση τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ, αὐτὸὶ οἱ φιλόσοφοι : Σκέφτονται τὸν ἐαυτό τον, — τί τοὺς ἐνδιαφέρει «τὸ ἄγιο» ! Ἀλλωστε, σκέφτονται ἐκεῖνο ποὺ τοὺς εἰναι πιὸ ἀπαραίτητο : νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν καταναγκασμό, ἀπὸ τὴν ἐνόχληση, ἀπὸ τὸ θύρωσθο, ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις, ἀπὸ τὰ καθῆκοντα, ἀπὸ τὶς ἔγνοιες. Νάχουν λαγαρὸ τὸ πνεῦμα τους· νὰ χαρεύουν, νὰ δροῦν καὶ νὰ πετᾶνε οἱ Ἱδέες τους· νάχουν ἀέρα καθαρό, ἀνάλαφρο, φωτεινό, ἐλεύθερο καὶ ἔερό, σὰν ἐκεῖνο ποὺ ἀναπνέουμε στὰ ψηλώματα, ὃπου κάθε ἡώκυτητα γίνεται πιὸ πνευματικὴ καὶ παίρνει φτερά· νάχουν τὴν σιωπὴν σὲ δλα τὰ ὑποχθόνια πράγματα· δλα τὰ σκυλιά καλοδεμένα στὴν ἀλυσσίδα· οὕτε ἔχθρικα γαυγίσματα, οὕτε χοντροπόδαρη μνησικακία· κανένα σκουλίκι ποὺ νὰ κατατρέψῃ τὴν πληγωμένη περιφέρανεια· ταπεινὰ καὶ ὑποταγμένα σπλάχνα, ὑπάκουα σὰν τοὺς τροχούς τοῦ μύλου, μὰ ποὺ νὰ μὴν τοὺς ἀπασχολοῦν· καὶ τὴν καρδιά τους ἔτην, ἀπόμακρη, μελλοντική, μεταθανάτια. Μὲ λίγα λόγια, ὅταν μιλοῦν γιὰ ἀσκητικὸ Ἰδανικό, ἐννοοῦν τὸ χαρούμενο ἀσκητισμὸ τοῦ ζώου ποὺ θεοποιήθηκε, ποὺ πέταξε ἀπὸ τὴν φωλιά του καὶ ποὺ φτερουγίζει μᾶλλον πάνω ἀπὸ τὴν ζωή, παρὰ ἀναπαύεται σ' αὐτήν. Εἶναι γνωστὰ τὰ τρία ἐμβλήματα τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ : φτώχεια, ταπεινωσύνη, ἀγιότητα : καὶ τώρα, ἀν ἔξετάσουμε καὶ μιὰ φορὰ ἀπὸ κοντὰ τὴν ζωὴν δλων τῶν μεγάλων, γόνιμων καὶ ἐπινοητικῶν πνευμάτων — θὰ δροῦμε, ὡς ἔνα ὠρισμένο βαθμό, τὶς τρεῖς αὐτέkes λέξεις. "Ο χι, βέβαια, σὰν νὰ ἥταν «ἀρετές» τους — αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἄνθρωποι λίγο νοιάζονται γιὰ ἀρετές ! — μὰ σὰ φυσικές προϋποθέσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἀνθυπή τῆς ὑπαρξῆς τους, τὴν μεγαλύτερη γονιμότητά τους. Κι' ἀκόμα, εἶναι πολὺ πιθανὸ πῶς ή κυριαρχη πνευματικότητά τους θὰ ἔβαλε ἀρχικὰ χαλινὸ στὴν ἔφρενη καὶ εὐερεθίστη ἀλαζονεία, στὸν ἀνήσυχο αἰσθησιασμὸ ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὴν φύση τους ἥ καὶ πῶς δυσκολεύτηκαν ἀφάνταστα νὰ συγκρατήσουν τὴν βούλησή τους γιὰ τὴν «ἔρημιά», ἐνάντια στὴν κλίση τους γιὰ κάθε τὸ λεπτὸ καὶ τὸ σπάνιο, δπως καὶ ἐνάντια σὲ μιὰ θαυμαστὴ ἀπλοχειρὶα ποὺ σπαταλάει τὰ δῶρα τῆς καρδιᾶς καὶ τοῦ χεριοῦ. Μὰ ή πνευματικότητά τους ἐνέργησε ἀκριβῶς γιατὶ εἴτανε τὸ κυρίαρχο ἐπιθάλλει τὸ νόμο του στὰ ἄλλα ἐνστικτα — καὶ ἀκόμα ἐνεργεῖ ἔτσι· διαφορετικὰ δὲν θὰ κυριαρχοῦσε. Δὲ γεννᾶται λοιπὸν ἔδω ζήτημα «ἀρετῶν». Ἀλλωστε, ἥ

ὅμιλα ποὺ ἔλεγα ποὶν ἀπὸ λίγο, ἥ ἔρημιὰ δπου ἀποτραβιοῦνται καὶ ἀπομονώνονται τὰ ρωμαλέα καὶ ἀνεξάρτητα πνεύματα — πόσο διαφορετικὴ ὅψη ἔχει ἀπὸ τὴν Ἱδέα ποὺ σχηματίζουν γι' αὐτὴν οἱ καλλιεργημένοι ἀνθρώπο ! — πολλὲς φορές, αὐτὸὶ οἱ Ἱδιοι εἶναι αὐτὴ ἥ ἔρημιὰ — αὐτὸὶ οἱ πολιτισμένοι. Εἶναι βέβαιο πῶς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ταιριάσει στοὺς ἥθυποιοι τοῦ πνεύματος — γι' αὐτούς, δὲν εἶναι ὅσο πρέπει ρωμαντική, ὅσο πρέπει συριακή, ὅσο πρέπει ὀπερεττιστικὴ ἔρημος ! Δὲ λείπουν καὶ οἱ καμπῆλες, μὰ μόνο σ' αὐτὲς περιορίζεται ἥ δμοιότητα. Ἰσως καὶ μιὰ θεληματικὴ σκοτεινιά· μιὰ φυγὴ ἀπὸ τὸν ἑσυτό τους· μιὰ βαθειὰ ἀπέχθεια γιὰ τὸ θύρωσθο, τὸ θαυμασμό, τὴν ἐφημερίδα, τὴν ἐπιφρονή· μιὰ μικρὴ θεσοῦλα, κάτι τὸ καθημερινὸ ποὺ πιὸ πολὺ σὲ κρύβει, παρὰ σὲ φέρνει στὸ προσκήνιο· καμμιὰ φορά, ἥ συντροφιὰ τῶν κατοικίδιων ζώων, τῶν ἄκακων καὶ χαρούμενων πουλιῶν ποὺ σὲ δυναμώνει τὸ θέαμά τους· βουνὰ γιὰ συντροφιά, μὰ δχι νεκρὰ βουνά, ἀλλὰ βουνά μὲ μάτια (δηλαδὴ μὲ λίμνες)· καὶ καμμιὰ φορά, μάλιστα, μιὰ ἀπλοὶκὴ κάμαρα σ' ἔνα δποιοδήποτε ξενοδοχεῖο γεμάτο κόσμο, ὃπου εἶσαι βέβαιος πῶς χάνεσαι μέσα στὸ πλῆθος καὶ πῶς μπορεῖς ἀτιμώρητα νὰ κουβεντιάζεις μὲ ὅσο τὸν κόσμο, — αὐτὴ εἶναι ἥ «ἔρημιά» ! Εἶσαι ἀρκετὰ ἀπομονωμένος ἔτσι, πίστεψέ με ! 'Η «ἔρημιά» δπου ἀποτραβιώταν ὁ Ἡράκλειτος — οἱ πυλῶνες καὶ τὰ περιστύλια τοῦ ἀπέραντου ναοῦ τῆς "Αρτεμῆς — εἴτανε πιὸ ἀντάξια τοὺς : τὸ παραδέχομαι : γιατὶ νὰ μᾶς λείπων σ' ἔμας τέτοιου εἰδούς ναοί ; (Ισως, δμως, καὶ νὰ μὴ μᾶς λείπουν : ἀναλογίζομαι αὐτὴ τὴν στιγμὴ τὸ πιὸ ὀραῖο μου γραφεῖο τῆς piazza di San Marco, φτάνει νὰ εἶναι ἀνοιξη καὶ πρωτ, ἀνάμεσα στὶς δέκα καὶ στὶς δώδεκα ἥ δρα). Εκεῖνο δμως ποὺ ἥθελε νὰ ἀποφύγει δ Ἡράκλειτος, εἶναι τὸ διδο ποὺ θέλουμε νὰ ἀποφύγουμε καὶ μεῖς : τὸ θύρωσθο καὶ τὴν δημιοκρατικὴ φλυαρία τῶν Ἐφεσίων, τὴν πολιτικὴ τους, τὰ νέα ποὺ φέρνουν ἀπὸ τὴν «αὐτοκρατορία» (ἐννοῶ, καταλαβαίνετε, τὴν Περσία) τὰ «σημερινὰ» τους κουτσομπολιά, — γιατὶ ἐμεῖς οἱ φιλόσοφοι χρειαζόμαστε προπαντὸς ἀνάπτωση, τὴν ἀνάπτωση ἀπὸ τὰ «σημερινὰ» πράγματα. Λατρεύουμε δ, τι εἶναι ἡσυχο, ψυχρό, εὐγενικό, ἀπόμακρο, περασμένο, κάθε τί, τέλος, ποὺ δὲν ἀναγκάζει τὴν ψυχὴ νὰ ἀμύνεται καὶ νὰ προφυλάγεται, — κάθε τί ποὺ μπορεῖς νὰ μιλᾶς γι' αὐτὸ δχρὶς νὰ ὑψεις τὴν φωνή σου. 'Ακοῦστε μονάχα τὸν ἥχο τῆς φωνῆς τοῦ

πνεύματος σὰν μιλάει : κάθε πνεῦμα ἔχει τὸν ἥχο του καὶ τὸν ἀγατάει. Κοιτάξτε αὐτὸν — ἐδῶ, παραδείγματος χάρη : θὰ εἶναι ταραχοτοιός, δηλαδὴ κούφιο κεφάλι, ἀδειανὸς τενεκές : κάθε τί ποὺ μπαίνει μέσα, θγαίνει ἑσκουφιασμένο, φουσκωμένο, θαρὸν ἀπὸ τὸν ἥχο τοῦ μεγάλου κενοῦ. 'Ο ἄλλος, πάλι, μιλάει σχεδὸν πάντα σὰ δραχνιασμένος. Μὴ «συναχώθηκε ὁ ἐγκέφαλός του ἀπ' τὴν πολλὴ σκέψη» ; Πολὺ πιθανὸ—ρωτῆστε τοὺς φυσιολόγους — μὰ δόπιος σκέφτεται μὲ λέξη εἰς μιλάει σὰ ορήτορας καὶ δχι σὰ στοχαστής (προδίνει, πώς κατάβαθμος δὲ φαντάζεται ἀντικείμενα, δὲ σκέφτεται ἀντικείμενα, παρὰ μονάχα τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν μὲ τὰ ἀντικείμενα, δπως ὁ ἑαυτός του — δὲ φαντάζεται παρὰ μονάχα τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἀκροατές του). Κοιτάξτε κι' αὐτὸν τὸν ἄλλο : τὸ λεκτικό του εἶναι ὑποβλητικό, μᾶς πλησιάζει πολὺ κοντά, μᾶς ἀγγίζει ἢ ἀνάσα του — ἀθελά μᾶς κλείνουμε τὸ στόμα μας, μᾶλιστα ποὺ μᾶς μιλάει μὲ τὴ μεσολάβηση ἐνὸς βιβλίου : ὁ ἥχος τοὺς ὑφους του μᾶς δίνει τὴν ἐξήγηση ποὺ ἀναζητούσαμε : — δὲν ἔχει καιρό, δὲν ἔχει καθόλου πίστη στὸν ἑαυτό του, κι' ἀν δὲ μιλήσει σήμερα, δὲ θὰ μιλήσει ποτέ. 'Ενω ἔνα πνεῦμα ποὺ εἶναι βέβαιο γιὰ τὸν ἑαυτό του, μιλάει χαμηλόφωνα, ἀναζητάει τὸ σκοτάδι, ἀφίνει νὰ τὸ περιμένουν.

Τὸ φιλόσοφο τὸν ἀναγνωρίζουμε ἀπὸ τὸ δτι ἀποφεύγει τρία λαμπερὰ καὶ θορυβώδη πράγματα : τὴ δόξα, τοὺς ἡγεμόνες καὶ τὶς γυναικες, πρᾶγμα ποὺ δὲ σημαίνει πώς δὲν τοῦ ἔρχονται. 'Αποφεύγει τὸ πολὺ ζωηρὸ φῶς : ἔτσι, ἀποφεύγει τὴν ἐποχή του καὶ τὸ «φῶς» ποὺ ἀναδίνει. Σ' αὐτὸν τὸ ζήτημα, εἶναι σὰ σκιά : δσο κατεβαίνει δ ἥλιος, τόσο μεγαλώνει ἢ σκιά. "Οσο γιὰ τὴν επαπεινοσύνη του, τὰ βολεύει καὶ μ' αὐτή, δπως τὰ βολεύει καὶ μὲ τὴν ἀσημότητα, μὲ τὴν κάποια ἐξάρτηση καὶ μὲ τὸν παραγκωνισμό : καὶ μάλιστα, φοβᾶται τὴν ἀναταραχὴ τοῦ κεραυνοῦ, τὸν τρομάζει ἢ ἀβεβαιότητα ἐνὸς πολὺ μοναχικοῦ καὶ πολὺ ἐκτεθειμένου δέντρου ποὺ πάνω του ἔχεινει τὴν κακὴ διάθεσή της. Η κάθε κακοκαιριά, καὶ κάθε κακὴ διάθεση τὴν καταιγίδα της. Τὸ φιλτρικό του ἔνστικτο, ἢ κρυψή ἀγάπη γιὰ 'κεῖνο ποὺ μεγαλώνει μέσα του, τὸν συμβουλεύει νὰ ἀναζητάει συνθήκες δτού νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ καθῆκον νὰ φροντίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του, δπως στὴ γυναικά, τὸ ἔνστικτο τῆς μητέρας τὴν ἔχει πάντα.

Τέλος, πολὺ λίγα πράγματα γυρεύουν αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι—έμβλημά τους εἶναι τὸ «ὅποιος κατέχει, κατέχεται» : κι' αὐτός, ποτὲ δὲν θὰ τὸ πῶ ἀρκετά, δχι ἀπὸ ἀρετή, οὔτε ἀπὸ βούληση γιὰ λιτότητα καὶ ἀπλότητα ποὺ θὰ εἶχε κάποια ἀξία, μὰ γιατὶ τὸ ἀπαιτεῖ σοφὰ καὶ ἐπιτακτικὰ δὲν τέρτατος κύριος τους : αὐτὸς δὲν κύριος, ποὺ μόνο ἔνα πρᾶγμα ἔχει στὸ νοῦ του καὶ ποὺ μόνο γι' αὐτὸν μαζεύει καὶ ἀποταμεύει χρόνο, δύναμη, ἀγάπη, συμφέρον. 'Σ' αὐτὸν τοῦ εἰδους τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἀρέσει νὰ τοὺς ταράζουν οὔτε φλίξει, οὔτε ἔχθρες : εὔκολα ἔχειναι καὶ περιφρονοῦν. Τοὺς φαίνεται κακόγουστο νὰ παρασταίνουν τοὺς μάρτυρες, νὰ «ὑποφέρουν γιὰ τὴν ἀλήθεια» — αὐτὰ τὰ ἀφίνουν γιὰ τοὺς φιλόδοξους καὶ γιὰ τοὺς ἥθιστοιοὺς τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ δσους, ἄλλωστε, ἔχουν καιρὸ γι' αὐτὰ τὰ πράγματα (γιατὶ, οἱ φιλόσοφοι, πρέπει νὰ δράσονται γιὰ τὴν ἀλήθεια). Κάνουν οἰκονομία στὰ μεγάλα λόγια: λένε πώς δὲν τοὺς ἀρέσει ἀκόμα καὶ η λέξη «ἀλήθεια» : τοὺς φαίνεται πομπώδης... Τέλος, δσο γιὰ τὴν ἀγγνότητα τῶν φιλοσόφων, εἶναι φανερὸ πῶς ἡ γονιμότητα αὐτοῦ τοῦ εἰδους τῶν πνευμάτων ἐκδηλώνεται διαφορετικὰ παρὰ μὲ τὴν τεκνοποίηση, δπως ἐκδηλώνεται διαφορετικὰ καὶ η συνέχιση τοῦ ὀνόματός τους ἀφοῦ πεθάνουν, ἡ μικρή τους ἀθανασία (στὶς ἀρχαῖες Ἰνδίες, οἱ φιλόσοφοι μιλοῦσαν μεταξύ τους μὲ ἀκόμα λιγώτερη μετριοφροσύνη: λέγανε : «τί χρειάζονται οἱ ἀπόγονοι σ' ἐκεῖνον ποὺ ψυχή του εἶναι δ κόσμος ;»).

Σ' αὐτὰ τὰ λόγια δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μοιάζει μὲ ἀγνότητα ἀπὸ ἀσκητικοὺς ἐνδοιασμοὺς ἢ ἀπὸ μίσος γιὰ τὶς αἰσθήσεις, δπως δὲν εἶναι ἀγνότητα τὸ δτι ἔνας ἀθλητὴς ἢ ἔνας τεύκοευ ἀποφεύγει τὶς γυναικες. "Ετοι τὸ θέλει, τούλαχιστον δσο κρατάει ἢ ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἐπώασης, τὸ κυρίαρχο ἔνστικτό τους. Κάθε καλλιτέχνης ξέρει πόσο βλαβερὸ εἶναι, στὶς μέρες τῆς μεγάλης πνευματικῆς ἔντασης, ἢ συνεύρεση μὲ γυναικαγιὰ τοὺς πιὸ δυνατοὺς καὶ τοὺς πιὸ ἐνστικτώδεις, δὲ χρειάζεται ἢ ἐμπειρία, ἢ σκληρὴ ἐμπειρία, — ἐδῶ τὸ «μητρικό» ἔνστικτο διαθέτει γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖται, δπως τὶς ἄλλες παρακαταδήκες, δῃ τὴ συρροὴ τῆς δύναμης καὶ τῆς ζωμῆς τῆς ζωῆς ζωῆς : τότε, ἢ μεγαλύτερη δύναμη ἀπὸ φρέσκας τὶς μικρότερες. "Άλλωστε, μ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, μποροῦμε νὰ ἔξηγήσουμε καὶ τὴν περίπτωση τοῦ Σοπενχάουερ ποὺ ἀνάφερα : τὸ

θέμα τῆς διορθιᾶς ἐνεργοῦσε, ὅπως φαίνεται, ἐπάνω του, σὰν ἔρεθισμὸς στὴν κύρια δύναμη τῆς φύσης του (στὴ δύναμη τοῦ στοχασμοῦ καὶ στὴ διεισδυτικότητα τῆς ματιᾶς). Κι' ὅταν ἔξεποῦσε αὐτὴ ἡ δύναμη, κυριαρχοῦσε μονοματικὴ συνείδηση. Αὐτὸν δὲν ἀποκλείει καθόλου πῶς εἰναι δυνατὸν νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν ἴδιαιτερη πραότητα κι' ἐκείνη τὴν πληρότητα ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν αἰσθητικὴν κατάσταση νὰ πηγάδουν ἀπὸ τὸ καρδύκευμα «αἰσθησιασμὸς» (ποὺ εἶναι καὶ πηγὴ ἐκείνου τοῦ ἵδεαλισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὸν νέες ποὺ δρίσκονται σὲ ἡλικία γάμου).

Ἐτσι, δὲν ἔξαφανίζεται διασθησιασμὸς ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ἐκδηλώνεται ἡ αἰσθητικὴ κατάσταση, ὅπως νόμιζε ὁ Σοπενχάουερ, παρὸ μονάχα μεταμορφώνεται μὲ τέτοιο τρόπῳ ποὺ νὰ μήν ἔμφανίζεται πιὰ στὴ συνείδηση σὰν σεξουαλικὸς ἔρεθισμός. (Μιὰ ἄλλη φορὰ θὰ ἔσαναγκρίσω σ' αὐτὸν τὸ σημεῖο, ὅταν θὰ μιλήσω γιὰ ἀκόμα λεπτότερα προβλήματα ποὺ ἀνήκουν σ' ἐκεῖνο τὸν τόσο ἀνεξερεύνητο καὶ τόσο σκοτεινὸν τομέα, τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας τῆς αἰσθητικῆς).

— 9 —

“Οπως εἰδαμε, ἔνας δῷροισμένος ἀσκητισμός, μιὰ θεληματικὴ ἀπάρνηση, σκληρὴ καὶ γαλήνια, ἀποτελεῖ μέρος τῶν συνθηκῶν ποὺ εὐνοοῦν μιὰ ἀνώτερη πνευματικότητα, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ φυσικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς πνευματικότητας: δὲν θὰ μᾶς φανεῖ λοιπὸν παράξενο εὐθὺς ἔξ αρχῆς δὴν οἱ φιλόσοφοι πραγματεύτηκαν πάντα τὸ ἀσκητικὸν ἴδαινικὸν μὲ κάποια εὐνοϊκὴ προκατάληψη. “Ἄν κάνουμε μιὰ σοβαρὴ ἱστορικὴ ἔξεταση, θὰ δοῦμε πῶς ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στὸ ἀσκητικὸν ἴδαινικὸν καὶ στὴ φιλόσοφία εἶναι ἀκόμα πιὸ στενὸς καὶ πιὸ δυνατός. Καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς αὐτὸν τὸ ἴδαινικὸν τὴν κράτησε μὲ τὰ λοιπὰ καὶ πῶς ἔμαθε τὴν φιλόσοφία νὰ κάνει τὰ πρῶτα τῆς βήματα, τὰ πρῶτα βηματάκια τῆς πάνω στὴ γῆς: — ἀλλοίμονο! πόσο ἀδεξια, μὲ πόσο κατσούφικο ὕφος περραπατοῦσε αὐτὸν τὸ ἀδύνατο καὶ δειλὸν παιδάκι μὲ τὰ στραβά πόδια, αὐτὸν τὸ μικρὸν

παιδάκι πού, ἀλλοίμονο! πάντα του κόντενε νὰ πέσῃ καταγῆς!

Στὴν ἀρχή, μὲ τὴ φιλόσοφία ἔγινε ὅπως καὶ μὲ ὅλα τὰ παλὰ πράγματα, — γιὰ πολὺ καιρὸ δὲν ἔχουν τὸ θάρρος τοῦ ἔσωτοῦ τους, μόνο κοιτάζουν ὀλοένα δλόγυρά τους γιὰ νὰ δοῦν μήπως κάνει νὰ τὰ βοηθήσει κανείς, ή ἀκόμα, φοβοῦνται ὅλους δσους τὸ κοιτάζουν.

“Ἄς κοιτάξουμε, ἔνα-ἔνα, τὰ ἔνστικτα καὶ τὶς ἀρετές τοῦ φιλόσοφου — τὸ ἔνστικτο τῆς ἀμφιβολίας, τὸ ἔνστικτο τῆς ἀρνητικῆς, τὸ ἔνστικτο τοῦ στοχασμοῦ, τὸ ἀναλυτικό τοῦ ἔνστικτο, τὴν ἀνάγκη του γιὰ σύγχριση καὶ συμψηφισμό, τὴν ἐπιθυμία του γιὰ κάθε τὸ «sine ira et studio — νὰ κατάλαβε ποτὲ τάχα κανένας πῶς ὅλα αὐτά, γιὰ πάραπολὺ καιρό, ἥταν ἀντίθετα μὲ δλες τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς συνείδησης; (γιὰ νὰ μὴ μιλήσω γιὰ τὴ λογοτεχνία ποὺ δρεσε στὸ Λούθηρο νὰ τὴν δονομάζει Frau Klüglin — κυρὰ - Δογικὴ - «la russe cattin») τὸ διτι ἔνας φιλόσοφος ποὺ θὰ εἰχε φτάσει στὴν αὐτοσυνειδησία θὰ ἔνοιωθε ἀμέσως τὸν ἔσωτό του σὰν ἐνσάρκωση τοῦ «nittimur inventitum» καὶ πῶς, κατὰ συνέπεια, θὰ φυλαγόστην πολὺ νὰ «αἰσθανθεῖ τὸν ἔσωτό του», νὰ ἀποκτήσει αὐτοσυνειδησία;... Δὲ συμβαίνει διαφορετικά, τὸ ἔσαναλέω, καὶ μὲ ὅλα τὰ καλὰ πράγματα ποὺ περηφανεύμαστε σήμερα· ἀκόμα κι' ὅταν ἀξιολογοῦμε τὸ σύγχρονο τρόπο τῆς ζωῆς μας μὲ τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν δὲν εἶναι ἀδυναμία, ἀλλὰ δύναμη, φαίνεται οὖν κάτι τὸ νόρδο καὶ τὸ ἀσεβές: γιατὶ ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα πράγματα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ τιμοῦμε σήμερα, είχαν γιὰ πολὺ καιρὸ τὴ συνείδηση μὲ τὸ μέρος τους καὶ γιὰ φύλακα τὸ Θεό. Νόθα εἶναι σήμερα δλη ἡ θέση μας ἀπέναντι στὴ φύση, ὁ παραβιασμὸς τῆς φύσης μὲ τὶς μηχανές μας καὶ τὸ ἐφευρετικὸ καὶ ἀνενδοίαστο στενῆμα τῶν μηχανικῶν καὶ τῶν τεχνικῶν μας. Νόθα εἶναι καὶ ἡ θέση μας ἀπέναντι στὸ Θεό, δηλαδὴ ἔνα εἰδος ἀράχνης ἀπὸ προστακτικές καὶ τεχνολογίες ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ μεγάλο ίστο, τὸ μεγάλο δίγχτο τῆς αἰτιότητας: — θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, σὰν τὸν Κάρολο τὸν Ἀτρόμητο ποὺ πολεμοῦσε τὸ Λουθούδικο τὸ 110: «Πολεμῶ τὴν παγκόσμιαν ἀράχνην την ηγεμονίαν καὶ ἡ στάση μας ἀπέναντι στὸν ἔαυτό μας, — γιατὶ πειραματίζόμαστε στὸν ἔσωτό μας, ὅπως δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ πειραματίστομε σὲ κανένα ζῶο καὶ, μὲ ίκανο-

ποίηση καὶ περιέργεια, ἀνατέμνουμε τὴν ξωντανὴν ψυχήν μας : τί μᾶς ἐνδιαφέρει ἀκόμα ἡ «σωτῆρά» τῆς ψυχῆς! Κι' ὑστερα, γιατρεύομαστε μόνοι μας : ἡ κατάσταση τῆς ἀρρώστειας εἶναι διδακτική, γι' αὐτὸν εἴμαστε βέβαιοι, ἀκόμα πιὸ διδακτική ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς υγείας — οἱ μπολια στὲ ἐς ἀσθενεῖῶν μᾶς φαίνονται σήμερα πιὸ χρήσιμοι ἀπὸ διποιονδήποτε θεραπευτὴ ἡ «σωτῆρα». Παραβιάζουμε τὸν ἔσαυτό μας, εἶναι βέβαιο αὐτό, ἐμεῖς οἱ καρυδοσπάστες τῆς ψυχῆς ποὺ θέτουμε προβλήματα, ἐνῶ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι προβλήματα, σὰν νὰ μὴν ἥταν ἡ ξωὴ τίποτ' ἄλλο παρὰ τὸ νὰ σπάζεις καρύδια. «Ἐτοι, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ γινόμαστε καθημερινὰ πιὸ ἄξιοι νὰ ἐρωτήθουμε, πιὸ ἄξιοι νὰ ρωτήσουμε, κι' ἵσως, ταῦτόχρονα, πιὸ ἄξιοι — νὰ ξήσουμε ;...

“Ολα τὰ καλὰ πράγματα, ἄλλοτε εἴτανε κακά· κάθε προπατορικὸ ἀμάρτημα ἔγινε προπατορικὴ ἀρετή. ‘Ο γάμος, παραδείγματος χάρη, γιὰ πολὺ καιρὸ φαινόταν σὰν προσθολὴ στὸ κοινωνικὸ δίκαιο· πληρώνανε ἀποξημίωση ἐπειδὴ εἶχαν τὴν ἀπρονοησία νὰ οἰκειοποιηθοῦν μιὰ γυναίκα (μ' αὐτό, παραδείγματος χάρη, συνδέεται τὸ «*jus primae noctis*» ποὺ ἀκόμα καὶ σήμερα εἶναι, στὸ Καμπότες, προνόμιο τοῦ ἱερέα, ἐκείνου τοῦ φύλακα τῶν «*κολῶν παλιῶν* ἥθων»). Τὰ γλυκά, καλοπροσάρτετα, συμβιβαστικά, συμπτωνεικά συναισθήματα — ποὺ ἀργότερα ἀπόκτησαν τόσο μεγάλη ἄξια ποὺ ἔγιναν σχεδὸν «κατ’ ἔξοχὴν ἄξεις» — γιὰ πολὺ καιρὸ προκαλοῦσαν μόνο τὴν περιφρόνηση : ντρέπονταν γιὰ τὴν πραότητα, δπως ντρέπονται σήμερα γιὰ τὴ σκληρότητα (πρέβλ. Πέρι τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ, ἀρ. 260). Τποταγὴ στὸ δίκαιο : Ἄ! τί ἔξεγερση τῆς συνείδησης, σὲ δλες τὶς εὐγενικὲς φυλὲς τοῦ κόσμου, δταν ἀναγκάστηκαν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴ δεντέτα καὶ νὰ υποταχτοῦν στὴ δύναμη τοῦ δικαίου! Τὸ «δίκαιο» γιὰ πολὺ καιρὸ ἥταν ἔνα «*vetitum*», ἔνα κακούργημα, ἔνας νεωτερισμός. Θεσπίστηκε μὲ τὴ δίαισα, σὰ μιὰ δύναμη ποὺ τὴν ἀποδεχόμαστε μὲ ντροπὴ γιὰ τὸν ἔσαυτό μας. Κάθε δηματάκι πάνω στὴ γῆ, πληρώθηκε κάποτε μὲ πνευματικὰ καὶ σωματικὰ μαρτύρια : ἡ ἴδεα πῶς «*εօχι μονάχα* ἡ πορεία πόρος τὰ ἐμπόρος, δχι! τὸ ἀπλόβημα, ἡ κίνηση, ἡ ἀλλαγὴ, χρειάστηκαν τοὺς ἀναρίθμητους μάρτυρες τους, — αὐτὴ ἡ ἴδεα ἔχει, σήμερα προπαντός, κάτι τὸ πολὺ παράξενο γιὰ μᾶς — τὴν πρόσβαλα στὴν Αὔγη, (ἀρ.

18) : «Τίποτα δὲν ἀγοράστηκε πιὸ ἀκριβά, λέω σ' αὐτὸν τὸ ἀπόστασμα, ἀπὸ τὴ λιγοστὴ ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας ποὺ περηφανεύομαστε σήμερα. Μὰ ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς περηφάνιας, μᾶς είναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε τὶς ἀπέραντες περιόδους τῆς «*ἡμικύτητας τῶν ἥθων*», ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν «*παγκόσμια ιστορία*», σὰν μόνη κεφαλαιώδη, σημαντικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ ιστορία, ἐκείνη ποὺ καθόρισε τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπότητας : καὶ, ἐνῷ παντοῦ διόνος θεωροῦνταν ἀρετή, ἡ σκληρότητα ἀρετή, ἡ ὑποκριτισία ἀρετή, ἡ δίψα τῆς ἐκδίκησης ἀρετή, ἡ ἀρνηση τῆς λογικῆς ἀρετής, κι' ὅταν, ἐξ ἄλλου, ἡ ενεξία θεωρεῖτο κίνδυνος, ἡ ἐπιθυμία γιὰ γνώση κίνδυνος, ἡ εἰρήνη κίνδυνος, ἡ συμπόνια κίνδυνος, διολκτος ντροπή, ἡ δουλειὰ ντροπή, ἡ παραφροσύνη θεῖο πρᾶγμα, ἡ ἀλλαγὴ ἡ ἀνηθικότητα καὶ κατ’ ἔξοχὴν διαφθορά.»

— 10 —

Στὸ ἴδιο ἔργο (ἀρ. 12) ἐκθέτουμε πῶς καὶ μὲ πόση περιφρόνηση, κάτω ἀπὸ πόσο βάρος περιφρόνησης, ἔχησε ἡ παλιὰ ράτσα τῶν ἀνθρώπων, — περιφρονημένη δοσο δὲν τὴν φοβοῦνταν. Σίγουρα ἡ θεωρητικὴ σκέψη ἔκανε τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνιση στὴ γῆ μεταμφεσμένη, μὲ διφορούμενη δύνη, μὲ κακὴ καρδιὰ καὶ συχνὰ μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ φόβου στὰ χαρακτηριστικά τῆς. “Ο, τι τὸ ἀδρανές, τὸ μικρόψυχο ὑπῆρχε μέσα στὰ ἔνστικτα τῶν στοχαστικῶν ἀνθρώπων, γιὰ πολὺ καιρὸ τοὺς περιέβαλε μὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας : σ' αὐτὸν δὲν ὑπῆρχε ἄλλο φάρμακο ἀπὸ τὸ νὰ ἐμπνεύσουν βαδὺ φόβο. Αὐτό, παραδείγματος χάρη, τὸ καταφέρνανε καλὰ οἱ γέροι Βραχμᾶνες. Οἱ πολὺ παλιοὶ φιλόσοφοι ἔρθανε νὰ δίνουν στὴ ξωὴ τους, στὴν ἔξωτερική τους δύνη, ἔνα νόημα, ἔνα στήριγμα, ἔνα ὑπόδομό ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ ἐμπνέουν φόβο : ἂν ἔξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντά τὸ πρᾶγμα, ὑπῆρχε μὲ διαστικὴ ἀκόμα ἀνάγκη, ἡ ἀνάγκη νὰ ἔξασφαλίσουν τὸ σεβασμό. Γιατί, μέσα τους, βλέπανε δλες τὶς ἀξιολογικὲς κρίσεις νὰ στρέφονται ἐνάντι τις τους, κι' ἐπρεπε νὰ κατανικήσουν ἐκεῖνο ποὺ ἥταν «*ὁ φιλόσοφος μέσα τους*», κάθε λογῆς υποψία καὶ ἀντίθεση. Σὰν ἀνθρώποι τρομερῶν ἐποχῶν, καταφύγανε σὲ τρομερὰ μέσα : ἡ σκληρότητα ἐνάντια στὸν ἔσαυτό τους, ἡ πιὸ ἔξυπνη ταπείνωση — εἴτανε τὰ

κυριώτερα μέσα ποὺ χρησιμοποίησαν αὐτοὶ οἱ διψασμένοι γιὰ ἔξουσία ἐργμῆτες, αὐτοὶ οἱ πνευματικοὶ νεωτεριστές, σὰν χρειάστηκαν ν' ἀρχίσουν νὰ παραβιάζουν, στὰ κατάβαθμα τῆς ψυχῆς τους, τοὺς θεοὺς καὶ τὴν παράδοση, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πιστέψουν οἱ ἴδιοι στὸ νεωτερισμό τους.

Ἐδῶ θὰ θυμήσω τὴν περίφημη ἵστορία τοῦ βασιλιᾶ Βιβανίτρα ποὺ ἀντλησε, ἀπὸ τὰ μαρτύρια ποὺ εἶχε ἐπιβάλει στὸν ἑαυτό του ἐπὶ χίλια χρόνια, ἕνα τέτοιο συναίσθημα δύναμης, μὰ τέτοια ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό του, ποὺ ἀνάλαβε νὰ κτίσει ἐναὶ καὶ νούρο γιο ο ὑρὸν : εἶναι τὸ ἀνησυχαστικὸ σύμβολο κάθε παλιοῦ καὶ καινούργιου πεπρωμένου τοῦ φιλοσόφου πάνω σ' αὐτὴ τὴ γῆς : — δποιοις ἔχτισε ποτὲ ἔνα «καινούργιο σύρανό», σὲ δποιαδήποτε ἐποχὴ κι' ἀγνινε αὐτό, δὲ βρῆκε τὴ δύναμη ποὺ τοῦ χρειάζοταν παρὰ μονάχα μέσα στὴν ἴδια του τὴν κόλαση... Ἀς ἀναγάγουμε τὰ γεγονότα σὲ μικροὺς τύπους : πάντα τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα ἔπειτε νὰ ἀρχίσει μὲ τὸ νὰ μεταφιεστεῖ καὶ νὰ μασκαρευτεῖ δανειζόμενο τοὺς τύπους τοῦ στοχαστικοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἴχαν σχῆματιστεῖ ἀπὸ πρίν, δηλαδὴ τοὺς τύπους τοῦ ιερέα, τοῦ μάντη, τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου γενικά, γιὰ νὰ μπορέσῃ σὲ έπλωση νὰ ὑπάρξει, σὲ δποιοδήποτε βαθμό : γιὰ πολὺν καιρό, τὸ ἀσκητικὸ ιδανικὸ, χρησιμεψε στὸ φιλόσοφο γιὰ ἔξωτερη ἐμφάνιση, γιὰ δρος ζωῆς, — ἀφοῦ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ παρασταῖνει αὐτὸ τὸ ιδανικὸ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι φιλόσοφος, κι' ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὸ πιστέψει γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὸ παραστήσει.

Αὐτὴ ἡ ιδιάζουσα στάση τοῦ φιλοσόφου, ποὺ τὸν κάνει νὰ διπομάρεύνεται ἀπὸ τὸν κόσμο, αὐτὸς ὁ τρόπος ζωῆς ποὺ ἀπαρνεῖται τὸν κόσμο καὶ δείχνεται ἔχθρικὸς γιὰ τὴ ζωή, δύσπιστος, αἰσθητρός, καὶ ποὺ ἔχει διατηρηθεῖ ὅς τις μέρες μας σὲ σημεῖο ποὺ νὰ θεωρεῖται ἡ κατάταξη ἐξοχὴν στάση τοῦ φιλόσοφου — αὐτὴ ἡ στάση εἶναι πρὶν ἀπὸ δύλια μιὰ συνέπεια τῶν καταναγκαστικῶν συνθηκῶν, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας : γιατί, γιὰ πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, δὲ νὰ μπορῇ σὲ καθόλον νὰ πάρῃ τὴ φιλοσοφία στὴ γῆς, χωρὶς τὴν ἀσκητικὴ μάσκα καὶ μεταμφίση, χωρὶς τὴν ἀσκητικὴ παρεξήγηση. Καὶ, γιὰ νὰ ἐκφραστῶ μὲ πιὸ συγκεκριμένο καὶ διφθαλμοφανῆ τρό-

πο : ὁ ἀσκητικὸς ἰερέας, ὃς τὴν ἐποχὴ μας, ἐμφανιζόταν μὲ τὴν πιὸ ἀποκρουστικὴ καὶ τὴν πιὸ σκοτεινὴ μορφὴ, σὰν τὴν κάμπτια, καὶ μόνο αὐτὴ ἡ μορφὴ ἔδωσε στὸ φιλόσοφο τὸ δικαίωμα νὰ ξήσει τὴν ἔρπουσα ζωή του». Νὰ ἀλλάξανε, τάχα, ἀληθινὰ τὰ πράγματα ; Αὐτὸ τὸ ἐπικίνδυνο φτερωτὸ ἔντομο μὲ τὰ χίλια χρώματα, τὸ «πνεῦμα» ποὺ τὸ τόλιγε τὸ κουκούλι, μπόρεσε, τάχα, ἐπιτέλους, χάρη σ' ἔνα πιὸ ἡλιόλουστο, πιὸ θερμὸ καὶ πιὸ φωτεινὸ κόσμο, νὰ ρέξει τὸ περίβλημά του καὶ νὰ δρμήσει κατὰ τὸ φῶς ; Νὰ ὑπάρχει τάχα σήμερα τόση περηφάνεια, τόση τόλιη τόση παληκαριά, τόση αὐτοσυνείδηση, τόση πνευματικὴ θέληση, τόσος πόθος γιὰ εὐθύνη καὶ γιὰ ἐλευθερία καὶ πάνω στὴ γῆς, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ υπάρξει διφιλόσοφος ;

— 11 —

Τώρα ποὺ εἰδαμε τὸν ἀσκητικὸ ιερέα, ἀς μποῦμε στὰ σοθαρὰ στὸ πρόβλημά μας : Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ ἀσκητικοῦ ιδανικοῦ ; — Μόνο τώρα γίνεται «σοθαρὸ» τὸ πρᾶγμα : θὰ δοῦμε μπροστὰ στὰ μάτια μας τοὺς ἀληθινοὺς ἐκπρόσωπούς τους τοῦ σοθαροῦ ποὺ εἶναι πνεύματος.

«Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ κάθε σοθαροῦ» ; — Αὐτὸ τὸ ἀκόμα βασικώτερο ἔρωτημα εἶναι ἵσως κιδίλας στὰ χείλια μας. Εἶναι, βέβαια, ἔνα ἔρωτημα γιὰ τοὺς φυσιολόγους, ἀλλὰ θὰ τὸ θίξουμε κάπως πρὸς τὸ παρόν. 'Απ' αὐτὸ τὸ ιδανικό, ὁ ἀσκητικὸς ἰερέας ἀντλεῖ δχι μονάχα τὴν πίστη του, μὰ καὶ τὴ βούλησή του, τὴ δύναμή του, τὸ συμφέρον του. Τὸ δικαίωμα του στὴ ζωὴ ὑπάρχει καὶ χάνεται μᾶζη μ' αὐτὸ τὸ ιδανικό : τί τὸ παράξενο λοιπόν, ἀν σκοντάφταμε ἐδῶ σὲ ἔνα τρομερὸ ἀντίπαλο αὐτοῦ τοῦ ιδανικοῦ ; ἀν σκοντάφτουμε σὲ κάποιον ποὺ παλεύει γιὰ τὴ ζωή του ἐνάντια στοὺς ἀρνητές του ιδανικοῦ του ;... 'Εξ ἄλλου, δὲν εἶναι καθόλου πιθανό, εὐθύνς ἔξ αρχῆς, νὰ τοῦ εἶναι ιδιαίτερα χρήσιμη μὰ τόσο ιδιοτελῆς θέση ἀπέναντι στὸ πρόβλημά μας. "Ισως, ὁ ἀσκητικὸς ἰερέας νὰ μὴν εἶναι διπράγματικὰ κατάλληλος ἀνθρώπος γιὰ νὰ υπερασπίσει τὸ ιδανικό του, γιὰ τὸν ιδιο λόγο ποὺ ἀποτυγχάνει πάντα ἡ γυναίκα δταν ἐπιχειρεῖ νὰ υπερασπίσει «τὴ γυναίκα», — καὶ ἀκόμα λιγάντερο θὰ εἶναι καλὸς κριτής καὶ ἀντικειμενικὸς ἐκτιμητῆς τῆς συζήτησης ποὺ ἀνοίξαμε ἐδῶ.

Θὰ πρέπει λοιπόν, κατὰ τὰ φαινόμενα, νὰ τὸν βοηθήσουμε νὰ ὑπερασπιστεῖ καλὰ τὸν ἔαυτό του ἐναντίον μας, παρὰ νὰ φοβόμαστε πῶς θὰ μᾶς νικήσει... Ἀντικείμενο τῆς διαμάχης μας εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ἀξιοῦσι τὴν ζωή μας οἱ ἀσκητικοὶ ιεράτες : αὐτὴ τῇ ζωῇ (μαζὶ μὲ κάθε τί ποὺ συνδέεται μαζί της, «τῇ φύσῃ, εἰὸν κόσμο», διόλκηρη τῇ σφαῖρᾳ τοῦ γίγνεσθαι καὶ τοῦ μεταβατικοῦ) τῇ συσχετίζουν μὲ μιὰ ἐντελῶς διαφορετική ζωὴ ποὺ δρίσκεται σὲ ἀντίφαση μαζί της καὶ ποὺ τὴν ἀποκλεῖει, ἐκ τὸς ἀντίφασης την ἔαυτό της : σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, στὴν περίπτωση μιᾶς ἀσκητικῆς ζωῆς, η ζωὴ αὐτὴ χρησιμεύει γιὰ πέρασμα στὴν ἄλλη ἐκείνη ζωή. Γιὰ τὸν ἀσκητή, η ζωὴ εἶναι δορόμος τῆς πλάνης διόπου πρέπει νὰ παλινδρομοῦμε ὡς τὸ σημεῖο ἀπὸ διούσιον ξεκινήσαμε· ή, μιὰ παρεξήγηση ποὺ ἀντικρούομε, ποὺ πρέπει νὰ ἀντικρούομε μὲ τὴν πράξη : γιατὶ ἀπαίτει νὰ τὸν ἀκολουθοῦν, ἐπιβάλλει, διόπου μπορεῖ, τὴν ἀξιολόγησή του γιὰ τὴ ζωὴ. Τί σημαίνει αὐτό ; Ἐνας τόσο τερατώδης τρόπος ἀξιολόγησης δὲν παρουσιάζεται στὴν ἴστορία τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἔξαιρετική περίπτωση καὶ σὰν κάτι τὸ ἀξιοπερίεργο : εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ γενικὰ καὶ τὰ πιὸ ἔμμονα γεγονότα ποὺ ὑπάρχουν. Ἀν τὰ διάβαζαν ἀπὸ ἔνα μακρύννο πλανήτη, τὰ κεφαλαῖα γράμματα τῆς γήινης ζωῆς μας θὰ ὅδηγοῦσαν ἵσως στὸ συμπλέασμα πῶς η γῆς εἶναι δὲ ἀληθινὸς ἀσκητικὸς πλανήτης, μιὰ γωνία μὲ δύντα δυσαρεστημένα, ἀλαζονικὰ καὶ ἀποκρυπτικά, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν βαθειὰ δυσαρέσκεια ποὺ προκαλοῦν στὸν ἰδιο τὸν ἔαυτό τους, ποὺ τοὺς προκαλεῖ ὁ κόσμος, η ζωὴ, καὶ ποὺ θὰ θέλουν νὰ κάνουν κακὸ στὸν ἔαυτό ποὺς : — πρᾶγμα ποὺ φαίνεται πῶς εἶναι η μοναδική τους εὐχαρίστηση.

Ἄς παρατηρήσουμε πῶς, κατὰ κανόνα, παντοῦ καὶ σχεδὸν πάντα, κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁ ἀσκητικὸς ιερέας· δὲν ἀνήκει σὲ καμμιὰ δρισμένη φράση· εὐδοκιμεῖ παντοῦ καὶ σ' διεξαῖς κοινωνικὲς τάξεις. Ὁχι πῶς διαδίδει ἵσως τὸν τρόπο του ποὺ ἀξιολογεῖ, κληρονομικά, η πῶς τὸν μεταδίνει — ἀντίθετα, ἔνα θαῦμα συμφέρον τοῦ ἀπαγορεύειν, γενικά, νὰ τὸν διαδόσει. Ἰσως νάναι μιὰ ἀνώτερης τάξης ἀναγκαιότητα ποὺ κάνει νὰ μεγαλώνει καὶ νὰ εὐδοκιμεῖ αὐτὸ τὸ ἔχθρον καὶ στὴ ζωὴ εἶδος, — καὶ φαίνεται πῶς η ἴδια η ζωὴ θὰ ἔχει κάποιο

συμφέρον νὰ μήν ἀφίσει νὰ χαθεῖ αὐτὸς ὁ ἀντιφατικὸς τύπος. Γιατὶ ἡ ἀσκητικὴ ζωὴ εἶναι μιὰ ὀλοφάνερη ἀντίφαση : καριστεῖ μιὰ μοναδικὴ μνησικακία, η μνησικακία τοῦ ἀνικανοτοῦτου ἐνστίκτου, τοῦ πόθου γιὰ δύναμη ποὺ θάθεται νὰ ἔξουσιασει, ὅχι κάτι στὴ ζωὴ, μὰ τὴν ἴδια τῇ ζωῇ, τὶς πιὸ διαθειές, τὶς πιὸ ἴσχυρές, τὶς πιὸ βασικές της συνθήκες γίνεται μιὰ προστάθεια νὰ φυείρουν τὴ δύναμη, νὰ στερέψουν τὴν πηγὴ τῆς δύναμης· διέπονται τὸ γεμάτο μίσος καὶ κακία βλέψια νὰ στρέψεται ἀκόμα καὶ ἐνάντια στὴν φυσιολογικὴ εὐφορία, καὶ ἴδιαίτερα ἐνάντια στὴν ἔκφραση αὐτῆς τῆς εὐφορίας, τὴν διμορφιά, τὴ χαρά, ἐνῶ τὰ λειψά, τὰ ἐκφυλισμένα πράγματα, ὁ πόνος, η ἀρρώστεια, η ἀσχήμα, η θεληματικὴ βλάβη, ὁ ἀκρωτηριασμός, οἱ ταπεινώσεις, ὁ αὐτοθυσιασμός ἀναζητεῖται στὴν παράδοξη : «Ολα αὐτὰ εἶναι στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ παράδοξα : ἐδῶ, δρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἔνα διγασμὸ ποὺ θέλει νὰ είναι διχασμένος, ποὺ αὐτοαπαλαμβάνεται μ' αὐτὴ τὴν διδένη καὶ ποὺ μάλιστα ἀποκτᾶ μεγαλύτερη αὐτοκεπούθηση καὶ θριαμβευτικότητα δισσού παρουσιάζει η πρώτη του κατάσταση, η φυσιολογικὴ του ζωτικότητα. «Ο θρίαμβος ἀκριβῶς στὸν τελευταῖο ρόγχο : τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ πάντα του πολέμησε κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀκραίο ἔμβλημα· σ' αὐτὸ τὸ αἰνιγμα τῆς γοητείας, σ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα τοῦ θέλγητρου καὶ τῆς δόδυνης, πάντα του ἀναγνώρισε τὸ πιὸ καθαρό του φῶς, τὴ λύτρωσή του, τὴν δριτική του νίκη. Crux, pux, lux — γι' αὐτόν, τὰ τρία αὐτὰ εἶναι ἔνα πρᾶγμα.

· · · Ας ὑποθέσουμε πῶς μιὰ τόσο φαεινὴ βούληση γιὰ ἀντίρεση καὶ γιὰ παραβίαση τῆς φύσης ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ φιλοσοφία ο φίσει : πάνω σὲ τί θὰ ἀσκήσει τὴν πιὸ λεπτόνοη ἰδιοτροπία της ; Σ' ἐκεῖνο ποὺ θεωροῦσαν μὲ περισσότερη βεβαιότητα γιὰ ἀληθινό : θὰ ἀναζητήσει τὴν πλάνη ἀκριβῶς διόπου τὸ ἔνστικτο τῆς ζωῆς ἔχει τοποθετήσει ἀναμφισβήτητα τὴν ἀλήθεια. «Οπως κάνανε, παραδείγματος χάρη, οἱ ἀσκητὲς τῆς φιλοσοφίας τῶν Βεδῶν, ἔτσι καὶ αὐτὴ θὰ θεωρήσει τὴν ὑλικότητα γιὰ φυεύδαισθηση, τὸ ἰδιο καὶ τὸν πόνο, καὶ τὴν παλλατιλότητα καὶ κάθε ἀντιθετικὴ ἔννοια «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο» — πλήνες ὅλα αὐτά, καθαρές πλάνες ! Τί θρίαμβος, νὰ ἀρνηθεῖς νὰ πιστέψεις στὸ «ἔγω» σου, νὰ ἀρνηθεῖς τὴν ἴδια σου τὴν

πραγματικότητα! — κι' ὅχι μάνο θρίαμβος στήν κατανίκηση τῶν αἰσθήσεων, τῆς δρατῆς φαινομενικότητας, ὅχι! ἔνας πιὸ ἀνώτερος θρίαμβος, ἡ βίαιη καὶ σκληρὴ ὑποδούλωση τῆς λογικῆς: μιὰ ἡδονὴ ποὺ φτάνει στὸ ἀνώτατο ὄριό της, δταν ἡ ἀσκητικὴ περιφρόνηση τῆς λογικῆς, ποὺ περιφρονεῖ ἀνελέητα τὸν ἔαυτὸν τῆς, ὅρίζει: «ν π ἀ χ ε ι ἔνας τομέας τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ εἶναι, ἀλλὰ ἀπ' αὐτὸν ἀποκλείεται ἀκριβῶς ἡ γνώση!... (Δηλαδή: στήν καντιανὴ ἀντίληψη τοῦ «νοητοῦ χαρακτῆρα τῶν πραγμάτων», ἔχουν μείνει ἵχνη αὐτοῦ τοῦ διχασμοῦ ποὺ τὸν χαίρονται οἱ ἀσκητές, αὐτοῦ τοῦ διχασμοῦ ποὺ τοῦ ἀρέσει νὰ στρέφει τὴ λογικὴ ἐνάντια στὴ λογική: πραγματικά, ὁ «νοητὸς χαρακτῆρας» τοῦ Κάντη ἀντιστοιχεῖ σὲ ἔνα εἰδος περιπλοκῆς τῶν πραγμάτων, ποὺ τὴν νόηση τὴν ἐννοεῖ ὅσο ἀκριβῶς χρειάζεται γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ πῶς εἶναι — ἀπόλυτα ἀκατανόητη — γιὰ τὴ νόηση.

'Ωστόσο, σὰν ἀναζητητὲς τῆς γνώσης, ἀς μὴν εἴμαστε ἀχάριστοι μπροστά σὲ τέτοιες ἀνατροπές τῶν συνηθίσμένων προσπικῶν καὶ ἀξιολογήσεων ποὺ τόσο καιρὸν λυσσομάνησε μ' αὐτές τὸ πνεῦμα ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἔαυτὸν, ἀνώφελα φαινομενικὰ καὶ μὲ λερόσυλο τρόπο: ἀλλὰ τὸ νὰ βλέπεις διαφορετικά, νὰ θέλεις εἰς νὰ βλέπεις διαφορετικά, δὲν εἶναι μικρὴ πειθαρχία οὕτε καρμιὰ ἐλαττωματικὴ προπαρασκευὴ τῆς νόησης γιὰ τὴ μελλοντικὴ τῆς «ἀντικειμενικότητα» — τὴν ἐννοούμε, ὅχι σὰν «ἀνιδιοτελῆ θεώρηση» (αὐτὸς εἶναι ἀνοησία, παραλογισμός), μὰ σὰν ἕκανότητα νὰ ἔξινος σιάζει τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατά της καὶ νὰ τὰ κινητοποιεῖ στήν ἀνάγκη, μὲ τρόπο ποὺ νὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴ διαφορὰ γιὰ τὴ γνώση, ἀκόμα καὶ στὶς προσπικές καὶ τὶς ἔρμηνεις ποὺ ἔχουν γιὰ κίνητρο τὸ πᾶθος.

"Ἄς προφυλαχτοῦμε λοιπὸν καλλίτερα, ἀπὸ τώρα καὶ ἐμπρός, κύριοι φιλόσοφοι, ἀπὸ αὐτὴ τὴ μυθοποίηση τῶν παλιῶν καὶ ἐπικίνδυνων ἐννοιῶν ποὺ σταθεροποίησε ἔνα «ὑποκείμενο γνώσης, καθαρὸ ὑποκείμενο, χωρὶς βούληση, χωρὶς πόνο, ἀπελευθερωμένο ἀπὸ τὸ χρόνο», ἀς φυλαχτοῦμε ἀπὸ τὰ πλοκάμια διαφόρων ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν ὅπως εἶναι ὁ «καθαρὸς λόγος», ἡ «ἀπόλυτη πνευματικότητα», ἡ «αὐτογνωσία»: — μ' αὐτὸν τρόπο ἔτανε πάντα νὰ σκεφτόμαστε: ἔτανε ἔνα μάτι ποὺ δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὸ φανταστεῖ, ἔνα μάτι πού, δικασθήστε, τὸ βλέμμα του δὲν πρέπει νὰ ἔχει καρμιὰ κατεύθυνση, ποὺ

οἱ ἐνεργητικὲς καὶ ἔρμηνευτικές του λειτουργίες θὰ εἴταινε ἀλυσσοδεμένες, θὰ ἀπουσάζανε: οἱ λειτουργίες, ποὺ μάνο αὐτὲς δίνουν ἀντικείμενο στήν δρασή μας, ζητοῦν λοιπὸν νὰ εἶναι τὸ μάτι κάτι τὸ ἀναίσθητο καὶ τὸ παράλογο. Μόνο μὰ προοπτικὴ δραση ὑπάρχει, μόνο μὰ προοπτικὴ «γνώση» καὶ, ὁ σο περὶ σό τε ρο μπαίνει σὲ ἐνέργεια ἡ θυμική μας κατάσταση ἀπέναντι σὲ ἔνα πρᾶγμα, δσο περὶ σό τε ρο ἔχουμε μάτια, μάτια διαφορετικὰ γι' αὐτὸν τὸ πρᾶγμα, τόσο πιὸ πλήρης θὰ εἶναι ἡ «ἰδέα» καὶ ἡ «ἀντικειμενικότητά μας» γι' αὐτὸν τὸ πρᾶγμα.

'Αλλά, τὸ νὰ καταργοῦμε γενικὰ τὴ βούληση, νὰ καταργοῦμε ἐντελῶς τὰ πάθη, ἀν δυνάμεσον πὰς εἶναι δυνατὸ κάτι τέτοιο: μὰ πῶς λοιπόν; δὲ θάτανε σὰν νὰ εὖνοι ξίξον με τὴ νόηση; ...

'Αλλὰ ἀς ἔταναγυρίσουμε πίσω. Μιὰ τέτοια αὐτοαντίφαση, δπως φαίνεται πῶς ἐκδηλώνεται στὸν ἀσκητή, «ἡ ζωὴ ἐνάντια στὴ ζωὴ» — εἶναι φανερὸ πῶς πρόκειται ἀπλούστατα γιὰ παραλογισμό, ἀπὸ φυσιολογικὴ καὶ ὅχι ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ φαινομένο με νική θὰ εἶναι ἔνα εἰδος προσωρινῆς ἔκφρασης, μὰ ἔρμηνεία, ἔνας τύπος, ἔνας συμβιβασμός, μὰ ψυχολογικὴ παρεξήγηση γιὰ κάτι ποὺ γιὰ πολὺ καιρὸ δὲν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν οἱ ἀνθρώποι τὴν πραγματική του φύση, νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀληθινή της οὐσία, — μιὰ λέξη, τίποτ' ἀλλο ἀπὸ μιὰ λέξη, σφηνωμένη μέσα σὲ μιὰ παμπάλαια χαραμάδα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης.

"Ἄς καθορίσουμε μὲ λίγα λόγια πῶς ἔχουν πραγματικὰ γεγονότα: τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ πηγάδι εἰς ἀπὸ τὸ πρὸ φυλαχτοῦμε μὲ κάθε μέσο νὰ συντηρηθεῖ, ποὺ παλεύει γιὰ τὴ ζωὴ. Εἶναι δείκτης μιᾶς μερικῆς φυσιολογικῆς κατάπτωσης καὶ ἐξάντλησης, ποὺ ἐνάντια τους δρθῶνται ἀδιάκοπα τὰ πιὸ βαθεῖα καὶ τὰ πιὸ ἀνέπαφα ἔνστικτα τῆς ζωῆς μὲ όλο καινούργια ἐπινοήματα καὶ τεχνάσματα. «Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ μέσα εἶναι καὶ τὸ ἀσκητικὸ ἴδαινικό: εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ

φαντάζονται οι θαυμαστές αὐτοῦ τοῦ ἴδαινικοῦ — μέσα σ' αὐτὸν καὶ μ' αὐτὸν παλεύει ἡ ζωὴ ἐν ἀντίτι α στὸ θάνατο κι' ἔτσι τὸ ἀσκητικὸν ἴδαινικό εἶναι ἔνα μέσον διατήρησης τῆς ζωῆς.
Ἄν μπόρεσε νὰ κατακτήσει ὁ αὐτὸν τὸ σημεῖον τὸν ἀνθρώπον, δηποτες δείχνει ἡ ιστορία καὶ νὰ τὸν κυριαρχήσει, καὶ ἴδαιτερα ἐκεῖ ὅπου ἔχουν ἐπιτελεστεῖ διολιτισμὸς καὶ ἡ δημοκρατικοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' αὐτὴ τῇ διαπίστωση συνάγεται ἔνα σημαντικὸν γεγονός : ἡ νοσηρὴ καὶ τάστα ση τοῦ τύπου ἀνθρώπους, διας υπῆρξε ὡς τὰ τῷρα, τοῦλάχιστον τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει γίνει κατοικίδιος, ἡ φυσιολογικὴ πάλη τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στὸν πόθο γιὰ τὸ «τέλος». Ὁ ἀσκητικὸς ιερέας εἶναι δὲ ἑναρκομένος πόθος γιὰ τὸ «ἄλλοιωτικα», γιὰ τὸ «ἄλλον», εἶναι δὲ πλέορας ταῦθις αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας, ἡ πραγματικὴ ζέση καὶ τὸ πραγματικό του πάθος : μὰ ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀλυσσοδένει ἐδῶ - κάτω, εἶναι ἡ ἴδαι ἡ δύναμη τοῦ πόθου του, ποὺ τὸν κάνει ἔνα δργανό ποὺ δουλεύει γιὰ νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκώτερες συνθῆκες γιὰ δι, τι εἶναι ἀνθρώπος ἐδῶ - κάτω, — καὶ μ' αὐτὴν ἀκριβῶς τῇ δύναμη κρατάει δεμένο στὴ ζωὴ δὲ τὸ κοπάδι τῶν μεταφρεσμένων, τῶν λοξοδρομισμένων, τῶν ἀποτυγχημένων, τῶν δυστυχισμένων, τῶν κάθε λογῆς ἀρρώστων. Καὶ σ' αὐτὸν τὸ κοπάδι αὐτὸς εἶναι, ἀπὸ ἔνστικτο, δὲ βοσκός. Θὰ μὲ καταλάβατε καῦλα : αὐτὸς δὲ ἀσκητικὸς ιερέας, ποὺ φαινομενικὰ εἶναι ἔχθρος τῆς ζωῆς, αὐτὸς δὲ ἡρῷος τῆς ζωῆς — εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες συντηρητικὲς καὶ καταφατικὲς δυνάμεις τῆς ζωῆς...

Απὸ τί ἔξαρταται λοιπὸν αὐτὴ ἡ νοσηρὴ κατάσταση ; Γιατί, δὲν ὑπάρχει ἀμφιθολία, δὲ ἀνθρώπος εἶναι τὸ πιὸ ἀρρώστο, τὸ πιὸ ἀστατο ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα — εἶναι τὸ καὶ τὸ ἐξ οχήν νοσηρὸν ζῶο. Σὲ τί διφείλεται αὐτὸν ; Βέβαια, τοῦλμησε, νεωτέρισε, ὀψήφισε τὴ μοῖρα περισσότερο ἀπὸ δύο κάναντες δὲ τὰ ἄλλα ζῶα μαζί : αὐτός, δὲ μεγάλος πειραματιστὴς ποὺ πειραματίζεται πάνω στὸν ἴδιο τὸν δικαστὸ του, δὲ ἀνικανοποίητος, δὲ χρόταγος, ποὺ παλεύει μὲ τὸ ζῶο, τὴ φύση καὶ τοὺς θεοὺς γιὰ τὴν ὑπέρτατη ἔξουσία — αὐτός, δὲ ἀδάμαστος ἀκόμα, τὸ αἰώνια μελλοντικὸν ποὺ ποτὲ δὲ γαληνεύει μπροστὰ στὴ δύναμη του, μόνο παρακινεῖται ἀδιάκοπα ἀπὸ τὸ καφτερὸ σπιροῦντι ποὺ χώνει τὸ αὔριο μέσα στὴ σάρκα τοῦ σήμερα : — αὐτός, τὸ πιὸ ἀρρόμητο ζῶο μὲ τὸ πιὸ πλούσιο αἷμα, πῶς νὰ μὴν

κινδυνεύει ἀπὸ τὶς πιὸ μακρόχρονες καὶ τὶς πιὸ φοβερὲς ἀρρώστειες ποὺ χτυποῦνται τὸ ζῶο ; ...

Ο ἀνθρώπος κουράζεται. Συχνὰ ξεσποῦν πραγματικὲς ἐπιδημίες ἀπ' αὐτὸν τὸν κορεσμό του γιὰ τὴ ζωὴ (ὅπως στὰ 1348, τὴν ἐποχὴ τοῦ Μακάριου Χοροῦ) : μὰ κι' αὐτὴ ἡ ἀηδία, αὐτὴ ἡ κούραση, αὐτὴ ἡ αὐτοπεριφρόνηση, — δὲ αὐτὰ ξεχειλίζουνται τόσο δρμητικὰ μέσα του, ποὺ ἀμέσως ξαναγεννιοῦνται καινούργια δεσμά. Η ἀρνηση ποὺ πετάει στὴ ζωὴ φωτίζει, σὰν ἀπὸ κανένα θαῦμα, ἵνα σωρὸ λεπτότερες καταφάσεις γιαί, κι' δταν ἀκόμα πληγώνται, αὐτὸς δὲ ἀρχικαταστροφέας, δὲ καταστροφέας τοῦ ἴδιου τοῦ δικαστοῦ — καὶ πάλι, αὐτὴ ἡ πληγὴ εἶναι ποὺ τὸν ἀναγκάζει νὰ ζήσει.

“Οσο πιὸ συνηθίσμενη εἶναι στὸν ἀνθρώπο τὴ νοσηρὴ κατάσταση — κι' αὐτὸν δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀμφισθητήσουμε — τόσο πιὸ πολὺ θᾶπτετε νὰ ἐκτιμήσουμε τὰ σπάνια παραδείγματα τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς δύναμης, τὰ ἐπιτυχημένα, καὶ τόσο αὐτηρότερα θᾶπτετε νὰ προφυλάγουμε τὰ ωμαλέα δύντα ἀπὸ τὸν ἀρρωστημένο, ἀπὸ τὸ μοιλυσμένο ἀέρα. Τὸ κάνουμε αὐτό ; Οἱ ἀρρωστοὶ εἶναι δὲ πιὸ μεγάλος κίνδυνος γιὰ τοὺς ὕγιειν. Τὴ δυστυχία τῶν δυνατῶν δὲ ν πρέπει νὰ τὴν ἀποδίνουμε στοὺς πιὸ δυνατούς, ἀλλὰ στοὺς πιὸ ἀδύνατους. Τὸ ξέρατε αὐτό ; ... Σὲ τελευταία ἀνάλυση, δὲ ν θᾶπτετε νὰ εὐχόμαστε νὰ λιγοστέψει δὲ φόβος ποὺ ἐμπνέει δὲ ἀνθρώπος : γιατὶ αὐτὸς δὲ φόβος ἀναγκάζει τοὺς δυνατούς νὰ εἶναι δυνατοί, καὶ σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις νὰ εἶναι τρομεροί — διατηρεῖ δηλαδὴ δλοκληρωμένο τὸν τύπο τοῦ ωμαλέου ἀνθρώπου. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ φοβώμαστε, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι πιὸ καταστροφικὸ ἀπὸ κάθε καταστροφή, δὲν εἶναι δὲ μεγάλος φόβος τοῦ ἀνθρώπου, μὰ ἡ μεγάλη του ἀηδία, δύσο καὶ δὲ μεγάλος του οἴκτος γιὰ τὸν ἀνθρώπο. Τποθέστε πῶς μιὰ μέρα ἐνώνυται καὶ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα : ἀμέσως καὶ χωρὶς ἄλλο, θὰ γεννήσουν τὸ πιὸ πιὸ τερατώδες πρᾶγμα : τὴν «τελευταία» βούληση τοῦ ἀνθρώπου, τὴ θέλησή του γιὰ τὸ χάος, τὸ μηδενισμό. Καί, πραγματικά, ὅλα εἶναι προετοιμασμένα γι' αὐτό.

Ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἔχει μονάχα τὴ μύτη του γιὰ νὰ μυρίζει,
μὰ καὶ τὰ μάτια του καὶ τ' αἰτιά του, δισφραίνεται, διπού σχε-
δὸν κι' ἀν πάει σήμερα, ἔκεινη τὴν εἰδικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ
φρενοκομείου καὶ τοῦ νοσοκομείου, — μιλάω, θέβαια, για τοὺς
πολιτιστικοὺς τομεῖς τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ κάθε λογῆς «Ἐπιρρόπη»
ποὺ οὐτάρχει ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸν κόσμο. 'Ο πιὸ μεγάλος κίνδυνος
γιὰ τὸν ἀνθρώπο εἶναι οἱ ἀρρώστες, καὶ ὅχι οἱ
κακοί, οἱ τε τὰ «ἄρραχτικὰ ζῶα». 'Απ' δόλους ἔκεινον τοὺς
ἀνθρώπους, ἔκεινοι ποὺ ὑπονομεύουν τὴ ζωὴ εἶναι οἱ ἀδικη-
μένοι, οἱ νικημένοι, οἱ ἀνήμπτοροι ἀπὸ τὴ φύση τους, γιατὶ αὐτοὶ
δηλητηριάζουν καὶ θέτουν σὲ κίνδυνο τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὴ
Ζωή, στὸν ἀνθρώπο, στὸν ἔαυτό μας.

Πῶς νὰ ξεφύγεις ἀπὸ 'κεῖνο τὸ μοιραῖο βλέμμα στὸν σοῦ ἀφίνει βαθειά θλίψη ; ἐκεῖνο τὸ ἐσωτερικὸ βλέμμα τῶν ἀπὸ γεννησίμιου τους σακάτηδων, ποὺ μᾶς δείχνει πῶς μιλάει μέσα τους ἔνας τέτοιος ἄνθρωπος — εἶναι ἔνας στεναγμὸς αὐτὸ τὸ βλέμμα : «Ἄχ, νὰ μποροῦσα νῦμαι κάποιος ἄλλος, διποιοσδήποτε ἄλλος ! ». Ἐτοι στενάζει αὐτὸ τὸ βλέμμα : μὰ δὲν υπάρχει καμμιὰ ἐλπίδα. Εἶμαι αὐτὸς ποὺ εἶμαι : πῶς νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ; Κι' δ μως, βαρέθηκα τὸν εντό μον ! ...

Σ' αὐτὸ τὸ ἔδαφος τῆς αὐτοπεριφρόνησης, τὸ πιὸ βαλτω-
μένο ἀπ' ὅλα, φυτεύνει αὐτὸ τὸ κακό, αὐτὸ τὸ μικρό, ὑπτουλό καὶ
κλυκερὸ φαρμακερὸ χορτάρι. Ἐδῶ μυρμηγκιάζουν τὰ σκουλί-
κια τῆς ἔχθρας καὶ τῆς μνησικακίας. Ὁ ἀέρας εἶναι ποτισμέ-
νος ἀπὸ κρυφές καὶ ἀνομολόγητες μυροῦδιες : ἐδῶ πλέκονται
ἀδιάκοπα τὰ δίχτυα τῆς κακόηθης συνομωσίας — τῆς συνομω-
σίας τῶν πονεμένων ἐνάντια στοὺς ρωμαλέους καὶ στοὺς θριαμ-
βευτές, ἐδῶ συγχρόνως καὶ ἀκόμα καὶ τὸ θέαμα τοῦ θριαμ-
βευτοῦ.

Καὶ πόσα ψέματα δὲ λένε γιὰ νὰ μήν δμολογήσουνε πῶς εἶναι μῆσος αὐτὸ τὸ μῆσος! Τί σπατάλη ἀπὸ μεγάλα λόγια καὶ μεγάλες στάσεις, τί τέχνη στὴν «νομιμόφρονη» συκοφαντία! Τί χείμαρρος ἀπὸ εὐγενικὰ λόγια τρέχει ἀπὸ τὰ χεῖλη τους! Τί γλυκειά, τί μελίρρυτη, τί μυξαλέα ὑποταγὴ φανερώνουν τὰ γυαλένια μάτια τους! Μὰ τί θέλουν, ἐπιτέλους; Νὰ παραστήσονται δικαιοσύνη, τὴν ἀγάπην, τὴν σοφίαν, τὴν ἀνωτερότητα, — νὰ ποιὰ εἶναι ἡ φιλοδοξία αὐτῶν τῶν «κα-

τάτερων», αυτῶν τῶν ἄρρωστων! Καὶ πόσο ἐπιδέξιους κάνει τοὺς ἀνθρώπους μιὰ τέτοια φιλοδοξία! Προπαντός, πρέπει νὰ θαυμάσουμε τὴν αιδηλοποιητικὴ ἐπιδέξιότητα πὸν βάζουν γιὰ νὰ ἀπομιμηθοῦν τὸν τύπο τῆς ἀρετῆς, ἀκόμα καὶ τὸ κροτάλισμα, τὸ χρυσότηχο κροτάλισμα τῆς ἀρετῆς. Τώρα, ἔχουν κάνει δλότελα χτῆμα τους τὴν ἀρετήν, αὐτὸι οἱ ἀδύνατοι κι' οἱ ἀγιάτρευτα δέρρωστοι· γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει καμμὰ ἀμφιβολία: «Μόνο ἐμεῖς εἴμαστε οἱ καλοί, οἱ δίκαιοι, φωνάζουν μόνο ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀνθρώποι τῆς καλής καὶ αλητῆς θέλησης!»

Καὶ περοῦν ἀνάμεσά μας σὰν ζωντανὲς μοιμφές, σὰ νᾶθελαν νὰ γίνουν παραινέσεις μας — σὰ νᾶτανε ἡ ὑγεία, ἡ γερωσύνη, ἡ δύναμη, ἡ περηφάνια καὶ τὸ συναίσθημα τῆς δύναμης, ἁμαρτία ποὺ πρέπει νὰ τὴ ἔπειλύνουμε, νὰ τὴ ἔπειλύνουμε πικρα : γιατί, κατὰ βάθος, αὐτοὶ οἱ Ἰδιοὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ μᾶς τιμῷ ὡρ ἡ σ ο υ ν, γιατὶ διψοῦνε νὰ γίνουνε δ ἡ μ ι ο ι ! 'Ανάμεσά τους, εἶναι ἔνα σωρὸ ἐκδικητικὸ μεταμφιεμένοι σὲ δικαστές, ποὺ ἔχουνε πάντα στὸ στόμα τους μὲ τὰ σφιγμένα χελία τὸ δηλητηριασμένο ἐκεῖνο σάλιο ποὺ τὸ δνομάζουνε «δικαιοσύνη» καὶ ποὺ εἶναι κάθε στιγμὴ ἔτοιμοι νὰ τὸ πετάξουν σὲ κάθε τί ποὺ δὲ φαίνεται δυσαρεστημένο, μόνο ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο του μὲ ἀνάλαφρη καρδιά.

Κι' ούτε λείπει ἀπ' ἀνάμεσά τους ἐκεῖνο τὸ ἀποκρουστικὸ εἶδος τῶν ματαιόδοξων ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι ἐκτρώματα τῆς ψευτιᾶς καὶ ποὺ θέλουν νὰ παραστήσουν τίς «ῳδαῖς ψυχὴς» καὶ νὰ φέγγουν στὴν ἀγορὰ τὸ σακάτικο ἐρωτισμό τους ντυμένο μὲ ποίηση καὶ ἄλλες φιοριτοῦρες καὶ στολισμένο μὲ τὸ ὄνομα τῆς «ἄγιοτητας τῆς καρδιᾶς»! εἶναι ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῶν ἡθικῶν αὐταντισμένων, ποὺ ἴκανοποιοῦνται μὲ τὸν ἑαυτό τους.

Μὰ καὶ ποὺ δὲν ἀπαντᾶς αὐτὸ τὸν πόθο τῶν ἀδύνατων, καὶ μάλιστα τῶν πιὸ ἀδύνατων, γιὰ τὴ δύναμη, ἐκεῖνο τὸν πόθο νὰ παρουσιάζουν μὲ δ ποια δή ποτε μορφὴ τὴν ἀνωτερότητά τους, καὶ τὸ ἔνστικτό τους νὰ ἀνακαλύπτουν λοξούς δρόμους ποὺ νὰ φτάνουν στὴν τυραννία τῶν ὑγιῶν; Καὶ προπατός, ἡ ἄρρωστη γυναίκα: τίποτα δὲν τὴν ἔπειρνάει στὴ φινέτσα ὅταν θέλει νὰ κυριαρχήσει, νὰ καταπιέσει, νὰ τυραννήσει. Γιὰ νὰ φτάσει ἡ ἄρρωστη γυναίκα στὸ σκοπό της, δὲ λυπᾶται οὕτε ξωτανούς οὕτε νεκρούς. Εεθάβει δὲ τι εἶναι πιὸ βαθειὰ θαμμένο (οἱ Μπόγκος λένε: «ἡ γυναίκα εἶναι ψυχικά»).

Ρίξτε μιὰ ματιὰ σ' αὐτὰ ποὺ γίνονται μέσα σὲ κάθε οίκογένεια, σὲ κάθε σωματεῖο ἢ κοινότητα : Παντοῦ, βλέπεις τὸν ἀγῶνα τῶν ἄρρωστων ἐνάντια στοὺς ὑγιεῖς — μιὰ κρυφὴ πάλη, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, μιὰ πάλη μὲ δηλητηριασμένα σκονέακια, μὲ τοικτήματα καρφίτσας, μὲ ὑποταγμένες ματιές, καὶ πολλὲς φορὲς μάλιστα μ' ἐκεῖνο τὸ νοσηρὸ φαρισαῖο, ποὺ μὲ τὴ θορυβώδη στάση του παρασταίνει τὴν «ειρὴν ἀγανάκτηση».

Ακόμα καὶ μέσα στοὺς λερὸντος χώρους τῆς ἔπιστήμης θάμελαιν' ἔκουνται αὐτὸ τὸ δραγὸν κι' ἀγανακτισμένο γαυγήτα τῶν ἄρρωστων σκύλων, τὸ λυσσασμένο μῆσος, τὸ φευδόλογο πνεῦμα αὐτῶν τῶν εὐγενῶν φαρισαίων (δυμέζουν σὲ δύσους ἀναγνῶστες μους ἔχουν αὐτὶα ἐκεῖνο τὸ βερολινέζο, τὸν ἀπόστολο τῆς ἐκδίκησης, τὸν Εὐγένιο Ντύρινγκ, ποὺ κάνει τὴν πιὸ ἀσυγκράτητη καὶ τὴν πιὸ ἀδημαστὴν ἥμικη τυμπανοκρουσία στὴν σημερινὴ Γερμανία : τὸ Ντύρινγκ τὸν μεγαλότερο κανχησιάρη τῆς ἥμικης ποὺ ὑπάρχει στὴν ἐποχὴ μας, ἀκόμα κι' ἀνάμεσα στοὺς δύμοιούς τον, τοὺς ἀντισημιτούς). «Ολοὶ αὐτοὶ οἱ ἀδικημένοι ἀπὸ τὴ φύση καὶ σκουλικοφαγωμένοι ἀνθρώποι τῆς μητσικαίας, ἔχουντε μέσα τους μιὰ ὑποχθόνια, ἀχόρταγη καὶ παλλόμενη ἐκδικητικὴ δύναμη, ἀνεξάντλητη στὰ ἔσεπάσματά της ἐνάντια στοὺς εὐτυχισμένους, κι' εἶναι ἐφευρετικώτατοι στὶς μεταμφιέσεις τῆς ἐκδίκησης καὶ στὰ προσχήματά τους γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν.

Καὶ πότε θὰ φθάσουν ἅραγε στὸν ὑπέρτατο, στὸν ὁριστικό, στὸν πιὸ λαμπρὸ θρίαμβο αὐτῆς τῆς ἐκδίκησης ; — Τὸ δίχως ἄλλο, σὰν καταφέρουν νὰ φέξουν μέσα σα στὴ συνείδηση τῶν εὐτυχισμένων τὴν δική τους ἀθλιότητα καὶ τὶς ἄλλες ἀθλιότητες, ὡστε ν' ἀρχίσουν αὐτὸι νὰ ντρέπονται γιὰ τὴν εὐτυχία τους καὶ νὰ λένε δένας στὸν ἄλλο : «Εἰναι ντροπὴ νὰ εἴμαστε εὐτυχισμένοι, μπροστὰ σὲ τὸ σημεῖο της ἀνάτασης ! ...

Μὰ νὰ ὑπάρχει τάχα πιὸ μεγάλη καὶ πιὸ ὀλέθρια πλάνη ἀπὸ τῶν εὐτυχισμένων, τῶν γερῶν καὶ τῶν ψυχικὰ καὶ σωματικὰ δυνατῶν ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἀμφιβάλουν γιὰ τὸ δικαίωμά τους στὴν εὐτυχία ;

Κάτω, αὐτὸς δ «ἀναποδογυρισμένος κόσμος !» Κάτω, αὐτὴ ἡ ντροπιασμένη μαλάκωνη τοῦ συναισθήματος ! Νὰ μὴν ἀρρωσταίνουν πιὰ οἱ ἄρρωστοι τοὺς ὑγιεῖς — κι' αὐτὸι εἶναι ή μαλάκωνη : αὐτὸι θάπερε πάντα εἶναι ή ἀνώτερη ἀποψή στὴ γῆς :

— καὶ γιὰ νὰ τὴ φτάσουμε, θάπερε πρῶτα - πρῶτα νὰ χωρέσουν οἱ ὑγιεῖς ἀπὸ τοὺς ἄρρωστους, καὶ μάλιστα νὰ κροστατεύονται ἀπὸ τὸ θέαμα τῶν ἄρρωστων καὶ νὰ μὴ μπερδεύονται μαζί τους. «Η μήτως θὰ ἔπειτε νὰ γίνουν νοσοκόμοι ἢ γιατροί ;... » Οχι, δὲ θὰ ὑπῆρχε πιὸ μεγάλη παραγνώριση τῆς ἀποστολῆς τους ἀπὸ τὸ νὰ κάνουν αὐτό. Τὸ ἀνώτερο στοιχεῖο δὲν πρέπει νὰ ταπεινώνεται τόσο ὥστε νὰ γίνεται δραγανό τοῦ κατώτερου. Πρέπει, τὸ πᾶθος τῆς ἀπόστασης νὰ διαχωρίζει αἰώνια τὰ καθήκοντα ! Τὸ δικαίωμα τῶν ὑγιῶν νὰ ζήσουν, είναι σὰν τὸ δικαίωμα τῆς ἥχηρης καμπάνας ἀπέναντι στὴ φραγμένη μὲ τὸ θολὸ ἥχο, κι' εἶναι χήλιες φορὲς ἀνώτερη : μόνο αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐγγυητὲς τοῦ μέλλοντος, καὶ μόνο αὐτοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐκεῖνο ποὺ μποροῦν καὶ πρέπει νὰ κάνουν, ἔνα ἄρρωστος οὔτε θὰ μποροῦσε οὔτε θὰ ἔπειτε νὰ τὸ κάνει ποτέ : μὰ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ κάνουν ἐκεῖνο ποὺ μόνο αὐτοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν, πῶς θὰ είχαν τὴν ἐλευθερία νὰ εἶναι μαζί καὶ γιατροί, καὶ παρηγορητές, καὶ «σωτῆρες» τῶν ἄρρωστων ;

Γι' αὐτό, ἀφίστε νὰ μπεῖ καθαρὸς δέρας ! ἀποφύγετε προπαντὸς τὰ φρενοκομεῖα καὶ τὰ νοσοκομεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ! Κάνετε καλὴ συντροφιά, τὴ συντροφιά μας ! Εἰδεμή, στὴν ἀνάγκη, δημιουργεῖστε τὴ μοναξιά ! Μὰ δικασθήστε, ἀποφύγετε τὶς βλαβερὲς ἀναθυμιάσεις τῆς ἐσωτερικῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ κρυφοῦ σαράκιου τῆς ἄρρωστειας. Γι' αὐτό, φύλοι μου, θὰ μπορέσουμε νὰ ἀγωνισθῶμε, γιὰ λίγο καιφό τούλαχιστον ἀκόμα, ἐνάντια στὶς δυὸ πιὸ τρομερὲς μεταδοτικὲς ἄρρωστειες ποὺ μᾶς ἀπελλοῦντε ίδιαίτερα : ἐνάντια στὴ βαθειά ἀηδία γιὰ τὸ νᾶθρο ποτοῦ ! ἐνάντια στὴ βαθειά ἀηδία γιὰ τὸ νᾶθρο ποτοῦ !...

«Αν κατάλαβαν οἱ ἀναγνῶστες μους ὃς τὰ κατάβαθμά τους — κι' ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπαντῶ νὰ καταλάβουν βαθειά, νὰ συλλάβω ἀντούντο — τοὺς λόγους ποὺ μὲ κάνουν νὰ ισχυρίζομαι πῶς δὲν εἶναι καθηκόν τῶν ὑγιῶν νὰ περιποιοῦνται τοὺς ἄρρωστους, νὰ γιατρεύουν τοὺς ἄρρωστους, τότε θὰ κατά-

λαβαν και τοὺς λόγους μιᾶς ἄλλης ἀνάγκης, — τῆς ἀνάγκης νὰ ὑπάρχουν γιατροὶ και νοσοκόμοι ποὺ νὰ εἰναι οἱ ἕδιοι ἀρωστοὶ. Καὶ τώρα, κρατοῦμε, βασιοῦμε γερὰ μὲ τὰ δυό μας χέρια τὸ νόημα τοῦ ἀσκητικοῦ ιερέα. Γιὰ μᾶς, δ ἀσκητικὸς ιερέας πρέπει νὰ εἶναι δ προωρισμένος ἀπὸ τὴ μοῖρα σωτῆρας, δ ποιμένας και ὑπερασπιστής τοῦ ἀρρωστού ποπαδιοῦ : μόνο ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε τὴ θαυμαστὴ ἱστορικὴ του ἀποστολῆς. Ὁ φόλος ὅπου τὸν προορίζει τὸ ἔνστικτό του εἶναι ἡ κυριαρχία ἐκεῖ νεῳ τὸν ἔνων ποὺ φέρονται, καὶ τὸν ἀπόκληρον γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς καταλάβει, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συνεννοεῖται μαζὶ τους. Μὰ πρέπει νὰ εἶναι καὶ δυνατός, πιὸ κύριος τοῦ ἁυτοῦ του ἀπὸ τοὺς ἄλλους, και προπαντὸς ἀπλόνητος στὴν θέλησή του γιὰ δύναμη, γιὰ νᾶχει τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἀρρωστῶν και νὰ τὸν φοβοῦνται, γιὰ νὰ εἶναι στήριγμα, πρόχωμα, καταναγκασμός, καθοδηγητής, τέραννος, θεός τους. Πρέπει νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ ποπάδι του — ἐνάντια σὲ ποιόν ; Ἐνάντια στοὺς ὑγιεῖς, βέβαια, μὰ κι' ἐνάντια στὸ φθόνο ποὺ ἐμπνέονται οἱ ὑγιεῖς. πρέπει νὰ εἶναι δ φυσικὸς ἔχθρος και δ καταφρόνηση στὴν πάθησην της πάθησης, τοῦ καθεύδρου, σκληρό, ἀγριο, ἔφρενο, ἀφρό, βίαιο, σὰν τὰ ἀρπαχτικὰ ξῶα.

Ο ιερέας εἶναι ἡ πρώτη μορφή τοῦ πιὸ λεπτοῦ ξῶου, ποὺ πιὸ εὔκολα περιφρονεῖ παρὰ μισεῖ. Αὐτὸν θὰ βαρύνει ἡ ἀνάγκη νὰ πολεμήσει τὰ ἀρπαχτικὰ ξῶα και θὰ τὰ πολεμήσει, ἐννοεῖται, μὲ πονηριὰ (μὲ «πνεῦμα»), παρὰ μὲ βία. Γιὰ νὰ τὸ παταφέρει αὐτό, θὰ χρειαστεῖ πολλὲς φορὲς νὰ ἐνσαρκώσει, ἀν δηρὶ τὸν τύπο, τουλάχιστον τὴ σημασία ἑνὸς ἀγνωστού ἀρπαχτικοῦ ξῶου, κι' ἔκει θὰ δοῦμε ἀνακατωμένες, σὲ μιὰ φοβερὴ και γοητευτικὴ ἐνότητα, τὴ σκληρότητα τῆς ἀστρης ἀρκούδας, τὴν ψυχρὴν ὑπομονὴ τοῦ τίγρη, και προπαντὸς τὴν πονηριὰ τῆς ἀλεποῦς. Κι' ἀν τὸ φέρει ἡ ἀνάγκη, θὰ προχωρήσει σοβαρός, σὰν τὴν ἀρκούδα, σεβάσμος, ψυχρός, προσεχτικός, μὲ ἀπατηλὴ ἀνιτερότητα, σὰν κήρυκας και σὰν πληρεξούσιος μυστηριωδῶν δυνάμεων, ἀκόμα κι' ὅταν βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ ἄλλα εἰδη ἀρπαχτικῶν ξῶων, ἀποφασισμένος νὰ σπείρει σ' αὐτὸν τὸ χῶμα, δισ ποιὸ μπορεῖ, τὸν πόνο, τὸ διγχασμό, τὴν ἀντίφαση, ἀφοῦ εἶναι

και παραεῖναι ἵνανὸς στὴν τέχνη τοῦ νὰ γίνεται σὲ κάθε περισταση κύριος αὐτῷ ποὺ ὑποφέρει οντοτήτῃ. Φέρνει, βέβαια, μαζὶ του τὸ βάλσαμο και τὸ φάρμακο ! μὰ χρειάζεται νὰ πληγώσει προτοῦ γιατρέψει. Καὶ τότες, ἐνῶ μαλακώνει τὸν πόνο τῆς πληγῆς, ταυτόχρονα δηλητικεῖται τὴν πληγήν.

Αὐτὴ τὴ δουλειὰ τὴν ἔρει θαυμάσια αὐτὸς δ γητευτής, αὐτὸς δ δαμαστής, ποὺ σὰν τὸν ἀγγίτης ἀναγκαστικὰ ἀρρωσταίνει, και κάθε ἀρρωστος ὑποτάξεται και ἤμερώνει. Ἄλλωστε, δὲν ὑπερασπίζεται και ἀσχηματικὸς κοπάδι του, αὐτὸς δ παραξένος βοσκός, — φτάνει μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ τὸ ὑπερασπίζεται κι' ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἁυτό του, ἐνάντια στὸν ἐκφυλισμό, στὴν πονηριά, στὸ πνεῦμα τῆς ἔξεγερσης ποὺ ἔχει πάρει μέσα στὸ κοπάδι, ἐνάντια σ' ὅλες τὶς ἀρρωστειες ποὺ προσθέλλουν τοὺς ἀρρωστοὺς και τὸν φιλάσθενον σὰν είναι μαζεμένοι ὅλοι μαζὶ. Παλεύει ἐπιδέξια και σκληρά, μὰ ἀθόρυβα, ἐνάντια στὴν ἀναρχία και στὰ διαλυτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπειλοῦν δλοένα τὸ κοπάδι, κι' δπο μαζεύεται ἀδιάκοπα ἐκείνη ἡ ἐκρηκτικὴ ὥλη, ἡ μνησικακία κια. Τὸ πραγματικό του κατώρθωμα εἶναι δτι ἔκφραστάνεται αὐτὴ τὴν ἐκρηκτικὴ ὥλη, χωρὶς νὰ ἀνατινάξει οὕτε τὸ κοπάδι, οὕτε τὸ βοσκό, και γι' αὐτὸ διεωρεῖ προπαντὸς χρήσιμο τὸν ἁυτό του.

Ἄν θέλαμε νὰ συνοψίσουμε σὲ λίγα λόγια τὴν ἀξία τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ιερέα, θᾶπετε νὰ ποῦμε : ιερέας εἶναι δ ἀνθρωπός ποὺ ἀλλάζει τὴν κατεύθυνση τὴν υποφέρει, γυρεύει ἀπὸ ἔνστικτο νὰ βρεῖ τὴν αἰτία τοῦ πόνου του. Καὶ προπαντός, γ υρεύει νὰ βρεῖ μιὰ ἐμψυχη αἰτία, ἡ, ἀκόμα σωστότερα, μιὰ υπερασπιστή την αἰτία, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ποφέρει, μὲ λίγα λόγια ξεναγωνιανὸ πλάσμα ποὺ νὰ μπορεῖ, πραγματικὰ ἡ εἰκόνικά, νὰ ἔκφραστεσι ἐπάνω του τὸ πᾶθος του, γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἀπόπειρα ἀνακούφισης γιὰ τὸ πλάσμα ποὺ ποφέρει ἀπόπειρα, δηλαδή, ζαλισμοῦ, σὰν ξεναγωνιανὸ πού τὸ επιθυμεῖ ἀσυνείδητα γιὰ νὰ καταπολεμήσει κάθε λογῆς πόνο. Αὐτὴ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ μόνη πραγματικὰ φυσιολογικὴ αἰτία τῆς μνησικακίας, τῆς ἐκδίκησης, και κάθε τὶ ὥλου ποὺ συνδέεται μ' αὐτή, δηλαδή ἡ ἐπιθυμία νὰ εχεχνοῦμε τὸν πόνο μὲ τὸ πόνο μὲ τὸ πᾶθος : Γενικά, αὐτὴ τὴν αἰτία τὴν ἀναζητοῦν σὲ περίπτωση ξαφνικῆς βλάβης ἡ κινδύνου, ἀδικα,

νομίζω, στὸν ἀντίχυτο τῆς ἄμυνας, σὲ ἀπλὰ προστατευτικὰ μέτρα ἀντίδρασης, σὲ «ἀνακλαστικὲς κινήσεις», δηπως θάκανε ἔνας ἀκέφαλος βάτραχος γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ ἔνα καυστικὸ δέξι.

Τπάρχει δῆμος μία οὐσιώδης διαφορά : στὴ μιὰ περίπτωση θέλουν νὰ ἐμποδίσουν κάθε δύστερη βλάβη, καὶ στὴν ἄλλη θέλουν νὰ καταστῇ γάστριν, δηπως πόνο ποὺ ἔχει γίνει ἀβάσταχτος, μὲ μιὰ πιὸ δυνατή, δποιαδήποτε, συγκίνηση, καὶ νὰ ἀποδιώξουν, προσωρινὰ τούλαχιστον, ἐκεῖνο τὸν πόνο τῆς συνείδησης—καὶ γιὰ νὰ τὸ πετύχουν αὐτό, χρειάζεται ἔνα πολὺ ἄγριο πάθος, καὶ, γιὰ νὰ τὸ διεγέρουν, χρησιμοποιοῦν τὸ πρώτο πρόσχημα ποὺ θὰ δρεθεῖ μπροστά τους. «Κάπιοις πρέπει νὰ φταίει ποὺ αἰσθάνομαι ἀσχηματικά» — αὐτὸς δὲ τρόπος τοῦ νὰ βγάζουν συμπεράσματα χαρακτηρίζει δλους τοὺς ἀρρωστημένους, καὶ μάλιστα δταν δὲν ἔρουν τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἀρρώστειας τους (πιθανὸ νὰ εἶναι καμμιὰ βλάβη τοῦ συμπαθητικοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἢ μιὰ ὑπερπαπαραγωγὴ χολῆς, εἴτε νὰ εἶναι τὸ αἷμα τους πολὺ φτωχὸ σὲ θειοῦχα ἢ φωσφορικὰ ἀλατα, ἢ νὰ ἔχει τυμπανισμὸ ἢ κοιλιά τους καὶ νὰ σταματάει τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἢ νὰ ἔχουν κάπιοιν ἐκφυλισμὸ τῶν δοθηκῶν, κλπ.)

Οοσι ὑποφέρουν, ἀνακαλύπτουν γρήγορα καὶ μὲ φοβερὴ ἐπινοητικότητα, προσχῆματα γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὰ δύσνηρὰ τους πάθη· ἀπολαμβάνουν τὶς ὑποψίες τους καὶ σπάζουν τὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ δροῦν φαινομενικὲς πονηριὲς ἢ ἀδικήματα γιὰ νὰ τοὺς ἀποδώσουν τὰ παρόματά τους. Ἐξετάζουν ὡς τὰ κατάθαδά τους τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν τους γιὰ νὰ δροῦν ἐκεῖ μέσα ἔνα σωρὸ σκοτεινὰ καὶ μυστηριώδῃ πράγματα ποὺ θὰ τοὺς βοηθήσουν νὰ ζαλιστοῦνε μὲ δύσνηρες δυσπιστίες, καὶ νὰ μεθύσουνε μὲ τὸ δηλητήριο τῆς δικῆς τους κακίας. Ἀνοίγουνε βίαια τὶς πιὸ παλιὲς πληγές, χάνουνε τὸ αἷμα τους ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἀπὸ καιρὸ ἔχουνε κλείσει, βλέπουν σὰν κακοποιοὺς τοὺς φίλους τους, τὴ γνωίκα τους, τὰ παιδιά τους, δλους τοὺς γύρω τους.

«Τποφέρω : κάπιοις, σίγυρα, πρέπει νὰ φταίει γι' αὐτό» — ἔτσι συλλογίζονται δλες οἱ ἀρρωστητιάρικες προσβατίνες. Καὶ τότε δ' θοσκός τους, δ' ἀσκητικὸς ἵερεας, τοὺς ἀπαντάει : «Ἐτσι εἶναι, προσβατίνα μου, κάπιοις θὰ φταίει γι' αὐτό : μὰ ἐκεῖνος ποὺ φταίει, εἶσαι σὺ — ἐσὺ φταῖς γιὰ τὸ νὰ τοῦ σο!»...

Πόσο τολμηρὰ καὶ πόσο ψεύτικα δλ' αὐτά! Μά, τοιλάχιστον, ἔτσι πετυχαίνει ἔνα σκοπό. «Οπως εἶτα προηγούμενα, ἀλλάζει ἡ κατεύθυνση τοῦ συναισθήματος.

— 16 —

Τστερα ἀπ' αὐτὰ ποὺ εἴπαμε, θὰ καταλαβαίνετε τώρα τὶ ἐπιχείρησε τούλαχιστον νὰ κάνει τὸ θεραπευτικὸ ἔνστικτο τῆς ζωῆς μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἀσκητικοῦ ἵερεα καὶ πῶς θὰ χρησιμοποίησε, γιὰ ἔνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα, τὴν τυραννία τῶν παράδοξων καὶ παραλογικῶν ἔννοιῶν, δπως εἶναι «τὸ σφᾶλμα», τὸ «ἄμαρτία», ἡ «άμαρτία», ὁ «χαμός», ὁ «κολασμός». Επρεπε νὰ γίνουν οἱ ἀρρωστοι ὡς ἔνα ὠρισμένο σημεῖο ἀκίνδυνο, νὰ εἶνοι οἱ ἀνίστοι μὲ τὸ νὰ στρέφονται ἐνάντια στὸν ἑαυτό τους, νὰ δοθεῖ στοὺς λιγάτερο ἀρρωστους μὰ αὐτηρὴ κατεύθυνση πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους, νὰ ἀναστρέψουν τὴ μνησικακία τους («Ἐνα πρᾶγμα χρειάζεται») καὶ ἔτσι νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ κακὰ ἔνστικτα ἐκείνων ποὺ ὑποφέρουν, γιὰ τὴν ἴδια τους τὴν πειθαρχία, γιὰ τὴν ἐπιτήρησή τους, γιὰ τὴν νίκη τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Βέβαια, μὲ τέτοιο «στοχασμό». δὲν μπορεῖ νὰ τεθεὶ ἔκτημα καθαρῆς θεραπείας τῶν παθῶν, πραγματικῆς γιατρείας τῶν ἀρρωστῶν, μὲ τὴ φυσιολογικὴ ἔννοια τῆς λέξης. Καὶ μάλιστα, οὕτε καν δὲ μποροῦσε νὰ ισχυριστεῖ κανεὶς πῶς τὸ ἔνστικτο τῆς ζωῆς πρόθλεψε ἢ εἶχε τὴν πρόθεση νὰ γιατρέψει. «Ἐνα εἶδος συγκέντρωσης καὶ δργάνωσης τῶν ἀρρωστῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ (ἢ λέξη «Ἐκκλησία» εἶναι ἡ πιὸ λαϊκὴ τῆς σημασία), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ προσωρινὴ διαφύλαξη τῶν πιὸ ὑγιῶν, ἔνα δάραθρο δηλαδὴ ἀνάμεσα στοὺς ὑγιεῖς καὶ στοὺς ἀρρωστους — αὐτὸς ἔγινε δλο - δλο γιὰ πολὺ καιρό! Μὰ κι' αὐτὸς είτανε κιδλας πολύ· ήταν τερεστὶο!... «Οπως βλέπετε, σ' αὐτὴ τὴν πραγματεία, ξεκινῶ ἀπὸ μιὰν ὑπόθεση ποὺ γιὰ ἀναγνώστες σὰν αὐτοὺς ποὺ μοῦ χρειάζονται, δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ ἀποδείξω. Νὰ ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση : «ἢ κατάσταση ὀμαρτίας» στὸν ἀνθρωπο δὲν εἶναι γεγονός, ἀλλὰ μονάχα ἐρμηνεία ἔννοιας γεγονότος, δηλαδὴ μιᾶς φυσιολογικῆς κακοδιαθεσίας — αὐτὴ τὴν κακοδιαθεσία τὴν βλέπουμε ἀπὸ μιὰ ἥθικὴ καὶ θρησκευτι-

κή σκοπιά που δὲν μᾶς έπιβάλλεται πιά. Τὸ δτι κάποιος αἰσθάνεται τὸν «ένοχο» καὶ «άμαρτωλο» δὲν ἀποδείγνει καθόλου πώς εἶναι καὶ στὴν πραγματικότητα τέτοιος, διποτεῖς δὲν εἶναι πάντα ύγιης ἐκεῖνος που αἰσθάνεται τὸν οὐρανόν.

«Ἄσθματούμε ἐκεῖνες τὶς περίφημες δίκες τῆς μαγείας : ἐκεῖνη τὴν ἐποχήν, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ φωτισμένοι καὶ οἱ πιὸ φιλάνθρωποι δικάστες δὲν ἀμφιβάλλουν πώς ὑπῆρχε ἐνοχή. Ἀκόμα καὶ οἱ ἔδιες οἱ μάγισσες δὲν ἀμφιβάλλουν πώς ὑπῆρχε ἐνοχή. Ἀκόμα καὶ οἱ ὄρμες, δὲν ὑπῆρχε ἐνοχή. Ἄσθματούμε αὐτὴ τὴν ὑπόθεση : ἀκόμα καὶ τὸν «ψυχικὸ πόνο» δὲν τὸν θεωρῶ γεγονός, μὰ μονάχα ἔξηγηση (αἰτιολογικὸ) διάφορων γεγονότων που ἀκόμα δὲν μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε ἀκριβῶς : εἶναι κάτι ποὺ αἰωρεῖται στὴν ἀτμόσφαιρα καὶ ποὺ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνίκανη νὰ καθορίσει — μὲ λίγα λόγια, μὰ παχειλα λέξη που μπαίνει ἀντὶς γιὰ ἔνα μικρὸ ἔρωτηματικό. «Οταν κάποιος δὲν μπορεῖ νὰ κατανικήσει ἔναν «ψυχικὸ πόνο», γι' αὐτὸ δὲν φταίει, ἀς τὸ ποῦμε ἔκειναρα, ἡ ψυχή του, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ κοιλιά του (μὲ τὸ νὰ τὸ ποῦμε ἔκειναρα, δὲν εὐχόμαστε, ἔννοεῖται, νὰ μᾶς καταλάβουν καὶ νὰ μᾶς νοιώθουν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο...). «Ἐνας δυνατὸς καὶ καλοπροκικισμένος ἀνθρώπος χωνεύει διτι κι' ἀν τρώει, ἔστω κι' ἀν ἀναγκάζεται νὰ καταπιεῖ σκληρὰ κομμάτια. Κι' ἀν δὲν μπορεῖ νὰ προσαρμοστεῖ σὲ ἔνα γεγονός, αὐτὸ τὸ εἴδος τῆς ἀδιαθεσίας εἶναι τὸ ἴδιο φυσιολογικὸ μὲ τὸ ἄλλο — καὶ συχνά, στὴν πραγματικότητα, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μὰ ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ ἄλλου.

Μιὰ τέτοια ἀντίληψη, ἀς τὸ ποῦμε μεταξύ μας, δὲν μᾶς ἀμποδίζει νὰ μένουμε σταθεροὶ ἀντίταλοι τοῦ ματεριαλισμοῦ...).

«Ομως, νάναι ἀκριβῶς για τὸ διατὸ διάσκητικὸς ἰερέας, — Εἴδαμε κιδλας πόσα λίγα δικαιώματα ἔχει νὰ λέγεται γιατρός, μ' ὅλο ποὺ μὲ τόση εὐχαρίστηση θεωρεῖ τὸν οὐρανόν του εσωτῆρας καὶ νὰ ἀφίνει νὰ τὸν λατρεύουν σὰν τέτοιο. Μὰ αὐτὸς δὲν καταπολέμαται παρὰ μονάχα τὸν πόνο αὐτὸν καθ' αὐτό, τὴν κακοδιαθεσία ἐκείνου που ὑποφέρει, καὶ διχι τὴν αἰτία τῆς

ἀρρώστειας, διχι τὴν πραγματικὴ νοσηρὴ κατάσταση: αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη μας κατηγόρια γιὰ τὴν ιερατικὴ ίατρική. Ἀγ διμως τοποθετηθοῦμε στὴν θέση που γνωρίζει καὶ κατέχει μόνο διερέας, ποτὲ δὲν θὰ εἶναι ἀρκετὸς διαυμασμός μας γιὰ ὅλα δια εἰδε, ἀναζήτησε καὶ βρήκε. Ή καταπολέμησε της, εἶναι οἱ τομεῖς δια ποκαλύπτεται ἡ μεγαλοφυΐα του : μὲ πόση τόλμη καὶ ταχύτητα διάλεξε τὰ μέσα του !

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ίδιαίτερα, πῶς δι χριστιανισμὸς εἶναι ἔνας μεγάλος θησαυρὸς ἀπὸ τὶς πιὸ μεγαλοφυεῖς πηγὲς πα ηγοριᾶς, τόσο ἔχει μέσα του τὰ στοιχεῖα που ἐνισχύουν, που καταπραύουν καὶ ναρκώνουν, καὶ τόσα ἐπικίδυνα καὶ παράτολμα φάρμακα διακινδύνεψε γιὰ νὰ παρηγορήσει. Μὲ τὴ λεπταίσθητη καὶ ἐντελῶς ἀνατολίτικια ραφιναρισμένη δισφρησή του, μάντεψε μὲ ποιὰ διεγερτικὰ μπορεῖ νὰ κατανικήσει κανεῖς, ἔστω καὶ στιγμαῖα, τὴ βαθειὰ κατάθλιψη, τὴ βαρειὰ κούραση, τὴ μαύρη θλίψη τοῦ ἀνθρώπου που εἶναι σωματικὰ ἀρρωστοῖς. Γιατὶ, μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς διλεξε γενικὰ οἱ μεγάλες θρησκείες εἶχαν γιὰ κύριο ἀντικειμενικό τους σκοπὸ νὰ καταπολεμήσουν κάποια βαρειὰ κόπωση που εἶχε γίνει ἐπιδημική.

Πρῶτα - πρῶτα, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πῶς, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, σὲ δώρισμένα σημεῖα τοῦ πλανήτη θὰ κυριεύει ἀναγκαστικὰ τὶς βαθειὲς μάζες ἔνα σωματικὸ συναίσθημα καὶ αἴσθηση ψησί, που ώστόσο, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητες φυσιολογικὲς γνώσεις, ἀναγνωρίζει τὴν ἀληθινὴ τοῦ φύση καὶ τὸ φάρμακό του μόνο στὴν ἥμικὴ ψυχολογία (αὐτὸ ἐννοῶ δια μῆλο γιὰ 'κεῖνο που συνήθως δονομάζουμε «θρησκεία»).

«Ἐνα τέτοιο συναίσθημα κατάθλιψης μπορεῖ νὰ πηγάζει ἀπὸ πολλὰ αἴτια : μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνάταυξη πολὺ ἐτερογενῶν φυλῶν (ἢ τάξεων — γιατὶ οἱ τάξεις δείχνουν πάντα διαφορὲς καταγωγῆς καὶ «φυλῆς» τὸ εὑρωπαϊκὸ spleen, δι πεσσιμισμὸς» τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα, εἶναι, οὖσιαστικά, συνέπεια ἔνδος ἀνακατώματος ἀπὸ κάστες καὶ κοινωνικὲς τάξεις, που ἔγινε μὲ παράφορη ταχύτητα). Ἀκόμα, μπορεῖ νὰ εἶναι συνέπεια ἔνδος ἀτυχῶν ἀποκοινωνίας — δια μᾶ φυλὴ μπαίνει σ' ἔνα κλῖμα διποτεῖς δὲν ἔχει ἀρκετὴ δύναμη γιὰ νὰ προσαρμοστεῖ σ' αὐτὸς (διποτεῖς εἶναι ἡ περιπτωση τῶν 'Ινδιάνων στὶς 'Ινδίες'). Ἡ πάλι, μπορεῖ νὰ εἶναι ἀργοπορημένο ἀποτέλεσμα γεράσιματος καὶ

ξάντησης τῆς φυλῆς (δι παριζιάνικος πεσσιμισμὸς ἀπὸ τὰ 1885 καὶ ὕστερα), ἐκτὸς πιὰ ἀν δρεῖται σὲ κάπιο διαιτητικὸ σφᾶλμα (ὅπως ἡταν δὲ ἀλκοολισμὸς στὸ μεσαίωνα, δι παραλογισμὸς τῶν χροτοφάγων πού, ή ἀλήθεια εἶναι, ἔχει μὲ τὸ μέρος του καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἀρχοντα Χριστόφορου στὸν Σαΐξπηρ), ή σὲ μόλις ση τοῦ αἵματος, ἑλονοσία, σίφυλη, κλπ. (ὅπως ἡταν ή κατάθλιψη τῶν Γερμανῶν ὕστερα ἀπὸ τὸν τριαντάχρονο πόλεμο ποὺ γέμισε ἀπὸ μολισματικὲς ἀρρώστειες τὴ μισὴ Γερμανία καὶ προπαρασκεύασε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ δουλικότητα καὶ τὴ μικροψυχία τῶν Γερμανῶν). Στὴν περίπτωση αὐτὴ γυρεύουν πάντα νὰ δργανώσουν μιὰ μεγάλη μάχη ἐνάντια στὸ συναίσθημα τῆς καχεξίας.

"Ας ἔξετάσουμε μὲ λίγα λόγια τὶς πιὸ σπουδαῖες μεθόδους καὶ μιρφές της. (Δικαιολογημένα, παραλείπω, καὶ μάλιστα ἐντελῶς, τὴ μάχη τῶν φιλοσόφων ἐνάντια σ' αὐτὸ τὸ συναίσθημα τῆς καχεξίας, καὶ ποὺ πάντα δινότανε ταῦταχρονα μὲ τὴν ἄλλη). Εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ πολὺ παράλογο, πολὺ ἀδιάφορο ἀπὸ πρακτικὴ ἀποψή, πολὺ λεπτεπλεπτο καὶ ὑπερβολικὰ λεπτόλογο τὸ νὰ θέλουμε, παραδείγματος χάρη, νὰ ἀποδείξουμε τῶς δύο πόνος εἶναι μιὰ πλάνη, ἔκινωντας ἀπὸ τὴν ἀφελῆ μπόθεον τῶς δύο πόνος θὰ ἔξαφανιζόταν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ τὸν ἀναγνωρίζαμε σὰν πλάνη — κι' ὅμως, κάθε ἄλλο παρὰ ἔξαφανίζεται...).

Πρῶτα - πρῶτα, καταπολεμοῦν αὐτὴ τὴν καχεξία μὲ μέσα τετοια ποὺ ἔαναφέροντο τὸ συναίσθημα τῆς ζωῆς στὴν πιὸ στοιχειώδη τοῦ ἔκφραση — ἀν εἶναι δυνατόν, νὰ μὴν ὑπάρχει πιὰ καθόλου βούληση, καθόλου ἐπιθυμία νὰ ἀποφεύγουν οἱ ἀνθρώποι κάθε τί ποὺ διεγέρει τὸ πᾶνδος, ποὺ δημιουργεῖ «αἴμα» (νὰ μὴν τρῶς ἀλάτι : ὑγιεινὴ τῶν φακίριδων)· νὰ μὴν ἀγαπᾶς· νὰ μὴν μισεῖς νὰ εἰσαι ψύχραμος νὰ μὴν ἐκδικεῖσαι· νὰ μὴν πλούτεσις νὰ μὴν ἐργάζεσαι· νὰ ξητιανεύεις ὅσο μπορεῖς, δχι γυναικες, ή δοσο τὸ δυνατὸν λιγωτερες «γυναικες»· ἀπὸ πνευματικὴ ἀποψή, ή ἀρχὴ τοῦ. Πασκάλ «πρέπει νὰ ἀποβλακωνόμαστε». 'Αποτέλεσμα, στὴν ψυχολογικὴ καὶ ἡθικὴ γλώσσα : «έκμηδένιση τοῦ Στρω», «έξαγιασμός», καὶ στὴ γλώσσα τῆς φυσιολογίας : ὑπνωτισμός, προσπάθεια νὰ δρεθεῖ γιὰ τὸν ἀνθρώπο κάτι ποὺ νὰ μοιάζει μὲ τὴ χειμερία· νά θει σριμένων ξώων, στὴν θεινή νάρκη πολλῶν φυτῶν στὶς τροπικὲς χώρες, ἔνα μίνι-

μουμ ἔξομοίωσης ποὺ νὰ ἐπιτρέπει τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς, χωρὶς σ' αὐτὴ τὴν συνέχιση νὰ παίρνει μέρος ή συνεδόηση.

Γιὰ νὰ πετύχει αὐτὸς δι σκοπὸς ξοδιάστηκαν τεράστια ποσὰ ἀνθρώπινης ἐνέργειας — ἄδικα, τάχα ;... Τὸ δτι τέτοιοι σ πότσ με ν τῆς «ἀγιωσύνης», ποὺ τόσο πλούσια συλλογὴ μᾶς παρουσιάζουν ἀπ' αὐτοὺς ὅλες οἱ ἐποχὲς καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ λαοί, κατάφεραν νὰ ἀπολυτρωθοῦν πραγματικὰ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ καταπολεμοῦσαν, μὲ τὴ βοήθεια μᾶς τόσο αὐτηρῆς ἐξάσκησης, εἶναι κάτι ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ἀμφισβητήσουμε στὰ σοβαρά, — γιατί, μὲ τὸ σύστημα τῶν ὑπνωτιστικῶν τους μεθόδων καὶ τανίκα σαν πραγματικά, σὲ ἀπειρες περιπτώσεις, τὴ βαθειὰ σωματικὴ τους κατάθλιψη : γι' αὐτό, ή μέθοδός τους εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ καθολικὰ ἐνθολογικὰ γεγονότα.

Οὔτε, πάλι, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσουμε σὰν σύμπτωμα παραφροσύνης τὸ σχέδιο τοῦ νὰ καταργηθεῖ μὲ τὴν πεῖνα ή σάρκα καὶ ή ἐπιθυμία (ὅπως ἀρέσει στὴ βαρειὰ φάρα τῶν Χριστόφορων καὶ τῶν ροσμπιφοφάγων «ἔλευθεροστοχαστῶν»). Καὶ δὲν εἶναι λιγότερο βέβαιο πὼς αὐτὴ ή μέθοδος προπαρασκεύασε καὶ μπορεῖ νὰ προπαρασκευάζει ἀκόμα τὸ δρόμο γιὰ κάθε λογῆς νοητικὲς διαταραχές, δπως εἶναι τὰ «ἔσωτερικὰ φῶτα», παραδείγματος χάρη, τῶν 'Ησυχαστῶν τοῦ "Ἀθω μὲ τὶς σχηματικὲς καὶ ἡγητικὲς παραισθήσεις, μὲ τὶς ηδονικὲς μεταρριστικὲς καὶ μὲ τὶς αἰσθησιακὲς ἔξαρσεις, (προθλ. τὴν ίστορία τῆς ἀγίας Θηρεούσας):

'Η ἔξήγηση ποὺ δώσανε σ' αὐτὲς τὶς καταστάσεις ἐκεῖνοι ποὺ τὶς ζήσανε, εἴτανε, ἐννοεῖται, δοσο γίνεται πιὸ παράφορη καὶ πιὸ ψεύτικη : δὲν πρέπει, δμως, νὰ παρεξηγοῦμε τὸν τόνο τῆς ἀνεπιφύλακτης εὐγνωμοσύνης ποὺ ἐμψυχώνει τὴ βούλη ση μᾶς τέτοιου εἰδους ἐρμηνείας. 'Η ἀνώτερη κατάσταση, αὐτὴ καθ' αὐτὴ ή εὑδαίμονες, δλη αὐτὴ ή ὑπνωση καὶ ή ησυχία ποὺ ἐπιτυγχάνουν τελευταῖα, εἶναι γι' αὐτοὺς τὸ κατ' ἔξοχὴν μυστήριο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἔκφρασει κανένα σύμβολο, δοσοδηποτε ὑπέροχο κι' ἀν εἶναι. Εἶναι ή εὐλογημένη ἐπιστροφὴ στὴν οὐδσια τῶν πραγμάτων, εἶναι ή ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε πλάνη, εἶναι ή «γυνώση», ή «ἄληθεια», τὸ «δύν», εἶναι ή ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε σκοπό, ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία, ἀπὸ κάθε δραστηριότητα· εἶναι κι' αὐτὴ μιὰ κατάσταση πέρα ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὸ κακό.

«Καὶ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό, λέει δι βουδιστής, εἶναι ἐμπόδια : δι τέλειος ἀνθρώπος γίνεται κύριος καὶ τοῦ ἐνδός καὶ τοῦ ἄλ-

λου...». Ή δράση και ή παράλειψη, λέει ό πιστὸς τῶν Βεντάντα, δὲν τοῦ προκαλοῦν κανένα πόνο. Σὰν ἀληθινὸς σοφός, ἀποτινάζει ἀπὸ τάνω του τὸ καλὸ και τὸ κακό. Κανένα γεγονὸς δὲν ταράζει πιὰ τὸ βασίλειο του. «Έχει ξεπεράσει και τὸ καλὸ και τὸ κακό» : Οὐσιαστικά, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐντελῶς Ἰνδική, τόσο διοδιστική, δυσ και δραγμανιστική, ἀντίληψη. (Οὔτε ή Ἰνδική, οὔτε ή χριστιανική σκέψη δὲν πιστεύουν διὰ ή ἀρετὴ μπορεῖ νὰ φτάσει τὴν ὑπέρτατη ἀπολύτωση, τὴν ἡθικὴν βελτίωση, και δισδήποτε φηλὰ και ἀν τοποθετεῖ τὴν ὑπνωτιστικὴν ἀξία τῆς ἀρετῆς, αὐτὸν νὰ τὸ ἔχετε ὑπ' ὄψι σας, — ἀνταποκρίνεται μόνο σὲ ἔνα γενονός. Τὸ νὰ παραμείνει κανεὶς ἀληθινὸς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἔνα ἀπὸ τὰ καλλίτερα κομμάτια φεαλισμοῦ στὶς τρεῖς κυριώτερες θρησκείες, ποὺ τόσο εἶναι μολυσμένες, ἀλλωστε, ἀπὸ ἡθικὴν πλάνη. «Γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ κατέχει τὴ γνώση, δὲν ὑπάρχει καθῆκον...». «Δὲν κατωρθώνουμε νὰ κερδίσουμε τὴ σωτηρία μὲ τὸ νὰ ἀποκτοῦμε ἀρετές : γιατὶ σωτηρία εἶναι νὰ γίνεις ἔνα μὲ τὸ δρᾶγμα, ποὺ δὲν εἶναι τελειοποιήσιμο. «Ομοια δὲν μποροῦμε νὰ τὴν κερδίσουμε μὲ τὸ νὰ βγάζομε ἀπὸ πάνω μας τὰ πάθη : γιατὶ τὸ δρᾶγμα, ὅπου ή σωτηρία εἶναι τὸ νὰ γινόμαστε ἔνα μ' αὐτό, εἶναι αἰώνια ἀγνῶ» — αὐτὰ εἶναι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ σχόλια τοῦ Χανκάρα, ποὺ τὸν ἀναφέρει ή πρώτη πραγματικὴ ἀνθεντία τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας στὴν Εὐρώπη, δ φίλος μων Πάουλ Ντόύσσεν).

«Ἄς τιμήσουμε λοιπὸν τὴ «λύτρωση» ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζουν οἱ μεγάλες θρησκείες : ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δμως, θὰ μᾶς είναι κάπως δύσκολο νὰ σταθοῦμε σοβαρὰ στὴν ἀξιολόγηση τοῦ θεοῦ την ποὺ μᾶς ἀφισαν αὐτοὶ οἱ κουρασμένοι ἀνθρώποι, οἱ τόσο κουρασμένοι, ποὺ οὔτε δηνιρο δὲν μποροῦσαν νὰ δουν — ἐννοῶ τὸ βαθὺ ὑπνο ποὺ θεωρεῖται συγχώνευση μὲ τὸ δρᾶγμα και πραγματικὸν ιηση τῆς μυστικῆς ἐνωσης μὲ τὸ Θεό. «Όπως εἶναι βαθειὰ κουμισμένος — ἔτσι λέει τὸ πιὸ ἀρχαῖο και τὸ πιὸ σεβάσμιο «γραπτὸ» — κι' ἔχει φτάσει πιὰ ἐγγελῶς στὴ γαλήνη, τόσο, ποὺ ἔχουν σκορπίσει ἀκόμα και οἱ χιμαρροειδεῖς τοῦ δυνέλεων, τότε, δ πολὺ ἀγαπημένες, ἐνώνεται μὲ τὸ δν, ξαναγυρίζει στὴν πρώτη του πηγή. — περιτριγυρισμένος ἀπὸ τὸ ἐγώ ποὺ γνωρίζει, και δὲν ἔχει πιὰ συνεδηση γιὰ τὸ τι ὑπάρχει μέσα του και ἔξω του. Αὐτὴ τῇ γέφυρᾳ δὲ τὴ διαβαίνει οὔτε ή

νόχτα, οὔτε τὰ γερατειὰ οὔτε διάνατος, οὔτε ή δδύνη, οὔτε ή καλὴ ή κακὴ πράξη». «Στὴν κατάσταση τοῦ βαθειοῦ ὑπνου, λένε ἀκόμα οἱ διπαδοὶ τῆς πιὸ βαθειᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς μεγάλες θρησκείες, ή ψυχὴ ἀνυψώνεται ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα, μπαίνει στὴν πιὸ φηλὴ περιοχὴ του φωτὸς και ἔτσι παρουσιάζεται μὲ τὴν ἀληθινὴ τῆς μορφὴ : τότε εἶναι ή ἐνσάρκωση τοῦ πιὸ ψηφλοῦ πνεύματος ποὺ ἀλητεύει ἀστειολογῶντας, παίζοντας, γλεντῶντας μὲ γυναικες, μὲ ἀμάξια ή μὲ φίλους τότε δὲ σκέφτεται πιὰ τὰ ἀνθρακα δεσμά του σώματος, διότου τὸ πρᾶνα (ή ζωικὴ πνοή) εἶναι ζεμμένη σὰν τὸ ζῶο στὸ κάρδο.

«Ομως, δὲ θέλουμε νὰ παραβλέψουμε, δπως στὴν περίπτωση τῆς «λύτρωσης» διτι, ἀν ἀφαιρέσουμε τὴν ἐπιδειχτικὴ ἀνατολίτικη ὑπερβολή, δρίσκουμε πῶς ἐδῶ ἐκφράζεται μιὰ ἀξιολόγηση ποὺ μοιάζει μὲ τοῦ Ἐπίκουρου, αὐτοῦ τοῦ φωτεινοῦ, μετρημένου, σὰν κάθε τὶ τὸ ἐλληνικό, ἀλλὰ πονεμένου πνεύματος. «Ἡ ὑπνωτικὴ ἀναισθησία, ή γαλήνη τοῦ βαθειοῦ ὑπνου, μὲ μιὰ λέξη, ή ἀνασθησία — γιὰ δσους ὑποφέρουν και νοιώθουν βαθειὰ κακοδιαθεσία, εἶναι τὸ ἀνώτατο ἀγαθό, ή κατ' ἐξοχὴν ἀξία, εἶναι, ἀνασθησία — διτι τὸ πιὸ θετικὸ μποροῦμε νὰ πετύχουμε, εἶναι τὸ καθαυτὸ θετικό. (Σύμφωνα μὲ τὴν Ἰδια λογικὴ τοῦ συναισθήματος, σὲ ὅλες τὶς θετικὲς θρησκείες, τὸ μηδὲν λογίζεται Θεός.

— 18 —

Πολὺ πιὸ συχνά, ἀντὶ γιὰ ἔνα τέτοιο ὑπνωτικὸ πνίξιμο τῆς εὑναισθησίας, τῆς ἱκανότητας γιὰ δδύνη, ποὺ προϋποθέτει δχι κοινὲς δυνάμεις, και πρῶτο ἀπ' δλα τὸ Φάρρος, τὴν περιφρόνηση τῆς κοινῆς γνώμης, τὴν «πνευματικὴ στωικότητα», χρησιμοποιοῦν, γιὰ νὰ καταπολεμήσουν τὶς καταθλιπτικὲς καταστάσεις, μιὰν ἀλλη ἔξαση ση, δπωσδήποτε πιὸ κόμμοδη : τὴν μηχανικὴ δραστηριότητα.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς μ' αὐτή, ἀνακουφίζεται σημαντικὰ μιὰ ζωὴ γεμάτη πόνους : σήμερα, αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ λένε κάπως ὑποκριτικά, «εὐλογία τῆς ἐργασίας». «Ἡ ἀνακουφίση προέρχεται ἀπὸ τὸ διτι τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ποὺ πονάει φεύγει ἀπὸ τὸν πόνο του, — πῶς τὴ συνεδηση του τὴν ἀπασχολεῖ διαρκῶς ή δραστηριότητα και ἔτσι ἀφίνει πολὺ λίγο τόπο γιὰ τὸν πόνο : γιατὶ εἶναι στενή, αὐτὴ ή σοφίτα ποὺ δνομάζουμε ἀνθρώπινη συνεδηση !

“Η μηχανική δραστηριότητα και κάθε τί που σχετίζεται μ² αυτήν — ή ἀπόλυτη κανονικότητα, ή τυπική και παθητική υπακοή, ή συνήθεια ποὺ ἀποκτάει μιὰ γιὰ πάντα διάδρωπος, ή διοκληρωτική χρησιμοποίηση τοῦ χρόνου, μιὰ ὠρισμένη ἐπιτρεπτὴ πειθαρχία διαποτισμένη ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ «ἀπρόσωπου», ἀπὸ αὐξησμό, ἀπὸ «incuria sui» : πόσο φιλικὰ και μὲ πόση λεπτότητα κατάφερε νὰ τὰ χρησιμοποιήσει δλα αὐτὰ δισκητικὸς ιερέας γιὰ τὸν ἀγῶναν ἐνάντια στὸν πόνο! “Οταν εἶχε νὰ κάνει μὲ ἀρωστους ἀπὸ τὶς κατώτερες τάξεις, μὲ δούλους ἐργάτες, μὲ αἰχμάλωτους (ἢ μὲ γυναῖκες πού, τὶς περισσότερες φορὲς, εἶναι ταυτόχρονα και ἐργάτριες, και δοῦλες και αἰχμάλωτες), δὲν τοῦ χρειαζόταν τίποτα παραπάνω ἀπὸ κάποια ἐπιδεξιότητα στὸ νὰ ἀλλάξει τὶς λέξεις, ἔνα καινούργιο βάπτισμα, ὥστε τὰ μισητὰ πράγματα νὰ ἐμφανίζονται σὰν ἐνέργειες, σὰ μιὰ σχετικὴ εὔτυχία : σίγουρα ἡ δυσαρέσκεια τοῦ δούλου γιὰ τὴν τύχη του δὲν ἐπινοήθηκε ἀπὸ τοὺς παπάδες.

— “Ενα ἀκόμα πιὸ ἀξιόλογο μέσο γιὰ τὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὴν κατάθλιψη, εἶναι ἡ δεργάνωση μιᾶς προσιτῆς μικροῦ ἡ σ χ αράς, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει κανόνας” αὐτὸ τὸ φάρμακο τὸ χρησιμοποιοῦν παραλληλα μὲ τὸ προηγούμενο. “Η πιὸ συχνὴ μορφὴ τῆς χαρᾶς ποὺ δρίζεται σὰ φάρμακο εἶναι ἡ χαρὰ του νὰ δίνεις χαρὰ (δπως εἶναι τὰ εὐεργετήματα, τὰ δῶρα, τὰ ἀνακουφίσματα, οἱ βοήθειες, οἱ ἐνθαρρύνσεις, οἱ παρηγοριές, οἱ ἔπαινοι οἱ διαδιακρίσεις). Και δισκητικὸς ιερέας, ὅταν δρίζει τὴν ἀγάπη του πλησίον, κατὰ βάθος δρίζει ἔνα διεγερτικὸ τοῦ πιὸ ἰσχυροῦ και τοῦ πιὸ καταφατικοῦ ἐντίκτου, ἔστω και ἡ ἐλάχιστη δόση, — τὴ βούληση γιὰ δύναμη. “Η εὐτυχία τῆς «ἔλαχίστης ὑπεροχῆς», δπως τὴν δημιουργοῦν ἡ ἀγαθοεργία οἱ βοήθειες και τὰ δείγματα τοῦ οἴκτου, εἶναι τὸ πιὸ ἰσχυρὸ παρηγορητικὸ μέσο ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ σωματικὰ λειψά δηταν δέχονται καλές συμβούλες : στὴν ἀντίθετη περίπτωση, βλάφτουν τὸ ἔνα τὸ δλλο, υπακούοντας πάντα στὸ ἵδιο βιασικὸ ἐντίκτο.

“Οταν φτάνουμε στὸ πῶς δημιουργήθηκε δι χριστιανισμὸς μέσα στὸ ρωμαϊκὸ κόσμο, βρίσκουμε ἔταιριες ἀλληλοβοήθειας, φιλανθρωπικές, θεραπευτικές, ἔταιριες ταφῆς τῶν νεκρῶν, ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, δπου καλλιεργοῦσαν συνειδητὰ αὐτὸ τὸ σπουδαῖο φάρμακο ἐνάντια στὴν κατάθλιψη, δηλαδὴ τὴ μικρὴ χαρὰ, τὴ χαρὰ τῆς

ἀμοιβαίας ἀγαθοεργίας, — νὰ ταν τάχα, αὐτὸ, τότε, κάτι τὸ κανούργιο, μιὰ πραγματικὴ ἀνακάλυψη ; Μὲ τὴ «βιούληση ἀμοιβαῖτας», ποὺ δημιουργοῦν μ² αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν σχηματισμὸ κοπαδιῶν, «κοινοτήτων», «ομιλων», δὲ καταφέρουν νὰ ξαναγεννήσουν, ἔστω και σὲ ἐλάχιστο βαθμό, αὐτὴ τὴ βιούληση γιὰ δύναμη : στὴν πάλη μὲ τὴν κατάθλιψη, δ σ γ μ α τ ι σ μ δ σ κ ο π α δ i ω n εἰναι μιὰ σημαντικὴ πρόδοση, μιὰ νίκη. “Ακόμα, ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινότητας ἐνισχύει στὸ ἄτομο ἔνα καινούργιο ἐνδιαφέρον ποὺ συχνὰ τὸ βγάζει ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του θλίψη, ἀπὸ τὴν ἀπεχθειά του γιὰ τὸν ἵδιο τὸν ἑαυτό του (ἢ «despectio sui» τοῦ Γκούλινξ).

“Ολοι οἱ ἄρρωστοι, ὅλοι οἱ καχεκτικοί, ἀπὸ ἐντίκτο ποθοῦν, σπρωγμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀποτινάξουν τὴ κακοδιάθεσία και τὸ συναίσθημα τῆς ἀδυναμίας τους, νὰ δργανωθοῦν σὲ κοπάδι : δισκητικὸς ιερέας μαντεύει και ἐνθαρρύνει αὐτὸ τὸ ἐντίκτο.” Οπου κι’ ἀν ὑπάρχουν κοπάδια, τὰ θέλησε τὸ ἐντίκτο τῆς ἀδυναμίας και τὰ δργάνωσε ἡ ἐπιδεξιότητα τοῦ ιερέα. Γιατί, δὲν πρέπει νὰ ξεγελιώμαστε: οἱ ἴσχυροὶ ποθοῦν νὰ χωρὶς οντας οἱ ἀδυνατοὶ νὰ ἔνωνται, οἱ πρῶτοι τὸ κάνουν μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐπιτεθοῦν διαδικά, γιὰ νὰ ίκανοποιήσουν δλοι μαζὶ τὴ βιούληση τους γιὰ ἔξουσία, ἐνῷ ἡ ἀτομικὴ τους συνείδηση ἀπεχθάνεται πολὺ αὐτὴ τὴν πράξην. “Αντίθετα, οἱ ἄλλοι, μπαίνουν δένας κοντὰ στὸν ἄλλο στὴν σειρὰ γιατὶ νοιώθουν εὐχαρίστης γιὰ την πράξην. “Ετσι ίκανοποιεῖται τὸ ἐντίκτο τους, δπως ἀκριβῶς ἐρεθίζεται και συνταράζεται μὲ τὴν δεργάνωση τὸ ἐντίκτο τῶν ἀπὸ γεννησίμου τους «ἄφεντάδων» (δηλαδὴ τοῦ εἰδους διάδρωπος, δρπαχτικὸ ζῶο και μοναχικό). Κάθε διλιγαρχία (αὐτὸ μᾶς τὸ διδάσκει δλόκηρη ή ἴστορία) κρύβει μέσα της τὴν ἐπιθυμία γιὰ την πράξην αὐτὴν τὸν τρόπον την προστάθεια ποὺ πρέπει νὰ κάνει τὸ κάθε διτομο ποὺ τὴν ἀποτελεῖ γιὰ νὰ κυριαρχήσει αὐτὴν τὴν ἐπιθυμία. (Αὐτὸ ἔγινε, παραδείγματος χάρη, μὲ τοὺς “Ελληνες : τὸ μαρτυρεῖ σ’ ἔνα σωρὸ μέρη δ Πλάτωνας, δ Πλάτωνας ποὺ ἤξερε τοὺς δομοιούς του - και ποὺ γνώριζε τὸν ἔναντι διτομο..)

τικοὶ ιερεῖς — δηλαδὴ τὸ πνῖξιμο τῶν ἡωτικῶν συναισθήματων, ἡ μηχανικὴ δραστηριότητα, οἱ μικροχαρές καὶ προπαντὸς ἡ χαρὰ τῆς «ἀγάπης γιὰ τὸν πλησίον», ἡ δργάνωση σὲ κοπάδια, τὸ ἔντυμα τοῦ συναισθήματος τῆς ἔξουσίας μέσα στὴν κοινότητα καὶ οἱ συνέπειές του, ἡ ἀτομικὴ ἀηδία ποὺ τὴν καταπνίγει καὶ τὴν ἀγ-
τικατασταλνεὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ δοῦν νὰ ευδοκιμεῖ ἡ κοινότητα — δλ' αὐτά, ἢν σταθοῦμε στὴ σύγχρονη ἀποψή, εἶναι τὰ ἀθῶα μέ-
σα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸν ἄγωνα ἐνάντια στὴν καχεξία.

Ἄς στραφοῦμε, τώρα, στὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα μέσα, στὰ «ἔνοχα» μέσα. Παντοῦ, πρόκειται μόνο γιὰ ἔνα πρᾶγμα: νὰ προ-
καλέσουν ἔνα ἔσπιασμα τοῦ συναισθήματος; — γιατὶ αὐτὸς εἶναι τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ κρταπραϋντικὸ γιὰ τὸν ἀργό, τὸν ὑπόκωφο καὶ παραλυτικὸ πόνο. Γι³ αὐτό, τὸ ἐπινοη-
τικὸ πνεῦμα τοῦ ἀσκητικοῦ ιερέας ἀποδείχτηκε κυριολεκτικὰ ἀνε-
ξάντλητο στὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ ἐρωτήματος: «Πῶς προκαλεῖται τὸ ἔσπιασμα τοῦ συναισθήματος?... Εἶναι σκληρὸ
νὰ τὸ ἀκούει αὐτὸς κανένας, καὶ εἶναι φανερὸ πῶς τὸ αὐτὸς θὰ
ξένιζε λιγότερο ἢν ἔλεγα, παραδείγματος χάρον: «Ο ἀσκη-
τικὸς ιερέας κατάφερε πάντα νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ἔνθυμο
σιασμὸ ποὺ φλογίζει δλα τὰ ἵσχυρὰ πάθη». ἀλλὰ γιατὶ νὰ θέ-
λουμε ἀκόμα νὰ κολακέψουμε τὰ τρυφερὰ αὐτιὰ τῶν σύγχρονων
γυναικῶν μας; Γιατὶ νὰ ὑποχωρήσουμε ἐμεῖς τὸν ἔνθυμο
ἔνα βῆμα, στὴν ὑποκριτικὰ τῆς γλῶσσα τους; Γιὰ μᾶς τοὺς ψυ-
χολόγους, κάτι τέτοιο θὰ ἥταν κιόλας μιὰ πράξη ἡ ὑποκρισίας,
γιὰ νὰ μὴν μιλήσωμε καὶ γιὰ τὴν ἀηδία ποὺ θὰ μᾶς προκαλοῦσε.
Ἄν στὴν ἐποχὴ μας, δεῖξει ἔνας ψυχολόγος κάπου τὸ καλό τοῦ
γούστο (ἄλλοι θὰ λέγανε τὸ δίκαιο πνεῦμα του) θὰ τὸ κάνει
μὲ τὸ νὰ ἀντιστέκεται στὴν αἰσχρὰ ἡ θικολογία την καὶ την γλώσ-
σα ποὺ παστείβει δλες τὶς σύγχρονες κρίσεις γιὰ τοὺς ἀνθρώ-
πους καὶ τὰ πράγματα. Γιατὶ, δὲν πρέπει νὰ γελιώμαστε: τὸ δια-
κριτικὸ σημάδι τῶν σύγχρονων ψυχῶν, τῶν σύγχρονων βιβλίων,
δὲν εἶναι τὸ ψέμμα ἀλλὰ ἡ ἀθωότητα ποὺ εἶναι ἐνσαρκω-
μένη στὴν ψευδολόγια ἡθικολογία.

Τὸ νὰ ἀποκαλύπτουμε δλούενα παντοῦ αὐτὴ τὴν «ἀθωότητα»
— εἶναι ἵσως τὸ πιὸ ἀρδιαστικὸ μέρος τῆς δουλειᾶς μας, τῆς ἀρ-
κετὸ ἐπακίνδυνης καθαυτὸ δουλειᾶς ποὺ πρέπει νὰ ἀναλάβει σή-
μερα ὁ ψυχολόγος: εἶναι ἔνα μέρος τοῦ κινδύνου ποὺ μᾶς ἀπει-
λεῖ, — ἔνας δρόμος ποὺ μᾶς δῦνγει ἵσως στὴ μεγάλη ἀηδία... Σί-

γουρα τὰ σύγχρονα βιβλία (ἄν παραδεχτοῦμε πῶς ἔχουν μόνην
ἐπίδραση, πράγμα ποὺ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ φοβώμαστε, ζετω
κι³ ἃν ἀκόμα παραδεχτοῦμε πῶς μιὰ μέρα θὰ γεννηθεῖ μιὰ γενηὰ
μὲ πιὸ αὐστηρό, πιὸ σκληρό. πιὸ ὑγιὲς γιὰ τὸ γοῦστο) — καὶ κάθε τί
ποὺ εἶναι γενικὰ σύγχρονο δὲ θὰ μπορεῖ νὰ χρησιμέψει στὸν
μεταγενέστερους παρὰ μονάχα σὰν ἐμετικό — ἐξ αἰτίας τοῦ γλυ-
κεροῦ καὶ ψεύτικου μοραλισμοῦ του, ἐξ αἰτίας τοῦ γυναικωτοῦ
χαρακτῆρα του ποὺ πρόθυμα αἴτονομάζεται «ἰδεαλισμός» καὶ,
δπωσδήποτε, πιστεύει τὸν ἱεραίτη του.

Εἶν³ ἀλήθεια πῶς οἱ σημερινοί μας πολιτισμένοι, οἱ «καλοί»
μας, δὲ λένε ψέμματα. Μὰ αὐτὸς ἀκριβῶς δὲ ν τοὺς τιμάει! Τὸ
πραγματικὸ ψέμμα, τὸ αὐθεντικό, τὸ ἀποφασιστικὸ ψέμμα (ποὺ
γιὰ τὴν ἀξία του μποροῦμε νὰ συμβουλευτοῦμε τὸν Πλάτωνα)
εἶναι γι³ αὐτοὺς κάτι τὸ ὑπερβολικὰ ἀυστηρό, κάτι τὸ πολὺ ἰσχυ-
ρό γιὰ νὰ τὸ βαστάξουν θὰ ἀπαιτοῦσε ἐκεῖνο ποὺ μ π ο ω μ ε
νὰ ἀπαιτήσουμε ἀπὸ αὐτούς, νὰ ἀνοίξουν δηλαδὴ, τὰ μάτια τους
καὶ νὰ καταφέρουν νὰ ἔχωρίσουν μέσα τους τὸ «ἀληθινό» ἀπὸ
τὸ «ψεύτικο». Μόνο τὸ ἀνέντι μο ψέμμα τοὺς ταιριάζει.
Κάθε τί ποὺ νοιώθει σήμερα τὸν ἱεραίτη του «καλὸ ἀνθρώπο»
εἶναι δλότελα ἀνίκανο νὰ δη τὰ πράγματα διαφορετικά, παρὰ
ἀπὸ τὴν ἀνέντι μη ψευδολόγια, τὴν ἐνάρετη ψευδολόγια, τὴν γαλανομάτα ψευδολόγια.
Αὐτοὶ οἱ «καλοὶ ἀνθρώποι» ἔχουν τώρα δλοι τους βασικὰ καὶ ρι-
ζικὰ ἡθικοποιηθεῖ, καὶ δσο γιὰ τὴν ἐντιμότητά τους, δλοι τους
κατηγοροῦνται γιὰ παλιανθρωπιὰ καὶ εἶναι αἰώνια διεστραμένοι:
ποιὸς ἀπὸ δαύτους θὰ μποροῦσε ν³ ἀνθέξει μιὰ ἀλήθεια «γιὰ δ, τι
ἀφορᾶ τὸν ἀνθρώπο»!...

“Η, γιὰ νὰ ἐκφρασθῶ πιὸ συγκεκριμένα: ποιὸς θὰ ἀντεγε
στὴ δοκιμασία μιὰ πραγματικῆς βιογραφίας! Αναφέρω παρα-
δείγματα: δ λόρδος Βύρωνας εἶχε ἀφίσει μερικὲς ἐντελῶς προ-
σωπικές του σημειώσεις σχετικὰ μὲ τὸν ἱεραίτη του, ἀλλὰ δ Θω-
μᾶς Μούρ ήταν «ὑπερβολικὰ καλός»,, καὶ γι³ αὐτὸς ἔκαψε τὰ
χαρτιὰ τοῦ φίλου του. Ο δρ Γκρίννερ, ἐκτελεστής τῆς διαθήκης
τοῦ Σοπενγάρουερ, φαίνεται πῶς ἔκαψε τὸ διδο, γιατὶ καὶ δ Σο-
πενγάρουερ εἶχε κρατήσει σημειώσεις γιὰ τὸν ἱεραίτη του, καὶ ἵσως
καὶ ἐνάντια στὸν ἱεραίτη του («εἰς ἱερόν»). Ο θαυμάσιος ἀμερι-
κανός Θάνιερ, δ βιογράφος τοῦ Μπετόβεν, σταμάτησε ξαφνικὰ τὸ

ἔργο του : σὰν ἔφτασε σὲ ἔνα ὠρισμένο σημεῖο αὐτῆς τῆς ἔντυπης καὶ ἀγνῆς ζωῆς, δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξει...

Τὸ ἡμικὸ συμπέρασμα ὅλων αὐτῶν εἶναι πώς κανένας ἔξυπνος ἀνθρώπος δὲ θέλει πιὰ νὰ γράψει οὔτε μὰ εἰλικρινῆ φράση γιὰ τὸν ἑαυτό του—ἐκτὸς πιά, ἂν ἀνήρει σ' αὐτὴ τὴν τάξη τῶν ἀνοήτων... Μᾶς ὑπόσχονται μὰ βιογραφία τοῦ Ριχάρδου Βάγνερ: ποιὸς θὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ συγγραφέα;... "Ας θυμηθοῦμε τὸν κωμικὸ τρόμο ποὺ προκάλεσε στὴ Γερμανία ὁ καθολικὸς Ἱερέας Γιάνσεν μὲ τὴν τόσο ἀδέξια καὶ τόσο ἀφελὴ εἰκόνα ποὺ ἔδωσε γιὰ τὴν κίνηση τῆς Μεταρρύθμισης. Φανταστήτε τί θὰ γινότανε ἀν ἐρχότανε στὸ νοῦ κανενὸς νὰ μᾶς διηγηθεῖ μὲ διαφορετικὸ ψυχολόγος μᾶς ἔδειχνε κάποιον ἀληθινὸ Λούθηρο, δχι πιὰ μὲ τὴν ἀφελὴ ἡμικολογία ἐνὸς ἐπαρχιώτη παπᾶ, οὔτε μὲ τὸ γλυκερὸ καὶ γεμάτο σεβασμὸ ὕφος τῶν διαμαρτυρόμενων Ἱερέων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀτσαλένια αὐστηρότητα ἐνὸς Ταίν, ὁδηγημένος ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ μητροῦ χαρακτηρικῆς καὶ δχι μὲ τὴν ἐπιεικῆ ἐπιδεξιότητα ἀπέναντι στὴ δύναμη;..." (Οἱ Γερμανοί, ἃς τὸ ποῦμε μὲ αὐτὴν τὴν εὐκαιρία, ἔχουν κιόλας βγάλει τὸν κλασικὸ τύπο αὐτῆς τῆς ἐπιείκειας—καὶ ἔχουν κάθε δικαίωμα νὰ τὸν διεκδικοῦν: ὁ Λεοπόλδος Ράνκε τους εἶναι, πραγματικά, ὁ κλασικὸς συνήγορος κάθε «causa fortiori» ὁ πιὸ ἐπιδέξιος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιδέξιους καιροσκόπους).

— 20 —

Μὰ θὰ μὲ καταλάβατε κι' ὅλας: — φτάνει, δὲν εἶν' ἔτσι; στὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς νὰ μὴν μποροῦμε ἐμεῖς οἱ ψυχολόγοι νὰ γλυτώσουμε ἀπὸ κάποια δυσπιστία γιὰ τὸν ἔαυτό μας;... Φαίνεται πώς ἀκόμα εἴμαστε «παραπάνω καλοὶ» ἀπὸ όσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἔξασκήσωμε τὸ ἐπάγγελμά μας· φαίνεται πὼς κι' ἐμεῖς, εἴμαστε ἀκόμα θύματα, λεία τῶν ἄρρωστων ἀπὸ αὐτὸ τὸ γοῦστο τῆς ἡμέρας, τὸ πασαλειμένο μὲ ἡμική, διηδήποτε περιφρόνηση κι' ἀν τοῦ δείχνουμε.—Εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουμε κι' ἐμεῖς μὲριν θειάς αὐτό.

'Απὸ τί ἥθελε λοιπὸν νὰ προφυλάξει τοὺς δμοιούς του ἔκεινος ὁ διπλωμάτης ὅταν τοὺς ἔλεγε: «Προπαντός, Κύριοι, πρέπει

νὰ δυσπιστοῦμε στὶς πρῶτες μας κινήσεις! Σχεδὸν πάντα εἶναι καὶ αλέσ!...» Ετοι θάττετε νὰ μιλάτε σύμερα κάθε ψυχολόγος στοὺς δμοιούς του... Κι' αὐτὸ μᾶς ἔσαναφέρεται στὸ πρόβλημά μας, ποὺ ἀπαιτεῖ κάποια ανστηρότητα ἀπὸ μᾶς, καὶ προπαντός κάποια δυσπιστία γιὰ τὶς πρῶτες κινήσεις. Τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικὸ στὴν δημόρεσια στὸν πατέρα τῶν αἰσθημάτων: — δποιος δυμάται καλὰ τὴν προηγούμενη πραγματεία θὰ ἔχει μαντέψει οὐσιαστικὰ τὶ σημαίνει αὐτό. Σημαίνει, νὰ δημιουργήσουν ἔνα ἀχαλίνωτο ἔσπασμα τῆς ἀνθρώπινης φυχῆς, νὰ τὴν βυθίσουν στὸν τρόμο, στὸν πάγο, στὴ φλόγα καὶ στὸν ἐνθουσιασμό, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ ξεχάσει, σὰν ἀπὸ ἔνα μαγικὸ ραβδί, δλες τὶς μικροαυθιλιότητες τῆς καχεξίας της, τῆς δυσαρέσκειάς της καὶ τῆς ἀηδίας της. Πώς φτάνουν σ' αὐτὸ τὸ σκοπό; καὶ ποιός εἶναι δ πιὸ σύγουρος δρόμος;

Κατὰ βάθος, δλα τὰ μεγάλα πάθη εἶναι καλά, φτάνει νὰ μποροῦν νὰ ἐκδηλωθοῦν ἀπότομα, εἴτε θυμὸς εἶναι, εἴτε φόβος, εἴτε φιληδονία, εἴτε μῆσος, εἴτε ἐλπίδα, εἴτε θρίαμβος, εἴτε ἀπόγνωση, εἴτε σκληρότητα. Καὶ πραγματικά, ὁ ἀσκητικὸς Ἱερέας πῆρε ἀδίσταχτα στὴν ὑπηρεσία του δλη τὴν ἀγέλη τῶν ἀγριόσκυλων ποὺ οὐρλιάζουνε μέσα στὸν ἀνθρώπο, γιὰ νὰ ἔξαπολνει, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, πότε τὸ ἔνα καὶ πότε τὸ ἄλλο, μὲ ένα μοναδικὸ σκοπό, νὰ ξυπνήσει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴ μακρόχρονη θλίψη του, νὰ διώξει, προσωρινὰ τουλάχιστον, τὸν ὑπόκωφο πόνο του, τὴ δισταχτικὴ δυστυχία του, διηγημένος ἀπὸ μὰ καὶ μόνη ἔρμηνεα, ἀπὸ μιὰ «θρησκευτικὴ δικαίωση».

Κάθε τέτοιου εἶδους ἔσπασμα πληρώνεται, ἐννοεῖται, ύστερα — μ' αὐτό, οἱ ἀρρωστοὶ ἀρρωσταίνοντα περισσότερο: — καὶ γι' αὐτό, αὐτὸς δ τρόπος τῆς γατρείας εἶναι, σύμφωνα μὲ τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις μας, «ένοχος» τρόπος. Η δικαιοσύνη, δμως, ἀπαιτεῖ νὰ παρατηρήσουμε πώς ἐφαρμόστηκε μὲ καὶ ἡ πρόθεση, πὼς δ ἀσκητικὸς Ἱερέας πίστευε ἀπόλυτα στὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς θεραπείας του καὶ πὼς μάλιστα θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ τὴν δρίσει, — καὶ πὼς ἀρκετὲς φορὲς κόντεψε νὰ χαθεῖ καὶ δ ἵδιος μπροστὰ στὸ θέαμα τοῦ πόνου ποὺ εἶχε προκαλέσει. "Ας παρατηρήσουμε ἀκόμα πὼς τὰ φοβερὰ ψυχολογικὰ ἀντίποια κάτι τέτοιων ὑπερβολῶν κι' ἵσως ἀκόμα καὶ οἱ διανοητικὲς διαταραχὲς ποὺ ἔχουν γιὰ ἐπακόλουθο, δὲν βρίσκονται σὲ ἀπόλυ-

τη ἀντίφαση μὲ τὸ γενικὸ στεῦμα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς γιατρεῖας. Γιατί, δπως εἴδαμε, τὸ ζήτημα δὲ νὰ γιατρευτοῦν οἱ ἀρρώστειες, μὰ νὰ καταπολεμηθῆνται καὶ η κατάθλιψη μὲ καταπραῦντικὰ καὶ ναρκωτικά.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πέτυχε δὲ σκοπός τους. Ἡ τεράστια ἐπιδεξιότητα ποὺ ἔδειξε δὲ ἀσκητικὸς ιερέας γιὰ νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ ἐκείνη τὴν σπαραχτικὴ καὶ ἐκστατικὴ μουσική, πέτυχε ἀπόλυτα — δὲ καθένας ἔρει πῶς κατάφερε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὸ συναίσθημα ἐν οχησ. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ τοῦ συναίσθημάτος, τὸ δεῖξαμε μὲ λίγα λόγια στὴν προηγούμενη πραγματεία — εἶναι ζήτημα ψυχολογίας τοῦ ξώου, καὶ τίποτα παραπάνω: τὸ συναίσθημα τῆς ἀμαρτίας μᾶς παρουσιάστηκε, θὰ λέγαμε, διμά. Μόνο στὰ χέρια τοῦ ιερέα, αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ καλλιτέχνη, τὸ συναίσθημα τῆς ἀμαρτίας ἀρχισε νὰ παίρνει μορφή! — καὶ τί μορφή! Τὸ «ἀμάρτημα» — γιατὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔδωσε δὲ ιερέας στὴν «κακὴ συνείδηση» τοῦ ξώου (στὴν ἀναποδογυρισμένη σκληρότητα) — τὸ ἀμάρτημα, λοιπόν, ἔχει μείνει ὡς τὰ τώρα τὸ σπουδαιότερο γεγονός στὴν ιστορία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς: γιὰ μᾶς, ἀντιπροσωπεύει τὸ πιὸ διλέπιο κατώρθωμα ἐπιδεξιότητας τῆς θρησκευτικῆς ἐρμηνείας. 'Ο ἀνθρώπος ποὺ ύποφέρει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του γιὰ μιὰ δοκιαδήποτε αἰτία, σωματικὴ βέβαια, σὰν τὸ ξῶο στὸ κλουβί, κι' εἶναι ταραγμένος, ἀναποφάσιστος, ἀβέβαιος γιὰ τοὺς λόγους καὶ τὶς αἰτίες, ἀναζητῶντας τὸ γιατὶ τῶν πραγμάτων — γιατὶ η βεβαιότητα δίνει ἀνακούφιση — ποὺ ψάχνει νὰ βρεῖ φάρμακα καὶ ναρκωτικά, στὸ τέλος καταλήγει νὰ ἔρθει σὲ συνεννόση μὲ κάποιον ποὺ ἔρει ἀκόμα καὶ τὰ κρυφὰ πράγματα! Νά! πετυχαίνει μιὰ ἔνδειξη: δὲ μάγος του, δὲ ἀσκητικὸς ιερέας, τοῦ δίνει τὴν πρώτη «ἔνδειξη» γιὰ τὴν «αἰτία» τοῦ «πόνου» του: πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσει μέσα στὸν ἵδιο τὸν ἐαυτό του, σ' ἔνα σφάλμα ποὺ ἔχει κάνει στὸ παρελθόν καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνεύσει τὸν πόνο του σὰν τιμωρία... Κατάλαβε, κατάλαβε δὲ δύστυχος: τώρα, ἔχει γίνει σὰν τὴν κόττα ποὺ ἔχουνε χαράξει μιὰ γραμμὴ διλόγυρα της. Δὲν καταφέρνει νὰ βγεῖ ἀπὸ αὐτὸ τὸν μήκο τῶν γραμμῶν: ἀπὸ ἀρρώστος, ἔχει γίνει «ἀμάρτωλος»... Κι' ἀπὸ τότε, γιὰ χιλιάδες χρόνια, δρομώνεται μπροστὰ στὰ μάτια μας τὸ θέαμα αὐτοῦ τοῦ καινούργιου ἀρρώστου, τοῦ «ἀμάρτωλοῦ» — θὰ ἀπαλλαγοῦμε δραγμές ποτὲ ἀπ' αὐτό;

'Απ' ὅποια μεριὰ κι' δη στραφοῦμε, παντοῦ βλέπομε τὸ ἀπνωτισμένο βλέμμα τοῦ ἀμαρτωλοῦ, στηλωμένο κάντα στὸ ίδιο μέρος (στὸ «σφᾶλμα», τὴ μοναδικὴ αἰτία τοῦ πόνου του) παντοῦ, βλέπομε τὴν κακὴ συνείδηση, «dies grewliche Thier», δπως τὴν ἔλεγε δὲ Λούθηρος· παντοῦ, βλέπομε νὰ ἔσαναγρψει πάσω τὸ παρελθόν, τὸ ἀφύσικο γεγονός, η πράξη ποὺ τὴν ἀνπιρούσσον φέτος μάτια· παντοῦ, βλέπομε τὴν θελητικὴν παραγνώριση τοῦ πόνου νὰ γίνεται κύριο πρᾶγμα, τὸν πόνο νὰ μεταβάλλεται σὲ συναίσθημα ἀμαρτίας, φόβου, τιμωρίας· παντοῦ, βλέπομε τὴν πειθαρχία, τὸ μαρασμένο κοριμ, τὴ συντριβή τὸν ἀμαρτωλὸ ποὺ αὐτοβασανίζεται πάνω στὸν ἀπάνθρωπο τροχὸ μᾶς ἀνήσυχης καὶ ἡδονικὰ ἀρρώστης συνείδησης: τὸ διυθό πόνο, τὸ φριχτὸ φόβο, τὴν ἀγωνία τῆς βασανισμένης καρδιᾶς, τοὺς σπασμοὺς μᾶς ἀγνωστῆς εύτυχίας, τὴν ἀπελπισμένη κραυγὴ γιὰ τὴ «ελύτρωση». Καὶ πραγματικά, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, η παλιὰ κατάθλιψη, η βαρειὰ κούραση, στὸ τέλος ὑπερ πηδῶν ταν καὶ η ζωὴ ἔσαναγνόταν πολὺ ἔνδιαιφέροντα: ἔπνιος, διοένα ἔπνιος, ἀκόμα καὶ τὴ νύχτα, φλογερός, ἀπανθρακωμένος, ἔξαντλημένος κι' ὅμως καθόλου κουρασμένος — ἔτσι ἐμφανιζόταν ὁ ἀνθρώπος, ὁ «ἀμάρτωλος», ποὺ εἶχε μνηθεῖ σ' αὐτὰ τὰ μυστήρια. Αὐτὸς δὲ γέρο-μάγος τοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στὴν καρεκία, δὲ ἀσκητικὸς ιερέας — εἶχε δημιουργήσει, εἶχε ἔρθει η βασιλεία τον: τώρα πιά, δὲν παραπονῶνταν γιὰ τὸν πόνο, μόνο διψοῦσε γιὰ πόνο.

«Νὰ πονοῦμε! πάντα νὰ πονοῦμε! κι' ἄλλο πόνο!» αὐτὴ ήταν, αἰῶνες διλόκληρους, η κραυγὴ τῶν δπαδῶν του καὶ τῶν μυημένων. Κάθε δύνηρὴ κραυπάλη τοῦ συναίσθημάτος, κάθε τὶ ποὺ συντρίβει, ἀνατρέπει, λυώνει, ξερριζάνει, καὶ ἀρπάζει σὲ κατάσταση ἐκστασῆς, τὸ μυστικὸ τοῦ βασανισμοῦ, ἀκόμα καὶ τὰ ἐπινόηματα τῆς κόλασης — ὅλα αὐτά τώρα ἀποκαλύφθηκαν, μαντεύθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν, κι' ὅλα αὐτὰ ἥρθανε στὴν ὑπηρεσία τοῦ μάγου γιὰ νὰ συμβάλουν στὸ θρίαμβο τοῦ ἰδανικοῦ του, τοῦ ἀσκητικοῦ ἰδανικοῦ... «Τὸ βασίλειο μου δὲν εἶναι αὐτὸν τοῦ κόσμου» — ἔλεγε καὶ ἔσανάλεγε, καὶ πρὸν καὶ υστερα: μὰ εἶχε τάχα τὸ δικαίωμα νὰ μιλάει ἀκόμα ἔτσι;... 'Ο Γκαϊτε Ισχυριζόταν πῶς ὑπῆρχαν μόνο τριάντα ἔξη δραματικὲς καταστάσεις: ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο θὰ μποροῦσε νὰ μαντέψει κανείς, ἀν δὲν τὸ

ξέρει κιόλας, πώς δ Γκαίτε δὲν ήταν ἀσκητικὸς ίερέας. Γιατὶ αὐτὸς — ξέρει πολὺ περισσότερες...

— 21 —

Θὰ ήταν περιττὴ ἔστω καὶ ἡ παραμικρὴ λέξη κριτικῆς σχετικὰ μὲ δῆλο αὐτὸ τὸν «ένοχο» θεραπικό, στοχασμό. Γιατί, ποιὸς θὰ σκεφτόταν νὰ ἴσχυριστεῖ πώς ἔνα τέτοιο ἔχειλισμα τοῦ συναισθήματος (στολισμένο, βέβαια, μὲ τὰ πιὸ ίερὰ δνόματα καὶ ποτισμένο μὲ τὴν ιερότητα τοῦ σκοποῦ του) ὡ φέλη σε ποτὲ ἔναν ἀρρωστο παραδομένο στὶς φροντίδες τοῦ ἀσκητικοῦ ίερέα; Τουλάχιστον, θὰ πρέπει νὰ συνεννοθῶμε σχετικὰ μὲ τὸ νόημα τῆς λέξης «ἀφέλιμος». «Ἄν μ' αὐτὴ ἐννοοῦμε πώς αὐτὸ τὸ θεραπευτικὸ σύστημα ἔκανε τὸν ἀνθρώπο καὶ λύτερο δὲν θὰ φέρω ἀντίρρηση. Θὰ προσθέσω δῆμος πώς, γιὰ μένα, τό : κάνω «καλύτερο» σημαίνει «κάνω κατοικίδιο», «ἔξασθενίζω», «ἀποθαρρύνω», «έκλεπτύνω», «μαλθακεύω», «κάνω γυναικωτὸ» (δηλαδή, τὸ καλυτερεύω εἶναι περίπου συνώνυμο μὲ τὸ «ξεπέφτω»...).

Όταν πρόκειται προπαντὸς γιὰ ἀρρωστο, γιὰ κακοδιάθετο, γιὰ καταθλιμμένο, ἔνα τέτοιο σύστημα, ἀν υποθέσουμε πώς κάνει «καλύτερο» τὸν ἀνθρώπο, — τὸν κάνει, δῆμος, σίγουρα καὶ πιὸ ἀρωστο. Ρωτήστε ἔνα ψυχίατρο νὰ σᾶς πεῖ γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεθοδικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἔξιλαστήριων βασανισμῶν, ἡ γιὰ τὴ συνεχῆ χρήση τῆς συντροιβῆς καὶ τῶν μυστικῶν ἐκστάσεων. Ρωτήστε, ἀκόμα, τὴν ίστορία: παντοῦ δπου ἐφάρμοσε δ ἀσκητικὸς ίερέας τὴ θεραπεία του, ἡ ἀρρώστεια ἔξειλιχθηκε μὲ ἀνησυχαστικὴ ταχύτητα καὶ ἔνταση. Ποιό ήταν πάντα τὸ «ἄποτέλεσμα»; Ή ἀναστάτωση τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀπάγω ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀρρώστεια κι' αὐτὸ, τόσο γενικά, δσο καὶ στὶς ίδιαίτερες περιπτώσεις, τόσο γιὰ τὰ ἀτομα, δσο καὶ γιὰ τὶς μᾶξες. Σὰν συνέπεια τῆς ἐξάσκησης σης στὸν ἔξιλασμὸ καὶ στὴ λύτρωση, δρίσκουμε τὶς πιὸ τρομαχτικὲς καὶ τὶς πιὸ ἄγριες ἐπιδημίες τῆς ἐπαληφίας ποὺ ἔχει γνωρίσει ἡ ίστορία, δπως τὸ χορό τοῦ ἄγιου Γκάν καὶ τοῦ ἄγιου Γιάννη στὸ μεσαίωνα. Εἳς ἄλλου, δρίσκουμε καὶ δευτερεύουσες ἐκδηλώσεις, δπως τὶς τρομερὲς παραλύσεις καὶ μακροχρόνιες καταβολὲς ποὺ ἔχουν γιὰ συνέπεια νὰ ἀλλάξει ἐντελῶς ἡ ίδια συγκρασία ἐνδε λαοῦ ἡ μιᾶς πόλης

— 147 —

(Πενεύη, Βασιλεία). μ' αὐτό, ἀκόμα, συνδέεται καὶ ἡ οὐετερία γιὰ τὶς μάγισσες ποὺ εἶχε κάτι τὸ κοινὸ μὲ τὴν ὑπνοθεσία (μόνο ἀπὸ τὸ 1564 ὥς τὸ 1605 παρουσιάστηκαν δχτὸ μεγάλες ἐπιδημίες· ἀκόμα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἀνάλογα συμπτώματα, δρίσκουμε καὶ τὸ δμαδικὸ παραλήρημα ἐκείνων τῶν ζηλωτῶν τοῦ θανάτου, ποὺ ἡ φριχτή τους κραυγὴ : «en vivia la morte!» ἀντήρησε σ' ὄλακερη τὴν Εὐρώπη, ἐνῶ τὴν διακόπτανε πότε φιλήδονες καὶ πότε λυσσασμένες γιὰ καταστροφὴ ίδιοσυγκρασίες. Ἀλλωστε, τὰ ἴδια ἀλληλοδιάδοχα ἔσπασματα τῶν παθῶν μαζὶ μὲ τὶς ἴδιες διαλείψεις καὶ ἔπειτα παρατηροῦμε καὶ σήμερα ἀκόμα παντοῦ δπου ὑποδέχονται μὲ ἴδιαίτερη ζέση τὴν ἀσκητικὴ θεωρία τῆς ἀμαρτίας. (Ἡ θρησκευτικὴ νεύρωση ἐ μ φ α ν ἵ ζ ε τ αι μὲ δλα τὰ συμπτώματα τοῦ «ὑψιστοῦ κακοῦ» δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γι' αὐτό. Τί εἶναι ; Quoeritur). Μὲ λίγα λόγια, τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ καὶ ἡ λατρεία τοῦ τῆς ἔξιδανικευμένης ἡμικῆς, αὐτὴ ἡ μεγαλοφυής, τολμηρὴ καὶ εριφοκίνδυνη συστηματοποίηση δλων τῶν μέσων ποὺ τείνουν σὲ ἔνα ἔσπασμα τοῦ συναισθήματος καὶ ποὺ ἀσκεῖται κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα ἐνδε λεροῦ σκοποῦ, εἶναι γραμμένη μὲ τρομερὸν καὶ ἀνεξίτηλους χαρακτῆρες σὲ δλη τὴν ίστορία τῆς ἀνθρωπότητας. 'Αλοίμονο! δ χ ι μ ο ν ἄ χ α στὴν ίστορία τῆς!...

Δὲν ἔρω καμμιὰ ἀρχὴ ποὺ νὰ ὑπονόμευσε δσο αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ τὴν ὑγεία καὶ τὸ σφρίγος τῶν φυλῶν, καὶ προπαντὸς τῶν Εὐρωπαίων χωρὶς νὰ ὑπερβάλουμε, μποροῦμε νὰ τὴν ὑνομάσουμε καὶ τ' ἐξ ο χ η ν θ ε ο μ η ν ἵ α στὴν ίστορία τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη. Τὸ πολὺ - πολὺ δλα μποροῦσαμε νὰ παραλληλίσουμε μ' αὐτήν, μιὰν εἰδικὰ γερμανικὴ ἐπίδραση : ἐννοῶ τὸ δηλητηριασμὸ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ οἰνοτενεματώδη ποτὰ ποὺ πάντα συμβάδιζε μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ φυλετικὴ ὑπεροχὴ τῶν Γερμανῶν (—δπου μπόλιασαν τὸ αίμα τους, μπόλιασαν καὶ τὰ βίτσαι τους). — Καὶ τρίτη, στὴ σειρά, δλα ἔπειτε νὰ τοποθετήσουμε τὴ σύφιλη, —magnō sed maximum intervallo.

— 22 —

Παντοῦ δπου κυριάρχησε δ ἀσκητικὸς ίερέας, διέφθειρε τὴν ὑγεία τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ συνέπεια διέφθειρε καὶ τὸ γ ο υ σ τ ο, in artibus et litteris — καὶ ἀκόμα τὸ διαφθείρει. «Συνεπῶς;» — Ελπίζω πὼς δλα συμφωνήσετε μὲ δλα αὐτὰ τὰ

συμπεράσματά μου και πώς δὲν θὰ χρειαστεῖ νὰ τὰ ἀποδείξω. Θὰ πῶ μονάχα δυὸς λόγια σχετικά μὲ τὸ κεφαλαιῶδες βιβλίο τῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας, τὸ πρότυπό της, τὸ «κατ' ἐξοχὴν βιβλίο» της.

Μέσα στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ λαμπρότητα ποὺ ήταν καὶ λογοτεχνικὴ λαμπρότητα, ἀπέναντι στὸν κόσμο τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ποὺ υπῆρχε ἀκόμα δλοκληρωμένη χωρὶς τάρες καὶ κενά, σὲ μιὰ ἑτοχὴ διόπου μποροῦσαν ἀκόμα οἱ ἀνθρώποι νὰ διαβάσουν μερικὰ βιβλία ποὺ σήμερα θὰ χαρίζαμε ὀλόκληρες φιλολογίες γιὰ νὰ τὰ ἔχουμε, ή ματαιόδῃ ἀφέλεια μερικῶν χριστιανῶν ταραχοτοῖῶν — σήμερα τὸς δύνομάζοντος Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας — τόλμησε νὰ διακηρύξει: «Ἐχουμεὶ καὶ μεῖς τὴν ἡλαστικὴ μας φιλολογία· δὲν χρειάζομε στε τὴ φιλολογίαν αἰτῶν τὴν Ἑλλήνων». Καὶ λέγοντας αὐτά, δείχνανε μὲ περηφάνεια βιβλία μὲ ψηφίους, ἐπιστολές ἀποστόλων, μικρές πραγματεῖς ἀπολογητικῆς, διπος σχεδὸν κάνει σήμερα, μὲ μιὰ ἀνάλογη ψυχολογία, δὲ γγυλικὸς «στρατὸς τῆς σωτηρίας», σὰν καταπολεμεῖ; στὸν δοσιο ἄγῶνα του, τὸ Σαΐξπηρ καὶ ἄλλους «έδνικούς».

Όπως δὲν καταλάβατε, δὲν μ' ἀρέσει η Καινὴ Διαθήκη. Σχεδὸν ἀνησυχῶ ποὺ μόνο ἐγὼ ἔχω αὐτὴ τὴ γνώμη γι' αὐτὸ τὸ βιβλίο ποὺ τόσο τὸ ἔχουν ἐκτιμήσει καὶ ὑπερτιμήσει (ἐνάντιά μου δρυθῶνται τὸ γοῦστο σχεδὸν δυὸς χιλιάδων χρόνων!): μὰ τὶ νὰ κάνω; «Νά με, δὲν μπορῶ νὰ κάνω διαφορετικά» (1) — ἔχω τὸ θάρρος τῆς κακῆς μου συνείδησης. 'Ἐνω η Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ἐντελῶς ἄλλο πρᾶγμα: σεβασμὸ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη! Σ' αὐτὴν βρίσκω μεγάλους ἀνθρώπους, ἡρωικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ, τὸ σπάνιωτερο ἀπ' ὅλα σ' αὐτὸ τὸν κόσμο, τὴν ἀνεκτίμητη ἀφέλεια τῆς δυνατῆς καὶ ἀδιατίμητης τοῦ ἀκόμα περισσότερο, βρίσκω ἐναὶ λαό. 'Αντιθέτα, στὴν Καινὴ Διαθήκη βασιλεύει η ἀτάξια τῶν κάθε λογῆς μικρῶν αἰρέσεων, τὸ ψυχικὸ ροκοκό, κάτι τὸ συστραμμένο, τὸ δύστροπο καὶ τὸ παράξενο, η ἀτμόσφαιρα τῶν μικρούσσων, ἀπ' δύσην, δύμως, δὲν λείπει κάπου - κάπου καὶ κάποια πνοὴ βουκολικῆς γλυκερότητας ποὺ ἀναδίδει πολὺ καλὰ τὴν επιμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς (καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας), ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι μᾶλλον ἑλληνικὴ καὶ ιουδαιικὴ. 'Εκεῖ, η

Χάροπη. Δόγια τοῦ Λούθηρου στὴ διαιτα τῆς Βόρμ. — Σημ. τ.Μ.

ταπεινοφροσύνη καὶ η σπουδαιοφάνεια βαδίζουν χέρι - χέρι. Βλέπεις μιὰ σιλοθρακτικὴ πολυλογία ποὺ σὲ ἔκουσφανει. Παραφορά, μὰ δχι πάθος μιὰ ἀξιοθήητη μιμητική εἶναι φανερὸ πῶς λείπει ἀπὸ κεῖ μέσα η στέρεη παιδεία. Πῶς μποροῦσαν καὶ ἐπιδείχνανε ἔτσι-δὰ τὶς μικροαπέλεις τους, αὐτοὶ οἱ εὐλαβικοὶ ἀνθρωπάπακηδες! 'Αφοῦ κανένας δὲ γνοιάζεται γι' αὐτές, καὶ λιγότερο ἀπ' δλους, δ Θεός.

Τέλος, θέλουν νὰ κερδίσουν καὶ τὸ «στέφανο τῆς αἰώνιας ζωῆς», αὐτοὶ οἱ μικροεπαρχῶτες. Καὶ γιατί; Γιὰ ποιό σκοπό; Εἶναι ἀκατονόμαστη ἀδιαντροπιά. Ποιός θὰ μποροῦσε νὰ ἀνεχεῖ τὸ Πέτρο «ἀθάνατο»; «Ἔχουνε μιὰ πραγματικὰ γελοία ἀλλαζονεία: δὲν παύουν νὰ λένε τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, γιὰ τὶς πρωτικές τους ὑποδέσεις, τὶς βλακεῖς τους, τὶς φλίψεις τους, τὶς μικρόπρεπες ἔγνοιες τους, σὰν η οὐσία τῶν πραγμάτων νὰ ήταν ὑποχρεωμένη νὰ φροντίζει γι' αὐτές, καὶ δὲν κουράζονται ποτὲ νὰ ἀνακατεύουν τὸ Θεὸ ἀκόμα καὶ στὸ βούρκο καὶ τὸν πιὸ μικρῶν φλίψεών τους. Κι' ἐκεῖνος, πάλι, δὲ αἰώνιος καὶ τόσο κακόγουστος ἐνικός στὶς σχέσεις τους μὲ τὸ Θεό! 'Εκείνη η ἔβραικη καὶ δχι μονάχα η ἔβραικη, οἰκειότητα τοῦ μουσουδιοῦ καὶ τοῦ ποδαριοῦ τους μὲ τὸ Θεό!

Στὴν Ἀνατολικὴ 'Ασία ὑπάρχουν μικροὶ καὶ περιφρονημένοι «εἰδωλολάτρες λαοί», ἀπ' δύον θὰ μποροῦσαν νὰ διδαχθοῦν ἐκεῖνοι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τί θὰ πεῖ τὰ στὴ λατρείᾳ οἱ λαοὶ αὐτοί, δύος μαρτυροῦν οἱ χριστιανοὶ ιεραπόστολοι, δὲν ἐπιτρέπουν στὸν ἐαυτό τους οὔτε κᾶν νὰ προφέρουν τὸ δνομα τοῦ θεοῦ τους. Αὐτὸ μοῦ φαίνεται γοητευτικὰ λεπτό: μὰ σίχουρα, εἶναι παραπάνω λεπτὸ δὲ σο χρειάζεται, καὶ δχι μονάχα γιὰ τὸν πρώτους χριστιανούς: γιὰ νὰ δείξουμε τὴν ἀντίθεση, δὲς θυμηθοῦμε τὸ Λούθηρο, τὸν πιὸ «εὐγλωττο» καὶ τὸν λιγότερο μετοίφρονα χωριάτη ποὺ γνώρισε η Γερμανία, καὶ τὸν τόγο ποὺ τοῦ ἀρεσε παραπάνω ἀπὸ κάθε τί ἄλλο νὰ μιλάει μὲ τὸ Θεό.

'Ο πόλεμος ποὺ ἀρχισε δ Λούθηρος ἐνάντια στοὺς ἄγιους μεσολαβητὲς τῆς Ἑκκλησίας (καὶ ἰδιαίτερα ἐνάντια *πατὸν πάπα, αὐτὸ τὸ γούροῦνι τοῦ διαβόλου*), δὲν ηταν οὐσιαστικά, κι' αὐτὸ εἶναι βέβαιο, τίποτ' ἄλλο παρὰ η ἐξέγερση ἐνὸς ἀγροίκου ποὺ δὲν τοῦ ἀρεσε η καλὴ ἐτικέτα της τῆς Ἑκκλησίας, αὐτὴ η ἐθιμοτυπικὴ ἐτικέτα τοῦ ιερατικοῦ γούστου, ποὺ μόνο στοὺς πιὸ καθιερωμένους καὶ στοὺς πιὸ σιω-

πηλούς ἐπέτρεπε νὰ πλησιάζουν τὰ ἄγια τῶν ἀγίων, ἐνῶ τοὺς ἀγρούκους τοὺς ἄφινε ἀπ' ἔξω. Μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἔχουν τὸ λόγο οἱ καλομαθημένοι ἀνθρώποι καὶ προπαντὸς ἐδῶ, — μὰ αὐτὸς ὁ χωριάτης Λούνθηρος τὸ ἐννοοῦσε ἐντελῶς διαφορετικά: δὲν ἦταν ἀρκετὰ γερ μανικό, κατὰ τὴν γνώμη του. Αὐτὸς ἤθελε πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ μιλᾶνε κατ' εὐθεῖαν, προσωπικά, «χωρὶς τύπους», μὲ τὸ Θεό του... Ἐ, λοιπόν, αὐτὸς ἔκανε.

Οπως κατλαβαίνετε, τὸ ἀσκητικὸν ἴδανικὸν δὲν ἦταν ποτὲς καὶ πουθενὰ σχολεῖο καλοῦ γούστου, καὶ ἀκόμα λιγάτερο, καλῶν τρόπων — στὴν καλύτερη περίπτωση, ἦταν σχολεῖο ἱερατικῶν τρόπων —: κι' αὐτό, γιατὶ ἔχει μέσα του κάτι ποὺ εἶναι μοιραῖο γιὰ τοὺς καλοὺς τρόπους, — τὴν Ἑλλεψή μέτρου, τὸ μῆσος γιὰ τὸ μέτρο, ἀφοῦ αὐτὸς τὸ ἴδιο εἶναι ἔνα «non plus ultra».

— 23 —

Τὸ ἀσκητικὸν ἴδανικὸν δὲν διέφθειρε μονάχα τὸ γοῦστο καὶ τὴν ὑγεία, μὰ καὶ ἔνα τρίτο, τέταρτο, πέμπτο καὶ ἕκτο πρᾶγμα (δὲν θὰ τὰ ἀπαριθμήσω ὅλα, γιατὶ δὲν θὰ είχε τελειωμό!). Εδῶ, δὲ θέλω νὰ παρουσιάσω τὴν πρώτην αὐτοῦ τοῦ ἴδανικοῦ, παρὰ μονάχα τὴν σημασία του, ἐκεῖνο ποὺ ἀφίνει νὰ διαφαίνεται, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι κρυμμένο πίσω του, κάτω του, μέσα του, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν προσωρινή, τὴν σκοτεινή, τὴν φορτωμένη ἀπὸ ἔρωτηματικὰ καὶ παρεξηγήσεις ἔκφρασή του. Μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πετύχω αὐτὸς τὸ σκοπό, δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ στερήσω τοὺς ἀναγνώστες μου ἀπὸ μιὰν ἐπισκόπηση καὶ τῆς τερατώδους καὶ τῆς ὀλέθριας ὁράσης του: καὶ τέλος, γιὰ νὰ τοὺς προπαρασκευάσω γιὰ τὴν τελείτατον ὅψη, τὴν πιὸ τρομαγτικὴν ὅψη ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει στὰ μάτια μου τὸ ζήτημα του νοήματος τοῦ ἀσκητικοῦ ἴδανικου.

Τὸ σημαίνει ἡ δύναμη αὐτοῦ τοῦ ἴδανικοῦ ἡ τεράτωδης τοῦ δύναμη; Γιατὶ ὑποχώρησαν τόσο πολὺ μπροστά της; Γιατὶ δὲν τῆς ἀντιστάθμικαν περισσότερο; Τὸ ἀσκητικὸν ἴδανικὸν ἔκφρασει μᾶς θέληση: ποὺ βρίσκεται λοιπὸν ἡ ἀντίταλη θέληση, ποὺ ἔκφρασει ἔνα ἀντίπαλο ἴδαινικό;

Τὸ ἀσκητικὸν ἴδανικὸν ἔχει ἔνα σκοπό, — κι' αὐτὸς εἶναι ἀρκετά γενικὸς ὅστε, κάθε ἐνδιαφέρον τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς νὰ φαίνεται, ἔξω ἀπ' αὐτόν, περιωρισμένο, μικρόχαρο, στενό. Γιὰ νὰ πετύχει αὐτὸς τὸ σκοπό, χρησιμοποιεῖ τοὺς αἰδίνες, τοὺς λαούς,

τοὺς ἀνθρώπους: δὲν παραδέχεται καμμιὰ ἄλλη ἐρμηνεία, κανένα ἄλλο σκοπό: ἀπορρίπτει, ἀρνεῖται, καταφαίνεται, ἐπιβεβαιώνει μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ (μὰ ὑπῆρξε τάχατες ποτὲ πιὸ συνεπὲς καὶ πιὸ μεγαλοφυὲς ἐρμηνευτικὸ σύστημα); δὲν ὑποτάξεται σὲ καμμιὰ δύναμη, μὰ ἀντίθετα πιστεύει στὴν ὑπεροχὴ του ἀπέναντι σὲ κάθε δύναμη, πιστεύει ἀπόλυτα πώς ἔχει τὸ πρόσθιο ἀδιστάτο σεμεῖον τοῦ προστιθέμενον πάρει ἀπ' αὐτὸς ἔνα νόημα, ἔνα δικαίωμα ζωῆς, μιὰ ἀξία, σὰν δργανο τοῦ ἔργου τοῦ, σὰ δρόμος καὶ τρόπος πρὸς τὸ σκοπό του, τὸ μοναδικὸ σκοπό...

Ποῦ εἶναι ἡ ἀντίθετη σημεῖον τοῦ καθωρισμένου συστήματος τῆς βούλησης, τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἐρμηνείας; Γιατὶ λείπει αὐτὴ ἡ ἀντίθεση; ποῦ εἶναι ὁ ἀλλος «μοναδικὸς σκοπός»; — Θὰ μοῦ ἀπαντήσουν πῶς ὁ πρώτος ἔχει, πῶς ὅχι μονάχα πάλεψε πολὺ καιρὸς καὶ μὲ ἐπιτυχία ἐνάντια σ' αὐτὸς τὸ ἴδανικό, ἀλλὰ πῶς τὸ νίκησε σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ σπουδαῖα σημεῖα: αὐτὸς θὰ τὸ μαρτυροῦσε δλόκληρη ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη μηδὲν ὅτι μηδὲν αὐτὴ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη πού, ὃντας ἀληθινὴ φιλοσοφία τῆς πραγματικότητας, μόνο στὸν ἑαυτό της πιστεύει καὶ μόνο αὐτὴ ἔχει, διπος φαίνεται, τὸ θάρρος καὶ τὴν βούληση γιὰ τὸν ἑαυτό της, καὶ ποὺ ὡς τὰ τώρα τὰ κατάφερε πολὺ καλά νὰ κάνει χωρὶς τὸ Θεό, τὸ ὑπερπέραν καὶ τὶς ἀρνητικὲς ἀρετές.

Κι' ὅμως, ὅλος αὐτὸς ὁ θόρυβος καὶ ἡ φλυαρία τῶν δημιγωγῶν δὲν μοῦ κάνει τὴν παραμικρὴ ἐντύπωση: αὐτὲς οἱ σάλπιγγες τῆς πραγματικότητας εἶναι πολὺ μέτριοι μουσικοί: οἱ φωνές τους δὲ βγαίνουν ἀρκετά καθαρές ἀπὸ τὰ βάθη: δὲν ἔκφρασειν τὸ βάραρα ποὺ διάρχει μέσα στὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση — γιατὶ σήμερα, ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδηση εἶναι ἔνα βάραρο — ἡ λέξη «ἐπιστήμη», στὰ μουσούνδια κάτι τέτοιων ταραχοποιῶν, εἶναι ἀπλούστατα κατάχορηση καὶ προσθολὴ τῆς αἰδήμοσύνης. Πᾶρτε τὸν ἀντίποδα αὐτῶν ποὺ λένε, καὶ θὰ ἔχετε τὴν ἀλήθεια: σήμερα ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ αὐτόπετοίθηση: δὲν τείνει σὲ κανένα ὄψηλό ἴδανικό, — καὶ δπου τῆς ἀπομένει ἀκόμα πάθος, ἀγάπη, μῆσος, ζέση, δύνη, καὶ ἔκει ἀκόμα, ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ ἀντίθεση αὐτοῦ τοῦ ἀσκητικοῦ ἴδανικοῦ, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὸς ἡ πρώτη καινούργια καὶ ἡ εγγενικώτερη μορφή τοῦ. Σᾶς φαίνεται παράξενο αὐ-

τό ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς ἀνάμεσα στοὺς σημερινοὺς ἐπιστήμονες δὲν εἶναι λίγοι οἱ καλοί, ἔργατικοι καὶ μετριόφρονες ἀνθρώποι ποὺ τοὺς ἀρέσει ἡ μικρὴ ἀπόμερη γωνιά τους καὶ πού, ἐπειδὴ αἰσθάνονται ἄνετα ἔκει, ύψωνουν κάπου - κάπου τῇ φωνῇ τους μὲ τὴν κάθε ἄλλο παρὰ μετριόφρονη φιλοδοξίᾳ νὰ διεκδικήσουν μιὰ γενικὴ ἴκανοποίηση, προπαντὸς στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης — ὑπάρχουν τόσα καὶ τόσα χρήσιμα πράγματα νὰ γίνουν ἔκει ! Δὲν ἔχω ἀντίρρηση· γιὰ τίποτα στὸν κόσμο δὲ θᾶσσα νὰ ταράξω τὴν εὐχαρίστηση ποὺ νοιῶθον γιὰ τὸ ἐπάγγελμά τους αὐτοὶ οἱ ἔργατες· γιατὶ τὴν χαίρομαι τὴ δουλειά τους. "Αν δμως εἶναι ἀλήθεια πώς τώρα δουλεύονται δραστήρια στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης καὶ πώς ὑπάρχουν ἔργατες ἴκανοποιημένοι μὲ τὴν τύχη τους, ἀ πο μένει νὰ ἀποδειχτεῖ πώς ἡ ἐπιστήμη, σὰν σύνολο, ἔχει σήμερα ἔνα σκοπό, μιὰ βιούληση, ἔνα ἰδανικό, ἔνα πάθος φλογερῆς πίστης. 'Αλλά, ὅπως ἔδειξα, εἶναι ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο : ὅταν δὲν εἶναι ἡ πιὸ πρόσφατη ἐκδήλωση τοῦ ἀσκητικοῦ ἰδανικοῦ, — ὑπάρχουν καὶ πολὺ σπάνιες, πολὺ διαλεχτὲς καὶ πολὺ δέχχωρες περιπτώσεις, ποὺ δμως δὲν ἐπηρεάζουν τὴ γενικὴ κρίση — ἡ ἐπιστήμη, σήμερα, εἶναι τὸ καταφύγιο τοῦ κάθε λογῆς δυσαρέσκειας, δυσπιστίας, τύφεων, despectio sui, κακῆς συνείδησης, — εἰναιή ἵδια ἡ ἀνησυχία γιὰ τὴν ἔλλειψη ἰδανικοῦ, δ πόνος γιὰ τὴν ἔλλειψη μεγάλης ἀγάπης, ἡ δυσαρέσκεια γιὰ τὴν καταγαγκαστικὴ ἔγκρατεια ! "Ω ! πόσα πράγματα δὲν κρύβει σήμερα ἡ ἐπιστήμη ! "Ἡ, τουλάχιστον, πόσα πράγματα δὲν θὰ κρύβει ! Ἡ ἴκανότητα τῶν πιὸ δέχχων ἐπιστημόνων μας, ἡ ἀδιάκοπη ἐπιμέλειά τους, τὸ μυαλό τους ποὺ δράζει μέρα - νύχτα, ἀκόμα καὶ ἡ χειρονακτικὴ τους ὑπεροχή, — πάσες φορὲς δὲν ἔχουν δла αὐτὰ γιὰ πραγματικό τους σκοπὸν νὰ τυφλώνονται θεληματικὰ μπροστὰ στὴν ὀφθαλμοφάνεια ὁρισμένων πραγμάτων ! Ἡ ἐπιστήμη — μέσο γιὰ νὰ ζαλίζονται οἱ ἀνθρώποι : Τὸ ἔρετε αὐτό ; Πολλές φορές, τοὺς πληγώνουμε στὸ εὐαίσθητό τους σημεῖον — δλοὶ δσοὶ ἔχουν σχέσεις μὲ ἐπιστήμονες τὸ δέχουν αὐτὸν — τοὺς πληγώνουμε βαθειὰ μὲ μιὰ ἐντελῶς ἀδύνατη λέξη, καὶ χάνουμε τὴν συμπάθεια τῶν φύλων μας τῶν ἐπιστημόνων γιατὶ, τὴ στιγμὴ ποὺ νομίζουμε πώς τοὺς ἐκδηλώνουμε τὴν ἐκτίμησή μας, τοὺς κάνουμε δέχω φρενῶν, μόνο καὶ μόνο γιατὶ δὲν είμαστε ἀρκετά δέξιοι νὰ στενούμε μὲ ποιὸν ἔχουμε νὰ κάνουμε : πώς ἔχουμε δηλαδή, νὰ κάνουμε μὲ

ὅτα ποὺ ὑποφέρονται, ποὺ ἀποφεύγουν τὸν ἑαυτό τους καὶ ποὺ δὲν εἶναι, ποὺ ζαλίζονται, ποὺ ἀποφεύγουν τὸν ἑαυτό τους καὶ ποὺ δὲν εἶναι φόδο μόνο ἔχουν : νὰ δέχονται συνειδητοὶ τοῦ τί εἶναι στὴν πραγματικότητα...

— 24 —

— Καὶ τώρα, δις ἔξετάσουμε ἔκεινες τὶς ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ποὺ είχαναντεῖ ἀλλοτε, ἔκεινους τοὺς τελευταίους ἰδεαλιστὲς ποὺ ὑπάρχουν σήμερα ἀνάμεσα στοὺς φιλόσοφους καὶ στοὺς ἐπιστήμονες : νὰ εἶναι τάχα αὐτοὶ οἱ ἐπιθυμητοὶ ἀντίπαλοι τοῦ δοκητικοῦ ἰδανικοῦ, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ δοκητικοῦ ; Γιατὶ αὐτὸς πραγματικὰ νομίζει τὸν πόνον εἶναι, αὐτοὶ οἱ «δύσπιστοι» (γιατὶ τέτοιοι εἶναι δλοὶ τους). Τὸ δτι εἶναι ἀντίταλοι αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ, φαίνεται πὼς ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο ἀπομεινάρι τῆς πίστης τους, τόσο περίπτασης εἶναι οἱ χειρονομίες καὶ τὰ λόγια τους σ' αὐτὸν τὸ σημεῖο ! — μὰ εἶναι λόγις αὐτὸς γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινὰ αὐτὰ ποὺ πιστεύουν ; . . . Εμεῖς, ποὺ ἀναζητοῦμε τὴν «γνώση», δυσπιστοῦμε ἀκριβῶς σὲ κάθε λογῆς πιστούς σιγὰ - σιγά, ή δυσπιστία μας μᾶς δίδαξε νὰ διγάζουμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψή συμπεράσματα ἀντίστροφα ἀπὸ ἔκεινα ποὺ διγάζουμε ἀλλοτε : δηλαδή, νὰ συμπεραινοῦμε πώς, καντοῦ δπου ἡ δύναμη τῆς πίστης ἐμφανίζεται στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ἡ πίστη αὐτὴ ἔχει κάπως εὐθραυστες βάσεις, η πώς εἶναι ἀπίθανη.

Οὔτε εμεῖς δὲν ἀρνιώμαστε πώς η πίστη «σώζει» : ἀλλὰ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ἀρνιώμαστε πώς η πίστη ἀποδειχνεῖ τίποτα — μιὰ δυνατὴ πίστη, ποὺ εἶναι μέσο σωτηρίας, γεννάει δυνατίσμενος πόνος τὸ ἀντίκειμενό της, καὶ δὲν εἶναι ἐπαχείρησμα δπέρ τῆς «ἀλήθειας», ἀλλὰ μονάχα δπέρ μᾶς δωρισμένης δυοικήτης — τὴν ψευδαίσθησην ; — Αὐτοὶ οἱ ἀρνητές, αὐτοὶ οἱ ἀπομονωμένοι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, αὐτὰ τὰ ὀδιάλλακτα πνεύματα ποὺ φιλοδοξοῦν τὴν πνευματικὴ καθαριότητα, αὐτὰ τὰ συλληφά, τὰ αποτηρά, τὰ ἀσκητικά, τὰ ἥρωικά πνεύματα, ποὺ τιμοῦν τὴν ἐποχή μας, δλοὶ αὐτοὶ οἱ ὀδροὶ ἀθεοί, οἱ ἀντίχριστοι, οἱ ἀνθημιστές, οἱ μηδενιστές, αὐτοὶ οἱ δύσπιστοι, οἱ ἀπιστοι καὶ ἀλλοι οραχητικοὶ τοῦ πνεύματος (γιατὶ τέτοιοι εἶναι δλοὶ τοὺς μὲ πάποιο τρόπο), αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι ἰδεαλιστὲς τῆς γνώ-

σης, ποὺ μόνο σ' αὐτοὺς ἀπομένει σήμερα καὶ ἐνσαρκώνται ἡ πνευματικὴ συνείδηση, — πραγματικὰ πιστεύουν δι τοῦ καὶ αὐτὸς εἶναι ὅσο γίνεται πιὸ ἀποδεσμευμένοι ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικό, «αὐτὰ τὰ ἐλεύθερα, τὰ πολὺ ἐλεύθερα πνεύματα»: καὶ δῆμος, θὰ τοὺς ἀποκαλύψω κάτι ποὺ δὲν μποροῦν νὰ δοῦνε μόνοι τους— γιατὶ δὲν στέκονται στὴν ἀπαραίτητη ἀπόσταση: — διτι, δηλαδή, αὐτὸς τὸ Ἰδανικὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ δικό τους Ἰδανικὸ καὶ πῶς σήμερα τὸ ἐκπροσωποῦν ὅσο κανένας ἄλλος· ἵσως, εἶναι ἡ πιὸ ἐκπνευματοποιουμένη ἔκφρασή του, εἶναι ἡ ἐμπροσθόφυλακή τῶν προσοκόπων καὶ τῶν πολεμιστάδων του, ἡ πιὸ δόλια, ἡ πιὸ λεπτὴ καὶ ἡ πιὸ ἀσύλληπτη μορφὴ γοητείας της· — ἀντὶ εἰμαι σὲ κάτι λύτης αἰνιγμάτων — εἴμαι μ' αὐτή μου τὴ διαθεβαίσω! "Οχι, αὐτοί, κάθε ἄλλο παρὰ εἶναι ἐλεύθερα πνεύματα, γιατὶ πιστεύονταν ἀκόμα στὴν ἀλήθη θεία...

"Οταν οἱ Σταυροφόροι, στὴν 'Ανατολή, πέσανε πάνω σ' ἐκεῖνο τὸ ἀγήτητο τάγμα τῶν Δολοφόνων, σ' ἐκεῖνο τὸ τάγμα τῶν κατ' ἔξοχὴν ἐλεύθερων πνευμάτων, ποὺ τὰ κατώτερα στελέχη του ζούσανε σὲ καθεστὼς τέτοιας ὑπακοῆς ποὺ ποτέ, κανένα μοναχικὸ τάγμα δὲν γνώρισε δῆμοι του, κατάφεραν, δὲν ἔρω μὲ ποιὸν τρόπο, νὰ πάρουν μερικές ἐνδείξεις γιὰ τὸ περίφημο σύμβολο, γιὰ τὴν οὐσιώδη ἀρχή, ποὺ μόνο οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τὴν ἤξεραν καὶ ἦταν οἱ μόνοι θεματοφύλακες τοῦ ὑστατοῦ μυστικοῦ: «Τίποτα δὲν εἶναι ἀληθινὸ καὶ δῆλα ἐπιτρέπονται»... Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀληθινὴ πνευματικὴ ἐλεύθερία, ἔνας λόγος ποὺ ἀμφισβήτησε τὴν ίδια τὴν πίστη στὴν ἀλήθεια... Περιπλανήθηκε ποτὲ κανένα ἐλεύθερο εὐρωπαϊκό, χριστιανικό, πνεῦμα, μέσα στὸ μυστήριο αὐτῆς τῆς φράσης, μέσα στὸ λαβύρινθο τῶν συνεπειῶν του; ἔρει, ἀπὸ ἐμπειρίᾳ, τὸ Μινώταυρο αὐτῆς τῆς σπηλιᾶς;... 'Αμφιβάλλω, η, καλύτερα, ἔρω πῶς τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά: — τίποτα δὲν εἶναι τόσο ἔνο σ' αὐτὰ τὰ δῆλα σὲ νέλευθερα πνεύματα, σ' αὐτὰ τὰ πνεύματα ποὺ εἶναι ἀπόλυτα ὡς πρὸς ἓνα σημεῖο, ὅσο ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε ἐμπόδιο· τὰ πιὸ στενὰ δεσμὰ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ τοὺς δένουν στὴν πίστη γιὰ τὴν ἀλήθεια, καὶ κανένας δὲν εἶναι περισσότερο ἀλυσοδεμένος μ' αὐτήν, ὅσο αὐτοί. Αὐτὰ τὰ ἔρω ἀπὸ πάρα πολὺ κοντά: αὐτὴ ἡ ἀξιέπαινη φιλοσοφικὴ ἀποχή, ποὺ προστάζει μιὰ τέτοια πίστη, αὐτὴ ἡ πνευματικὴ στωικότητα, ποὺ στὸ τέλος ἀπαγορεύει στὸν ἁντοτὸ τῆς τὸ ἴδιο αὐτοτράπ καὶ τὸ ἔνατο καὶ τὸ

«δχι», αὐτὴ ἡ θεληματικὴ ἀκινησία προστὰ στὴν πραγματικότητα, προστὰ στὸ factum brutum αὐτὸς ὁ φαταλισμὸς τῶν εικρογεγονότων» (αὐτὸς ὁ petit fatalisme, δημος τὸν δνομέζω), δι τοῦ ἡ γαλλικὴ ἐπιστήμη γυρεύει τῷδε εἰδος ὑπεροχῆς ἀπέναντι στὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη, αὐτὴ ἡ ἀπάρνηση κάθε δρμηνείας (τοῦ κάθε τὶ ποὺ εἶναι παραβίαση, συναρμολόγηση, μάκρωμα, παράλειψη, παραγέμμα, πλάτεμα, μὲ λίγα λόγια τοῦ κάθε τὶ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἔρμηνεία) — δῆλα αὐτά, μαζί, εἶναι τόσο ἔκφραση τοῦ ἀσκητισμοῦ τῆς ἀρετῆς ὅσο καὶ ὑποιδήποτε ἀρνηση τοῦ αἰσθησιασμοῦ (κατὰ βάθος, αὐτὸς δὲν εἶναι τίστος ἄλλο παρὰ μιὰ Ἰδιαίτερη περίπτωση αὐτῆς τῆς ἀρνησης). 'Αλλὰ ἡ δύναμη ποὺ σπρώχνει σ' αὐτὸς τὸν ἀσκητισμό, αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη θέληση γιὰ τὴν ἀλήθεια, εἶναι, ἀς μὴ ἔγειλιώμαστε, ἡ πίστη στὸ ἴδιο τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ τὴν ἔξαστραίζει καὶ τὴν καθιερώνει (ζεῖ καὶ χάνεται μαζί του).

Λογικά, δὲν ὑπάρχει «ἀπροσδιόριστη» ἐπιστήμη καὶ μόνο ἡ σκέψη μιᾶς τέτοιας ἐπιστήμης εἶναι ἀδιανόητη, παράλογη: μιὰ ἐπιστήμη προσποδέτει ἀναγκαστικὰ μιὰ φιλοσοφία, μιὰ «πίστη» ποὺ νὰ προϋπάρχει καὶ νὰ τῆς δίνει κατεύθυνση, νόημα, ὅρια, μέθοδο, δικαιώματα στὴ ζωή. ("Οποιος θέλει νὰ ἐνεργήσει ἀντίστοιφα καὶ ἔχει τὴ διάθεση, παραδείγματος χάρη, νὰ θεμελιώσει τὴ φιλοσοφία σὲ «αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ βάση», θὰ πρέπει νὰ βάλει μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω, δῆλι μονάχα τὴ φιλοσοφία, μὰ ἀπόμα καὶ τὴν ἀλήθεια. Αὐτό, δῆμος, θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη προσβολὴ σὲ δυὸ τόσο ἀξιοσέβαστα πρόσωπα!)

"*Ἔτοι εἶναι* — καὶ ἔδω, δίνω τὸ λόγο στὴ Χαρούμενη "Ἐπιστήμη μου (βλ. βιβλ. V, ἀρ. 344) — «ὁ φιλαλήθης ἀνθρώπος, ὁ φιλαλήθης μὲ τὴν ἀπόλυτη καὶ τολμηρὴ ἐκείνη ἔννοια ποὺ προσποδέτει ἡ πίστη στὴν ἐπιστήμη, βεβαίως εἰ τὸ την πίστη τὸν σ' ἔναν ἄλλο κόσμο μὲ ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ζωῆς, τῆς φύσης καὶ τῆς ιστορίας: καὶ, ὅσο βεβαιώνει αὐτὸς ἄλλο κόσμος, ἔ, λοιπόν! τὴν ἀντίθεσή του, τοῦτο δῶ τὸν κόσμο, τὸ δικό μας κόσμο, δὲ θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀρνη-

θεῖ ; Εἶναι καὶ αὐτὸς ἀλλή μιὰ μεταφυσικὴ ἀπόφηδος του βασιζεται ἡ πίστη μας στὴν ἐπιστήμη. Κι' ἐμεῖς, ἔμεις οἱ σημερινοὶ στοχαστὲς ποὺ γυρεύουμε τὴ γνώση, ἔμεις οἱ ἄνθεοι καὶ οἱ ἀντιμεταφυσικοί, κι' ἔμεις παιδεύουμε τὶ φλόγα μες ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ ποὺ ἀναφέ μιὰ πολυχρόνια πίστη, ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη ποὺ ἤταν καὶ ἡ πίστη τοῦ Πλάτωνα — πῶς δὲ Θεὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια, καὶ πῶς ἡ ἀλήθεια εἶναι θεῖ καὶ οὐ . . .

Μὰ τί ; κι' ἂν αὐτὸ ἀκριβῶς γινότανε ὅλο καὶ λιγώτερο ἀ-
ξιόπιστο, ἂν τίποτα πιὰ δὲ φαινότανε θεῦκό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πλά-
νη, τὴν τύφλωση, τὸ ψέμμα — ἂν πιὰ δὲ τιος δὲ Θεὸς φανερωνό-
ταν πᾶς ήτανε τὸ ψέμμα μας, εν α ψέμμα ποὺ βάστα-
ζε περισσότερο ἀπ' ὅλα;

'Εδῶ, καλὸς θά εἶναι νὰ σταθοῦμε καὶ νὰ σκεφτοῦμε πολὺ. 'Απὸ τώρα καὶ μπρός ή ἔδια ή ἐπιστήμη χρειάζεται μιὰ δικαίωση (πρᾶγμα ποὺ δὲ σημαίνει πώς ὑπάρχει καμψιὰ δικαίωση γι' αὐτήν). Ρωτῆστε, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, καὶ τὶς παλιές καὶ τὶς καινούργιες φιλοσοφίες : δὲν ὑπάρχει καμψιὰ ποὺ νὰ ἔχει συνειδητοποιήσει τὸ διτὴ καὶ ἀκόμα ή δέληση γιὰ τὴν ἀλήθεια μπορεῖ νὰ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ δικαίωση: αὐτὸ εἶναι ἔνα κενὸ ποὺ χαρακτηρίζει δλες τὶς φιλοσοφίες. — Που δφείλεται αὐτό ; Στὸ διτ., ὡς τὰ τώρα, τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ καὶ ριαρό χοῦ σε δλες τὶς φιλοσοφίες: ή ἀλήθεια εἰχε τεθεῖ σὰν οὖσία, σὰ Θεός, σὰν ὑπέρτατη αἰτιολογία, καὶ δὲν ἔπειτα περιέτερο; — 'Απὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρνιώμαστε τὴν πίστη στὸ Θεό τοῦ ἀσκητικοῦ ἰδανικοῦ, τι-
θεταὶ καὶ ἔνα καινούργιο πρόβλημα : τὸ πρόβλημα τῆς δξίας τῆς ἀλήθειας. 'Η δέληση γιὰ τὴν ἀλήθεια χρειάζεται μιὰ κριτικὴ — κι' ἔτοι καθορίζουμε τὸ ἔργο μας —, πρέπει νὰ προσπαθήσουμε μιὰ καὶ καλὴ νὰ ἀμφισβήση σούμε τὴν πίστη σου με τὴν ἀξία τῆς ἀλήθειας... ("Οποιος δρίσκει πώς εἶναι πολὺ σύντομες αὐτές οι ὑποδείξεις, ἀξιαναδιαβάσει τὴν παραγραφὴ τῆς Χαρούμενης Επιστήμης ποὺ ἔχει τὸν τίτλο : «Ως πιὸ βαθὺ εἴμαστε κι' ἐμεῖς ἀκόμα εὐσεβεῖς» (ἀφαρ. 344), η, ἀκόμα καλύτερα, δλο τὸ πέμπτο βιβλίο αὐτοῦ τοῦ ἔργου, δπως καὶ τὸν πρόλογο τῆς Αὑγῆς).

⁷Οχι! ⁸Ας μὴ μοῦ προβάλουν τὴν ἐπιστήμην τους, δταν ἐγὼ

γυρεύω τὸ φυσικὸ ἀνταγωνιστὴ τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ καὶ φωτάω : «Ποῦ εἶναι ἡ ἀντίπαλη θέληση ποὺ ἐκφράζει τὸ ἀντίκαλο Ιδανικό;» Ἡ ἀποτήμη κάθε ἄλλο παρὰ ἔχει ἀρκετὴ αὐτονομία γιὰ νὰ παίξει ἕνα τέτοιο ρόλο. Χρειάζεται κι' αὐτή, δικαιοδότητε, μιὰν Ἰδανικὴ ἀξία, μιὰ δόνναμη ποὺ νὰ δημιουργεῖ ἀξίες, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τις ὑπηρετεῖ καὶ ποὺ νὰ τῆς δίνει αὐτὸπεποιθηση — γιατί, ἀπὸ μόνη τῆς, δὲ δημιουργεῖ κακιὰ ἀξία. Οἱ σχέσεις τῆς μὲ τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικὸ δὲν ἔχουν ἀνταγωνιστικὸ χαρακτῆρα· μᾶλλον ὅταν τείναμε νὰ τὴν θεωρήσουμε σὰν προοδευτικὴ δόνναμη ποὺ διέπει τὴν ἐσωτερικὴ ἔξελιξη αὐτοῦ τοῦ Ἰδανικοῦ. Κι' δὲν καλοεξετάσουμε αὐτὸ τὸ ξήτημα, αὐτὴ ἡ ἀντίθεση, ἀν τοῦ ἀντιστέκεται καὶ τὸ μάχεται, ὀστόσο δὲν καταπολεμεῖ τὸ ίδιο τὸ Ἰδανικό, ἀλλὰ τὰ προχωρημένα ἔργα του, τὸν τρόπο ποὺ δείχνει καὶ καλύπτει τὸ παιχνίδι του, τὴν ἀκαμψία του, τὴ σκληρότητά του, τὸ δογματικό του ὑφος, — ἀπελευθερώνει τὴ ξωτικὴ ἀρχὴ ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ Ἰδανικό του, ἐνῶ ἀρνεῖται δηλητὴν ἐξωτερικὴ του πλευρά.

Καὶ τὰ δυό τους, καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ ἀσκητικὸν Ἰδανικόν, στέκονται στὸ Ἱδιοῦ ἔδαιφος — αὐτὸ τὸ τόνισα κείλας : — συναντιούνται στὴν ἔδια ὑπερβολὴ τῆς ἀξίας τῆς ἀλήθειας (ἢ, πιὸ οὐσιά, στὴν κοινὴ πεποίθηση πῶς ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνεκτίμητη καὶ ἡ νε πίδεκτη κριτικῆς), καὶ αὐτὸ τὰ κάνει ἀναγκαστικὰ συμμάχους. — “Ετοι, ἀν ὑπομένουμε πῶς τὰ καταπολεμοῦν, μόνο μαζὶ μαρούσιν νὰ τὰ καταπολεμήσουν καὶ νὰ τὰ διαμοιρισθήσουν. ” Αν ζητήσουμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἀξία τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ, ἐρχόμαστε ἀναγκαστικὰ στὸ σημεῖο νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἀξία τῆς ἐπιστήμης : αὐτὸ εἶναι γεγονὸς καὶ πρέπει ἔγκαιρος ν' ἀνοίξουμε τὰ μάτια καὶ νὰ στήσουμε τὰ αἰσθαντικά μας ! (Ἡ τέχνη, ἀς ποῦμε μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία, γιατὶ κάποτε θὰ μιλήσω διεξοδικώτερα γι' αὐτὸ τὸ ζητῆμα, — η τέχνη ποὺ ἔξαγιαζει ὀλοκληρῶς τὸ ψέμα μας καὶ ποὺ τοποθετεῖ τὴ θέληση γιατὶ ἔξαπά τη σημαντικὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς καλῆς συνειδήσης, εἶναι, κατ' ἀρχήν, πολὺ πιὸ ἀντίθετη ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸν Ἰδανικό, παρὰ ἡ ἐπιστήμη : αὐτὸ εἴλησε διαισθανθεῖ τὸ ἔνστικτο τοῦ Πλάτωνα, αὐτοῦ τοῦ ἐγχρησιμοῦ τῆς τέχνης, τοῦ πιὸ μεγάλου ποὺ γέννησε δια τὰ σήμερα η Εὐρώπη.

Ο Πλάτωνας ἐν ἀντιστοίχῳ στὸν "Ομηρο : αὐτὸς εἶναι ὁ πλήρης, ὁ πραγματικὸς ἀνταγωνιστὸς ἀπὸ τῆς μίας μερὶς ὁ φαν-

τικός τοῦ ὑπερπέραν, ὁ μεγάλος συνοφάντης τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἀκούσιος ἀπολογητής της, ἡ δὲ ὁ ρυσή. Γί' αὐτὸν ἡ μαθητεία ἐνὸς καλλιτέχνη ποὺ μπαίνει στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ ἀποτελεῖ τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς καλλιτεχνικῆς δι αφ θ ο ρ ἄ σ, ποὺ δυστυχῶς, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ συνηθισμένες διαφυδρέες : γιατὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ διαφαρεῖ πιὸ εὔκολα ἀπὸ ἔνα καλλιτέχνη). 'Ακόμα καὶ ἀπὸ φυσιολογικὴ ἀποψη, ἡ ἐπιστήμη στηρίζεται στὶς ἴδιες βάσεις μὲ τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικό : καὶ τὸ ἔνα καὶ τὸ ἄλλο προϋποθέτονταν ἔνα ὠρισμένο φτώχεια τῆς ζωής εἰς — καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, εἶναι τὸ ἴδιο χλιάρωμα τῶν παθῶν, ἡ ἴδια ἐπιβράδυνση τῆς περπατησίας· τὴν θέση τοῦ ἔνστικτου τὴν παίρνει ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ σοφαρότητα βάζει τὴν σφαργίδα της στὸ πρόσωπο καὶ στὶς κινήσεις (ἡ σοφαρότητα, αὐτὸν τὸ σημάδι ποὺ δείχνει ἀλάθητα πῶς ἡ ὥλη ἔξελισσεται δύσκολα καὶ πῶς ὑπάρχουν δυσκολίες καὶ ἀγῶνες στὴν ἐπιτέλεση τῶν ζωτικῶν λειτουργιῶν).

Παρατηρήστε, κοιτάζοντας τὴν ἔξελιξη ἐνὸς λαοῦ, σὲ ποιὲς ἐποχὲς περνάει δι σοφὸς στὴν πρώτη γραμμή : στὶς ἐποχὲς τῆς κόπωσης, συχνὰ τῆς δύσης, τῆς παρακμῆς, — ὅταν ἔχει πάψει νὰ ἔχειλίζει ἡ ἐνέργεια, ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴ ζωή, ἡ βεβαιότητα γιὰ τὸ μέλλον. 'Η ὑπεροχὴ τοῦ μανδαρίνου ποτὲ δὲ σημαίνει τίποτα τὸ καλό : ὅπως δὲ σημαίνει τίποτα καλὸ καὶ ἡ ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας, τὰ διαιτητικὰ δικαστήρια ποὺ ἀντικατασταίνουν τὸν πόλεμο, ἡ χειραφέτηση τῶν γυναικῶν, ἡ ψηφοκεία τῆς ἀνθρώπινης ὁδύνης καὶ ἄλλα συμπτώματα τῆς παρακμῆς τῆς ζωτικῆς ἐνέργειας. ('Η ἐπιστήμη σὰν πρόβλημα: τὸ ζήτημα τῆς σημασίας τῆς ἐπιστήμης — σ' αὐτὸν τὸ σημεῖο συγκρίνετε τὸ πρόβλημα τῆς Γέννησης τῆς Τραγῳδίας.) — 'Οχι ! αὐτὴ ἡ «σύγχρονη ἐπιστήμη» — μὰ προσπαθήστε, ἐπιτέλους, νὰ δῆτε καθαρά! — εἶναι γιὰ τὴν ὥρα τὸ καλύτερο βοήθημα τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ, καὶ αὐτό, ἐπειδὴ εἶναι τὸ πιὸ ἀσυνείδητο, τὸ πιὸ ὑποκριτικό, τὸ πιὸ ἀθέλητο, τὸ πιὸ ὑποχθόνιο! 'Ως τὰ τώρα, παίζει τὸ ἴδιο παιχνίδι· οἱ «πτωχοὶ τῷ πνεήματι» καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ ἀντίταλοι τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ (προσέξτε, καὶ αὐτὸν δές τὸ ἀναφέρουμε μᾶς καὶ ἡρθε ἡ εὐκαιρία, νὰ μὴν πάρετε τοὺς τελευταίους γιὰ ἀντίθεση τῶν ἄλλων; τῶν πλούτων σὲ τῷ πνεύματι, παραδείγματος χάρη) : — δὲν εἶναι αὐτοὺς τοὺς ὄντος ραχητικοὺς τοῦ σνεύματος). Καὶ ἐκεῖνες οἱ περ-

φημες νίκες τῶν ἐπιστημόνων : βέβαια, εἶναι νίκες — μὰ σὲ τί ; Τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικὸ δὲ νικήθηκε καθόλου ἀντίθετα, μάλιστα, ἐνισχύθηκε, δηλαδὴ γινόταν πιὸ ἀσύλητο, πιὸ πνευματικό, πιὸ γοητευτικό, κάθε φορὰ ποὺ ἡ ἐπιστήμη γκρέμιζε καὶ κατατρόπωνε ἀνέλέητα ἔνα τεῖχος, μὰ προχωρημένη ἐργασία, ποὺ περιέβαλε τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικὸ καὶ τοῦ ἔδινε χυδαῖα ὕψη. Φαντάζεστε, πραγματικά, πῶς ἡ καταστροφὴ τῆς θεολογικῆς ἀστρονομίας, παραδείγματος χάρη, ἤταν ἡττα τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ ; . . . 'Ισως, μ' αὐτό, νὰ λιγότερεψε πάραποτοῦ ἀνθρώπο νὴ πιθυμία νὰ λύσει τὸ αἰνιγμα τῆς ζωῆς μὲ τὴν πίστη στὸ ὑπερπέραν. Δηλαδή, υστερά ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἡττα, ἡ ζωὴ αὐτὴ τοῦ φάνηκε ἀκόμα πιὸ συμπτωματική, πιὸ κενὴ ἀπὸ νόημα καὶ πιὸ περιττὴ στὴν δραστηριότητα τῶν πραγμάτων. 'Η μήπως ἡ τάση τοῦ ἀνθρώπου νὰ μειώνεται, ἡ θέληση του νὰ μικραλεῖται, δὲ μεγαλώνει δόλοντας καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κοπέρνικου ; 'Αλοίμονο ! πάει πιὰ ἡ πίστη του στὴν ἀξιοπρέπειά του, στὴ μοναδική του ἀξία, στὸ διτι τὴν ἀσύγχριτος στὴν κλίμακα τῶν δυντων. — 'Εχει γίνει ζῶο, χωρὶς καμιαὶ μεταφορικὴ σημασία, χωρὶς περιορισμοὺς καὶ ἐπιφυλάξεις, αὐτός, ποὺ προηγούμενα πίστευε πῶς ἤταν σχεδὸν Θεός (παιδὶ τοῦ Θεοῦ) — «Θεάνθρωπος» . . . 'Απὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κοπέρνικου, φαίνεται πῶς δὲ ἀνθρώπος ἔφτασε σὲ μιὰ κατηφορικὴ πλαγιά, — καὶ ἀπομακρύνεται δόλο καὶ περισσότερο, κατρακυλῶντας, ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του. — Καὶ ποὺ πάει ; — Κατὰ τὸ χάρος ; Κατὰ τὸ σπαραγμό την χάσους του ; . . . 'Ε, λοιπόν, αὐτὸς θὰ εἶναι, ίσως, δισιος δρόμος — πρὸς τὸ παλιὸν Ἰδανικό ! . . . 'Ολες οι ἐπιστήμες (καὶ δχι μονάχα ἡ ἀστρονομία, ποὺ μὲ τὴν ταπεινωτικὴ καὶ τὴν μειωτικὴ ἐπιρροή της, ἀπόσπασε ἀπὸ τὸν Κάντη τὴν δμολογία : «Ἐκμηδενίζει τὴν ὑπόληψή μου» . . .), δλες λοιπὸν οἱ ἐπιστήμες, καὶ οἱ φυσικὲς καὶ οἱ ἀντιφυσικὲς — ἔτσι δημοφάνει τὴν καθαυτὸ κριτικὴ τοῦ λόγου — σήμερα δουλεύουν γιὰ νὰ καταστρέψουν μέσα στὸν ἀνθρώπο τὸν πανάρχαιο αὐτοσεβασμό του, σὰν αὐτὸς δι σεβασμὸς νὰ μὴν ἤτανε ποτὲ τίποτ' ἄλλο ἔνα περίεργο προϊόν τῆς ἀνθρώπινης ματαιοδόξίας. Καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε πῶς θεωροῦν ζήτημα τιμῆς καὶ πῶς ἔχουν σὰν αὐτοτρόπο καὶ σκληρὸ Ἰδανικὸ στωικῆς ἀταραξίας, τὸ νὰ συντηροῦν στὸν ἀνθρώπο αὐτὴ τὴν περιφρόνησην τοὺς ὄντος ραχητικοὺς τοῦ σνεύματος). Καὶ ἐκεῖνες οἱ περ-

ἀπόκτησαν, παριστάνοντάς την σὰν τελευταία καὶ σοθαρώτερη ἀξίωση τοῦ ἀνθρώπου νὰ σέβεται τὸν ἕαυτό του (καὶ σ' αὐτό, δ ἄνθρωπος ἔχει δίκιο : γιατί, ἐκεῖνος ποὺ περιφρονεῖ εἶναι πάντα κάποιος «ποὺ δὲν ξέμαθε νὰ ἐκτιμάει»...).

Ἄλλα νῦναι αὐτό, τάχα, καὶ τα πολέμια ση τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ ; Πιστεύει τάχα κανένας ἀκόμη στὰ σοβαρὰ (δικαστάζονταν κάποτε οἱ θεολόγοι), πῶς ή νίκη τοῦ Κάντ, παραδείγματος χάρη, ἐπάνω στὸ θεολογικὸ δογματισμὸ («Θεός», «ψυχή», «ἔλευθερία», «ἀθανασία») χτύπησε αὐτὸ τὸ Ἰδανικό ! — «Ἄς ἀφίσουμε κατὰ μέρος γιὰ τὴν ὡρα τὸ ζῆτημα τοῦ ἀν εἰχε ποτὲ δ Κάντ τὴν πρόθεση νὰ τὸ χτυπήσει. Τὸ βέβαιο εἶναι πῶς δύο οἱ ὑπερβατικοὶ φιλόσοφοι κέρδισαν πάλι τὴν ὑπόθεσή τους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κάντ, χειραφετήθηκαν ἀπὸ τὴν ηγεμονία τῶν θεολόγων : Τί χαρά ! »Ο Κάντ τοὺς ἀποκαλύψει ἐκεῖνο τὸν στρεβλὸ δρόμο, διόπου στὸ ἔξις μποροῦν, διατηρῶντας δῆλη τους τὴν ἀνεξαρτησία καὶ μὲ τὴν πιὸ σεμνὴ ἐπιστημονικὴ περιβολή, νὰ ἵκανοποιοῦν τὶς «ἐπιθυμίες τῆς καρδιᾶς τους». «Ομοία, ποιὸς μπορεῖ, στὸ ἔξις, νὰ τὰ βάλει μὲ τοὺς ἀγνωστικιστὲς πού, γεμάτοι λατρεία γιὰ τὸ ἄγνωστο, γιὰ τὸ Μυστήριο καθαυτό, τὸ λατρεύονταν Θεὸ αὐτὸ τὸ διότο τὸ ἔρωτη ματικὸ ; (Ο Εαβιὲ Ντουντάν μιλάει κάπου γιὰ τὴ καταστροφὴ ποὺ προκάλεσε ἡ «συνήθεια νὰ θαυμάζομε τὸ νοητό ἀντὶ νὰ μένον με ἀπλούστατα στὸ διάγνωση». Καὶ πιστεύει πῶς οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχαν γνωρίσει αὐτὴ τὴν ὑπερβολή).

«Ἀν ὑποθέσουμε πῶς κάθε τὶ ποὺ «γνωρίζει» δ ἄνθρωπος, δχι μόνο δὲν ἵκανοποιεῖ τὶς ἐπιθυμίες του, μὰ ἀντίθετα τὸν δυσαρεστεῖ καὶ τοῦ προκαλεῖ ἀπέγμεια, δὲν εἶναι τάχα μιὰ θεῖκὴ δικλείδα ἀσφαλείας τὸ νὰ μπορεῖ νὰ ρίχνει τὶς εὐθύνες, δχι πὰ στὶς «ἐπιθυμίες» ἀλλὰ στὴ γνώση» ; «Δὲν ὑπάρχει γνώση, ἀρα —ὑπάρχει Θεός». Τί καινούρια elegantia syllogismοὶ τὶ θρίαμβος τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰδανικοῦ !

—Μὰ μήπως καὶ ἡ σύγχρονη ἴστορία, ἀν τὴν δοῦμε στὸ σύνολό της, φανέρωνει μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ

Ιδανικό ; Σήμερα, ή ὑπέρτατη φιλοδοξία της, εἶναι νὰ εἶναι ἔντας καὶ θρέψει φτηνοὶ ἀποδιώχνει κάθε περιτολογία δὲ θέλει νὰ «ἀποδεῖξει» τίποτα πιά δὲν καταδέχεται νὰ γίνει κριτής, καὶ τομῆτε πῶς ἔτσι δείχνει τὸ καλό της γοῦστο, — οὗτε ἀποφαίνεται, οὔτε ἀρνίεται, μόνο διαπιστώνει, καὶ «περιγράφει»...

“Ολα αὐτά, εἶναι βέβαια ἀσκητισμός, ἀλλὰ σὲ ἀκόμα ὑψηλότερο βαθμό, ἀς μὴν ἔγειλισμαστε, εἶναι μηδενισμός ! Στὸ πρόσωπο τοῦ ἴστορικοῦ, βλέπομε ἓνα θλιμένο, σκληρό, μὰ ἀποφασιστικὸ βλέμμα,—τὸ μάτι του κοιτάζει μακρὸν ἀπροστά του, δύος κοιτάζει ή ματιὰ ἐνὸς πολικοῦ ταξιδιώτη (ἴσως γιὰ νὰ μὴν κοιτάζει μέσα του, γιὰ νὰ μὴν κοιτάζει πρὸς τὰ πίσω ;...) Παντού χιόνι· ἥ ζωὴ εἶναι βουβή, ἔδω· οἱ τελευταῖς κουροῦνες ποὺ ἀκούγεται ἀκόμη ἡ φωνὴ τους, κράζουν : «Γιὰ πιὸ λόγο ! » «Μάταια ! » «Ναδα ! »—ἔδω. πιά, τίποτα δὲ φυτρώνει καὶ δὲ μεγαλώνει, τίποτα ἀλλο, ἔκτος ἀπὸ τὴν περρουπολίτικη μεταφυσική καὶ τὸν «οἶκτο» τοῦ Τολστοῦ. «Οσο γιὰ κείνη τὴν ὅλη ποικιλία τῶν ἴστορικῶν, ποὺ εἶναι ἵσως ἀκόμα πιὸ «σύγχρονη» καὶ διποσδήποτε αἰσθητικὴ καὶ φιλήδονη, ποὺ γλυκοκοιτάζει τὴ ζωὴ δύος καὶ τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικό, ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη «καλλιτέχνης» ποὺ τοὺς ἔρχεται σὲ γάντι, καὶ μονοπολεῖ σήμερα τὸν ἔπαινο τῆς στοχαστικῆς ζωῆς : ὅ ! πόσο σὲ κάνουν, αὐτοὶ οἱ γλυκανάλατοι διανοούμενοι, νὰ διψᾶς γιὰ ἀσκητὲς καὶ γιὰ χειμωνιάτικα τοπεῖα ! »Οχι, νὰ πάρει διάβολος δῆλο αὐτὸ τὸ «θεωρητικὸ» συρφετό ! Πόσο δὲν προτιμώ καλύτερα νὰ περιπλανιέμαι μαζὶ μὲ τοὺς μηδενιστὲς ἴστορικοὺς μέσα στὶς θλιμένες, γκρίζες καὶ ψυχρὲς διμήλεις ! —καὶ ἀκόμα καλλιτέρα, δέχομαι, δὲν ὑποθέσουμε πῶς μὲ ἀναγκάζουν νὰ διαλέξω, νὰ ἀκούσω ἔτσι καὶ ἓνα πνεῦμα ποὺ δὲν ἔχει ἴστορικὰ χαρίσματα, ἀντιστορικὸ (σὰν ἐκεῖνο τὸν Ντύρινγκ ποὺ σήμερα ὁ λόγος του μεδάει ἓνα τμῆμα τοῦ γερμανικοῦ πνευματικοῦ προλεταριάτου, μιὰ δειλὴ ἀκόμα καὶ κάπως προπαλὴ παραλλαγὴ τῶν «ἄραιών ψυχῶν», τὴ species anarchistica). Οἱ «θεωρητικοί» εἶναι χίλιες φορὲς χειρότεροι—δὲν ξέρω τίποτα ποὺ νὰ μοῦ προκαλεῖ περισσότερη ἀπόδια ἀπ' αὐτὲς τὶς «ἀντικειμενικὲς» ἔδρες, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λεπτεπλεπτοὺς παρφούμαρισμένους ἴστορικούς, ποὺ εἶναι μισοπατάδες καὶ μισοσάτυροι, σὰν τὸ Ρενάν, προδαδείγματος χάρη πού, μὲ τὴν τοιριχτὴ καὶ ψευτικὴ φωνὴ τῶν διμιλῶν του, προδίνει κιόλας αὐτὸ ποὺ τοῦ λείπει, ἀπὸ ποιαὶ μεριά εἶναι ἀτελῆς

καὶ ποῦ ἔκαναν τὴν δουλειὰ τους, τὴν ἀλοίμονο ! πολὺ χειρούργικὴ δουλειά τους, τὰ σκληρὰ ψαλλίδια τῆς Μοίρας !

Αὐτὰ κάνουν νὰ ἔξεγειρονται καὶ τὸ γοῦστο μου καὶ ἡ ὑπομονή μου : δποιος, ὅμως, δὲν ἔχει νὰ χάσει τίποτα, ἃς κρατήσει τὴν ὑπομονή του μπροστά σ' ἕνα τέτοιο θέαμα,—ἔγω, τὴν ἔχω χάσει πιά' ἡ ὄψη αὐτῶν τῶν «δφθαλμοπόρων» μὲ κάνει νὰ ἔξεγειρομαι γιὰ δλη αὐτὴ τὴν «κωμωδία», περισσότερο ἀπὸ τὴν κωμωδία καθαυτὴ (ἐννοῶ τὴν ἴστορία, θά καταλάβατε φαντάζομαι), καὶ τότε νοιώθω νὰ μοῦ ἀνεβαίνουν στὸ κεφάλι ἀνακρεόντικες φαντασίωσις. «Ἡ Κυρὰ—Φύση πούδωσε στὸν ταῦρο κέρατα καὶ στὸ λιοντάρι τὸ «χάσμ’ δδόντων», γιατὶ μοῦ τάδωσε ἐμένα τὰ πόδια ; Μὰ γιὰ νὰ κλωτσάω, μὰ τὸν δῆγιο ἀνακρέοντα ! καὶ δχι μονάχα γιὰ νὰ τὸ σκάω ! Γιὰ νὰ ποδοπατάω δλες αὐτὲς τὶς σκουληκοφαγωμένες σάρκες, δλους αὐτοὺς τοὺς δειλοὺς θεωρητικούς, τοὺς φιλήδονούς εὐνούχους τῆς ἴστορίας, δλους αὐτοὺς ποὺ κρεμιοῦνται ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικο, αὐτὴ τὴν ἀνίκανη ὑποχρισία τῆς δικαιοσύνης.

Σέβομαι ἀπόλυτα τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικο, ὅ ταν εἰναι αι εἰλικρινές, δταν πιστεύει στὸν ἔαυτό του καὶ δὲν παίζει θέατρο. Μοῦ εἶναι, ὅμως, ἀδύνατο νὰ ὑποφέρω δλους αὐτοὺς τοὺς φιλάρεσκους κορηοὺς ποὺ ξοδιάζουν δλη τὴν ἔφρενη φιλοδοξία τους γιὰ νὰ δομίζονται τὸ ἀπειρο, ὁσπου τὸ ἀπειρο ἀρχίζει νὰ μυρίζει κορηὸ. Δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω δλους αὐτοὺς ἀσβεστωμένους τάφους ποὺ παραδοῦν τὴν ζωή, δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω αὐτὰ τὰ κουρασμένα καὶ ἔξουθνωμένα δῆντα, ποὺ ντύνονται μὲ τὸ μανδύα τῆς σοφίας καὶ παίρνουν «ἀντικειμενικό» βλέμμα. Δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω δλους αὐτοὺς τοὺς ταραχοποιούς ποὺ ἔχουν μασκαρεντεῖ σὲ ήρωες καὶ ποὺ στολίζουντε τὸ σκιάχτρο ποὺ ἔχουντε γιὰ κεφάλι μὲ τὸ μαγικὸ πέπλο τοῦ ἴδανικοῦ. Δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω αὐτοὺς τοὺς φιλόδοξους θεατρίνους ποὺ θὰ θέλαντε νὰ παίξουν δρόλους ἀσκητῶν καὶ ιερέων, μὰ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τραγικοὶ φασουλῆδες. Κι ὁύτε μπορῶ νὰ ὑποφέρω αὐτοὺς τοὺς καινούργιους πραματευτάδες τοῦ ἴδεαλισμοῦ, αὐτοὺς τοὺς ἀντισημιτιστὲς ποὺ ἀποστρέφουν σήμερα τὰ μάτια τους καὶ χτυποῦν τὰ χριστιανικά, τὰ ἄρεια καὶ ἀγαθά τους στήθεια, καὶ ποὺ, μὲ τὴν ἐκνευριστικὴ κατάχρηση τοῦ πιὸ κοινοῦ δημαγωγικοῦ κόλπου, δηλαδὴ τὸ ἥμικδο ύφος, γυρεύουντε νὰ ξεσηκώσουν δλο τὸ στοιχεῖο τῶν «κερασφόρων ζώων» ἐνδὲ λαοῦ (ἄν δὲν ὑπάρχει

πνευματικὴ ἀπάτη ποὺ νὰ μὴν ἔχει κάποια ἐπιτυχία στὴ σημερινὴ Γερμανία, αὐτὸ δφείλεται στὸ ἀναμφισβήτητο καὶ ἔκδηλο κιόλας φτώχεμα τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ποὺ τὴν αἰτία του γυρεύω νὰ τὴ βρῶ στὴν πνευματικὴ του τροφή, ποὺ ἀποτελεῖται ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ἀπὸ ἐφημερίδες, ἀπὸ πολιτική, ἀπὸ βιβλία καὶ ἀπὸ βαγνερικὴ μουσική. Σ' ὅλ' αὐτά, πρέπει νὰ προσθέσω ἀκόμα καὶ τὶς αἰτίες ποὺ ἔξηγοῦνται τὴν ἐκλογὴ αὐτῆς τῆς δίαιτας : δ ἀποκλειστικισμὸς καὶ ἡ ἐθνικὴ ματαιοδοξία, ἡ ἰσχυρὴ μὰ στενὴ ἀρχή : «Ἡ Γερμανία ὑπεράνω δλων», καὶ ὑστερα, ἡ ἀνησυχαστικὴ παράλυση τῶν «σύγχρονων Ἰδεῶν».

Ἡ σημερινὴ Εὑρώπη εἶναι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, πλούσια σὲ ἐρεθεστικά. Φαίνεται πῶς τίποτα δὲν τῆς εἶναι πιὸ ἀπαραίτητο ἀπὸ τὰ διεγερτικὰ καὶ τὰ οἰνοπνεύματα : κι' ἀπ' αὐτὸ προέρχεται αὐτὴ ἡ τεράστια νοθεία τοῦ ἴδανικοῦ, αὐτοῦ τοῦ οἰνοπνεύματος τοῦ πνεύματος, καὶ σ' αὐτὸ δφείλεται καὶ ἔκείνη ἡ ἀποχρουστική, ἡ βρώμικη, ἡ φορτωμένη ψέμμα καὶ ψευτοοινόπνευμα ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀναπνέομε παντού. Θὰ ἥθελα νὰ ἤξερα πόσα φροτία ἀπὸ ψεύτικο ἴδεαλισμό, ἀπὸ ἥρωικὲς μεταμφιέσεις, ἀπὸ φλύαρες ροκάνες, πόσους ζαχαρωμένους καὶ ποτισμένους μὲ οἰνόπνευμα τόνους συμπάθειας (—κοινωνικὸς λόγος : «ἡ θρησκεία τοῦ πόνου), πόσα ζευγάρια ξυλοπόδαρα γιὰ «εὔγενη ἀγανάκτηση πρὸς χρήσιν τῶν πλατύποδων διανοουμένων, πόσοι θεατρίνοι τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ἥμικοῦ ἴδανικοῦ θὰ ἔπειρε νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Εὑρώπη γιὰ νὰ ξεβρωμίσει κάπως δ ἀέρας...»

Βέβαια, αὐτὴ ἡ ὑπερπαραγωγὴ θὰ μποροῦσε νὰ δώσει ὑπέρικὸ γιὰ ἔνα καινούργιο ἐμπόριο· βέβαια, ὑπάρχει ἀλλη μὰ «δουλειὰ» ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ἄνταριαστοῦν τὰ εἰδωλα καὶ οἱ «ἴδεαλιστὲς», — ἀξιοποιῆστε λοιπὸν αὐτὴ τὴν ὑπόδειξη !— ἔχουμε «στὸ χέρι» κάθε τὶ ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ «ξειδανικεύσουμε» τὴ γῆ... Μὰ γιατὶ νὰ μιλοῦμε γιὰ θᾶρρος ; Ἔδω, ἔνα πρᾶγμα μόνο χρειάζεται : ἔνα χέρι, ἔνα ἐλάχιστα εὐσυνείδητο χέρι, ω πόσο λίγο !...

— Φτάνει, φτάνει ! ἃς παρατήσουμε δλες αὐτὲς τὶς παραξενίες καὶ τὶς περιπλοκὲς τοῦ σύγχρονου πνεύματος, ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν δμοια ὑλικὸ καὶ γιὰ νὰ γελάσουμε καὶ γιὰ νὰ

κλάψουμε : γιατί τὸ πρόβλημά μας ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ κάνει καὶ χωρὶς αὐτὲς· τὸ πρόβλημα, δηλαδή, τοῦ νοήματος τοῦ ἀσκητικοῦ ἴδανυκοῦ, τί δουλειὰ ἔχει, πραγματικά, μὲ τὸ χθὲς καὶ μὲ τὸ σήμερα ;

Αὐτὰ τὰ ζητήματα θά τὰ πραγματευτῶ μὲ περισσότερο βάθος καὶ σκληρότητα σὲ μιὰ ἄλλη μελέτη (μὲ τὸν τίτλο «ϊστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μηδενισμοῦ». Γι^α αὐτὸ τὸ σκοπό, πραγματέμπω τὸν ἀναγνώστη σὲ ἔνα ἔργο ποὺ ἐτοιμάζω: **Η ΒΟΥΛΗΣΗ ΓΙΑ ΔΥΝΑΜΗ**—Δοκίμιο μετουσίωσίωσίς δλων τῶν ἀξιῶν). Γιὰ τὴν ὥρα, φτάνει νὰ δεῖξω τὸ ἑξῆς: τὸ ἀσκητικὸ Ἰδανικό, ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ ὑψηλὲς σφαῖρες τῆς διανόησης, γιὰ τὴν ὥρα ἔχει ἔνα μόνο εἶδος πραγματικὰ βλαβερὰ οὖν: τοὺς θεατρίνους αὐτοῦ τοῦ Ἰδανικοῦ—γιατὶ κινοῦν τὴ δυσπιστία· ‘Οπουδήποτε ἀλλοῦ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ πνεῦμα ἐργάζεται σοβαρά, δραστήρια καὶ μὲ χρηστότητα, δὲν τοῦ χρειάζεται κανένα ἀπολύτως Ἰδανικό,— ἢ λαϊκὴ ἔκφραση γι^α αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀποχῆς εἶναι «ἀδεισμὸς», — μὲ μόνη τὴ διαφορά, πώς θέλει τὴν ἀλήθευτην

Αὐτὴ δύμως ἡ βιούληση, αὐτὸ τὸ ἀπομεινάρι τοῦ Ἰδανικοῦ εἶναι, ἐν θέλετε νὰ μὲ πιστέψετε, τὸ Ἰδιο ἔκεινο ἀσκητικὸ Ἰδανικὸ στὴν πιὸ αὐστηρή, στὴν πιὸ ἔκπνευματοποιημένη, στὴν πιὸ καθαρὰ ἐσωτερική, στὴν πιὸ ἀπογυμνωμένη ἀπὸ ἐξωτερικὸ πρόβλημα μορφή του· συνεπῶς, δὲν εἶναι τόσο ἀπομεινάρι, ὅσο ὁ στερεὸς πυρῥῆνας αὐτοῦ τοῦ Ἰδανικοῦ. Ὁ ἀπόλυτος, ὁ ἔντιμος ἀθεϊσμὸς (—καὶ μόνο στὴν ἀτμόσφαιρᾳ του ἀνατνέουμε μὲ ἀνεση, ἐμεῖς τὰ πνευματικὰ πνεύματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς!) δὲν εἶναι λοιπὸν ἀντίθετος ἀπ’ αὐτὸ τὸ Ἰδανικό, ὅπως φαίνεται ἀρχικα. Ἀντίθετα εἶναι μιὰ τελευταία φάση τῆς ἐξέλιξης του, μιὰ ἀπ’ τὶς τελικὲς μορφές του, μιὰ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικές του συνέπειες,—εἶναι ἡ ἐπιβλητικὴ καταστροφὴ μιὰς δισχυλιάχρονης πειθαρχίας του ἔνστικτου τῆς ἀλήθειας πού, τελικά, ἀπαγορεύει στὸν ἀυτό του τὸ ψέμμα τῆς πίστης στὸ Θεό. (Στὺς Ἰνδίες ἔγινε ἡ Ἰδια ἐξέλιξη μὲ ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο τρόπο, πράγμα ποὺ ἀποδείχνει τὴν ἀκρίβεια τῆς παρατήρησής μου: τὸ Ἰδιο Ἰδανικὸ καταλήγει στὸ Ἰδιο συμπέρασμα· τὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο φτάνει τοὺς πέντε αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ χρονολόγηση γιὰ τὸ Βούδα, ἥ, σωστότερα, μὲ τὴ φιλοσόφᾳ τῶν Σάνκου, πού, ἀργότερα δὲ Βούδας τὴν ἐκλαίκευσε καὶ τὴν ἔκανε θρησκεία).

Ποιός λοιπόν, ἀν ἀκριβολογήσουμε, νίκησε τὸ χρε-
ατιανικὸ Θεό; Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὸ ἔργο μου Χα-
ρούμενη Ἔπιστήμη, ἀρ. 357: «Ἡ Ἰδια ἡ χριστιανικὴ
ἡθικὴ, ἡ ἔννοια τῆς εἰλικρίνειας ποὺ ἐφαρμόστρε περὶ δόλῳ καὶ
μεγαλύτερῃ αὐτηρόβιτητα, ἡ χριστιανικὴ συνείδηση ποὺ δέχεται
μέσα στὰ ἔξομολογητήρια καὶ ποὺ μεταμορφώθηκε ὡς τὸ σημεῖο
νὰ γίνει ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδηση καὶ ἡ μὲ κάθε θυσία ανευμα-
τικὴ καθαρότητα. Τὸ νὰ θεωροῦμε τὴ φύση σὰ νὰ εἴται μὰ
ἀπόδειξη τῆς θεῖκῆς καλωσύνης καὶ πρόνοιας νὰ ἐρμηνεύουμε
τὴν ιστορία μὲ τὸ θεῖο λόγο, σὰν μόνην ἀπόδειξη μᾶς ἡθικῆς
ταξῆς τοῦ σύμπαντος καὶ μᾶς ἡθικῆς τελολογίας» νὰ ἐρμηνεύου-
με τὸ Ἰδιο μας τὸ πεπρωμένο, δικαστήν τούσον καιρῷ οἱ θεο-
σεβιούμενοι ἄνθρωποι, βλέποντας παντοῦ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, ποὺ
διαθέτει καὶ ἔδεινει τὸ κάθε τί γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς μας:
ὅλοι αὗτοὶ εἶναι ξεπερασμένοι σήμερα τρόποι τοῦ σκέπτε-
σθαι, ποὺ ἔχουν ἐνάντιά τους τὴ φωνὴ τῆς συνείδησής μας,
πού, κατὰ τὴν κρίσην κάθε λεπτῆς συνείδησης, εἶναι ἀτάσιμη
ἀνέντιμη, ψέμμα, θηλυπρότεια, δειλία,—καὶ αὐτὴ ἡ αὐτηρότη-
τα περισσότερο ἀπὸ κάθε τὶ ἄλλο, μᾶς κάνει Καλεὺς Εὐ-
ρωπαὶ ους, κληρονόμους τῆς πὸ μακρόχρονης καὶ τῆς πολ-
θαρραλέας αὐτοεπιβολῆς, ποὺ κέρδισε ποτὲ ἡ Εὐρώπη...»

"Ολα τά μεγάλα πράγματα χάνονται ἀπὸ μόνα τους, μὲ
μια πρᾶξη «αὐτοκατάργησης»: ἔτσι τὰ θέλει ὁ νόμος τῆς ζωῆς,
ὁ νόμος μιᾶς μοιραί αἰραί αἰς «αὐτοεκβολῆς» μέσα στὴν οὐδία
τῆς ζωῆς—πάντα, γιὰ τὸν ἕδιο τὸ νομοθέτη, στὸ τέλος ἀντηχεῖ
τὸ διάταγμα *patere legem quam ipsi tulisti*. "Ἔτσι κατα-
στροφήριε καὶ ὁ χριστιανισμὸς σὰ δόγμα αἴρεται τὴν Ἱδία του
τὴν ἡδικήν· καὶ ἔτσι θὰ καταστραφῇ ὁ χριστιανισμός καὶ σὰν ἡθι-
κὴ — εἰμαστε στὸ κατῶφλι τοῦ τελευταίου αὐτοῦ γεγονό-
τος. Τὸ χριστιανικὸ ἔνστικτο τῆς ἀλήθειας, ἀπὸ συλλογισμῷ σὲ
συλλογισμό, ἀπὸ ἀπόφαση σὲ ἀπόφαση, θά φτάσει τελικὰ στὸν
πιστὸ φόρο βέροιο συλλογισμὸ του, στὴν ἀπόφαση ἐν αὐτῇ
τι αἱ στὸν ἑαυτό του. Αὐτό, δημοσί, θά γίνει δταν θά θέσει στὸν
ἔαυτό του τὸ ἐρώτημα: «Τί σημάνει ἡ βιούληση γιὰ ἀλήθεια;...»

Καὶ νά με, ποὺ ἔφτασα στὸ πρόβλημά μου, στὸ πρόβλημά μου, στὸ πρόβλημά μας, ὡ ἣ γ νωστοι φίλοι μου (—γιατὶ ἀκόμα δὲν ξέρω νὰ ἔχω κανένα φίλο): τί θὰ είπανε γιὰ μᾶς σ τὸ νόημα διδούλησης τῆς Ιωῆς, ἐν δι ότι αὐτὴ ή βούληση γιὰ

ἀλήθεια καταφέρνει νὰ ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς σὰν πρόβλημα... Μόλις ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, ἡ βιούληση γιὰ ἀλήθεια θὰ προκαλέσει—δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γι' αὐτό — τὸ θάνατο τοῦ τῆς ἥμικῆς: αὐτὸν εἶναι τὸ μεγαλόπρεπο θέαμα σὲ πέντε πράξεις, ποὺ πρόκειται νὰ παιχτεῖ στοὺς δυὸς ἐπόμενους αἰῶνες τῆς εὐρωπαϊκῆς ιστορίας, τὸ πὸ τρομαχικὸ θέαμα, ἀλλὰ ἵσως καὶ τὸ πὸ γόνιμο σὲ θαυμαστὲς ἔλπιδες...

"Αν ἀφαιρέσωμε τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικὸ θὰ διαπιστώσουμε πῶς διανθρωπος, διανθρωπος—ζῶο, δὲν εἶχε κανένα νόημα ὡς τὰ τάτῳρα. "Η ζωὴ του στὴ γῆς ἦταν ἀσκοπή: «Γιατὶ ὑπάρχει διανθρωπος;—αὐτὸν ἦταν μιὰ ἀναπάντητη ἐρώτηση: ἐλειπεῖ ή βούληση του διανθρώπου καὶ τῆς γῆς πίσω ἀπὸ κάθε ἰσχυρὴ διανθρωπικὴ μοῖρα ἀντηχοῦσε ἀκόμη πιὸ δυνατὰ ἢ ἀπελπισμένη ἐπωδός: «Μάταια!».

"Ε, αὐτὸν εἶναι τὸ νόημα κάθε ἀσκητικοῦ ἴδανικου: ἐσήμαινε πῶς κάτι ἐλειπεῖ, πῶς τὸν διανθρωπὸ τὸν περιτριγύριζε εἶνα ἀπέραντο κενό,—δὲν ἤξερε νὰ δικαιολογηθεῖ, νὰ ἐρμηνευτεῖ, νὰ ἐπιβληθεῖ, μόνον πότε φέρει μπροστά στὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς· ἀλλωστε, ὑπόφερε καὶ μὲ χίλιους δυὸς ἄλλους τρόπους· εἴτανε πρὸ τοῦ ἀπὸ δλα εἶνα ἀρρώστια ἡ ζωὴ: μὰ τὸ πρόβλημά του δὲν ἦταν καθαυτό ἡ διδύνη, ἀλλὰ τὸ διτὶ δὲν εἶχε ἀπάντηση στὸ ἀγωνιῶδες ἐρώτημα: «Γιατὶ νὰ ὑποφέρουμε;» Ο διανθρωπος, τὸ πιὸ γενναῖο καὶ τὸ πιὸ ἱκανὸ νὰ βαστᾶξει τὸν πόνο ζῶο, δὲν ἀπορρίπτει τὴν δδύνη καθαυτή: καὶ μάλιστα τὴν ἀναζητᾷ. Φτάνει νὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸ λόγο, τὸ γιατὶ αὐτοῦ τοῦ πόνου. "Η κατάρα ποὺ βάρευνε ὡς τὰ τώρα τὴν διανθρωπότητα ἦταν τὸ ἀκατανόητο τοῦ πόνου καὶ διχιόδο πόνος καθ' αὐτός, — καὶ λοιπόν, τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικὸ τοῦ ζεῖνε εἶνα νόημα μα! "Ως αὐτὴ τὴ στιγμή, ἦταν τὸ μόνο νόημα ποὺ τοῦ δώσανε καλύτερα μιὰ διποιοδήποτε ἔννοια, παρὰ καθόλου, ἀπὸ δλες τὶς ἀπόψεις, τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικὸ δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρά τὸ κατανόητο «σχεῖρον» ποὺ ὑπῆρξε. Μ' αὐτό, ἐξηγιώταν δι πόνος σάν νὰ γέμιζε τὸ ἀπέραντο κενό, ἡ πόρτα ἔκλεινε μπροστά σὲ κάθε λογῆς μηδενισμὸ καὶ ἐπιθυμία γιὰ ἐκμηδένιση. "Η ἐρμηνεία ποὺ δίνανε στὴ ζωὴ ἐφερνε ἀναμφιστήτα μιὰ καίνουργια δδύνη;

πιὸ βαθειά, πιὸ ἐσωτερική· πιὸ δηλητηριασμένη, πιὸ φονική: ἔδειξε κάθε πόνο σάν τιμωρία γιὰ εἶνα σφάλμα... Μά παρ' ὅλα αὐτά—ἔφερε στὸν ἀνθρωπὸ τὴ λύτρωση, διανθρωπος ἀπόκτησε εἶνα νόημα καὶ δὲν ἤτανε πιά τὸ ἀνεμοδαρμένο φύλλο, τὸ παιχνίδι τῆς ἀλογητικῆς, τοῦ «παράλογου» μπορούσε πιά νά θέλει εἰς κάτι,—τί σημασία, εἶχε ἀλλωστε, τί ἤθελε, γιατὶ καὶ πῶς ἤθελε τὸ εἶνα πρᾶγμα καὶ δχι τὸ ἄλλο: τοῦ ς λάχιστον ἡ διαφορά εἶχε σωθεῖ. "Αλλωστε, ἤταν ἀδύνατο νά κρύψουμε τὴ φύση καὶ τὸ νόημα τῆς βιούλησης, ποὺ κατευθυνόνταν ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸ ἴδανικό: αὐτὸν τὸ μῆσος γιά δι, τι εἶναι διανθρώπινο, κι' ἀκόμα περισσότερο γιά δι, τι εἶναι «ἄνηλη». Αὐτὴ ἡ φρίκη γιά τὶς αἰσθήσεις, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ λογική, αὐτὸς δι φόβος γιά τὴν εὐτυχία καὶ τὴν διμορφιά, αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς φυγῆς ἀπὸ κάθε τί ποὺ εἶναι φαινομενικότητα, μεταλλαγή, γίγνεσθαι, θάνατος, προσπάθεια, ἀκόμα καὶ ἐπιθυμία,—ὅλα αὐτά, δις τολμήσουμε νά τὸ καταλάβουμε, σημαίνουν μιὰ βιούληση ἐκ μηδενὸς εἰς μηδενό, μιὰ ἔχθρότητα γιά τὴ ζωὴ, μιὰ ἀρνηση παραδοχῆς τῶν βασικῶν δρων τῆς ζωῆς· μά, τουλάχιστον εἶναι, καὶ παραμένη πάντα, μιὰ βιούληση!...

Καὶ, γιά νὰ ἐπαναλάβω ἄλλη μιὰ φορά, τώρα ποὺ τελείωνω, ἐκεῖνα ποὺ ἔλεγα στὴν ἀρχή, διανθρωπος προτιμάει νά θέλει τὸ μηδενὸς εἰς παρὰ νὰ μὴ θέλει τί ποτα...

ΤΕΛΟΣ